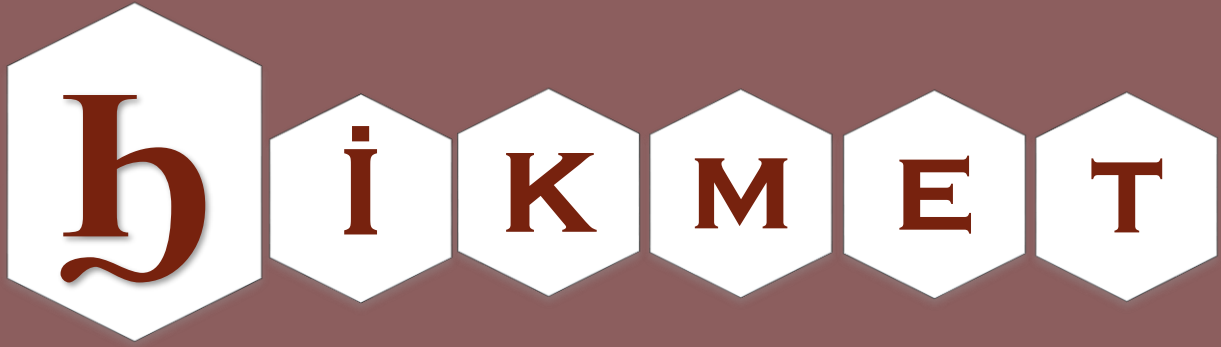

Hikmet – Akademik Edebiyat Dergisi

Yıl 3, Sayı 7, Güz 2017

հյճճճճճ - Һикмет - حکمت

JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE

ISSN: 2458 - 8636

Editörler

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal TİMUR (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Şahmurat ARIK (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Atabey KILIÇ (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Mohsin ALI (Jamia Millia Islamia, INDIA)
Yrd. Doç. Dr. Selim SOMUNCU (Adıyaman Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN (Dicle Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Resul ÖZAVŞAR (Yarmouk University, JORDAN)
Dr. Ulaş BİNGÖL (Dicle Üniversitesi)
Dr. Abdülkadir DAĞLAR (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Mohammed QASIM (Sh. Benazir Bhutto University, PAKISTAN)
Dr. Abdulhakim TUĞLUK (Dicle Üniversitesi)

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Rıdvan CANIM (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Adem CEYHAN (Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Ali ESİR (R. Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma S. KUTLAR OĞUZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuran YILMAZ (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan SAFİ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülgün YAZICI (Çanakkale On Sekiz Mart Ü.)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Atilla BATUR (Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ERDOĞAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN (Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KARABULUT (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Turgut KOÇOĞLU (Erciyes Üniversitesi)

Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Furkan ÖZTÜRK (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Lokman TURAN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan TUNÇ (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman ÜNLÜ (Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Sadık YAZAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan YEKBAŞ (Cumhuriyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şerife AĞARI (Karabük Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erhan ÇAPRAZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Korkut ÇEÇEN (İnönü Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdulmuttalip İPEK (Aksaray Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRBÜZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mahfuz ZARİÇ (Batman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdulsamet ÖZMEN (Dicle Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ (Batman Üniversitesi)
Dr. Hülya CANPOLAT TAŞÇI (Universität Basel, SWITZERLAND)

Sekretarya

Arş. Gör. Özkan CİĞA (Dicle Üniversitesi) | Arş. Gör. Feyza BULUT (Dicle Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Şahmurat ARIK (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN (Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Emin ULUDAĞ (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman ÜNLÜ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan TUNÇ (Anadolu Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Şerife AĞARI (Karabük Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN (Dicle Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Korkut ÇEÇEN (İnönü Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRBÜZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hanzade GÜZELOĞLU (Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hasan KAYA (Namık Kemal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.)
Dr. Ulaş BİNGÖL (Dicle Üniversitesi)
Dr. Abdülkadir DAĞLAR (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Abdulhakim TUĞLUK (Dicle Üniversitesi)

HİKMET - Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]
TÜBİTAK ULAKBİM DERGİPARK sistemi bünyesinde faaliyet gösteren uluslararası
hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.

İletişim

<http://dergipark.gov.tr/hikmet>
hikmetakademik@gmail.com
ISSN: 2458-8636

— հայերէն - Կիկմեթ - ڪت —

JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE
ISSN: 2458 - 8636

INDEX BİLGİSİ

http://socialsciences.academickeys.com/jour_main.php

<https://www.researchbib.com/?action=viewJournalDetails&issn=24588636&uid=rc802b>

<http://atif.sobiad.com/TarananDergiler>

<http://ktp.isam.org.tr/>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK

Rağıp Paşa'nın Nâbî'nin Zeyl-i Siyer'ine Yazdığı Zeyl:
Huneyniye ve Tâifiye 1-25

*The Addendum Written by Rağıp Paşa for The Zeyl-i Siyer
of Nabi: Huneyniye ve Tâifiye*

Prof. Dr. Kemal TİMUR

Bilinmez Diyarın Garîb Misafiri:
Sürgün ve Bireye Etkisi 26-34

*The Strange Guest of Unknown Land:
Exile And Effect Of Exile On Person*

Doç. Dr. Abdullah AYDIN

Şair Tezkirelerine Göre Osmanlı'nın Unvanlı Şehirleri 35-56

The Titled Cities of Ottoman According to Poet Biographies

Yrd. Doç. Dr. Abdulmuttalip İPEK

Ahmedî Divanı'nda Saç-Meş'ar Münasebeti 57-67

"Hair/mesh'ar" Simile in The Poetry By Ahmedi

Dr. Alev ÖNDER

Feminist Bir Yazarın Gözünden Ankara 68-92

Ankara From The Eye of A Feminist Author

Dr. Emrah BİLGİN

İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın Kaleminden
Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'nin Hâl Tercümesi 93-120

*The Biography of Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi
According To İbnülemin Mahmud Kemal İnal*

Dr. Recep Şükrü GÜNGÖR

Nazmî-zâde Hüseyin Murtaza Efendi
ve Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd İsimli Eseri 121-139

*Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ And His Collection
of the Biographies of Saints of Baghdad*

Dr. Hasan EKİCİ

Atfî Ahmed Efendi'nin Aruza Dair Bir Eseri:
Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe

140-161

*One of The Ahmed Atfî Efendi's Work
About Arud: Miftah-ı Kavaid-i Tuhfe*

Dr. Abdulhakim TUĞLUK

Mithat Cemal Kuntay'ın *Nefâis-i Edebiyye* Adlı Antolojisi

162-176

Anthology Of Mithat Cemal Kuntay Called *Nefâis-i Edebiyye*

Ali YÖRÜR

Kitap Tanıtımı – Değerlendirme
(İsmail Hakkı Aksoyak-Müşterek Şiirler Divanı)

177-179

Book Review: (İsmail Hakkı Aksoyak-Müşterek Şiirler Divanı)

EDİTÖR NOTU

Kıymetli Dil ve Edebiyat Araştırmacıları,

Türk Dili ve Edebiyatı sahasının muhtelif meselelerini değerlendiren çalışmalarla renklenmiş 7. Sayımızla huzurlarınızdayız. Bu sayıda 9 ilmî makale ve 1 kitap tanıtımı-değerlendirme yazısı bulunmaktadır.

Hususî olarak Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki ilmî çalışmalara yer vermeyi gaye edinen [HiKMET - Akademik Edebiyat Dergisi \(Journal of Academic Literature\)](#) bu sayı ile üçüncü yılını doldurmuş olmanın mutluluğunu yaşıyor. Çeşitli dizinler tarafından taranan dergimiz, bu sayıdan itibaren bünyesinde yayımlanan makalelere DOI numarası vermeye başlamıştır.

TÜBİTAK-DERGİPARK çatısı altında faaliyet gösteren [Hikmet](#)'te "Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Türk Dili, Türk-İslam Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri, Dilbilim, Karşılaştırmalı Edebiyat" alanlarında hazırlanmış nitelikli akademik çalışma, derleme, tenkit ve kitap tanıtımlarına yer verilmektedir.

[HiKMET - Akademik Edebiyat Dergisi \(Journal of Academic Literature\)](#) Güz 2017 Sayısı'nın saha araştırmalarına hayırlar getirmesini temenni ediyoruz.

Saygılarımızla.

Editörler Adına
Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK

*İnönü Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Malatya/TÜRKİYE
suleymancaldak@yahoo.com*

ORCID ID:...

RAĞIB PAŞA'NIN NÂBÎ'NİN ZEYL-İ SİYER'İNE YAZDIĞI ZEYL: HUNEYİNİYE VE TÂİFİYE

THE ADDENDUM WRITTEN BY RAĞIB PAŞA
FOR THE ZEYL-I SİYER OF NABI:
HUNEYİNİYE VE TÂİFİYE

DOI Number: 10.28981/hikmet.338087

ÖZ

Bu makale, Nâbî'nin Zeyl-i Siyer'ine Rağib Paşa tarafından yazılan zeyli konu almaktadır. Çalışmada siyer ve megâzî ilimlerinin tanımı yapıldı ve kapsamı belirlendi; bu ilimlerin ortaya çıkışı ve gelişim sürecine kısaca değinildi. Veysî tarafından kaleme alınan Türkçe ilk telif siyer olan Dürretü't-tâc ve onun zeyilleri hakkında bilgi verildi. Rağib Paşa'nın, Nâbî'nin Zeyl-i Siyer'ine bir zeyl denemesi olarak kaleme aldığı Huneyniye ve Tâifiye tanıtıldı. Dil ve üslup incelemesinden sonra, eserin üç nüsha esas alınarak oluşturulan çevriyazısı verildi.

Anahtar kelimeler: Koca Rağib Paşa, Zeyl-i siyer, Taifiye, Huneyniye.

ABSTRACT

This paper deals with the addendum written by Rağib Paşa for the Zeyl-i Siyer of Nabi. In the study, Siyer and megazi sciences were defined and the scope of them was determined. The emergence and development process of these sciences were briefly mentioned. Information concerning Dürretü't-tâc, which is the first siyer written in Turkish, by Veysi, and its addenda was presented. Huneyniye and Tâifiye, which were written as an addendum practice by Rağib Paşa for the Zeyl-i Siyer of Nabi, were introduced. After language and style examination, transcription of the work formed on the basis of three manuscripts was presented.

Keywords: Koca Ragıb Pasha, Zeyl-i siyer, Taifiye, Huneyniye.

Giriş

Siyer, "hâl, durum, davranış, idâre, yol, hareket, yürüme" anlamlarına gelen "sîret" kelimesinin çoğuludur ve terim olarak iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Biri, İslam hukuku içinde, devletler hukuku ile ilgili yasaları ihtiva eden bölüm ya da bu alanda yazılmış kitaplar için (Yaman 2009:316); diğeri, Hz. Peygamber'in yaşamını, kişiliğini, dinî, siyasî ve askerî faaliyetlerini konu alan bilim dalı veya bu alanda yazılmış eserler için kullanılan bir terimdir.

"Savaş" anlamına gelen "magzâ"nın çoğulu olan "megâzî" ise Hz. Peygamber'in savaşlarını, seriyye denen askeri faaliyetlerini ve bu hususta yazılmış kitapları ifade eden bir terimdir. Bu iki terim birlikte kullanıldığı gibi, birbirinin yerine de kullanıldığı görülmektedir. "siyer ve megâzî" denildiği gibi sadece "siyer" ya da "megâzî" terimleri de kullanılır.

A. Siyer İlminin Ortaya Çıkışı ve Tarihî Gelişimi

Kur'an'da Hz. Peygamber'in kişiliği, davranışları, dinî ve siyâsî faaliyetlerine ilişkin ayetler bu ilmin çıkış noktasını oluşturmuştur. İlk kuşağı oluşturan sahabelerden başlayarak Müslümanlar, Peygamberin hayatını, şahsiyetini tanımak için hep bir gayret içinde olmuşlardır. Onun sünnetini, şahsiyetini, siyâsî, idarî ve askerî faaliyetlerini tespit ederek kayıt altına almak için büyük bir çaba göstermişlerdir. İşte bu çalışmalar "siyer" veya "megâzî" adlarıyla anılan ilim dalının temellerini oluşturmuştur.

Medine Sözleşmesi, dine davet mektupları, Hudeybiye Antlaşmasının metni, bazı kişilere ve kabilelere verilen iktâ', ahitname vb. belgeler siyer ilminin ilk yazılı kaynaklarını teşkil etmektedir. Siyer ve megâzî'ye dair diğer önemli bir kaynak da hadislerdir. Bazı sahabeler tarafından sahifeler hâlinde kayıt altına alınan hadis metinlerinde siyer ve megâzîye kaynaklık edecek önemli bilgilerin bulunduğu bilinmektedir.

İslam'ın ikinci kuşağı olan tabiin döneminde, siyer çalışmaları ayrışarak iki farklı çizgi hâlinde gelişimini sürdürür. Bunlardan biri, nispeten tarih bilinciyle olayları tespit edip aktaran Said b. el-Müseyyeb (ö.94/713), Ebu Fudâle el-Ensârî (ö.97/715), eş-Şa'bî (ö.103/722) ve benzeri şahsiyetlerin temsil ettiği damardır (Tergip 2010:224). Diğeri ise megâzî konularını destansı ve menkıbevî bir üslup ile halka anlatan "kussâs" diye adlandırılan vaizlerin taşıdığı sözlü gelenektir. Bu iki çizgi, iki damar hâlinde gelişimini sürdürerek sonraki siyer ve megâzî çalışmalarını beslemiştir (Fayda 2009:37/320).

Siyer ve megâzî ilminin öncülerinden olan İbn İshâk (ö.151/768), kendisinden önceki rivayet ve kaynakları toplayıp tasnif eder. Böylece *Kitâbü'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzî (Siretü İbni İshâk)* adlı eseriyle siyer ilmini bugün bilinen geleneksel yapısına kavuşturur. İbn Hişâm (ö.218/833) ise *Siretü İbni İshâk*'ın Kûfi-Bağdâdî diye bilinen nüshasını kısaltarak birtakım değişikliklerle birlikte *es-Siretü'n-nebeviyye* adıyla yeniden kaleme alır. Vâkîdî (ö.207/823), *Kitâbü'l-megâzî* adlı eseriyle siyer ve megâzî ilmini zirveye taşır. İslam'ın bu ilk iki yüzyılı içinde siyer ve megâzî ilmi; konusu, kapsamı ve tasnifi bakımından şekillenir ve bir disipline dönüşür. Daha sonra kaleme alınan gerek siyer ve megâzî, gerek tabakat ve tarih kitapları olsun tamamı bu ilk iki yüzyılda tedvin edilen eserlerden yararlanır (Fayda 2009:37/322).

Tabakat ilmi içinde siyer ve megaziye yer veren ilk yazar İbn Sa'd (ö.230/845)'dir. Seleflerinden yararlanarak eserini telif eden İbn Sa'd, İbn İshâk'ın İbn Hişâm vasıtasıyla günümüze ulaşan *es-Siretü'n-nebeviyye*'si ile Vâkîdî'nin *Kitâbü'l-megâzî*'sinden sonra Hz. Peygamber'in şahsiyeti ve hayatı hakkında kaleme alınmış en eski metindir (Fayda 2009:37/322).

Fars tarihçileri ve ediplerinin de siyer, şemâyil ve megâzîye büyük ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Farslılar, bu alanda Arapça olarak yazdıklarından başka, Fars diliyle de pek çok eser kaleme almışlardır. Farsçada ilk siyer çalışmaları Arapçadan tercümelerle başlar ve özellikle bir edebî tür olarak gelişimini sürdürür. Abdurrahman Câmî (ö.885/1480)'nin

Şevâhidü'n-nübüvve'si, Muhammed b. Hâvendşâh (Mîrhând) (ö.903/1498)'in genel dünya tarihi olan *Ravzatu's-safâ fi-sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'sı*, Molla Miskîn diye bilinen Mu'in el-Miskîn (ö.907/1501)'in *Me'âricü'n-nübüvve'si*, Atâullah b. Fazlullah Hüseyinî (ö.927/1520)'nin *Ravzatu'l-ahbâb fi-sîreti'n-nebî ve'l-âl ve'l-ashâbı* Türk siyer ve tarih yazarlarının da ilgisini çeken eserlerden bir kaçıdır.

Türklerde ise siyer, tarihçilerden çok edip ve şairlerin ilgi odağında yer almıştır. Ayrıca siyer, dinî, tasavvufî edebiyatımızın en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Siyer kitapları, aynı zamanda İslamî kimliğin oluşması ve gelişmesinde model alınan Hz. Peygamber'in şahsiyetini, ahlak ve karakterini, davranış ve yaşayışını lirik ve etkileyici bir dil ile anlatmak amacını güden tasavvuf çevrelerinin, medrese mensuplarının, edip ve şairlerin hep ilgisini çekmiştir.

İslami Türk edebiyatında siyer ile ilgili ilk eserler tercümelere dayanmaktadır. Kadı Darîr'in *Tercüme-i Siyer-i Nebî* (790/1388)'si ile başlayan bu siyer çalışmaları, Arapça ve Farsça eserlerden yapılan manzum ve mensur çevirilerle devam etmiştir. Veysî'nin (ö. 1037 / 1628) daha çok *Siyer-i Veysî* diye bilinen *Dürretü't-tâc fi-sîreti sâhibi'l-mi'râc* adlı eseri Türkçe yazılan ilk telif siyer kitabı kabul edilmektedir. Eser, mensur olup tarih, tefsir, hadis, siyer ve megâzî gibi pek çok farklı kaynaklardan yararlanılarak kaleme alınmıştır. Yazar, eserini Mekke ve Medine olmak üzere iki bölüm halinde düzenlemiştir. Hz. Peygamber'in soyu, dedesi Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusunun yerini tespit edip temizlemesi, babası Abdullah'ın Âmine ile evlenmesi gibi olayların anlatımıyla başlayan Mekke bölümü, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretine kadarki hayatını ve o süre içinde cereyan eden olayları ihtiva eder. Medine dönemine ayrılan bölüm ise Hicret'le başlar ve Bedir savaşıyla son bulur. Yazarın beklenmeyen ölümü eserin eksik kalmasına neden olmuştur. Eser üzerinde Nuran Öztürk doktora çalışması yapmıştır¹.

Sanatkârane nesrin en güzel örneği kabul edilen *Dürretü't-tâc*, şiirsel dili, canlı tasvirleri ve özgün üslubuyla büyük ilgi görmüş, nesirde yeni bir çığır açmıştır. Çeşitli kütüphanelerde 150 civarında nüshasının bulunması, üç defa basılması ve kendisine sekiz zeylin yazılmış olması onun ne derece beğenildiğini göstermektedir. Çok beğenilmiş olmasının yanı sıra, eksik kalmış olmasının da zeyillerin yazılmasında etkili olduğu söylenebilir (Erkan 1994:10/33). *Siyer-i Veysî*'ye yazdıkları zeyilleri günümüze ulaşan veya eserleri elde olmayan ancak zeyil yazdıkları kaynaklarda belirtilen yazarlar şunlardır:

1. Nev'î-zâde Atâyî (ö.1044/1635), sözünü kıramıyacağı bazı dostların ısrarına binaen 1043/1633-34'te Veysî'nin eksik bıraktığı siyeri tamamlamak niyetiyle Bedir savaşıdan sonraki bazı gaza ve olayları yazmaya başlar. Benî Süleym, Uhud, Benî Kaynuka, Sevîk, Karkaratü'l-

¹ Nuran Öztürk, *Siyer Türü ve Siyer-i Veysî (Dürretü't-tâc fi-Sîreti Sâhibi'l-mi'râc)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997.

küdr, Zü'l-emer gazalarını ve Sâlim İbn Umeyr, Karede, Ka'b İbn Eşref ve Ebû Râfi' Seriyelerini kaleme alan Atâyî eserini tamamlayamadan vefat eder. Eserin yazma nüshaları çeşitli kütüphanelerde yer almaktadır: *Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih Bölümü, nr.352/1; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, nr.2528; Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserleri Revan Bölümü, nr. 2035; Burdur İl Halk Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr. 15 Hk 531/1*. Nüshaların boyutlarına ve satır sayısına göre varak sayısı 3-10 arasında değişiklik arz eden eser, Suat Donuk tarafından incelenerek çevriyazısı ile birlikte yayımlanmıştır (Donuk 2015:103-141).

2. Nâbî (ö.1124/1712) yirmi yıl arayla iki zeyil yazmıştır. Nâbî'nin bu eserleri, *Dürretü't-tâc'a* yazılan en kapsamlı ve en önemli zeyillerdir. Birinci zeyil, Medine'deki yedi yıllık bir dönemi kapsar; hicretin ikinci yılında gerçekleşen Benî Kaynuka olayı ile başlar ve hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethiyle son bulur. Bu birinci zeylin tenkitli metni Hasan Gültekin tarafından gerçekleştirilerek yayımlanmıştır². Nâbî'nin, Silahtar Ali Paşa'nın teşvikiyle yazmaya başladığı ikinci zeyil ise Mekke'nin fethinden sonraki bir yılın olaylarını içermektedir; hicretin dokuzuncu yılında Velid b. Ukbe'nin zekât talebiyle Beni Mustalık Kabilesine gönderilmesi olayı ile biter. Çeşitli kütüphanelerde, birinci zeylin elliyi aşkın, ikincisinin ise on civarında yazma nüshasının olduğu bilinmektedir. Nâbî'nin ikinci zeyli basılmamış olup birinci zeyli ise, üç defa Veysî'nin eseriyle birlikte (*Bulak, 1245, 1284, İstanbul 1286*), bir defa da müstakil olarak (*Bulak 1248*) basılmıştır (el-Shaman 1982:LXXV; Özmen 2015:236-266; Gültekin 2017:266).

3. Nazmî-zâde Hüseyin Murtaza Bağdâdî (ö.1134/1722) de Nâbî'nin zeyline bir zeyl yazmıştır. Bazı kütüphanelerde "Tetimme" ya da "Tekmile" adıyla da kaydedilen bu zeyl, Amr b. As'ın Zatü's-selâsil (Cemaziyelahir 8/Ekim 629) ve Halid b. Velid'in Dümetü'l-cendel (Receb 9/Ekim 630) seriyelerinden itibaren Hz. Muhamed'in vefatına kadarki dönemde gerçekleşen olayları anlatır. Dil ve üslup bakımından Veysî ve Nâbî'yi model almıştır. Bu zeyl, Hz. Peygamber'in ahlaki özellikleri, mucizeleri, soyağacı, isim ve künyeleri, amca ve halaları, hizmetçi ve köleleri, eş ve çocukları, binek ve eşyaları hakkında bilgiler içermesi, ayrıca onun için söylenmiş mersiyelere yer vermesi bakımından modellerinden ayrılır. Nazmî-zâde'nin bu zeyli ile Siyer-i Veysî'nin tamamlandığını söylemek mümkündür. Eserin on üçü yurtiçinde, ikisi yurtdışında olmak üzere kütüphanelerde on beş yazma nüshası bulunmaktadır (el-Shaman 1982:LXXVI; Özcan 2006:32/462; Donuk 2015:114-117; Büküm 2017:78, 278,294).

4. Tıflî Ahmed Çelebi (ö.?) yazdığı zeyl ile, Nâbî ve Nazmî-zâde'nin zeyillerinde eksik ya da yetersiz gördüğü kısımları tamamlamıştır. Yazar eserinde, Mekke'nin fethi, Huneyn ve Taif gazası, ganimetin üleştirilmesi,

² Hasan Gültekin, *Nâbî, Zeyl-i Siyer-i Nebevî*, Minval Yayınları-Zepros Kitap, İstanbul 2013.

umre ziyareti ve Medineye dönüş, Tebuk seferi ve sefere katılmayanların durumu, münafık Abdullah b. Selül'ün ölümü, Necaşî'nin ölümü ve Veda Haccı gibi konuları işlemiştir. Zaman zaman Nâbî ve Nazmî-zâde'ye eleştiriler de getiren Tıflî Ahmed, eserinde, beyit ve mısralarla süslediği sanatkârane bir dil kullanmıştır. III. Selim (1789-1807) zamanında yaşadığı bilinen yazar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Yetmiş bir varaklık eserin tek nüshası, Medine Arif Hikmet Kütüphanesi'nde no:40/424'te kayıtlıdır (el-Shaman 1982:LXXVII).

5. Koçhisârîzâde Süleyman Tâlib (ö.1206/1792)'in zeyli Nâbî'nin ilk zeylinin zeylidir. 1792 yılında tamamlanan eserde, Beni Kaynuka savaşından Hudeybiye anlaşmasına (Şevval 2/Nisan 624-Zilkade 6/Mart 628) kadarki dönemin olayları anlatılmaktadır. Yazar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Eserin ketebe kaydındaki "Süleymân Talib el-ârif bi-Koçhisârî-zâde an-silâhşorân-ı hâssa" ifadesi, Koçhisârî-zâde diye bilinen Süleyman Talib'in, saray muhafız alayına mensup bir silahşor olduğunu göstermektedir. Eserin bilinen tek nüshası Berlin, Ms. or.oct. no:1049'da yer almaktadır (el-Shaman 1982:LXXX).

6. Bosnalı Abdülkerim Sâmî'î Efendi (ö.1096/1684)'nin de Veysî'nin *Siyer'ine* bir zeyil yazdığı bilinmekle beraber hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Safâî'de yer alan ".dahı Siyer-i Veysî'ye bir mikdar zeyl etmiştir." (Çapan 2005:276) kaydı bu zeylin tamamlanamamış bir çalışma olduğunu göstermektedir.

7. Zehrimâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ (ö.1671)'nin da Dürretü't-tâc'a bir zeyl yazdığı günümüz araştırmacıları tarafından ifade edilmiş (Kılıç 2008:35/59; Zavotçu 2009:6) ise de tezkirelerde ve diğer kaynaklarda, bunu teyit edecek bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu bilginin bir zühul eseri olarak kaynaklara girdiği anlaşılmaktadır. Çünkü kaynak olarak verilen, *Vekâyü'l-fudalâ*'ya bakıldığında, "dīvân-ı eş'âr-ı belâgat-şi'ârı olduğundan mâ-'adâ müdevven münşe'âtı olup ve Siyer-i Veysî'ye bir miqdâr zeyl yazmışlardır." (Zavotçu 2009:6) ifadesinin Rızâ ile ilgili olmadığı ancak bir sonraki varakta yer alan Sâmî'î hakkında olduğu görülür (Özcan 1989: 3/670).

8. Koca Rağıp Paşa (ö.1763)'nin da tamamlanamamış bir zeyil çalışması bulunmaktadır. Sadece Huneyn ve Taif gazalarıyla sınırlı kalan bu çalışma, Huneyniye ve Taifiye adlarıyla bilinmektedir.

Bu çalışmamızda Koca Rağıp Paşa'nın bu zeyli kısaca tanıtılıp incelendikten sonra metinlerin çevriyazıları verilecektir.

B. Koca Rağıp Paşa'nın Zeyl'i: Huneyniye ve Taifiye

Koca Rağıp Paşa³, bu eserini Hekimoğlu Ali Paşa (ö.1171/1758)'nin talep ve teşvikiyle Nabî'nin *Zeyl-i Siyer'ine* zeyil olmak üzere kaleme alır.

³ Koca Rağıp Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Hüseyin Yorulmaz (1998), *Koca Rağıp Paşa*, Ankara; Hüseyin Yorulmaz (1990), "Şair ve Devlet Adamı Koca Rağıp Paşa", *Tarih ve Toplum*, LXXIX :39-46, İstanbul; Mesut Aydın (2005), *Koca Rağıp Mehmet Paşa (Hayatı ve Dönemi:1699-1763)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul; Ahmet Zeki İzgöer (2003), *Rağıp Mehmet Paşa*,

Huneyn ve Taif gazalarını yazdıktan sonra devamını getiremez. On varak civarında olan eserin, müstakil yazmaları olduğu gibi, bir inşa örneği olarak, Rağıp Paşa *Münşeati*'nin bazı yazmaları içinde yer aldığı da bilinmektedir. (*İstanbul Üniversitesi Ktp., TY. nr. 5711, 7355; Milli Ktp. Arşivi no:22 Sel 2200*). *Telhisât* adıyla da anılan *Münşeati*'nin yazma nüshasında yer alan Huneyniye metninin başlığındaki "... şeyhü'l-vüzerâ şadr-ı esbak 'Alî Paşa'niñ teşvîk ve igrâlarıyla yekke-tâz-ı 'arşa-i nazm u inşâ merhûm Râğıp Paşa'nın evâ'il-i neşv ü nemâsında..." (M5a)⁴ kaydı, Rağıp Paşa'nın bu eserini henüz yirmili yaşlarda iken kaleme aldığını göstermektedir. Zira Hekimoğlu Ali Paşa (ö.1171/1758), 1726 yılında Şark seraskeri ve Tebriz muhafızı iken, Rağıp Paşa da onun maiyetinde mühimme kâtibi ve defter emini olarak görev yapmaktaydı. Anlaşılan, Ali Paşa'nın teşviklerine binaen eser yazılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın, Ali Paşa ve çevresindeki âlim ve ediplerce beğenildiği ancak devamının getirilmesi için zaman ve fırsat bulunamadığı hususu yine aynı kaynaktan şöyle ifade edilmektedir: "... vezîr-i müşârun ileyh 'Alî Paşa ve sâ'ir rağş-rânân-ı meydân-ı 'irfân 'inde zâhir ü nümâyân olduktan sonra bi-hasebi'l-vaqt ve'z-zamân ser-menzil-i ihtitâma reh-yâb-ı imkân olamayup nâ-tamâm u nokşân bıraktıkları..." (M5a).

C. Huneyniye ve Taifiye'nin Özeti

Mekke'nin fethi, Havâzin ve Sakîf kabilelerince bir tehdit olarak algılanır, tedbir için karşı saldırı hazırlıklarına başlanır. Malik b. Avf liderliğinde, Ka'b ve Kilâb hariç, Havâzin ve Sakîf'in bütün oymaklarının katıldığı yaklaşık dört bin kişilik bir güç oluşturulur. Liderler, askerinin maneviyatını güçlendirmek için kadın ve çocukları, davarları ve kıymetli emtiayı da yanlarına almayı uygun bulurlar. Ordu, Havâzin bölgesindeki Evtas mevkiinde konaklar. Ceşem oğullarından bilge ve deneyimli bir lider olan Düreyd, Ka'b ve Kilâb oymaklarının savaşa iştirak etmeyişinin, özellikle çocuk ve kadınların savaş meydanında bulunmasının sakıncalarını dile getirir ve onların güvenli bir yerde koruma altına alınmasını hatırlatır. Ancak kimse onun tavsiyelerine kulak asmaz. Malik b. Avf'ın komutasındaki ordu, Mekke ile Tâif arasındaki Huneyn'de konuşlandırılır.

Tahkik ve Tefvik, İstanbul; Hüseyin Yorulmaz (1989), *Koca Râğıp Paşa Divanı (İnceleme ve Metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul; Ömer Demirbağ (1999), *Koca Râğıp Paşa ve Divanı Râğıp*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van; Hasan Gültekin (2015), *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihi Gelişimi-Kuram-Sözlük-Münşe'ât-ı Koca Rağıp Paşa*, AKM yayınları, Ankara; Hasan Gültekin (2017), "Koca Râğıp Paşa'nın Telhislerinde I. Mahmud Dönemi Osmanlı Sarayı Gelenekleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59 :1-13, Erzurum; Hasan Gültekin (2015), "Koca Râğıp Paşa'dan Nâdir Şah'ın Nedimi Mîrza Zekî'ye Cevâb-nâme", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 38 :61-70; Fatma Çiğdem Uzun (2000), *Belgrad hakkında Rağıp Paşa'ya Ait Bir Risale: Fethiyye-i Belgrad*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

⁴ İncelemede, Rağıp Paşa'nın Zeyl'ine yapılan atıflarda, metnin çevriyazısında sayfa düzeni esas alınan, *Milli Ktp. Arşivi no:22 Sel 2200*'de kayıtlı M rumuzuyla gösterilen *Telhisât-ı Râğıp Paşa* nüshası kullanılmıştır.

Düşmanın Huneyn'e geldiğini haber alan Hz. Peygamber, savaş hazırlıklarına başlar. Abdullah b. Ebî Hadred'i bilgi toplamak üzere gönderir. Yerine Attâb b. Esid'i Mekke'de bırakarak, on bin kişilik bir kuvvet ile Huneyn'e doğru yürür. Peygamber ve ordusu, etrafı kayalık dar bir vadiden Huneyn'e girerken, bölgenin stratejik noktalarını tutmuş olan düşmandan ani bir baskın yer. Beklenmedik bir anda yoğun bir ok yağmuru altında kalan ordu paniğe kapılarak bozguna uğrar ve dağılır. Peygamber, etrafındaki bir avuç insan ile düşman birliklerinin ortasında kalır. Bunu fırsat bilen Malik, defalarca Peygambere doğru hamlede bulunursa da bütün bu hamleler, etrafındakiler tarafından savuşturulur; hatta İbn Ümmi Eymen şehit düşer.

Peygamber ordusunda, Mekke'nin fethi sırasında İslam dairesine giren pek çok Kureyşli de bulunmaktadır. İslam'ı tamamen içlerine sindirememiş bu insanlardan bazıları bu bozguna sevinir, ileri geri konuşmaya başlar. Hatta daha önce Müslümanlarla giriştikleri savaşlarda yakınlarını kaybetmiş olanlardan bazıları intikam umuduna kapılır. Bu durumda Hz. Peygamber, "Ben Allah'ın elçisiyim, bunda yalan yok; ben Abdülmuttalib'in oğluyum" diye sesini yükselterek bineğini düşman saflarına doğru sürer. Hz. Abbas gür sesiyle "Ey Allah'ın kulları! Ey (Hudeybiye'de) sakızağacının altında ölümüne biat edenler!" diyerek ordunun toplanmasını sağlar. Kısa bir sürede toparlanan ordu, karşı hücumu geçerek düşmanları bozguna uğratar. Malik b. Avf'ın başında bulunduğu birlik Taif kalesine sığınır. Bir kısmı Batn-ı Nahle'ye kaçar. Bir kısmı da ailelerini ve mallarını korumak için Evtas'a döner. Evtas vadisine kaçan birliği takip için Ebu Âmir Eş'arî görevlendirilir. Ebu Âmir Eş'arî düşmanla karşılaşır ve şehit olur. Yerine yeğeni Ebu Musa Eş'arî geçer, düşman yenilgiye uğrattılır. Elde edilen ganimet ve esirler, Tâif ile Mekke arasındaki Ci'râne'ye getirilir, onları korumak üzere Abbâd bin Bişr görevlendirilir.

Bu savaşta İslam ordusu dört, karşı taraf ise yetmiş kayıp verir. Pek çok esirin yanı sıra, ganimet olarak altı bin parça kumaş, kırk bin okka gümüş, dört bin deve, kırk bini aşkın koyun ve kuzu ele geçirilir. Peygamberin sütkardeşi Halime de esirler arasındadır. Peygamber, pek çok iltifat ile onun gönlünü alır ve ailesinin yanına dönmesini sağlar.

Hz. Peygamber, Taif kalesini kuşatır. Savaştan önce silah ve gıda yığınağıyla kale tahkim edilmişti. İlk saldırıda açıkta kalan ve ok yağmuruna hedef olan ordu, geri çekilerek ok mesafesinin dışında bir alanda konuşlandırılır. Yapılan bütün saldırılara rağmen kale ele geçirilemez. Düşmanı teslim mecbur etmek için Taif'in etrafındaki bağ ve hurmalıkların kesilmesi emredilir. Ancak Taiflilerin istirhamı üzerine bu uygulamadan vazgeçilir. Bir rivayete göre on sekiz, diğer bir rivayete göre kırk gün sonra kuşatmaya son verilir. Bu savaşta Hz. Ebubekir'in oğlu Abdullah da dâhil on iki şehit verildiği rivayet edilir.

D. Dil ve Üslup

1. Söz Varlığı

Eser kaleme alınırken, Osmanlı Türkçesinin zengin söz varlığının bütün imkânlarından yararlanılmıştır. Ancak Türkçe isim ve isim soylu kelimeler yerine, Arapça ve Farsça kökenli isimler, hatta bazen Türkçede kullanılmayan ya da nadiren kullanılan kelimeler tercih edilir. Sözelimi, "setîr: mestur, gizli; cerâ'et: cesaret; ihtîşâd: toplanma; rezîn: sağlam; pâs: saygı, hürmet; ka'be: tavla zarı; cerîde: yalnız; zü-fünûn: çeşitli hile ve oyunu olan; zerîbe: ağıl" vb. kelimeler bunlardan birkaçıdır.

Eserde, Türkçe sıfatların pek kullanılmadığı, ancak az da olsa, "bu" ve "ol" işaret sıfatlarının, "bir, iki, altı bin, otuz bin, dört bin" gibi sayı sıfatlarının kullanıldığı görülmektedir: ".. altı bin nefer 'uqâb-ı şa' ve-şikâr ..." (M7b), "... dört nefer mü'min-i pâkîze-gevher ..." (M12b), "... altı biñ bürde-i hoş-bâf ve kırk biñ vaqiyye nukre-i şâf ile yigirmi dört biñ mehâr şütür-ı küh-endâm ve kırk biñ re'sden mütecâviz bere vü agnâm .."(M13a).

Türkçe fiil olarak nerdeyse sadece yardımcı fiillerin kullanıldığını görmekteyiz. Bunların da özellikle isim ögesi Arapça ya da Farsça olan birleşik fiiller olduğu, çoğunlukla isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil öbekleri olarak cümlede yer aldıkları görülür. Farsça sözdizimine ait bir yapı olan ki'li cümlelerden ziyade, Türkçenin bir özelliği olan fiilimsi öbeklerinin tercih edilmesi dikkate şayan bir husustur: "Tıynet-i nübüvvet-tahmîrlerinde merkûz **olan** mâye-i iksîr-i şecâ'at.." (M11a), "... Evtâs'da vâ-güzâşte **olan** emvâl u 'ıyâlleri.." (M12a), "... vâşıl-ı 'azâb-ı elîm **olan** yetmiş nefer müşrik-i herze-gerd.." (M12b), "... şedd-i nitâk-ı gayret **eylemek** lâzime-i zimmet-i câhiliyettir." (M6a), "... hikmetinden istifisâr **idicek** Mâlik bin 'Avf bu güne ma'îyye-rân-ı cevâb oldu." (M6b).

Ayrıca Farsça, "dîv-endâm, gül-gün, pâkîze-gevher, ka'îrân-tilâ, pür-ru' b u hirâs" örneklerinde olduğu gibi isim ve sıfat tamlamalarındaki öğelerin yerlerinin değiştirilmesi (izafet-i maklûb) ile elde edilen ve "küh-endâz, evreng-nişîn, ittifağ-gerde" gibi isimlere Farsça fiil kökü ya da fiilimsiler eklenmek suretiyle elde edilen birleşik sıfatlar (vasf-ı terkîbî) en çok kullanılanlarıdır. Yine Arapça "hâ'ib, seffâk, şecî', mağrûr, ma'khûr, elîm" gibi ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe ve mübalağa-i fail vb. kelimelerle oluşturulan fiilimsi gruplarının da büyük bir yekûn teşkil ettiği görülür.

Huneyniye ve Taiifiye'nin metninde zamirlerin neredeyse hiç kullanılmadığı görülür. Metnin tamamında, "ol", "bu" ve "anlar" işaret zamirlerinin birkaç defa, "kendü" dönüşlülük zamirinin ise sadece yedi kez kullanıldığı dikkati çekmektedir. Zamir yerine doğrudan ismin kendisi ya da sıfatı kullanılır. Bu tarz kullanımın, Rağib Paşa'ya özgü olmadığı, döneminde revaçta olan sanatkârane üsluba ait bir özellik olduğu söylenebilir.

Zarf olarak kullanılan kelimelerin tamamının da Arapça ve Farsça kökenli olduğu görülür. Mesela, "Ba' d ez-în, der-hâl, ba' de'l-hezîme" gibi

zaman; "ceste ceste, âheste âheste, fevc fevc, mevc mevc, gürüh gürüh, üftân ü hîzân, yegân yegân" gibi durum zarfları bunlardan en çok kullanılanlardır. Türkçe kökenli kelimelerin zarf olarak kullanımına pek rastlanmamakla birlikte, yardımcı fiillerden oluşan zarf-fiil gruplarına sık sık başvurulduğu görülmektedir:

"... bedrağa-i rāh-ı necāt etmekle bir ferdiñ hār-ı ta'alluķı kendüye dāmen-gir *olmayup* belki zu' muñuzda vesile-i şebāt 'add olunan 'ıyāl u eşāş u sāmāniñuz dāhil-i hāzire-i temellük-i İslāmiyān olmağla dāmen-i kabāyıldan bu vesh-ı fezāhat ve lekke-i şenā'at u melāmet tā-be-maḥşer şüste-i şābūn-ı nedāmet *olmamağın* ilā-inķırāzi'l-eyyām āmāc-ı sihām-ı ta'yir u düşnām olacağıñuz hiç de hātıra gelmedi mi?" (M7a)

Sanatkārane bir inşa metninin en belirleyici ögesi isim tamlamalarıdır. Rağıp Paşa da Türkçe sözdizimine göre teşkil ettiği pek çok isim tamlamasını bu eserinde kullanmıştır. Bunlardan, "anlarıñ şadāsı (M6b), birāderimiñ intikāmı (M10a), cümlesinüñ kal' u kaṭ'ı" (M15a) örneklerinde görüldüğü üzere, tamlayanı ve tamlananı birer kelimedenden oluşana pek az rastlanmaktadır. Ancak, "sihām-ı efkārınıñ ekşeri (M6b), bir ferdiñ hār-ı ta'alluķı (M7a), zenān u eṭfāl-i kabāyiliñ ihtimāl-i tekellüfleri (M7b), şāf-dilān-ı gūzāt-ı İslāmıñ çeşmesār-ı cür'et ü cūybār-ı şecā'atleri (M9a), ol zāt-ı pākiñ 'amm-i ğayret-keşi (M10b), remidegān-ı pūr-ru'b u hirāsıñ ta'ķīb u istişālleri (M13a), ol mecma'ūñ şirāze-i cem'ıyyeti (M13a), Kal'a-i merķūmeniñ müddet-i muḥāşarası (M15a)" gibi her bir ögesi Farsça kurala göre oluşturulmuş birer isim ya da sıfat terkibi olan tamlama öbekleri çoğunluğu oluşturmaktadır.

Zincirleme isim tamlamalarının yanı sıra, içinde sıfat barındıran girişik tamlamalar da sık rastlanan yapılarıdır: "izāle-i zālām-ı keyd-i a'dā (M12a), sāde-levhān-ı 'asākir-i İslām (M8a), şüret-i bāz-gün-ı inhizām (M8a), bu naķş-ı ğaribu'z-zuhūruñ ser-meşķ-ı i'tibār-ı aşhāb-ı 'ucb u ğurūr olması (M8a), evrāk-ı gül-i şad-berg-i be-hem-beste (M9a), āşār-ı müyīn-hāme-i naķķāşān-ı aḥbār (M9b), isāle-i lü'āb-ı telḥ-āb-ı küstāhī (M9b), iṭāre-i ḥamāme-i āvāz-ı vaḥşet-endāz (M11a), şadef-i dehān-ı dūr-efşān-ı nübüvvet (M11b), kerrübiyān-ı encüm-şümār-ı mele'ı a'lā (S12a)"

Fiil olarak, sırasıyla en çok ol- (%62), et- (%18), eyle- (%8), de- (%4), i- (%4), gel- (%2), kıl- (%2) kullanılmıştır. Bunlar da çoğunlukla sıfat-fiil, isim-fiil ve zarf-fiil olarak fiilimsi grubunun yüklemi konumundadır. Bu fiilimsiler sayesinde ana tema düzleminde kurulan cümleler birbirine eklemlenir. Böylece anlam genişletilip derinleştirilerek estetik duyarlılığı tahrik eden şiir tadında bir nesir oluşturulur. Dönemin zevkine de uygun düşen bu üslup sayesinde, yazar hamisi Ali Paşa ve çevresindeki sanatseverlerin beğenisini kazanmıştır.

2. Sözdizimi

Huneyniye ve Tâifiye'nin cümlelerini incelemek başlı başına bir araştırma konusudur. Ancak Rağıp Paşa'nın nesrinde dikkati çeken öğelerden biri olan cümle yapısına kısaca değinmek gerekir. Münşi, ait olduğu dönem ve dönemin inşa anlayışı çerçevesinde kaleme aldığı bu eserinde doğal olarak uzun cümleleri tercih etmiştir. Bu cümlelerde, bir temel cümle, bir de ona eklemlenen içiçe girmiş

Arapça, Farsça ve Türkçe fiilimsi öbeklerinden oluşan cümlecikler bulunmaktadır. Bu yan cümlecikler sayesinde temel cümlenin anlam kapasitesi genişlediği gibi, yazarın da inşa sanatındaki yeteneğini sergileyeceği bir alan açılmış olur. Bu hususta bir fikir vermesi bakımından burada şu örnekle yetineceğiz.

Cümlenin Öğeleri

"*Ve'l-hāşıl (cdö)⁵ / Mālik bin 'Avf (ö) / leşker-i zafer-a'lām-ı İslām'dan muqaddem vādī-i Huneyn'e vārid olup (z) / lākin galebe-i ru' b u hirās-ı kümāt-ı gūzāt zelzele-endāz-ı esās-ı şebātları olmağın kendülere göre lā-übāliyāne açıqdan şaf-zede-i teqābul olmağ kâbil olmamağla (z) / seg-i hazīde-i nāgāh-gīr gibi gāfīlen hücūm ile hizebrān-ı künām-ı İslām'ı bīşezār-ı vağādan ma'dūm itmek zu'muyla (z) / ol hūk-tıynetān-ı beyābān-ı işrākı (bln) / ceste ceste (z) / peygūle-gīr-i kemīngāh ve tenbīh-i mūrā'āt-ı merāsīm-i intibāh eylemişdi (y). (M8b)"*

Kelime Öbekleri

I- *Ve'l-hāşıl*: Arapça edat öbeği

II- *Mālik bin (i) / 'Avf (i)*: Arapça isim tamlaması
Mālik(i) / bin (s): Arapça sıfat tamlaması

III- *leşker-i zafer-a'lām-ı İslām'dan muqaddem (z) / vādī-i Huneyn'e (yt) / vārid olup (y)*: zarf-fiil öbeği

vārid (i) / ol- (f): birleşik fiil

vādī-i (tn) / Huneyn (ty): Farsça isim tamlaması

leşker-i zafer-a'lām-ı İslām'dan muqaddem (y): edat öbeği

leşker-i zafer-a'lām-ı (tn) / İslām (ty): Farsça isim tamlaması

leşker-i (i) / zafer-a'lām (s): Farsça sıfat tamlaması

IV- *lakin (cdö) / galebe-i ru' b u hirās-ı kümāt-ı gūzāt zelzele-endāz-ı esās-ı şebātları olmağın (z) / kendülere göre (z) / lā-übāliyāne açıqdan şaf-zede-i teqābul olmağ (ö) / kâbil olmamağla (y)*: zarf-fiil öbeği

kâbil (i) ol-(f): birleşik fiil

lā-übāliyāne (z) / açıqdan (z) / şaf-zede-i teqābul olmağ (y): isim-

fiil öbeği

şaf-zede-i teqābul (i) / ol- (f): birleşik fiil

şaf-zede (tn)-i teqābul (ty): Farsça isim tamlaması

kendülere (i) / göre (çe): edat öbeği

galebe-i ru' b u hirās-ı kümāt-ı gūzāt (ö) / zelzele-endāz-ı esās-ı

şebātları olmağın (y): zarf-fiil öbeği

zelzele-endāz-ı esās-ı şebātları (i) / ol- (f): birleşik fiil

(onların) (ty) / zelzele-endāz-ı esās-ı şebātları (tn): isim tamlaması

esās-ı (tn) / şebāt (ty): Farsça isim tamlaması

⁵ Cümle incelenirken uygulanan yöntem, kullanılan terim ve kısaltmaları bakımından Leyla Karahan'ın *Türkçede Sözdizimi* adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu terimler şu kısaltmalarla kullanılacaktır: be: bağlama edatı, bln: belirtili nesne, cdö: cümle dışı öge, çe: çekim edatı, f: fiil, i: isim, ö: özne, s: sıfat, tn: tamlanan, ty: tamlayan, y: yüklem, yf: yardımcı fiil, yt: yer tamamlayıcısı, z: zarf. (Bkz. Leyla Karahan, *Türkçede Sözdizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.)

galebe-i (tn) / ru' b u hirās-ı kümāt-ı ğuzāt (ty): Farsça isim tamlaması
 ru' b u hirās-ı (tn) / kümāt-ı ğuzāt (ty): Farsça isim tamlaması
 kümāt-ı (tn) / ğuzāt (ty) : Farsça isim tamlaması
 ru' b (i) / u (be) / hirās (i) :bağlama öbeği

V- seg-i ħazīde-i nāgāh-gīr gibi ğāfīlen hücūm ile hizebrān-ı künām-ı İslām'ı bīşezār-ı vaġādan ma' dūm itmek zu' mu(i)yla (çe) : edat öbeği

seg-i ħazīde-i nāgāh-gīr gibi ğāfīlen hücūm ile hizebrān-ı künām-ı İslām'ı bīşezār-ı vaġādan ma' dūm itmek (ty) / zu' mu (tn) :belirtisiz isim tamlaması
 seg-i ħazīde-i nāgāh-gīr gibi ğāfīlen hücūm ile (z) / hizebrān-ı künām-ı İslām'ı (bln) / bīşezār-ı vaġādan (yt) / ma' dūm itmek (y): isim-fiil öbeği
 ma' dūm (i) / itmek (yf): birleşik fiil
 bīşezār-ı (tn) / vaġā (ty): Farsça isim tamlaması
 hizebrān-ı (tn) / künām-ı İslām (ty) :Farsça isim tamlaması
 künām-ı (tn) / İslām (ty) :Farsça isim tamlaması
 seg-i ħazīde-i nāgāh-gīr gibi ğāfīlen hücūm (i) / ile (çe): edat öbeği
 seg-i ħazīde-i nāgāh-gīr gibi (z) / ğāfīlen (z) / hücūm (y): Arapça isim-fiil öbeği
 seg-i ħazīde-i nāgāh-gīr (i) / gibi (çe): edat öbeği
 seg-i (i) / ħazīde-i (s) / nāgāh-gīr (s): Farsça sıfat tamlaması

VI- peygūle-gīr-i kemīngāh (i) / (eyle-) (yf) / ve (be) / tenbīh-i mūrā'āt-ı merāsīm-i intibāh (i) / eyle- (yf) : birleşik fiil

tenbīh-i (y) / mūrā'āt-ı merāsīm-i intibāh (yt): Arapça isim-fiil öbeği
 tenbīh-i (tn) mūrā'āt-ı merāsīm-i intibāh (ty): Farsça isim tamlaması
 mūrā'āt-ı (tn) merāsīm-i intibāh (ty): Farsça isim tamlaması
 merāsīm-i (tn) intibāh (ty): Farsça isim tamlaması
 peygūle-gīr (tn) -i kemīngāh (ty): Farsça isim tamlaması

Dikkat edilirse Türkçe sözdizimine göre oluşturulan bu cümle, Türkçe, Arapça ve Farsça kelime öbekleri ile uzatılarak anlam ve işlev bakımından daha güçlü bir hale getirilmiştir. Özellikle fiilimsilerin etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu cümlenin içeriği, esasında Türkçe yapı içinde kalmak şartıyla ancak birkaç cümle ile ifade edilebilir. Bu cümle, günümüz Türkçesine şöyle aktarılabilir:

"Hâsılı Mâlik bin 'Avf, zaferi bayrak edinen İslam ordusundan önce Huneyn vadisine geldi. Fakat yiğit savaşçıların korkusu dirençlerinin temelini sarstığından, pervasızca meydana çıkıp karşı karşıya gelerek çarpışmayı kendileri için mümkün görmedi. Bundan dolayı ansızın atılmak üzere pusmuş köpek gibi beklenmedik bir saldırı ile İslam yurdu kaplanlarını savaş meşeliğinden silmek niyetiyle o şirk çölü domuzlarının bölük bölük pusuya yatmalarını ve tedbir kurallarına uymalarını tembih etti."

İşte dönemin inşa anlayışı ve tercihi bütün bunların bir cümle ile ifade edilmesini zorunlu kılmaktaydı ve bunun üstesinden gelmek bir beceri olup yazara bir ayrıcalık kazandırmaktaydı.

E. Huneyniye ve Tâîfiye⁶

Zeyl-i Siyer-i Şerîf li-hâzreti şadr-ı a'zam Râğıb Meḥmed Paşa mette' anâ'llâhü bi-tûli hayâtihi ve devâmi devletihi⁷

[M5b] Şaf-ârâyân-ı maşâff-ı eşer bu resm üzre tertîb-i şufûf-ı haber eylemişlerdir ki çün a'zam-ı fütühât-ı hazret-i Seyyidü'l-verâ 'aleyhi efḍalu't-teḥâyâ olan Mekke-i Mükerrreme şerrefehâ'llâhu ta'âlâ'nın müstezâd-ı manzûme-i fütühât ve şâh-beyt-i kaşide-i gâzavât olduğu neşât-efzâ-yı aşḥâb-ı şafâ ve nâhun-zen-i dil⁸-i ḥussâd u a'dâ olmağın rü'esâ-yı Hevâzin ve Şakîf halka-bend-i cem'iyet ve bu vechile sübḥa-gerdân-ı meşveret oldılar ki nürü-yı bâzû-yı Muḥammediyândan ba'îd u dūr mülâḥaza olınan melâḥim-i umûrdan eş'ab u eb'adı fetḥ-i Beyt-i Mükerrrem idi ki endek idâre-i mekâlîd-i tedâbîr ile meftûḥ-ı miftâḥ-ı zabṭ u teşḫîr eylediler. Ba'd ez-în ceste ceste ḥarmen-i kabâ'il-i eṭrâfi sūḥte-i berḳ-ı şemşîr idecekleri "*ke-nârin 'alâ-'alem*"⁹ ḥafî vü setûr degildir. [M1şr]a': '*Îlâc-ı vâkı'a pîş ez-vuḳû' bâyed kerd*¹⁰, feḥvâsinca anlardan [M6a] muḳaddem teşmîr-i sâḳ-ı himmet ve şedd-i nitâḳ-ı ḡayret eylemek lâzıme-i zimmet-i câhiliyettir, zu'mıyla vaḳt-i ma'ḥûd va maḥall-i mev'ûdlarında¹¹ ictimâ' ve ihtîşâda hem-dest-i ittihâd olup Mâlik bin 'Afv en-Naşrî¹² ki egerçi iḳtiżâ-yı¹³ 'unfuvân-ı şebâbî intisâb-ı tecârib¹⁴-i keşîreye sedd-i bâb iderdî, lâkin meleke-i şecâ'at ü cerâ'et ve cevdet-i re'y ü şehâvet ile müselleme-i akrân ve miyân-ı kabâyıl-ı 'Arabda müşârun bi'l-benân idi, tertîb-i 'asker u techîz-i levâzım-ı leşker ve sâ'ir temşiyet-i umûr-ı kâr-zârda zimâm-ı ihtiyârların kabza-ı iḳtidârlarına teslîm ve kabâyıl-ı sâ'ireden daḡı ḡayr ez-Kilâb ü Ka'b, kabîle-i Benî Naşr ve Benî Cüşem ve Benî Sa'd ve Benî Bekr muvâfaḳatların taşmîm idüp şükûfezâr-ı *Ravzatu's-şafâ*¹⁵dan nihâde-i şîşe-i

⁶ Çevriyazıda kullanılan ve H, M, Ü rumuzlarıyla gösterilen nüshaların bibliyografik künyeleri, varak numaraları şöyledir: H = *Zeyl-i Siyer-i Şerîf, Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa 908, (1a-12b)*; M = *Telhisât-ı Koca Rağıp, Milli Ktp. Arşivi, 22 Sel 2200, (5b-15b)*; Ü = *İnşâ ve Dîvân-ı Râğıp Paşa, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp. No:121, (6a-19a)*.

⁷ Zeyl-i Siyer-i Şerîf li-hâzreti şadr-ı a'zam Râğıb Meḥmed Paşa mette' anâ'llâhü bi-tûli hayâtihi ve devâmi devletihi : Üstâd-ı hünerverân-ı merz-büm-ı Rûm Nâbî-i pâkîze-güy-ı i'câz-rüsümüñ Zeyl-i Siyer-i Ḥayru'l-verâ 'aleyhi mine's-şalâti evḳâhâ'da 'inân-keş-i semend-i ḳalem-i bedâyi'-raḳam oldukları maḥalden şeyḫü'l-vüzerâ şadr-ı esbaḳ 'Alî Paşa'nın teşvîḳ ve iḡrâlarıyla yekke-tâz-ı 'arşa-i nazm u inşâ merḥûm Râğıb Paşa'nın evâ'il-i neş ü nemâsında bâre-cehân-ı ṭabî'at ve güy-rübây-ı müfâḥaret olup mişvâr-ı isti'dâd u cevher-i nihâdî vezîr-i müşârun ileyh 'Alî Paşa ve sâ'ir raḡş-rânân-ı meydân-ı 'irfân 'indinde zâhir ü nümâyân olduktan sonra bi-hasebi'l-vaḳt ve z-zamân ser-menzil-i ihtîtâma reh-yâb-ı imkân olamayup nâ-tamâm u noḳşân bıraḳdıkları bir cüz' inşâ-yı mergûb ve eşer-i pesendide-üslûblarıdır H, Ü.

⁸ dil:-Ü

⁹ Dağın zirvesindeki ateş gibi (aşîkârdır). (Daha çok "Ke'n-nâri 'ale'l-'alem" şeklinde yazılan bu Arapça darb-ı mesel, Türkçe "Gün gibi açık" deyiminin karşılığı olup, "Ke'n-nâri 'ale'l-menâr: Mînare başındaki ateş gibi" şekiliyle de kullanılmaktadır.)

¹⁰ Olay vuku bulmadan önlemine almak gerek. (Sa'dî'nin bir kıtasının ilk mısraı olup, ikinci mısraı şöyledir: "Dirîḡ sūd ne-dâred çü refṭ kâr ez-dest: İş işten geçince hayıflanmanın yararı olmaz.")

¹¹ mev'ûdlarında: mev'ûdlarından Ü

¹² Nüshalarda hep "en-Naşrî" şeklinde yazılan bu kelimenin doğrusu "en-Naşrî"dir.

¹³ iḳtiżâ-yı: -M, Ü

¹⁴ tecârib: ticâret M

¹⁵ Mîrhând diye bilinen Muhammed b. Hâvendşâh (ö.903/1498)'in genel dünya tarihi.

beyân kılinan benefşe-deste-i rivâyet üzre muğaylânzâr-ı beyâbân-ı işrâkden¹⁶ rîşe-bend-i şüre-zemîn-i ictimâc olan otuz biñ miqdârı hâr-ı pây-âzâr olup lâkin bu gâzâ-yı garrâda pîrâye-i şahîfe-i nüzûl olan kerîme-i “*le-ğad naşarakumu 'İllâh¹⁷ ilâ ahirihî*” keşret u kuvvet cânib-i İslâmiyânda ve za' f u kılllet taraf-ı müşrikîn-i bî-ser ü sâmanda oldıgım te'yîd ve ba' zı müfessirîniñ leşker-i İslâm 'alâ-rivâyetin altı biñ ve 'alâ-ğavlin on iki biñ ve cünd-i a' dâ-yı li'âm faqağ dört biñ olmağ üzre binâ-yı¹⁸ taħkîklerin teşyîd ider. 'Alâ-ihtilâfî'r-rivâyât rü'esâ-yı Hevâzin ve Saķîf, kabîle-i Benî Cüşem'den, Beyt: *Bâ-nâtiķa gul-rîzem u bâ-sâmi'a gul-çîn / Bâ-vâhime nâ-bâliğ u bâ-'âķile pîrem¹⁹*, mażmûnı niğâste-i şahîfe-i isti'dadı olan Düreyd ibnü's-Şimme ki merâķî-i 'ömr-i seyyâleden pâ-nihâde-i şad u şeşt sâle bir pîr-i nâ-bînâ-nümây-ı 'âķibet-bîn ve bir şeyh-i kâr-âzmây-ı zî-re'y-i rezîn olup [M6b] saħt çille²⁰-i tedâbîr-i pîrânesinden perrân olan sihâm-ı efkârınıñ ekşeri terâzû-yı hedef-i işâbet olmağ mânend-i kemân müselleme-i ķabza-i 'irfânı idi; güm-kerde²¹-i rişte-i tedbîr oldukları müşkilât-ı umûrda taħrîk²²-i nâhûn-ı himmetinden isti'ânet ve nûk-ı süzen-i zihni-i vaķķâdına mürâca'at huşuşlarından mâ-'adâ bî-dağdağai tereddüd re'yine mütâba'at ve 'umûmen emr ü nehyine muṭâva'at şartıyla redîf-i maṭiyye-i 'azîmet idüp diyâr-ı Hevâzin'den Evṭâs-nâm vâdiye nüzûllerinde girye-i eṭfâl u âvâze-i zenân u şemâtet-i aşvât-ı envâ'-ı çehâr-pâyân resîde-i güş-ı²³ Düreyd olıcağ bu mişillü şadâ-yı râhat-fersâ ordû-yı leşker ü mecma'-ı 'asker ile bî-cihet-i câmi'a ve müferriķ-i havâss u müşevviş-i sâmi'a olmağın menşe' ü haķıķatinden pürsân oluğda hâlâ ser-gerde-i ķabâyıl Mâlik bin 'Avf, hem-'inân-ı muvâfaķat olan gürûh-ı leşkeriyânıñ devâbb u mevâşî vü emvâl ve cümle emti'a vü 'ıyâl u eṭfâllerin 'ilâve-i aħmâl-i cimâl²⁴ ve pey-rev-i ķatâr-ı edevât u eşķâl itmekle anlarıñ şadâsıdır, diyü cevâb virdiklerinde Düreyd ibnü's-Şimme der-hâl Mâlik'i ihzâr ve bunları ser-bâr-ı levâzım-ı kâr-zâr itmek hikmetinden istifsâr idicek Mâlik bin 'Avf bu güne maṭiyye-rân-ı cevâb oldı ki, ey Düreyd mücerreb-i 'uķelâ-yı kâr-âzmüdegân ve kirâren ve mirâren meşhûd-ı bâsıra-i dūr-bînân oldıgı üzre merdân-ı neberd-âzmâ-yı zamâne mücerred ta'aşşub-ı dîn u millet ve päs-ı âb-rüy-ı ğayret u ğamiyyet için bezl-i naķdîne-i ğayât²⁵ degil belki endek meşâķķ u metâ'ibe taħammüle²⁶ pâ-ber-cây-ı merkez-i şebât olmayacağları dâ'ire-i taşavvurdan bîrûn olmamağla hıfz-ı nâmûs-ı ehl u 'ıyâl u maħabbet-i cibilliye-i eşyâ vü emvâl kendü[M7a]lere bi'z-zârûre 'inân-gîr-i firâr ve zenân u eṭfâlin haşş u iğrâları fûrüzîne-i nâ'ire-i kâr-zâr olmağ mülâhazaları mücib-i ihtimâl-i şıķlet ve bâ' iş-i

¹⁶ işrâkden: işrâke Ü

¹⁷ Kuşkusuz, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşında *size yardım etmişti*. Hani çokluğunuz hoşunuza gitmişti fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz. (Tevbe 9/25)

¹⁸ binâ-yı: -H

¹⁹ Dilimle gül saçar, kulağım la gül toparım; hayal gücü bakımından çocuk, akıl bakımından yaşlıyım. (Örfî-i Şîrâzî)

²⁰ çille :hîle Ü

²¹ güm-kerde: kim gerde M

²² taħrîk: -M

²³ güş-ı: güş-ı hüş-ı Ü

²⁴ cimâl: -M

²⁵ ğayât: -M

²⁶ taħammüle: -M, H

irtikâb-ı külfet olmuşdur, diyü bisâṭ-ı kelâmın ber-çide-i dest-i hitâm eyledikde Düreyd ibnüş-Şimme daḥı bu vechile esb-engîz-i naṭ' -ı ḥaḳîḳat ve ferzâne-rev-i sâḥa-i naşîḥat oldu ki ey âveregân-ı beyâbân-ı ḥayret v'ey piyâdegân-ı²⁷ vâdî-i ḥusrân u ḥaybet verâ-yı perde-i ihfâdan ne şüret-i bâz-gün ruḥ-nümâ olacağı henüz biriñiziñ ma' lûmı olmamağla kıyâs ederim ki eger ber-aks-i każiyye muḳaddemât-ı ihtimâmıñız müntic-i netice-i inhizâm olmaḳ²⁸ ḥâlâtı be-didâr olup me'âl-i kâr "yevme yefirru'l-mer'u min aḥîhi ve ebîhi ve şâḥibetîhi ve benîhi"²⁹ mışdâḳına mâşadaḳ olduğı taḳdîrce ol rûz-ı şebât-süzda her biriñiz³⁰ "men necâ bi-re'sihi fe-ḳad rabiḥa"³¹ mażmûnını bedraḳa-i râh-ı necât etmekle bir ferdiñ ḥâr-ı ta'alluḳı kendüye dâmen-gîr olmayup belki zu' muñuzda vesîle-i şebât 'add olunan 'ıyâl u eşâs u sâmanıñız dâḥil-i ḥazîre-i temellük-i İslâmiyân olmağla dâmen-i ḳabâyıldan bu vesâḥ-ı fezâḥat ve lekke-i şenâ'at u melâmet³² tâ-be-maḥşer şüste-i şâbûn-ı nedâmet olmamağın ilâ-inḳırâzi'l-eyyâm âmâc-ı siḥâm-ı ta'yîr u düşnâm olacağıñız hiç de ḥâtıra gelmedi mi? diyü kümeyt-i kelâmına peyvend-zede-i hitâm olmadın henüz taḥallüfleri ma' lûmı olmayan Ka'b ve Kilâb'ıñ istifhâm-ı ḥuzûr ve ḡaybetlerine imâle-i licâm eyledikde ḳabîleteyn-i merḳûmeteyn dâḥil-i şîrâze-i cem'iyetimüz degildürler cevâbı perde-i sâmi'a-i Düreyd'i derîde-i ḳârî'a-i te'essüf itmegin ser-püş-endâz-ı ḥum-ı ḡazab olup "Le-ḳad ḡâbe 'ankumu'l-ḥaddü"³³ ve'l-ciddü"³⁴ telḡ-âbesin riḡte-i [M7b] piyâle-i taşriḥ idüp ka' beteyn-i mebâdî-i ḥâlden be-didâr olan bu iki naḳş-ı bed-nişest ki her biri³⁵ Ka'b ve Kilâb'ıñ taḥallüfleri ve biri daḥı zenân u eṭfâl-i ḳabâyilüñ ihtimâl-i tekellüfleridir, muvâfiḳ-ı manşûbe-i merâm olmadıḡı nişeste-i şeşder³⁶-i yaḳînümdür. Bârî bu eşḳâl u 'ıyâl ki sizlere 'ıḳâl-ı pây-ı ḥarb u ḳitâl ve ma'iyetleri müstelzim-i meḥâzîr u melâldir, gerekdür ki maḳarr-ı emîn ve yâḥûd bir ḥışn-ı ḥaşînde âsûde-nişîn-i ferâgat idüp ancaḳ cerîde-süvâr u şemşîr-zen u nîze-güzâr ile 'âzim-i kâr-zâr olursañız fâ'iz-i ḡalebe vü zafer olamadıḡıñız taḳdîrde daḥı bârî ol maḳûle inhizâm-ı fezâḥat-encâm ile telḡ-kâm olmamañız bâzîçe-i rûzgâr-ı zû-fünûn ve naḳş-ı bûḳalemûn-ı dehr-ı dündan pek de müsteb'ad degüldür, diyü rişte-i lü'lü'-nizâm-ı neşâyîḥa uḳde-bend-ı hitâm olup lâkin Beyt: *Taḳdîr ḳaṭ'-ı rişte-i tedbîr mî-koned / Tedbîr-i sâdelevḥ çı te'sîr mî-koned*,³⁷ feḥvâsınca sedd-i sedîd-i taḳdîr tîşe-i künd-dehân-ı tedbîr ile şülme-dâr u raḥne-pezîr olmaḳ muḥâlîf-i ḥikmet-i Ḥudâvend-i ḳadîr olmağın bir ferd derârî-i neşâyîḥ-i Düreyd'i pîrâye-i ḡuş-ı iz'ân ve zîver-i vişâḥu's-şadr-ı taşdîḳ

²⁷ beyâbân-ı ḥayret v'ey piyâdegân-ı: -Ü

²⁸ olmaḳ: olmamaḳ M, Ü

²⁹ İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır. (Abese 80/34-36)

³⁰ her biriñiz: -M

³¹ Canını kurtaran kazanmıştır. (Değil umduğuna kavuşmak, canını kurtarmanın bile imkânsız olduğı durumlar için söylenen bir Arap atasözü. Bkz. el-Meydani 2010:2/353)

³² melâmet: şâmet Ü

³³ ḥaddü: ceddü H, M

³⁴ Kesinlikle siz gücünüzü de heybetinizi de kaybetmişsiniz. (Düreyd, "had:güç" ile Benî Ka'b, "cidd:heybet" ile de Benî Kilab'ı kasteder.)

³⁵ her biri: -M, H

³⁶ şeşder: şeşte Ü

³⁷ Takdir (ilahî planlama) tedbir ipini koparır; aptal kişinin tedbirinin ne tesiri olur? (Saib-i Tebrizi)

İslâm'dan muqaddem vâdî-i Huneyn'e vârid olup lâkin galebe-i ru' b u hirâs-ı kûmât-ı gûzât zelzele-endâz-ı esâs-ı şebâtları olmağın kendülere göre lâ-übâliyyâne açıktan şaf-zede-i teqâbul olmak kâbil olmamağla seg-i hazîde-i nâgâh-gîr gibi gâfilen hücum ile hizebrân-ı künâm-ı İslâm'ı bîşezâr-ı vegâdan ma' düm itmek zu' muyla ol hük-tıynetân-ı beyâbân-ı işrâkı ceste ceste peygüle-gîr-i kemîngâh ve tenbîh-i mürâ'ât-ı merâsim-i intibâh eylemişdi. hazret-i Sipehsâlâr-ı ketûbe-i enbiyâ 'aleyhi efdâlû't-tehâyâ dahı nâm-zed-i meşûbât-ı gâzâ olan ecnâd-ı zafer-i' tiyâd ile mağall-i ma' hûde qarîb ve şufûf-ı 'asâkir-i nuşret-me'âşire pîrâye-bağş-ı tertîb olup bir 'alem-i zafer-tev'em ile cenâb-ı Fâruğ-ı a'zam rağiya'llâhu 'anhı mükerrem ve bir livâ-yı nuşret-iltivâ ile rütbe-i 'Aliyü'l-Murtażâ rağiya'llâhu 'anhı i'lâ ve bir râyet-i zafer-âyet ile dahı ihraz-ı rütbe-i sa'âdeti Sa'd bin Vakķķaş hazretlerine ihtîşâş buyurdılar. Lâkin medğal-i vâdî-i Huneyn mânende-i cedvel bir memerr-i teng ve ma'ber-i pür-külûh u seng olmağın cuyûş-ı deryâ-ğurûş-ı İslâm tağrîb-i bünyân-ı a' dâ-yı li'âma şaf-beste-i âlây-ı mehâbet-' unvân⁵¹ ve mişâl-i seyl u şütür-ı kef-efşân⁵² cûşân u hurûşân oldukları hâlde duğûl ile irâ'et-i şaţvet-i şevket nâ-müyesser ve ğayr-ı me'mûl olmağdan nâşî mânend-i cüybâr hemvâr âheste âheste ve mevc mevc ve gürûh gürûh ve fevc fevc vürüd[M9a]ları esnâsında ol kürâzân-ı cengelîstân-ı husrân peykân-ğorde hükân gibi cünbiş-i tünd ü tîz ile kemîngâhlarından bir gûne ğubâr-engîz oldılar ki Beyt: *Yekî tîre gerd ez-miyân ber-demîd*⁵³ / *Be-d-ânsân ki hürşîd şod nâ-pedîd*,⁵⁴ fehvâsınca ol gerd-i aşûb-ğîz ki tîre-sâz-ı hürşîd-i rüstâğîz idi, şâf-dilân-ı ğuzât-ı İslâm'ın çesmesâr-ı cür'et ü cüybâr-ı şecâ'atlerin bulandurmağla rişte-i gûsiste-i cem'iyet olan evrâğ-ı gül-i şad-berg-i be-hem-beste gibi her biri bir cânibe perrân u perîşân olmağın ol Gül-bün-i hezâr-bülbül-i bâğ-ı belâğat 'aleyhi efdâlu't-tağiyye hazretleriniñ hevâdârân-ı mağabbetlerinden ancağ dört 'andelîb-i ğağır-firîb ki hazret-i 'Aliyü'l-Murtażâ ve hazret-i 'Abbâs ve Ebû Süfyân bin el-Ħâriş ve 'Abdu'llâh bin Mes'ûd rağiya'llâhu 'anhümden 'ibâretdir, mânend-i çâr-' unşur muğâfaza-i zât-ı muqaddes-i nebevî için lâne-gîr-i şabr u şekîb olduklarına tûğiyân-ı şekeristân-ı feşâhatdan ba'zıları dem-sâz-ı ittîfâğ-ı rivâyetdir. Feylesofân-ı âşârdan ba'zıları dahı Rabî'a bin el-Ħâriş ve 'Abdu'llah bin Zübeyr bin 'Abdu'l-muğtalib ve 'Utbe ve Mu'attib püserân-ı Ebû Leheb rağiya'llâhu 'anhüm hazretleriniñ ol çâr-üstükus-ı şebâta mânend-i çâr keyfiyyât mülâzemetlerin işbât itmişlerdür. Rivâyet-i uğrâda evlâd-ı Ca'fer'den Rebî'a ve Kuşem ve Fazl püserân-ı 'Abbâs ve Üşâme bin Zeyd ve birâder-i mâderîsi Eymen bin Ümmi Eymen rağiya'llâhu 'anhümüñ dahı ğavâss-ı ğamse-i zâhire gibi ol mağalde mevcûd-ı dâ'ire-i vücûd oldukları işâret-kerde-i ba'z-ı aşğâb-ı siyerdir. Bu eşnâda ser-gerde-i müşrikîn olan Mâlik-i la'in ol Ser-âmed-i nihâl-i ğadîka-i nübüvvet 'aleyhi [M9b] efdâlu't-tağiyye hazretleriniñ mânend-i tünd-bâd-ı ğazân süy-ı sa'âdetlerine şitâbân olduğda 'alâ ba'zî-r-rivâye Eymen ibnü Ümmi Eymen rağiya'llâhu 'anh ser-i râhın bend ve müdâfa'asına icâle-i semend idüp nice değâyîğ-ı dest-bürd-i merdâne irâ'etinden şonra âğîr ğabâ-

⁵¹ mehâbet-' unvân: mehâbet u' unvân M, H

⁵² seyl u şütür-ı kef-efşân: seyl-i şütür-ı mevc u kef-efşân H

⁵³ nâ-be-dîd: tâ be-dîd H; biz Şeh-nâme'deki "ber-demîd" şeklini tercih ettik.

⁵⁴ Arada öyle bir toz kalktı ki güneş görünmez oldu. (Firdevsî)

yı gül-gün-ı şehâdetle tezyîn-i düş-ı müfâharet itmegin Mâlik-i dūzahî-i bed-nijâd imâta⁵⁵-ı sedd-i ʔarîk itdüm i' ʔiḳâdiyla tekrâr cenâb-ı Faḫrû'l-enâm 'aleyhi efḫalü's-selâm ʔaraflarına imâle-i licâm-ı ızrârda her çend cidd u ısrâr ve taḫrîk-i tâziyâne-i cehd u iḳtidâr idegördi ammâ 'inân-ı maḫiyyesin pençe-i saḫt-gîr-i taḫdîrden taḫlîş idememekle aḫlâ mü'eḫsir ve müfîd olmayup zîver-i mecâlis-i Şeh-nâme⁵⁶ olan taḫâvîr-i bî-rûḫ miḫillü bir gûne cünbiş u ḫareket ḫâletleri⁵⁷ meḫhûdı olmamağla kendünün daḫı mânend-i şüret püşt-ber-dîvâr-ı ḫayret ḫaldığı âḫâr-ı müyîn-ḫâme-i naḫḫâşân-ı aḫbârdandır. Bu daḫı şükûfezâr-ı *Ravzatu 'ş-ḫafâ* dan çide-i enâmil-i i'tibâr olan sünbül-deste-i âḫârdandır ki eḫnâ-yı fetḫ-i Mekke-i mükerremede⁵⁸ ʔav'an ve kerhen ḫâr-ı ser-dîvâr maḫâmında dâḫil-i gülzâr-ı imân olan nifaḫ-ḫiyetândan ba'zıları evvelâ şüret-i inhizâmıda cilve-nümâ olan şive-i şâhid-i taḫdîriñ encâmından ḫabîr olmamalarıyla bu ḫâletden mübteḫic ü mesrûr olup deḫân-ı zehr-çekânlarından isâle-i lü'âb-ı telḫ-âb-ı küstâḫiye cür'et itmîşler idi. ḫattâ Ebû Süfyân bin ḫarb ḫâḫâ şümme ḫâḫâ ta'bîr-i hezl u istihzâda aḫḫâb-ı Muḫammed gird-âb-ı ma'rekeden bir gûne sâḫil-gerâ-yı firâr oldılar ki leb-i deryâya dek bir maḫalde ʔarâr itmeyecekleri pîç u tâb-ı mevce-i ızḫîrâblarından bedîdârdır. Biri dahi Şafvân bin [M10a] Ümeyye'ye ḫiḫâb idüp yâ Şafvân aḫḫâb-ı Muḫammed'in abtâl-ı ḫabâyıl ile ʔaḫ'â muḫâvemete istiḫâ'atleri olmamağla vâdî-i firâra ne gûne şitâb itdiklerin gördün mi ve yine Şafvân bin Ümeyye'nin birâder-i mâderisi Kelde bin ḫanbel yâ Şafvân bu gün ol gündür ki ḫâḫâ ve kellâ eḫer-i siḫr ü füsün-ı Muḫammedî bâḫıl ve nîrenc u câdulığı bi'l-küllîye zâ'il u 'âḫıl olmuḫdur. Şafvân her biriniñ seng-i girân-vezni-ı “*Üsküt faẓẓa'llâhu fâḫe le-en yüvelliyenî recülün min ḫureyş aḫabbu min en yüvelliyenî recülün min-Hevâzin*”⁵⁹ ile derîçe-i deḫânların sed itdüğü zîver-i cerîde-i âḫârdur. Muḫammed bin İḫâḫ, Şeybe bin 'Oḫmân bin Ebî ḫalḫa'dan taḫrîk-i silsile-i rivâyet eder ki cenâb-ı Server-i enbiyâ 'aleyhi mine's-ḫalâvâti⁶⁰ ezḫâḫâ ḫâzretleri cânib-i ḫuneyn'e taḫrîk-i livâ-yı zafer-iltivâ buyurduḫlarında ben daḫı bu niyyet ile ber-zede-dâmen-i muvâfaḫat olmuḫ idim ki hengâm-ı iḫti'âl-i nâ'ire-i veğâ ve rûz-ı âḫûb-efrûz⁶¹-ı heycâda ki maḫall-i intihâz-ı fîrḫat ve aḫz-ı intikâma tamâm vesîle-i ḫudretdür, ğazve-i Uḫud'da sūḫte-i ḫemşîr-i Muḫammediyân olan peder u birâderimün intikâmıyla itfâ-ı nâ'ire-i ḫamiyyet eyleyem⁶². Vaḫtâ ki telâḫî-i farîḫeynde cânib-i İslâmiyâna taḫarruḫ iden tezelsül ve perîḫânî eḫnâsında ḫâzret-i Faḫr-ı kevneyn 'aleyhi's-selâmuñ sūvâr olduğı ester⁶³-i ḫoş-manzarlarından mânend-i âyet-i nûr ḫafḫa-i zemîne nüzülleri meḫmül-i liḫâza-i fîrḫat-bînüm olduḫda cânib-i yemîn-i meymenet-rasînlerinden bir ḫamle-i nâ-geḫânî irâdesiyle ʔaraf-ı sa'âdetlerine rû-nihâde olduḫumda 'Abbâs bin

⁵⁵ imâta: imâḫa Ü

⁵⁶ Şeh-nâme: Şâh-nâme M, H

⁵⁷ ḫareket ḫâletleri : ḫareketleri Ü

⁵⁸ Mekke-i mükerremede: Mekke'de Ü

⁵⁹ Sus! Dişleri dökülesice! Havazin'den bir adamın beni idare etmesindense Kureyş'ten birinin beni idare etmesini tercih ederim.

⁶⁰ mine's-ḫalâvâti: mine's-ḫalâti M

⁶¹ âḫûb-efrûz: âḫûb-ı rûz M

⁶² eyleyem: eyleyemem Ü

⁶³ ester: üstür Ü

‘Abdu’l-muṭṭalib raḍiya’llāhu ‘anhı bir zırh-ı sīm-gūn ve bir hey’et-i [M10b] mehābet-nümün ile şeref-i ḥıdmet-i muḥāfazalarına maḳrūn gördüğümde ol zāt-ı pākūn ‘amm-i ğayret-keşi ve bir mūyına biñ cān u ser fidāsından bī-teḥāşī olmağın bu kār-ı nā-hemvārımıñ ol cānibden mütemeşşī⁶⁴ olmayacağı meczūmum olduğından nāşī cānib-i yesārından hücümü ihtiyār ve ol tarafdan daḥı Ebū Süfyān bin Ḥāriş’in pūr-sāz u silāḥ müşāhedesi sedd-i rāh-ı kifāh itmegin bi’l-āḥire kaḫā-yı sa’ādet-iktifālarından ḫavāle-i berḳ-ı şemşīr merkūz-ı tūre-seḫāb-ı zamīrüm olduğda nā-gāḥ miyānemüzde bir zebāne-i āteş leme’ān ve iltihāba başlayup az ḳaldı ki cism-i keşīf-i nā-tüvānumı bi’l-külliyeye sūzān ve mağz-ı üstühānumı kuḫl-ı dīde-i düzaḫiyān eyleye. Bu ḫālet-i müḥişa ve bu keyfiyyet-i ğarībe-i müdhişeden baña bir gūne ḫavf u ḫaşyet tārī olmışıdi ki ḫālā taşavvurundan zehre-çāk ve fikr u ḫayālinden üftāde-i varṫa-i helāk olmaḳ ba’id degüldür. Bu eṣnāda serīre-dān-ı zamāyir-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḫazretleri bu mücrim-i rü-siyāḫı “*Yā Şeybe üdnü minni*”⁶⁵ ḫiṫābına şāyān buyurmalarıyla rü-māl-ı pāy-ı melekūt-peymālarına üftān u ḫīzān şitābān olup ḫuzūr-ı muḳaddeslerine vardığımda mübārek dest-i mu’cize-peyvestlerin sīne-i bī-sekīneme vaż’ buyurup “*Allāḫümme’zhib ‘anhu’ş-şeyṫān*”⁶⁶ maḳāliyle teskīn-i ḫalecān-ı ıztırāb buyurdılar. Ba’d ez-īn cānib-i a’dā-yı li’āme sell-i seyf-i intikām için taḫrīk-i küşe-i ebrū-yı işāretleri baña bir gūne ḫamīr-māye-i şevḳ u ğarām oldu ki ḳasem be-ḫālīḳ-ı kevneyn eger sūḫte-i dāğ-ı ḫasret u kebāb-ı nā’ire-i intikām u ğayretleri olduğum⁶⁷ peder u birāderüm ol vaḳitde süvār-ı maṫiyye-i ḫayāt olsalar idi cenāb-ı [M11a] seyyid-i ‘ālemiyāna buğz u ‘adāvetleri için delālet-i bedreḳa-ı şemşīrim ile īşāl-i dereke-i nīrān iderdüm, diyü meşḫūd-ı bāşıra-i ḫaḳīḳat-bīni olan nice bevārīḳ-ı ḫavārīḳı⁶⁸ bīrūn-ı niyām-ı vaşf u ta’bīr eyledi. Ol rüz-ı ‘āḳıbet-fürüzda ḫazret-i yekke-tāz-ı ‘arşa-i isrā ve tenhā-süvār-ı mızmār-ı melekūt-ı a’lā ‘aleyhi efdālüt-taḫāyā bir ester-i berḳ⁶⁹-peykere süvār olmuşlar idi ki reşḳ-i sūr’at-ı seyr ü hemvārī-i refṫān dāğ-zen-i Şebdīz-i Pervīz ve Gülgūn-ı Şīrīn’e bir talḫ-mihmīz-i hūn-rīz idi. Tıynet-i nübüvvet-taḫmīrlerinde merkūz olan māye-i iksīr-i şecā’at ve cevher-i dilīrī vü cerā’etleri⁷⁰ muḳtezāsınca leb-i gevher-nişār-ı mu’cize-bārılarından “*Ene’n-nebiyyü lā-keṫib ene ibnū ‘Abdü’l-muṭṭalib*”⁷¹ maḳāl-i le’āl-mişāliyle ḫaḳḳā ki şāyān-ı hezār-iftiḫār u mübāḫāt olan izḫār-ı neseb-i şerīf ve i’lām-ı ḫaseb-i zāt-ı laṫīf iderek tek ü tenhā vaḫşī ḫerān-ı beyābān-ı ḫüsrān üzerlerine hücüm-ı şīrāneye taḫrīk-i ‘inān-ı şecā’at buyurdıklarında cenāb-ı ‘Abbās ve Ebū Süfyān ‘aleyhimā’r-raḫmeti ve’r-rıḫvān licām-ı iḳdāmıların girifte-i dest-i mümāna’at ve rikāb-ı ğaṫab u iltihābların büse-dāde⁷²-i leb-i niyāz u minnet buyurmalarıyla yā ‘Abbās var imdi ol müşevveş-şüdegān-ı bīm ü hirāsı cem’ ve

⁶⁴ mütemeşşī: müteḫaşşī Ü

⁶⁵ Ey Şeybe, bana yaklaş!

⁶⁶ Allahım, şeytanı ondan uzaklaştır!

⁶⁷ olduğum: -M

⁶⁸ ḫavārīḳı: ḫavārībı Ü

⁶⁹ berḳ: burāḳ Ü

⁷⁰ cerā’etleri: cūr’etleri H

⁷¹ Ben peygamberim, bunda yalan yok, ben Abdülmuttalib’in oğluyum.

⁷² büse-dāde: büse-zede H

ircâ' eyle diyü menba'-ı dehân-ı mu'ciz-beyânlarından bir âb u tâb ile icrâ-yı zülâl-i cevâb eylediler ki kemter kaçresiniñ şifâ-yı şadr-ı 'alîl olmasına sevķ u⁷³ refâtârı bir vâzîh delîl idi. Hâzret-i 'Abbâs bir merd-i şedîdü's-şavt ve bülend-şadâ olmağla "Yâ 'ibâda'llâh hazâ rasûlu'llâh ve yâ aşhâbe şecereti's-semûre ve yâ aşhâbe sûreti'l-Bakara"⁷⁴ ta'bir-i mensiyyât-tezkîr ile kâfâlarından itâre-i hamâme-i âvâz-ı vahşet-endâz ve haşş⁷⁵ [M11b] u igrâ-yı gâzâda ziyâde süz u güdâz itmekle yâ miyâne-i şad u neved veyâ taħmînen yüz 'aded miqdârı aşhâb te'sîr-i kelâm-ı 'Abbâs ile meydân-ı ma'rekeye 'inân-gerdân olup Beyt: *Zi-mâder heme merg-râ zâdeîm // Heme bendeîm er çi âzâdeîm*⁷⁶, zemzemesiyle taķbîl-i rikâb-ı Seyyidü'l-mürselîn şallâ'llâhu 'aleyhi ve selleme bir birin⁷⁷ müsâbaķat ile iħrâz-ı şeref ü müfâharet itdiklerinde dürc-i dehân-ı mu'ciz-beyânlarından "el-ân ħamiye'l-vaķîs"⁷⁸ la'l-pâresin pîrâye-i iklîl-i rûzgâr buyurdılar. "Vaķîs" kütüb-i lûgatda müfreden "tennûr" ma'nâsına mezkûr ve "ħamiye" ile mürekkeben "şiddet-i emr ve işti'âl-î nâ'ire-i ħarb u ķitâ"den kinâyedür⁷⁹. "Ve evvelü men kâlehâ en-nebiyyü 'aleyhi's-selâm ħîne iştedde'l-be'sü bi-Huneyn ve ħiye min aĥseni'l-isti'ârât"⁸⁰ ta'biriyile bu gevher-i girâmînin ibtidâ⁸¹ şadef-i dehân-ı dür-efşân-ı nübüvvet 'aleyhi efdâlüt-teħiyetden zîver-i vişâhu's-şadr-ı zühûr olduğın cevâhir-i rivâyât-ı Mecma'ul-baħreyn⁸²dendür. Bu kelâm-ı bedî' u'n-nizâma müte'ākîben ħâzret-i Kelîmu'llâh 'aleyhi's-selâmîñ rûz-ı felâķ-ı baħrda istiğâse buyurduķları du'â-yı te'sîr-der-ķafâ-yı "Allâhümme leke'l-ħamd ve ileyke'l-müştekâ ve ente'l-müste'ân"⁸³ tilâvetiyle enbâşten-i çeşm u dehân-ı düşmenân için bir müşt seng-rîze remyine⁸⁴ mülhem olmalarıyla 'alâ ihtilâfi'r-rivâyât yâ ħâlet-i süvârîlerinde yâ şüret-i nüzûllerinde kendü mübârek yed-i mü'eyyedleriyle yâħûd vesâţet-i aşhâb ile ber-dâşte ve felâĥan-ı "şâheti'l-vücûh inhezemü ve Rabbi Muĥammed şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem"⁸⁵ ile süy-ı küffâra endâhte ve revzene-i dîde vü dehânların ħâk u seng-i inhizâm ile enbâşte buyurduķları ħâlde "Sümme enzele'llâhu [M12a] sekîneten 'alâ rasûlihi ve 'ale'l-mü'minîn ve enzele cünûden lem-teravhâ"⁸⁶ feĥvâ-yı ħikmet-iĥtivâsı üzre kerrübîyân-ı encüm-şümâr-ı mele'-i a'lâdan izâle-i zâlâm-ı keyd-i a'dâ için eşher-i rivâyâtda penç hezâr ve ba'zı rivâyetde sekiz biñ ķavl-i dîgerde on altı biñ miqdâr şüret-i u'cûbe-mehâbet-i beşeriyye ile müşekkel ve mânend-i

⁷³ sevķ u: sevķ-ı M, H

⁷⁴ Ey Allah'ın kulları! Bu Allah'ın elçisidir. Ey (Hüdeybiye'de) sakızağacının altında ölümüne söz verenler! Ey Bakara suresinde (cömertlik ve misafirperverlikleriyle) övülenler!

⁷⁵ ve haşş: -M

⁷⁶ Hepimiz ölmek için doğmuşuz, her ne kadar özgür isek de (sana) kul köleyiz. (Firdevsî)

⁷⁷ birbirin: biri birin H

⁷⁸ İşte şimdi tandır kızıştı. (İşin gittikçe zorlaştığı ve Türkçede, "İş ciddiye bindi." deyimi ile ifade edilen durumlar için kullanılır. bkz. Mütercim Asım 2013:3/2750)

⁷⁹ kinâyedür: kinâye olmak üzere meştûr olup H

⁸⁰ En güzel istiarelerden biri olan "İşte şimdi tandır kızıştı." ifadesini ilk kullanan Peygamber (sav)'dir; Huneyn'de savaşın tam şiddetlendiği sırada söylemiştir.

⁸¹ ibtidâ: -M

⁸² Fahreddin Tureyhî (ö.1084/1674)'nin Kuran ve Sünnetle ilgili kavramlar sözlüğüdür.

⁸³ Allah'ım hamd sana mahsustur, şikâyet sanadır ancak senden yardım dilenir.

⁸⁴ bir müşt seng-rîze remyine: her mest seng-rîze-i zemîne M

⁸⁵ Yüzü kara olasıcalar, Muhammed (sav)'in Rabbi (adıyla) bozguna uğrayasınız.

⁸⁶ Sonra Allah, elçisi ile müminler üzerine sükûnet indirdi ve sizin görmediğiniz askerler (melekler) indirdi. (Tevbe 9/26)

şubh u şafağ herbiri cāme-i sefid ü tāk-ı sürh ile müzeyyen ve mükellel ecnād-ı ciyād ile imdād ve is'ād olunmalarıyla nesīm-i fevz ü nuşret cānib-i İslāmiyāndan ve debūr-ı nuhūset ü idbār taraf-ı küffārdan vezān olmağın mütehayyir ü ser-gerdān ve müteferriğ-i mefāze-i haybet ü husrān olup bir fırkası Mālik bin 'Avf ile Hısn-ı Tā'ife şitābān ve bir gürühi Batn-ı Nahle'ye gürizān ve fırka-i diğeri Evtās'da vā-güzāşte olan emvāl ü 'ıyālleri muhāfazatına 'inān-gerdān oldılar. Mālik bin 'Avf'dan menkūl olmağ üzre nigāşte-i *Ravzatu's-şafā* olan reyhān-deste-i rivāyātdandır ki kendü mensūblarından çend nefer kimesneler ba' de'l-hezīme hemzebān-ı hikāyet oldılar ki hāzret-i Muhammed şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem vaqtā ki ol haşāyı mā-şadağ-ı " *ve mā rameyte iz rameyte velakina'llāhe ramā*"⁸⁷ olan remy ile endāhte-i cānib-i kabāyıl itdükde bir ferd qalmadı ki ol seng-rīzeden dīde-i idrākı kūr ve dā'ire-i 'aql u şu'ürdan şad-merhale dūr olmaya. Bu keyfiyet-i ğarībe müşāhedesinden⁸⁸, Beyt: *Hor u hāb u ārām-ı dil teng şod / Tu gofti ki rūy-ı zemīn seng şod*,⁸⁹ mażmūnı üzre derūn u bīrūnumuza bir dūrlü pīç u tāb ve bir gūne qalağ u ıztırāb reh-yāb olmışıdi ki miyān-ı zemīn u āsmānda sefid-cāme ve sürh-'amāme [M12b] bir gürü-ı bisyār ve bir leşker-i mehābet-manzar-ı eblağ-süvār meşhūdumuz olmuş iken istilā-yı hayret ü dehşet sedd-i derīçe-i nazar-ı diğkat eylemiş idi. Mervīdür ki ebṭāl-ı müşrikīnden Ebū Cezvel-nām bir seçī' -i saffāk-ı dīv-endām ki neberd-āzmāyān-ı 'Arab'dan meydān-ı ma'rekesine pā-nihāde-i cesāret ve hāml-e küh-endāzına siper-dāde-i tāqat olmuş kimesne yok idi, terağkī-i hāl-i mü'minīn ve tenezzül ü idbār-ı müşrikīn müheyyic-i şiryān-ı şecā' atı olmağın dāmen-ber-zede-i ğayret-i cāhiliyyet " *ve hel min mübāriz*"⁹⁰ na'rasıyla meydān-ı ma'rekeye velvele-endāz-ı dehşet olduğda aşhāb-ı nuşret-intisābdan mizmār-ı mübārezeye taḥrīk-i 'inān-ı cūr'et nümāyān olmamağla neheng-i baḥr-ı heycā ibnü 'amm-i Habīb-i Hudā 'Aliyyu'l-murtażā kerrema'llāhu vechehu hāzretleri hūsām-ı ğayret-i intikāmı girifte-i pençe-i zırgāmı idüp, Beyt: *Qazā goft gir u kader goft dih / Melek goft aḥsen felek goft zih*,⁹¹ fehvāsınca bir hāml-e şirāne ve dest-bürd-i dilirāne ile ol mağrūr-ı mağhūruñ ser-i hevā-perestīn hābāb-ı cūybār-ı zül-fekār itmegīn Behrām-ı hūn-āşām-ı felek hayrān ve ferīşteğān-ı 'ālem-i bālā kuvvet-i bāzūsına şābāş-hān olup cümle-i hūzzār u nūzzāra daḥı bā'ış-ı kuvvet-i qalb u itmīnān olmuşdur. Bu ğazā-yı ğarrāda gül-gün-kabā-yı şehādetle hūrām-ı çemenistān-ı cinān olan dört nefer mü'min-ı pākīze-gevher ve serāvīl-i kaṭrān-ṭılā-yı caḥīm ile vāşıl-ı 'azāb-ı elīm olan yetmiş nefer müşrik-i herze-gerd olduğu ittifağ-gerde-i ekser-i aşhāb-ı siyerdir. Nāṭıq u şāmit dāḥil-i zerībe-i iğtinām ve sencīde-i mīzān-ı iktisām olan miğdār⁹²-ı emvālde erbāb-ı siyer muḥtelifu'l-aqvāl [M13a] olup lākin altı biñ bürde⁹³-i hoş-bāf ve kırık biñ vaqiyye nuḳre-i şāf ile yigirmi dört biñ mehār şütür-ı küh-endām ve kırık biñ re'sden mütecāviz bere vü aḡnām olduğu

⁸⁷ Attığın zaman da atan sen değildin, (onu) atan ancak Allah idi. (Enfal 8/17)

⁸⁸ ğarībe müşāhedesinden: ğarībeden M

⁸⁹ Yiyecek, uyku ve gönül huzuru eksildi; sanırsın ki yeryüzü taş kesildi. (Firdevsî)

⁹⁰ Benimle doğuşecek kimse var mı? (Hodri meydan!)

⁹¹ Kaza, tut dedi; kader, bırak dedi; melek, bravo dedi; felek, yaşa dedi. (Firdevsî)

⁹² miğdār: -M

⁹³ bürde: perde H, Ü

resîde-i rütbe-i şöhetdür. Hazret-i evreng-nişin-i "Lî ma' a'llâh"⁹⁴ pâdişâh-ı risâlet-penâh-ı melâ'ik-sipâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem fırak-ı müşrikînden rû-nihâde-i vâdî-i Evtâs olan remîdegân-ı pür-ru' b u hirâsîñ ta'kîb u istîşâlleri için qadarü'l-kifâye 'asker-i zafer-me'âsir tertîb ve üzerlerine Ebû 'Âmir Eş'arî rağiya'llâhu 'anhı emîr-i leşker ta'yîn ve 'aķeb-i müşrikînden tesyîr buyurmalarıyla tayy-ı çend mesâfeden sonra mecma'-ı küffâra resîde olduklarında Ebû 'Âmir Eş'arî rağiya'llâhu 'anh metâ'-ı girân-bahâ-yı hayâtını zîver-i dūş-ı dellâl-i fenâ idinceye dek bir gûne tervîc-i bâzâr⁹⁵-ı heycâ ve bir vechile tehyîc-i dâd u sited-i vegâ eylemiş idi ki Nazm:

Dırağşiden-i tiğ-i elmâs-gûn Sinânhâ-yı âhâr-dâde be-hûn
Tu goftî ki ber şod zi-gîti buğâr Ber-efrûhtend âteş-i kârzâr⁹⁶

mâ-şadaķı idi andan sonra birâder-zâdesi Ebû Mūsâ Eş'arî daķı meydân-ı kâr-zârda cây-ı 'amm-i büzürgvârın hâlî kıomayup ol daķı iş'al-i nâ'ire-i ģarb u kıtâl ve gürûh-ı mekrûh-ı küffârı ke-mâ-yenbaġî qahr u istîşâl idüp ol mecma' uñ şîrâze-i cem'iyyeti olan Düreyd ibnü's-Şımma daķı 'alâ-iġtilâfi'r-rivâyeteyn yâ tiğ-i Zübeyr bin el-'Avvâm ve yâġûd les'-ı şu'bân-ı şemşîr-i İbn Ledġa ile ser-niġûn-ı dereke-i nîrân olmuşdur. Bu fetġ-i 'azîm daķı 'ilâve-i fütûhât-ı sâ'ire olmaġla sipâh-ı nuşret-ķarîn bâ şad-zîb u [M13b] âyîn pâ-bûs⁹⁷-ı cenâb-ı seyyidü'l-evvelîn ve'l-âġirîn ile şeref-yâb olduklarında sâbîķ ve lâġîķ dâġil-i ġazîre⁹⁸-i iġtînâm olan emvâl ve emti'âyı vaķtiyle kısmet için Tâ'if ve Mekke beyninde vâķi' Ci'râne-nâm mevzi'de ta'biye-i şandûķ-ı ġîrâset ve 'Abbâd bin Bîşr rağiya'llâhu 'anhı taġşîş-i ġizmet-i muġâfaza buyurdılar. Miyân-ı sebâyâda Şeymâ bintü ġalîmeti's-sa' diye ki şeref-i uhuvvet-i ređâ' iyye-i seyyidü'l-berâyâ 'aleyhi efđalü't-teġâyâ ile tâc-ı ibtihâcı ġarf-endâz-ı Zehrâ⁹⁹ idi, ba'zı aşġâbdan şûret-i ġuşûnet u ġaķâret müşahedesiyle niķâb-efken-i çeġre-i râz olup ruġ-sûde-i dergâh-ı sa'âdet-destġâhları olmaġın recâ vü niyâz itmegin¹⁰⁰ is'âf-ı mes'ûliyle nazâr-ı kîmyâ-eşer-i seyyidü'l-beşer şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme resîde olup, yâ Rasûla'llâh ben uġt-ı redâ' iyyetiñ Şeymâ'yım, diyü istid'â-yı 'inâyet¹⁰¹ eyledikde ġazret-i bende-nevâz-ı 'âlem, ġâġîr-sâz-ı bîçâregân-ı benî Âdem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem, yâ Şeymâ şandûķa-i müteġayyilende te'yîd-i müdde'â ider ġulliy-i 'alâyimden mihek-zede-i imtiġân olacaķ ġilye-i 'alâmet mevcûd mıdır? diyü gevherrîz-i istintâķ olduklarında, belî yâ Muġammed, diyüp ism-i peder ü mâder ve laķab u künye-i birâder u ġâheri ile lü'lü'-keş-i rişte-i neseb olmaġın ġazret-i ġâce-i cevher-şinâs-

⁹⁴ "Benim Allah ile öyle bir ânım var ki o zaman aramıza ne kitap sahibi bir peygamber, ne de mukarreb bir melek girebilir" mealindeki "Lî-ma' a'llâhi vaķtün lâ-yese'anî fîhi melekün kuķarreb ve lâ-nebiyyün mürsel" hadisine telmihtir. El-Aclûnî, hadisî Tirmizî'nin Şemâ'il'i ve İbn Râheveyh'in Mûsned'inde yer aldığını ifade eder. Bkz. el-Aclûnî 1351:2/173.

⁹⁵ bâzâr: bâzârgâh Ü

⁹⁶ Elmas renkli kılıcın parıltısı, kan ile cilalanmış mızraklar; sanki savaş ateşini yaktılar da dünyadan duman yükseldi. (Firdevsî)

⁹⁷ pâ-bûs: -M

⁹⁸ ġazîre: ġaġîre M, Ü

⁹⁹ Zehrâ: zehre-i Zehrâ H

¹⁰⁰ itmegin: eyledikleri Ü

¹⁰¹ 'inâyet: 'âġîfet H

‘irfân tamâmî-i ‘ayâr-ı müdde‘âsına tamgâ-zen-i taşdıķ u iz‘ân olup nevâziş-i bisyâr u ikrâm-ı ferâvândan sonra Şeymâ dahı muķtezâ-yı pākî-i cevher ve lâzıme-i ķarâbet-i seyyidü'l-beşer üzre mişķât-ı dehânından fiṭile-fürüz-ı nūr-ı imân olmağla mu‘azzeze ve mükerreme, ḥacle-i terbiyet-i nebevîde âsüde-nişin-i [M14a] bister-i istirâhat olmasıyla cânib-i dâr u diyarına ‘azîmeti emrinde zimâm-ı ihtiyârı ķabza-i ḥâhişine teslim olmağın “*Hubbu'l-vaṭan mine'l-imân*”¹⁰² muķtezâsınca ‘aṭâyâ-yı ‘âlem-şümül-ı Resül'den üç kenîzek ve bir gulâm ve çend re's cimâl u ağnâm ile maķziyu'l-merâm ve süy-ı vaṭana imâle-i licâm eyledi.

Feth-i Ķal‘a-ı Tâ‘if¹⁰³

Müstaḥfiżân-ı kılâ‘-ı âşâr bu vechile teşyîd-i burüc-ı aḥbâr eylemişlerdir ki ma‘reke-i Huneyn'den ḥâ‘ib u ḥâ‘if Mâlik bin ‘Avf ile rû-nihâde-i ḥişâr-ı Tâ‘if olan Hevâzin ve Şaķîf muḥârebe-i Huneyn'den muķaddem li-ecli'l-ihtiyâṭ burc u bārûsın taḥşîn ve iḥkâm ve ķût-ı yek-sâlelerin âmâde vü ser-encâm etmişler idi. Derûn-ı ḳal‘aya duḥûllarında medâḥil ü ebvâbın sedd ve ez-ser-i nev ḥızâm-ı ârzuların ķıtâl-ı müslimîne şedd itdikleri ḥaberi ḥazret-i evreng-nişin-i ḥıṭṭa-ı "*lev-lâk*"¹⁰⁴ ve bâ‘ iş-i ibdâ‘-ı burüc-ı heft-tüy-ı eflâķ şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellemiñ ‘atebe-i muķarnes¹⁰⁵-ṭâķ-ı cevzâ-niṭâķlarına ‘arz olunduğda Ķal‘a-ı Tâ‘if’i dahı ‘ilâve-i leṭâyif-ı fütühât ve ol ḥavâlîyi pâ-mâl-i süm-i semend-i ğuzât eylemek üzre pîşgâh-ı niyyete naşb-ı ‘alem-i ‘azîmet buyurmalarıyla ‘alâ-rivâyetin ‘Ubeyde bin Cerrâḥ raḍıya‘llâhu ‘anh’ı ve ‘alâ-ķavlin Ḥâlid bin Velîd raḍıya‘llâhu ‘anh’ı ciğerdârân-ı İslâm’dan bin nefer ‘asker-i nuşret-peykere ser-leşker ta‘yîn ve muķaddeme-i manzûme-i ceyš ‘unvânıyla pîş-satır-ı şaḥîfe-i şaḥrâ ve kendüler dahı ma‘iyyetlerinde olan ketûbe-i ḥadrâ ile taḥrik-i livâ-yı [M14b] zafer-iltivâ buyurup memerr-i mu‘asker-i hümâyûnda vâķi‘ Mâlik bin ‘Avf en-Naşrî'nin ḳaşr-ı nuḥûset-esâs ve ṭâķ u revâķ-ı serî‘u'l-indirâsı fermân-ı sulṭânu'l-enbiyâ ‘aleyhi ecmelu't-teḥâyâ ile sũhte-i nâ‘ire-i intikâm ve âşâr u eṭlâlin kende-i ṭiše-i i‘dâm idüp çend rûze ṭayy-i mesâfeden sonra ḥavâlî-i ḳal‘adan bir maḥalle, Beyt: *Fürû şod be-mâhî vü ber-şod be-mâh / Bün-i nîze vü ḳubbe-i bârgâh*¹⁰⁶, feḥvâsınca naşb-ı a‘lâm-ı iķbâl u medd¹⁰⁷-i ṭınâb-ı ‘izz u iclâl buyurulduğda ṭarafeynden i‘mâl-ı edâvât-ı ḥarb u ķıtâl resîde-i rûtbe-i kemâl olup lâkin muḥayyem-i hümâyûn bir cây-ı meķşûfu'l-ercâyâ müşâdif olmağın, Beyt: *Girân tîr-bârân kenûn âmedî / Be-cây-ı nem ez ebr hûn âmedî*¹⁰⁸, mefhûmı üzre cânib-i ṭâyifiyândan bârân olan tîr u siḥâm ‘asâkir-i İslâm'dan vâfirin cerḥ u ilâm ve diğerrânı dahi bî-râḥat u ârâm itmekle bi'l-iķtizâ ol maḥalliden ḥareket ve bir cây-ı dil-âsâya ḍarb-ı ḥıyâm-ı

¹⁰² Vatan sevgisi imandandır. (Hadis diye bilinen bu hikmetli söz, hadis otoritelerince mevzu kabul edilmektedir. Bkz. el-Aclûnî 1351:1/345)

¹⁰³ Feth-i Ķal‘a-ı Tâ‘if: -H

¹⁰⁴ Kudsi hadis olarak bilinen, "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım." anlamındaki "Lev-lâke lev-lâke le-mâ ḥalaķtû'l-eṭlâk" sözüne telmihtir. Kaynaklarda mevzu olduğu söylenmektedir. Bkz. el-Aclûnî 1351:2/164)

¹⁰⁵ muķarnes: -M

¹⁰⁶ Mızrağın alt ucu (dünyayı sırtında taşıyan) balğâ, çadırın kubbesi ise aya ulaştı. (Firdevsî)

¹⁰⁷ medd: naşb M, H

¹⁰⁸ Şimdi gelmekte olan şiddetli ok yağmuru bulutlardan su yerine kan yağırdıyor. (Nizamî)

istirâhat buyurdılar¹⁰⁹. Beyt: *Ne hâke itdi ise zât-ı pâki vaz'-ı kadem / Olur kıyâmete dek ziver-i cibâh-ı ümem*, mışdâkıncâ hâlâ mescid-i Tâ'if ol maķâm-ı mübârek oldığı ârâyiş-i mihrâb-ı rivâyettir. Çün ki hışânet-i hışârları bâ'ış-i imtidâd-ı kârzâr olduğundan nâşî¹¹⁰ Tâ'ifiyânın hâric-i sürda vâķi' naħl u kürümları ki medâr-ı ma'âş u mādde-i tereffüh ü inti'âşları olmağla her biriniñ bîħ-ı maħabbetleri birer maħbûb-ı reşîku'l-ķad u dil-rübâ ve birer 'azârî¹¹¹-ı cemîle-i ĥacle-pîrâ ķadar rîşe-bend-i şûrezâr-ı ĥâtırları olduğundan bādî-i tażyîķ-ı [M15a] ma'nevî ve mûcib-i tenkîl-i rûĥânî olmaķ üzere cümlesiniñ ķal' u ķaţ'ı bābında fermān-ı ķaţ'iyu'l-cereyān-ı nebevî şādır olmağın bu ĥaber-i hüş-güdāz āteş-efken-i ĥırmen-i şabr u ķarārları olup bu zemîn üzere naħl-nişān¹¹²-ı sūz u güdāz ve dāne-pāş-ı eşk-i niyāz oldılar ki öteden berü āstān-ı meķārim-nişān-ı nübüvvetlerine gerden-dāde-i rıķka-ı rıķıyyet olanlar ĥârĥâr-ı 'ālem-i kevn ü fesāddan degül selāsil u ağlāl-ı rüz-ı mî'āddan daħı me'mün ve ser-āzād olmaları pîrāye-i zāt-ı nübüvvet-simātları olmaķ dā'ıye-i da'vet-i 'āmm ve mûcib-i rağbet-i cümle-i enām olduğundan ķaţ'-ı nażar, ķaţ'larına irāde-i 'aliyye-i nebevîleri ta'alluķ iden naħl u kürümüñ daħı ekşer eşmārı taħtgāh-ı risālet-penāhları olan Mekke-i mükerrerede ziver-i bāzār u dāħil-i ĥavşala-i Muhācir u Enşār olmaķ ĥasebiyle herbirin sitāde-i maķâm-ı 'ubüdiyyet birer 'abd-i ĥizmetķār meşābesinde 'afv u āzād ve bu deñlü maħzūnları mesrūr u dil-şād buyuralar. Ol bālā-naħl-i serā-bustān-ı re'fet u 'ināyet ve serv-i ser-efrāz-ı ĥıyābān-ı merĥamet ü 'āţıfet 'aleyhi efđalu't-taħıyye ĥazretlerine şarşar-ı rıķkat-engîz-i niyāzları cānib-i 'afve¹¹³ vesîle-i meyl ü ihtizāz olmağın, "*Ede'uhā li'llāhi ve li'r-raħm*"¹¹⁴ maķālıyla nihāl-i mes'ülleri bîħ-efken-i zemîn-i ķabûl olup tekrār 'adem-i ķaţ' u ta'arruz bābında fermān-ı cihān-muţā'-ı nebevîleri şādır olmuşdur. Ķal'a-i merķūmeniñ müddet-i muĥāşarası bir rivâyette on sekiz gün, rivâyeti-ı uĥrāda kırķ gün miķdārı imtidād bulup¹¹⁵ zebāne-i nā'ire-i ĥarb u ķitāl saţĥ-ı muķa'ar-i felekü'l-burūca resīde ve bāriş-i tîr ü peykāndan perendegān-ı hevā remīde olup, [M15b] Beyt: *Dih-ā-dih-i huruş āmed u dār u ĥîr / Hevā dām-ı kerkes şod ez per-i tîr*¹¹⁶, mışdâķına mā-şadaķ idi. Bu ĥazāda süllem-i bülend-pāye¹¹⁷-i şehādet ile şā'id-i burūc-ı şeref ü sa'ādet olan on iki nefer mü'min-i dil-āver ve 'Abdu'llāh bin Ebî Bekr rağıya'llāhu 'anĥıñ bunlara ser-defter olduğı merķūm-ı şaĥāyif-ı siyerdir.

¹⁰⁹ maħallden ĥareket ve bir cāy-ı dil-āsāya ĥarb-ı ĥıyām-ı istirāhat buyurdılar: -Ü

¹¹⁰ nâşî :ğayr-ı şey' Ü

¹¹¹ 'azârî: 'azārā M

¹¹² naħl-nişān: naħl-sitān H

¹¹³ 'afve : 'aķde Ü

¹¹⁴ Allah için ve akrabalık hakkı için vazgeçiyorum.

¹¹⁵ bulup: olup M, H

¹¹⁶ Savaş çığlıkları, vur ha vur sesleri yükseldi, gökyüzü okların kanadından akbabaya tuzak oldu. (Fırdevsî)

¹¹⁷ bülend-pāye: pāy Ü

Sonuç

İslam dininin çıktığı ilk günden itibaren inananlarının dikkatlerinin odağında yer alan Hz. Peygamber'in davranışları, ahlakı, dinî ve siyasî faaliyetlerine ilişkin oluşan tüm bilgi birikimi ileride birer disipline dönüşecek olan siyer ve megâzinin ana kaynağını oluşturmuştur. Bilimsel ve destansı olmak üzere iki çizgi hâlinde gelişimini sürdüren bu ilimler, geniş halk kitlesine yönelik didaktik ve belli bir zümreye hitap eden edebî bir tür olarak farklı iki yapıda günümüze kadar ulaşmıştır.

Koca Rağıb Paşa, bir zeyil projesi olan bu eserini, hamisi Hekimoğlu Ali Paşa (ö.1171/1758)'nın teklif ve teşviki ile kaleme almıştır. Bu eser, Rağıb Paşa'nın tırmandığı ikbal merdiveninin ilk basamağını oluşturmaktadır. Sanatkârane nesre ait bu eseriyle, Paşa, yeteneğini gösterme fırsatını elde etmiş ve bunda başarılı da olmuştur. Eserin telif sebebini açıklayan bu olay, dönemin inşaya bakış açısını, sanatlı nesrin yazar ve okur için ne ifade ettiğini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir.

Yazarın Türkçe kelimeleri kullanmaktan bilinçli bir şekilde kaçındığı görülmektedir. İsim olarak kullanılan Türkçe kelimeler nerdeyse hiç bulunmamaktadır. Eserde yer alan Türkçe unsurların başlıcaları zamirler, işaret sıfatları, fiiller, özellikle yardımcı fiillerdir. Bunların da oldukça sınırlı sayıda bulunması bu tezimizi kanıtlar niteliktedir. İsim ögesi, özellikle Arapça fiilimsiler ya da Farsça fiilimsi veya fiil kökleriyle oluşturulan vâsf-ı terkibîler olan birleşik fiillerin etkin bir şekilde kullanıldığı dikkati çekmektedir. Çoğu zaman isim ögesi Farsça bir isim tamlamasının tamlananı konumda olan bu birleşik fiillerle sıfat-fiil, isim-fiil ve zarf-fiil öbeklerinin oluşturulması ve onlar ile uzun cümlelerin oluşturulması münşiyane üslubun en önemli bir özelliği olup Rağıb Paşa'nın da üslubunun en belirgin niteliklerinden biridir. Anlam bakımından bir derece kapalı olan uzun, girişik cümleleri oluşturan karmaşık cümle yapıları, Türkçe sözdizimi bakımından kayda değer örneklerdir. Bu cümlelerde anlatım bozukluğunu gerektirecek kusurları bulmak nerdeyse mümkün değildir. Nispeten secili olan metnin kurulmasında eşanlı, eşsli kelimelerden yararlandığı; anlamca daha az bilinen kelimelerin kullanıldığı; böylece okuyucunun kültür düzeyinin belirlendiği düşünülebilir.

Zeyilde sözvarlığının yüzde doksan beşi Arapça ya da Farsça kökenli kelimelerden oluşmaktadır. Türkçe kökenli kelimeler ise büyük ölçüde zamirler, bağlaçlar ve çekimli fiillerden ibarettir. Dil kullanımında en yoğunluklu dilbilgisi ögesi ise Farsça isim ve sıfat tamlamalarıdır. Bu tamlamaların aidiyeti (izafet-i mülkiye) ifade edenlerinin yanı sıra, benzetme (izafet-i teşbihiye) ve ödünleme (izafet-i itibariye) işlevinde olanları da büyük bir yekün tutar.

Kaynakça

Büküm, Mehmet (2017), *Nazmî-zâde'nin Zeyl-i Siyer-i Veysî ve Nâbî'si (İnceleme, Metin)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Çapan, Pervin (2005), *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-âsâr min fevâ'idü'l-eş'âr)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Donuk, Suat (2015), "Siyer-i Veysî'ye Yazılan Zeyiller ve Nev'î-zâde Atâyî'nin Zeyl-i Siyer-i Veysî'si", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38) :103-141.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1351), *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs*, C.1-2. Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsî'l-Arabî.

el-Meydânî, Ebu'l-fazl Ahmed (2010), *Mecma'u'l-emsâl*, C.1-2, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye.

el-Shaman, Massad Süveylim (1982), *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyeri'nin Türkçe Tercümesi II.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara.

Erkan, Mustafa (1994), "Dürretü't-tâc", *İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul: TDV Yay.

Fayda, Mustafa (2009), "Siyer ve Megâzî". *İslam Ansiklopedisi*. C.37. İstanbul: TDV Yay.

Gültekin, Hasan (2017), "İkinci Siyer Zeylinin Ön Sözü ve Nâbî Hakkında Yeni Bilgiler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(17) :257-289

Karahan, Leyla (2014), *Türkçede Sözdizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kılıç, Filiz (2008), "Rızâ, Seyyid Mehmed", *İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul: TDV Yay.

Mütercim Asım (2013), *Kamusu'l-muhît Tercümesi*, (Haz. M. Koç, E. Tanrıverdi), C. 3. İstanbul: TYEK.

Muallim Nâci (2002), *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri Sânihatü'l-arab*, İstanbul: YZY.

Tergip, Ayhan (2010), "Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlmine Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı)*, 3(15) :221-232

Özcan, Abdülkadir (2013), "Zeyil (Osmanlılar)", *İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul: TDV Yay.

Özcan, Abdülkadir (1989), *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri (Şeyhi Mehmed Efendi, Vekâyiü'l-fudalâ, c. I)*, C. 3. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Özcan, Tahsin (2006), "Nazmîzâde Murtaza Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul: TDV Yay.

Özmen, Abdulsamet (2015), *Nâbî'nin Siyer-i Veysî'ye Yazdığı Zeyiller(İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Yaman, Ahmet (2009), "Siyer", *İslam Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul: TDV Yay.

Zavotçu, Gencay (2009), *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*, İstanbul.

Prof. Dr. Kemal TİMUR

Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi,
Diyarbakır/TÜRKİYE
kemaltimur@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3116-7087

BİLİNMEZ DİYARIN GARİB¹ MİSAFİRİ: SÜRGÜN VE BİREYE ETKİSİ

THE STRANGE GUEST OF UNKNOWN LAND:
EXILE AND EFFECT OF EXILE ON PERSON

DOI Number: 10.28981/hikmet.334576

ÖZ

İnsanlık tarihine bakıldığında ilk insandan günümüze kadar farklı sebeplerle sürgünler yaşanmış, sürgüne yüklenen anlamlar da kişilerin bakış açısına göre farklılıklar göstermiştir. Siyasî, sosyal, ahlâkî vb. sebeplerin yanı sıra dini-tasavvufî ve varoluşçu felsefeler göz önünde bulundurulduğunda insanın dünyaya gönderilişini ve burada yaşadıklarını da sürgün kavramı etrafında düşünmek mümkündür. Bir şeyi uzaklaştırma anlamını taşıyan sürgün, genel anlamıyla insanları, ait oldukları yerden uzaklaştırma ve başka bir yerde zorunlu yaşamaya mecbur bırakmadır. Bir başka ifadeyle söylersek bir kimsenin yerleştiği beldeden başka bir yerde oturmaya zorlanmasıdır. Bilindiği gibi, edebî eserlerde çok işlenen temalardan birisi sürgündür. Dünya edebiyatı ve romanında olduğu gibi Türk edebiyatında da bu konu önemli bir yer tutmaktadır. Sürgünün bir de mekân olarak insan üzerinde bıraktığı etkiler vardır. Biz insanlar, belli bir mekândan başka bir mekâna nakledilirken önce direniriz. Gitmemek için bazı yollara başvururuz. Bizleri sevk edenlere kızıp kin duyarız. Ancak istemeden gittiğimiz mekânda, üzerine ayak bastığımız toprak ana bizi bağrına basıp kucakladığında ve orada yaşayan insanlar da iyi muamele ettiklerinde işler değişir. Onun için bu âlemde sürgün edilen bazı insanlar, sonradan memnun olmuşlar ve bu anlamda daha önce buldukları mekâna dönmek istememişlerdir. İşte bu makalemizde bütün bu konuları irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Roman, Edebiyat, Mekân, Psikoloji, Bilinmez Diyar, Garîb, Gurbet, Göç.

ABSTRACT

When you look at human history, it has been experienced exiles due to different reasons, and meanings of exile have been differed as point of view of people from first man up to now. Also, when you take into account religious-mystical and existential philosophers, sending man to earth and his experience on earth can be thought in accordance with exile concept as well as political, social, moral, etc. reasons. Exile, which it means to remove something, generally means to remove people from place where they belong to it and compels them to live another place. In other words, it means that compel somebody to inhabit in different place. As it is known, exile is one of the most worked themes in literary works. This theme significantly takes place in Turkish literature as world literature and novel. Also, there are exile effects on human as space. We firstly resist to when we are transmited from a place to another place. We try to some ways for do not go. We get hot think about people who exile us and bear them a grudge. However, in place where don't like to live, everything is change when people who resident in there behave us good. So, later some people who are exiled have been pleased with exile and have not returned to their homeland. In this paper we try to dealwith these issues.

Keywords: Exile, Novel, Literature, Space, Unknown Land, Strange, Foreign Land, Migration.

¹ Başlıkta yer alan "Garîb" kavramı, tüm anlam çerçevesi kastedilerek kullanılmıştır.

1. Sürgün

İnsanlık tarihine bakıldığında ilk insandan günümüze kadar farklı sebeplerle sürgünler yaşanmış, sürgüne yüklenen anlamlar kişilerin bakış açısına göre farklılıklar göstermiştir. Siyasî, sosyal, ahlakî vb. sebeplerin yanı sıra dinî-tasavvufî ve varoluşçu felsefeler göz önünde bulundurulduğunda insanın dünyaya gönderilişi ve burada yaşadıklarını da sürgün kavramı etrafında düşünmek gerekir. Bir şeyi uzaklaştırma anlamını taşıyan sürgün, genel anlamıyla insanları ait oldukları yerden uzaklaştırma ve başka bir yerde zorunlu yaşamaya mecbur bırakmadır. Bir başka ifadeyle söylersek bir kimsenin yerleştiği beldeden başka bir mekânda oturmaya zorlanmasıdır.² Sürgün, günümüzde aynı zamanda bir yaşama biçimi ve seçilmiş bir yalnızlık da sayılmaktadır. Bunun en acı tarafı ise, toplumsal kökeninden koparılmadır. Her ne kadar olumsuz tarafları olsa da bazen sürgünde olanlar, önemli kazanımlar da elde ederler. Yazarların yaşadığı bu sürükleniş bazen onların kimliklerinin yeniden varoluş sürecini de oluşturabilir. Dünya yazınında bunun çok örnekleri vardır.³

2. Türk ve Dünya Edebiyatında Sürgün

Bilindiği gibi edebî eserlerde çok işlenen temalardan birisi sürgündür. Dünya edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatı ve romanında da bu konu önemli bir yer tutmaktadır; ancak bu hususta şimdiye kadar geniş çaplı bir araştırmanın yapıldığı da söylenemez. Sınırlı sayıdaki makale, tez ve bazı kitaplar⁴ dışında konu edebî sahada geniş boyutlarıyla araştırılmış değildir. Hâlbuki sürgünün tarihi, yeryüzü ve insanlığın tarihi kadar eskidir.

Türk ve Dünya edebiyatlarında yaşanan sürgünler, kimi zaman siyasî, kimi zaman dinî baskıların, dışlamaların, kimi zaman savaşların neden olduğu tepkilere, zaman zaman da kişisel nedenlerden kaynaklanan suçlara verilen bir karşıt tepki şeklinde gerçekleşmiştir. Bu karşıt tepki, bazen bir ceza biçimi; bazen de yazarın kendi toplumundan ya da kendi kendisinden kaçışı sonucu yaşadığı bir süreç olarak karşımıza çıkar. Toplumların hassas ve öngörülü bireyleri olan düşünce ve sanat adamları ise, sürgünü sık sık ve yoğun şekilde yaşayan, yaşadıklarını da anlatan kişilerdir.⁵

Başta da belirttiğimiz gibi ilk insandan günümüze kadar hemen hemen bütün toplumlarda farklı sebeplerle sürgünler yaşanmıştır. Ancak sürgünleri

² *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt II, Ankara 1998, s. 2055.; Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 1419.; Muallim Nâci, *Lügat-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 851.; *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, Cilt XI, İstanbul 1973, s. 666.; *Türk Ansiklopedisi*, Cilt XXX, Ankara 1981, s. 146.; *Ana Britannica*, C. XX, İstanbul 1990, s. 191.; Mehmet Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 299.; Ferit DEVELİOĞLU, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Ankara 1986, s. 734, 979.; Redhouse, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996, s. 69, 252, 336.; *Fransızca Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1976, s. 113, 369, 528.

³ Feridun ANDAÇ, "Sürgünlüğün İzinde" Editör: Feridun ANDAÇ, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996, s. 63.; Hivren DEMİR, "Sömürgecilik Sonrası Eleştiride Edward Said ve Sürgün Edebiyatı", *İnsancıl Dergisi*, Sayı: 106, Ağustos 1999, s. 5-6.

⁴ Bu konuda Burak ÖZÇELİK'in yapmış olduğu araştırma ilk çalışma sayılabilir. Bu tezde 1923-1960 yılları arasında yayımlanan ve sürgün konusunu işleyen toplam on iki roman seçilmiştir (Burak ÖZÇELİK, *Türk Romanında Sürgün (1923-1960)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003); Yine Kemal Timur'un 1872-1980 yılları arasını kapsayan çalışmada toplam yetmiş beş roman incelenmiştir (Timur, Kemal, *Meçhûle Yolculuk Türk Romanında Sürgün*, Akademik Kitap Yayınları, İstanbul 2012).

⁵ Birsen KARACA, "Rus Edebiyatında Sürgün Motifleri ve Sürgün Yazarlar", Editör: Feridun ANDAÇ, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996, s. 181.

en çok yaşayanlar, eli kalem tutan aydınlar, yazarlar, şairler ve edipler olmuştur.⁶ Dünya tarihine bakıldığında Fransa, Almanya, İspanya, İngiltere, Amerika, Latin Amerika, Rusya, Polonya, Macar, Arap Ülkeleri, İran, Osmanlı ve onun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin hepsinde hem fikir adamları; hem de edebiyatçılar sürgün yaşamışlardır.

Dünya tarihinde, insanlara uygulanan sürgün cezası, ilk önce bireysel olarak başlamıştır. Siyasi nedenli olan toplu göç ve sürgünler ise, millî devletlerin ve özellikle de milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkması ile birlikte ondokuz ve yirminci yüzyıllarda yaygın olarak görülmektedir.⁷

Genel suçlardan cezalandırma amacıyla sürgünün yerleşmiş çok eski bir gelenek olduğu ve suç işleyen kişinin cezaya çarptırılmasının önüne geçilebilmesi amacıyla gönüllülük esasına dayalı bir nitelik taşıyan bu kavramın, zamanla cezai bir karaktere bürünerek otorite tarafından suçlunun ülkesine dönüşünün yasaklanması şeklini aldığı da bilinmektedir. İlk uygulamalarına eski Yunan çağlarında rastlanılan bu türden bir cezai işlem, Homerik politikada daha fazla görülmektedir. Homerik politikada bu eğilimle, Fiği adı altında cinayet işleyenler için cezai bir yaptırım olarak sürgün cezasının temelleri atılmıştır. Heracles'in oğlu olan Tlepolemus, babasının amcasını öldürdüğü için Korint'ten; Patroclus de, Amphidamus'un oğlunu öldürdüğü için Efes'ten uzaklaştırılmıştır. Ayrıca bu gibi cinayet suçlarında dönemin kanunlarına göre katil, maktulün akrabası tarafından cezalandırılmıştır.⁸

3. En Çok Kimler Sürgün Yaşamıştır?

İnsanlık tarihi boyunca sürgünler ve haksızlıklar olmuştur. Demokrasi geleneği kurulamayan, askerî darbeler, diktatörlük yaşayan bütün ülkelerde yazarlar, aydınlar, şairler, edipler, daha doğrusu aykırı konuşan ve yazanların birçoğu kıyıma uğrarken bir kısmı da yurdundan ya sürgün edilmiş; ya da onlar kendileri buna maruz kalmadan önce, başka ülkelere kaçmışlardır. Sürgün edilen aydın ve yazarların sayıları hayli kabarık olduğundan ve yazımızın hacmini bir hayli genişleteceğinden onların isimlerini vermeden geçiyoruz.

Türk tarihinde de devleti yönetenlerce, görüşleri farklı, eylemleri sakıncalı kimseler zaman zaman sürgün cezasına çarptırılmıştır. Belli kurallar çerçevesinde bazen vezirler ve öteki devlet görevlileri idam edilirken şeyhülislamı ise idam yerine daha çok sürgün cezası uygulanmıştır. Tarikat şeyhleri, yine ulema sınıfından oldukları için şairler, tarihçiler de bazen idam yerine sürgüne gönderilmişlerdir. Bu bağlamda sürgünün, hapse atılmanın hafifletilmiş şekli olduğu da söylenebilir.

6 Nazan BEKİROĞLU, bu konuda, iktidarların en çok korktukları şeyin ihtilal olduğunu söyler ve muhalif konuların da daha çok şair ve yazarların kaleminden dillendirildiğinden bahseder. Bu yüzden yolu hapisten geçenlerin büyük bir kısmının, özgürlük savaşçıları olarak bilinen edipler olduğunu vurgular (Nazan BEKİROĞLU, Cümle Kapısı, Timaş Yayınları, İstanbul 2003, s. 74).

⁷ Serdar SARISIR, *Demografik Oyun Sürgün 1919-1923*, IQ Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2006, s. 41.

⁸ Age., s. 44.

4. Yakın Dönemdeki Sürgünler

Tanzimat, Osmanlı Devleti'ne yeni kurumlar kazandırırken yeni hukuk düzeni, yasalar ve haklar da getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde siyasal eyleme ve düşünce suçuna uygulanan sürgün cezasıyla daha sık karşılaşmıştır. Yine bu dönemde yeni bir güç olan gazete, ülke sorunlarını geniş okur topluluğunun önünde tartışınca yöneticiler bu eleştirilerden tedirgin olmuşlardır. Bu tedirginlik arttıkça yazarların bir kısmı sürgün ile cezalandırılmışlardır. Tanzimat'tan sonra en çok sürgünlerin yaşandığı devrin Sultan Abdülhamit dönemi olduğunu söyleyebiliriz.

Osman Gündüz, roman üzerindeki tematik çalışmasında, Sultan Abdülhamit ve sonrasındaki dönemlerde gerçekleşen sürgünlerin sebepleri üzerinde dururken; bu dönem romanlarındaki olay örgüsüne canlılık veren asıl dinamik gücü, Jön Türk-yönetim ve onun temsilcileriyle olan çatışmanın sağladığını söyler.⁹ Yine Meşrutiyet romanının önemli bir bölümü, bu dinamik güçler arasındaki ilişkilerden kaynaklanan çatışmalar üzerinde şekillenmiştir. Çatışmanın bir tarafında Jön Türk kimliği içindeki fert, öbür yanında ise, bütün kurumları ile birlikte, yönetim yer alır. Fert, sahip olduğu fonksiyonları itibarıyla vatanperver ve hürriyetçidir. Meşrutiyet rejiminin tesisi için her türlü fedakârlığa katlanır. Bu yolda sürgünü göze aldığı gibi gerekirse canını bile feda etmekten çekinmemiştir.

Çatışmanın öteki cephesini oluşturan karşıt güç ise, Sultan Abdülhamit idaresidir. Bu dönemleri anlatan romanlarda zulüm ve baskı bir anlamda sürgün anlamına gelmektedir. Bu iki siyasî güç, Meşrutiyet romanındaki çatışmaların odak noktasını teşkil ederler. İttihat-Terakki Partisi'nin yönlendirdiği genç kuşak, hürriyet mücadelesinde, yoksulluk, sefalet ve sevdiklerinden ayrılma uğruna cansiperane çalışırlar. Diğer yandan yine bu gençler, ihtilalin şaşkınlığı geçip yeni yönetimden pay almaya gelindiğinde, kendilerinin, şahsî ve siyasî amaçlar için birer araç olarak kullanıldıklarını görmeyen burukluğunu ve hayal kırıklığını da yaşarlar. Jön Türk-yönetim çatışmasını işleyen romanlarda, istibdat döneminin siyasî ve sosyal hayatı; hafiye baskısı ve sürgün korkusu ile bir arada işlenir.¹⁰

Roman kişilerinden pek çoğu, belki hiç alâkaları olmadığı hâlde kendilerini Jön Türk-yönetim kavgasının içinde bulurlar. Bunların içinde hatırlı yakınlardan mahrum olanları, bazen işkence sonrası ayağına taş bağlanarak Marmara'nın sularına atılırken; bazen de Kabasakal Mehmet Paşa, Zülüflü İsmail Paşa, Tüfekçi Rüstem, Zeki Paşa, Hasan Paşa, Fehim Paşa, Kenan Paşa gibi yüksek bürokratlara kadar uzanan bir rüşvet zincirinden geçtikten sonra uzak diyarlara sürgün edilirler. Bundan sonra sürgünde yaşayacakları hayat, bu kişileri, ateşli bir Jön Türk ve yönetim aleyhtarı yapmıştır.¹¹

Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı* adlı eserinde Sultan Abdülhamit dönemi romanlarını anlatırken, onun yönetimine karşı olanları kendine çekmek için üç yolu denediğini söyler. Para ve mala tamahı olanları o yolla kendisine bağlar. İkinci gruptakiler samimi aydınlardır. Bunları

9 Osman GÜNDÜZ, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema I*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 84.

¹⁰ Age., s. 85

¹¹ Age., s. 89.

da değişik görevler ve makamlarla mükâfatlandırmak ister. Üçüncü grupta ise, padişaha düşmanlıktan hiçbir şekilde vazgeçmeyenlerdir. Bunları ise, değişik şekilde İstanbul'dan uzaklaştırır. Paralı ya da parasız olarak gönderilen bu kişiler aslında birer sürgün sayılırlar.¹²

Yine İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte romanlarda politik temalar artmıştır. Edebiyata ve politikaya yakın duran, ikisini birlikte sürdürme çabası içinde olan Jön Türkler, bu dönemde romanlarda yaşatılmaya ve tartışılmaya başlanır. İdeolojik boyutun uç örneği olarak yönetimle kavgaları, ister istemez zulüm, baskı ve sürgün kavramlarını romana taşıırken; fedakârlık, vatanperver ve hürriyetçi kişilikleri de beraberinde acı, sefalet ve hasreti getirir.¹³ İkinci Meşrutiyet'ten sonra İttihat-Terakki yönetimine muhalefet, yeni sürgün cezalarının yaşanmasına da sebep olur.¹⁴

5. Sürgün ve Mekân İlişkisi

Sürgün yaşayan kişiler, onun kendileri üzerinde bırakacağı olumlu-olumsuz etkileri zamanla anlarlar. Yine tarihi süreç içinde sürgün edilen kişiler, buldukları mekânda bir farklılık yaşanacağını ilk anda göremezler. Çünkü onlar, sürgün edildikleri yerlerde, geçmiş muhasebesini yapıp bir iç hesaplaşma sonucu bir buhran yaşarlar ve uzun süre bunları üzerlerinden atamazlar.¹⁵ Zaten geçmişteki düşüncelerinden uzun süre de kurtulamazlar. Onları sorgular ve bazen de bu duygulardan uzaklaşmak için çaba sarf ederler.

Yine fert olarak sürgün edilen kişi, ilk etapta bunu kabullenemez, sindiremez ve dolayısıyla değişik yollara başvurur. Ancak zaman geçtikçe durum değişir. Sürgün kişi geldiği mekânı ve birçok şeye alıştığı gibi tam tersi de olabilir. O bazen kimliğini yitirebilir. Bunu yaşarken yeni bir kimlik arayışı içine girer. Bu sırada içinde büyük çatışmalar olur. Önce mekâna alışmamak, yerleşmemek, kimliğini yitirmemek için direnir. Geçmişle, memleketiyle bağ kurmaya çalışır. Geçmişini canlı tutan öğeler, yaşamında olumsuz yer etse de yeryüzü haritalarında yeni kimliğinin adını arar; ancak bu arayış kimi zaman boşunadır. Çünkü adı, kimliği ve mensup olduğu milletin kültürü onun künyesine kazındığından bunları silmenin çok zor olduğunun farkına varır. Bu durumu anlayan fert, kendisinin artık bir sürgün, gezgin; ya da göçebe olduğunu kabul etmek zorunda kalır.

Yazımızın başında değindiğimiz gibi sürgün, insanın bir mekândan başka bir mekâna istemi dışında sevk edilmesi ve gönderilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda aslında ilk sürgün edilen insan, Cennet'ten Dünyaya gönderilen Hz. Âdem ile Havva anamızdır. Çünkü onlar da istekleri dışında buldukları mekândan başka bir mekâna sevk edilmiş; başka bir ifadeyle istekleri dışında cennetten dünyaya gönderilmişlerdir. Bu yönüyle aslında bütün insanlar birer sürgün sayılırlar. Yani bizler de sürgün edilen Âdem Baba ile Havva Anamızın çocuklarıyız.

12 Alemdar YALÇIN, Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1920-1946), Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 27-28.

13 Mehmet TÖRENEK, Türk Romanında İşgal İstanbulu, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s. 3.

14 Konur ERTÖP, "Sürgünde Osmanlılar", Editör: Feridun ANDAÇ, Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996, s. 250.

15 Feridun ANDAÇ, "Sürgün Sözlerin Anlamı" Editör: Feridun ANDAÇ, Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996, s. 12.

Tabi bu sürgünden ilk dünyaya vardığımızda memnun olmasak da belli bir müddet sonra alışıyoruz. Yavaş yavaş gönderildiğimiz âlemi vatan edinip sevmeye başlıyoruz. Yani toprak ana bizleri kucaklayıp bağrına bastıktan sonra onu sevmeye başladığımız gibi zamanla hiç ayrılmak da istemiyoruz. Belli bir müddet sonra buradan ayrılıp vatan-ı asliyemize dönmek için adeta direniyoruz. Bu bağlamda dünya sürgününde de çoğu kez bunu yaşıyoruz. Yani belli bir mekândan başka bir mekâna nakledilirken moralimiz bozuluyor ve bunun sonucunda önce direniyoruz. Gitmemek için bazı yollara başvuruyoruz. Bizleri sevk edenlere kızıp kin duyuyoruz. Ancak istemeden gönderildiğimiz mekândaki bu toprak ana, bizi bağrına alıp kucakladıktan ve orada yaşayan diğer insanlar da bir anne şefkatiyle bizleri sahiplendiklerinde benzer şeyleri orada da yaşıyoruz. Yani memnun olmadan geldiğimiz mekândaki sevgi ve saygıya göre tavrımız ve niyetimiz değişebiliyor. Onun için dünya sürgünü yaşayan insanlar, gittikleri mekândaki duruma göre olumlu ya da olumsuz tavırlar içine girmişlerdir. Vardıkları mekânda yaşayan insanlar, sürgün gelen misafiri iyi karşıladıklarında orayı vatan edinmişler; tersi durumda ise vatan hasreti çekmişlerdir.

Sürgün edilen fertleri bir başka açıdan da değerlendirmek gerekir. Birçok semavi dinde olduğu gibi bizim İslamî inancımızda da Allah, Hz. Âdem babamızı topraktan yaratmıştır. Bu anlamda toprak, birçok şair, yazar ve aydın tarafından anne olarak vasıflandırılmıştır. Burada dikkatlice düşünüldüğünde toprak ile insan ve özellikle de anne arasında ilginç benzerlikler bulunmaktadır. Düşünen, tefekkür eden bir anne, çocuğuna karşı nasıl bir şefkat besleyip ona karşı sabrediyorsa; toprak da aynı şekilde üzerinde yaşayan her canlıya aynı yaklaşımda bulunmaktadır.

Duygularımızı bir tarafa bırakıp maddi olarak baktığımızda bir çocuğu büyütme, onun kaprislerine dayanmak, bir anne için gerçekten zordur. Anne çocuğun her halini dikkate alıp onun üzerinde hassasiyetle durur, düşünür. Doğumundan itibaren üzerinde özenle titrer. Sütüyle beslemeye çalışır. Süt almadığı zaman üzülür, yakını, uykusuz kalır. Onun rahatı, sağlığı ve geleceği için elinden gelen çabayı gösterir. Onun üşümemesi, sağlıklı beslenmesi için her zorluğa katlanır. Okul çağına geldiği vakit en iyi okullarda okutmak ister. Bütün bu çabaları sarf ederken çocuğu kendisini üzse, üstünü başını kirletse, onun sözünü dinlemese, hatta bazen hakaret de etse onu her an bağışlamaya hazırdır anne.

Toprak ana da üzerinde yaşamını sürdüren bütün canlılara karşı öyle değil midir? Evet, toprak bütün insanların annesi olduğu için, insanlar ya da bütün canlılar onun üzerinde yaşamını sürdürür: Toprağa basar, onun üzerinde gururla yürür, onu eşer, kazar, üzerine tükürür, kirletir, üzerinde kan döker. Ancak toprak yine sessizliği tercih eder. Adeta bir anne şefkatiyle sessizce onun bu yaptıklarına katlanır ve sabreder. İnsan topraktan çıkan madenleri kullanır, yiyeceğini, giyeceğini ondan temin eder, soğuktan/sıcaktan ona sığınır. Bütün bunlara rağmen yine toprak hiçbir zaman ona isyan etmez. Kızmaz, küsmez, dışlamaz onu... Bu yönüyle bir annenin çocuğuna karşı şefkatli davranışı gibi toprak da öyle davranır. Diğer yandan toprak şefkatli olduğu gibi aynı zamanda mutlak tevazu sahibidir de. Bir anne gibi, bazen deprem gibi afetlerle onu tokatlasa ve bir kısmını, -onun için belki de daha hayırlı olacak endişesiyle-, bağrına basıp içine almaya

çalışsa da, üzerinde yaşamını sürdürenlere karşı tevazu ve şefkatli duruşunu yine de sürdürür.

Bütün bu olumlu tavırların neticesinde, yani toprağın bu şefkatinden, tevazusundan, sabrından dolayı Allah da her şeyi ondan çıkarmakta ve üretmektedir. Yani yüce yaradan kâinatın en kıymetli varlığı olan insanı topraktan yarattığı gibi ona bahşettiği bütün nimetleri de toprak vesilesiyle onlara sunmaktadır. Onun için Hz. Mevlana: “Tevazuda toprak gibi ol” demiştir. Kanaatimizi kısaca belirtecek olursak, eğer insanlar da toprak gibi, şefkatli, tevazu sahibi ve sabırlı olurlarsa onlar da aynen toprak gibi üretken olurlar. Aynı zamanda bütün insanlar tarafından sevilip sayılırlar da... O halde bize düşen toprak gibi tevazu sahibi olmaktır.

6. Sürgün ve Bağlanma Hissi

Evet, Hz. Âdem gibi ilk insandan günümüze kadar her insan, bulunduğu mekâna sürgün edildiğine göre biraz da bu konuyu irdelemeye çalışalım. İstisnalar dışında hemen hemen her insan kendi memleketini, kendi vilayetini, kendi kazasını, kendi köyünü ve kendi evini sever ve sonrasında da duygusal bir bağla ona sıkıca bağlanır. Yazımızın birçok yerinde değindiğimiz gibi insan, düşünen, tefekkür eden bir canlıdır. Buna karşılık duygusal bir hisle benimsediği mekânı, toprağı ve evi ise cansız bir varlıktır. Zira yaşamını sürdürdüğü mekân, görünürde onunla ne konuşur ne de dertleşir. Ancak, cansız ve duygusuz zannettiği mekânı, toprağı, evi arasında belli bir müddet sonra duygusal bir bağ oluşur. Orada yaşarken kimi zaman bunu fark etmez. Ancak belli bir müddet oradan ayrı kalmak zorunda bırakılınca bu duygu bağını o zaman daha iyi anlar.

Yine dünyanın her tarafında mimari şekilleri farklı da olsa bütün mekânlar/evler neticede topraktan ya da ondan üretilen hammaddelerden oluşturulmaktadır. Böyle olmakla birlikte insan daha çok kendisinin doğup büyüdüğü mekânı/evi sevmekte ve özlemektedir. Hatta sonraki iş hayatında o doğduğu evden başka mekânlarda uzun süre yaşamak zorunda kaldığında, ona karşı hasret duymakta ve bulduğu ilk fırsatta onu ziyaret etmek istemektedir. Ondan uzak yaşamak zorunda kaldığı dönemlerde, bu hasretle birlikte görmüş olduğu rüyalar bile ekseriyetle doğup büyüdüğü bu yerlerle ilgili olmaktadır. Dolayısıyla genel olarak toprak, bütün insanların ya da bütün canlıların annesidir. Ancak bu mekânlar içinde de her insan/canlı yaşamını sürdürdüğü özel evini, odasını, hücrelerini bir anne kabul edip ona hissen bağlanmaktadır.

İnsanın aklına şöyle bir soru da geliyor. Toprak bütün insanların annesi olduğu halde neden insanlar sadece buldukları mekânlardaki toprak ile duygusal bağlar kurabiliyorlar? Kanaatimce insanda olduğu gibi yaşanılan mekân ile insanlar arasında kurulan duygusal bağ, yakın ve uzak olmaya göre değişmektedir. Bir anne, çocuğu doğduktan sonra ondan ayrıldığında bu iki fert arasındaki bu hissî bağ, toprakta olduğu gibi yakın ya da uzak kalmaya göre farklı oluyor. Bu tecrübeden faydalanan atalarımız: “Gözden irak olan gönülden de irak olur” diyerek bu duruma dikkatleri çekmişlerdir.

Bu konuda yaşanmış müşahhas bir olayı anlatmak istiyorum. Diyarbakırlı roman ve öykü yazarı Esmâ Ocak, Kervan Servan adlı romanında kendi eşi Baha Bey’in başından geçen bizzat yaşanmış bir olayı nakleder. 1900’lü yılların başlarında Diyarbakır’de yaşayan varlıklı aileler örf ve adetleri

gereğince yeni doğmuş olan bir çocuklarını sütanneye vermek zorundadırlar. Esmâ Ocak'ın kocası da bu şekilde sütanneye verilmiş bir çocuktur. Esmâ Ocak'ın kayınpederi ve Diyarbakır Nakibi Hattat Bekir Sıtkı Bey yeni doğmuş çocukları Baha'yı henüz 26 günlük iken Mardin taraflarından gelen Meryem adında bir göçer ailesine teslim eder. Üç yaşına kadar, zor şartlarda ve yokluk içinde büyütülmeye çalışılan küçük Baha, üç yaşına gelince ailesine teslim edilmek üzere getirilir. Ne ilginçtir ki çocuk, öz annesi Zekiye Hanım tarafından kabul edilmek istenmez. Baha'nın annesi, tekrar Meryem'e altınlar vererek çocuğa bakmaya devam etme tavsiyesinde bulunur. Meryem, tekrar zor şartlarda Baha'ya bakmak zorunda kalır. Ancak çocuk öz annesine teslim edilmek üzere tekrar getirildiğinde Zekiye Hanım yine kendi öz çocuğunu sahiplenmek istemez. Yani Meryem'in, henüz beş yaşlarında olan Baha'yı konağa getirmesi, Bekir Sıtkı Bey'in eşi Zekiye Hanım'ı pek mutlu etmez ve daha önce olduğu gibi bu defa da onları hoş karşılamaz. Meryem'in kendilerinin yaşadıkları köşkte kalma işine ise hiç sıcak bakmaz Zekiye Hanım. Ancak evdeki hala hanım ile Bekir Sıtkı Bey'in baskısı, zoraki de olsa öz anneyi fikrinden vazgeçirtir. Dolayısıyla Meryem ve küçük çocuk Baha, bir daha zorlu olan çöl yaşamına gönderilmezler. Küçük yaşlarda sütanneye verilen Baha, daha sonra romanın yazarı Esmâ Ocak ile hayatını birleştirecektir.

Meryem, bundan sonraki hayatını, vefatına kadar Bekir Sıtkı Bey'in konağında geçirir. Sonraki yıllarda Baha Bey, Kervan Servan romanının yazarı Esmâ Ocak'la evlenir. Üç çocukları dünyaya gelir. 1960'lı yıllarda ise Diyarbakır Nakibi Bekir Sıtkı Bey'in oğlu Baha Bey hastalanır. Doktorlar kanser teşhisi koyarlar. Ankara'daki doktorların çabalarına rağmen kurtulamaz ve 1960'da vefat eder. Meryem, bütün bunları üzüntüyle müşahade etmiştir. Meryem ananın kendisi ise, 1975'lerde vefat eder. Meryem, Baha'nın vefatına kadar onu kendi öz çocuğu gibi kabul etmiş ve korumuştur. Baha Bey'in ölümü, ailesi ile Meryem'i çok sarstığı halde asıl öz annesi olan Zekiye Hanım pek de etkilemez. Meryem üzüntüsünden günlerce ağıtlar yakar. Öz annesi olan Zekiye Hanım ise, ne vefatında ne de küçüklüğünde olduğu gibi sonraki yıllarda da kendi öz çocuğu Baha'yı bir türlü kabullenememiştir. Ayrıca Baha'yı, ömrünün sonuna kadar diğer kardeşlerinden ayrı tutmuştur.

O halde yazımızın sonuç cümleleri şunlar olsun: Annelik sadece doğumla bitmiyor. Emek verilmeyen, bizzat annesi tarafından büyütülmeyen çocuklar ile anneleri arasında anne-oğul sevgisi iyi oluşmuyor ve anne ile çocuklar arasındaki bu tarzdaki yabancılaşma ömürlerinin sonuna kadar devam ediyor.¹⁶ Toprakta da olduğu gibi!..

¹⁶ Kemal Timur, *Berdel Yazarı Esmâ Ocak Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Akademik Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 339-348.

Kaynakça

- Ana Britannica*, C. XX, İstanbul 1990.
- Andaç, Feridun, “Sürgünlüğün İzinde” Editör: Feridun ANDAÇ, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996.
- Bekiroğlu, Nazan, *Cümle Kapısı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2003.
- Demir, Hivren, “Sömürgecilik Sonrası Eleştiride Edward Said ve Sürgün Edebiyatı”, *İnsancıl Dergisi*, Sayı: 106, Ağustos 1999.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Ankara 1986.
- Ertop, Konur, “Sürgünde Osmanlılar”, Editör: Feridun ANDAÇ, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996.
- Fransızca Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1976.
- Gündüz, Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema I*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Karaca, Birsen, “Rus Edebiyatında Sürgün Motifleri ve Sürgün Yazarlar”, Editör: Feridun ANDAÇ, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996.
- Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, Cilt XI, İstanbul 1973.
- Muallim Nâci, *Lügat-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- Özçelik, Burak, *Türk Romanında Sürgün (1923-1960)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Redhouse, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996.
- Sarısr, Serdar, *Demografik Oyun Sürgün 1919-1923*, IQ Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2006.
- Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- Timur, Kemal, *Meçhûle Yolculuk Türk Romanında Sürgün*, Akademik Kitap Yayınları, İstanbul 2012.
- Timur, Kemal Timur, *Berdel Yazarı Esmâ Ocak Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Akademik Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
- Törenek, Mehmet, *Türk Romanında İşgal İstanbulu*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt II, Ankara 1998.
- Türk Ansiklopedisi*, Cilt XXX, Ankara 1981.
- Yalçın, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1920-1946)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

Doç. Dr. Abdullah AYDIN

Kastamonu Üniversitesi
Eğitim Fakültesi,
Kastamonu/TÜRKİYE
divansiiri@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8307-0332

ŞAİR TEZKİRELERİNE GÖRE OSMANLI'NIN UNVANLI ŞEHİRLERİ*

THE TITLED CITIES OF OTTOMAN
ACCORDING TO POET BIOGRAPHIES

DOI Number: 10.28981/hikmet.336828

ÖZ

Şair tezkireleri Klasik Türk Edebiyatının kaynak eserleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserlerde şairlerin adı, mahlası, ailesi, öğrenim durumu, mesleği, çalışma hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmekte; şiirlerinden örnekler paylaşılmaktadır. Şair tezkireleri, edebî ve sanatlı üsluplarıyla günümüzdeki edebiyat tarihi veya biyografi içerikli eserlerden farklılık göstermektedir. Tezkire yazarları şaire dair sadece bilgi vermekle yetinmemişler, bir sanatkâr titizliğiyle biyografik bilgiyi süslemişlerdir. Bu yönleriyle her tezkire, aynı zamanda birer edebî eserdir ve üslup özellikleri bakımından incelenmesi gerekmektedir. Tezkirelerin üslup özellikleri arasında birçok tezkirecinin Osmanlı sınırları içerisinde bulunan bazı şehirlere dair unvanlar kullandıkları tespit edilmiştir. Tezkire yazarları tarafından birbirlerine benzer şekilde kullanılan bu unvanların o dönemde yaygın olarak halk tarafından da kullanılmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bu unvanlardan iki tanesi Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere şeklinde günümüzde de kullanılmaktadır. Bu makalede, Mekke ve Medine başta olmak üzere birer Osmanlı şehri olan Bağdat, Bursa, Edirne, Halep, İstanbul, Kahire, Konya, Kudüs, Şam ve az sayıda örneği bulunan yirmiden fazla şehirle ilgili kullanılan unvanlar paylaşılacaktır. Bu unvanların anlamları üzerinde durularak unvan- şehir bağlantısına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, şehir, unvan, Klasik Türk Edebiyatı, tezkire.

ABSTRACT

Poetry Tezkires, are an important source of literature in Classical Turkish Literature. In these literary works, information about poet's name, pseudonym, family, education status, profession, working life, literary personality, and works are given, and samples of their poems are presented in those works. Poet biographies are different from the literary works related to modern literature history and biography-themed in terms of their literal and artistic style. Tezkire authors are not content with just giving information about poets, they also adorn biographical knowledge with the diligence of an artist. With these aspects, each tezkire is also a literary work and must be examined in terms of stylistic features. Among the stylistic characteristics of the tezkires, it was determined that many tezkires used titles of some cities in the Ottoman borders. It is highly probable that these titles, which were used in the same way by tezkire authors, were widely used by the people at that time. Two of these titles, Mecca-i Mükerrreme and Medina-i Münevvere, are also used today. In this article, Makkah and Medina being in the first place, the titles used in connection with the Ottoman cities Baghdad, Bursa, Edirne, Aleppo, Istanbul, Cairo, Konya, Jerusalem, Damascus and more than twenty cities with few examples will be shared. The meaning of these titles will be emphasized and the connection with the city will be mentioned.

Keywords: Ottoman, city, title, Classical Turkish Literature, tezkire.

* Bu makale, 12-14 Mayıs 2017 tarihleri arasında Erzurum'da düzenlenen I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş hâlidir.

GİRİŞ

Klasik Türk Edebiyatında şairlerin adı, mahlası, ailesi, öğrenim durumu, mesleği, çalışma hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi veren biyografilerin topluca bulunduğu eserlere “Şair Tezkireleri” denilmektedir (İsen 1997: 28; İsen 2010: 25). Anadolu sahasında yazılan tezkire sayısı önceleri otuz beş olarak tespit edilmiş (İpekten vd. 2002: 11-12), fakat yeni yayımlarla artarak kırk bire ulaşmıştır (Coşkun 2002; Bayram 2005a, 2005b; Kurtoğlu 2006; Babacan 2007:1-16; Akkuş 2008; Adıgüzel 2008). Tezkirelerde şairlerle ilgili olarak hangi bilgilerin verildiğini tasnif eden çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Kılıç 1998; Tolasa 2002; Solmaz 2012a). Diğer taraftan bu bilgilerin nasıl verildiğine dair yani tezkire yazarlarının üslup özellikleriyle alakalı olarak az sayıda araştırma yapıldığı görülmektedir (Solmaz 2012b; Durmuş 2012; Yazar 2013; Aydın 2013; Sevinç 2014). Tezkirelerin üslup özellikleri üzerine yeterince çalışma yapılmaması; “Tezkireler, şairler hakkında pek az, pek sathî bilgiler verirler ve çok defa klişeleşmiş laflarla bize, adı geçen şairin ancak doğup öldüğünü anlatıp şiirlerinden rastgele seçilmiş, kırık dökük birkaç beyit verip geçerler (Gölpınarlı 2014: 20).” “Tezkirede şiirler için yapılan değerlendirmeler açısından basmakalıp övgüler ve olumlu tenkitler daha çok görünüyor (İnce 2005: 12)...” gibi yorumlara yol açmıştır. “Basmakalıp ifadeler bulunur.” fikrinden hareketle, tezkirelere bazen önyargıyla yaklaşmış, dolayısıyla da tezkirelerin üslup özellikleri “basmakalıp ifadelerle” geçiştirilmiştir. Oysa İpekten’in belirttiği üzere şair tezkireleri her kelimeyi yerli yerinde, özenle ve tartarak kullanmışlardır (İpekten 2007: 57).

“Farsça şehir kelimesi çalışma yaşındaki nüfusunun çoğunluğu ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşan büyük yerleşim merkezlerini ifade eder. Türkçe’de XI. yüzyıldan itibaren halk dilinde şar biçiminde telaffuz edilen şehir karşılığında Soğdca kökenli kent ile (kant) “kale ve saray” gibi anlamlara da gelen balık kelimeleri kullanılmıştır. Arapça’da şehir karşılığındaki en yaygın isimler medîne, belde ve mısrdır (Küçükbaşcı 2010: 441).”

Arapça bir isim olan unvan kelimesi sözlükte: “1. kitap, mecmua, makale başlığı. 2. ad, isim, lakab, san. 3. şöhret” anlamlarıyla karşılanmıştır (Devellioğlu 2010: 1315). Kelime terim olarak ise devlet ve din adamlarının hiyerarşik durumlarını ifade etmekte kullanılmaktadır (Özaydın 2012: 163). Bununla beraber, kültürümüzde çok değerli görülen bazı şehirlere halk tarafından unvanlar verildiği görülmektedir. Özellikle de Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere ifadeleri yaygın olarak kullanılmaktadır.

Şair tezkirelerine bakıldığında tezkire yazarlarının şehirlerle ilgili özel tavsiflerde buldukları dikkat çekmektedir. Şehirlere dair yapılan bu tavsiflerin farklı tezkireciler tarafından yazılmakla beraber bazı şehirler için aynı şekilde olduğu görülmüştür. Bu unvanların -Mekke ve Medine örneğinde olduğu gibi- Osmanlı döneminde diğer bazı şehirler için de yaygın olarak halk

4. Mahrûsa

Arapça bir isim olan mahrûsa, büyük şehir demektir (Devellioğlu 2010: 657). Yine Kamus-ı Türkî kelimenin “belde-i mahrûse”den kısaltılarak oluşturulduğunu yazarak mahrûse-i Kostantiniyye ve mahrûse-i Burusa örneklerini vermiştir (Şemseddin Sami 1996: 1300).

Büyük şehir anlamındaki bu unvan Bağdat, Belgrat, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Eğriboz, Hanya, İstanbul, İzmir, Kandiye, Rodos, Ruscuk, Selanik, Trabzon, Vidin, ve Vodin şehirleri için kullanılmıştır. On altı farklı şehir için kullanılması en fazla tercih edilen bir unvan olduğunu göstermektedir. İstanbul'un Galata semti de mahrûsa unvanıyla zikredilmiştir.

B. Unvanlı Şehirler

1. Bağdat

Bağdat, Tanrı vergisi anlamına gelen Farsça birleşik bir isimdir (Tuğlacı 1985: 318). Şehir, Abbasi Halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur tarafından sekizinci asırda kurulmuş, Osmanlı döneminde Bağdat vilayetinin merkezi, 1921'de de Irak Devleti'nin başkenti olmuştur (Ed-Dûrî 1991: 425, 426). Dicle nehrinin diğer ismi olan Zevra da Bağdat yerine kullanılmaktadır.

Bağdat şehri, şair tezkirelerinde hep değişik unvanlarla tavsif edilmiş, neredeyse yalın hâlde hiç zikredilmemiştir.

Behiştâbâd: Asıl imlası Bağdâd şeklinde olduğu için bu kelimeyle seci oluşturarak çoğu zaman “behişt-âbâd” veya “cennet-âbâd” şeklinde unvanlar kullanıldığı görülmektedir. Bu tavsifte, şehir aynı zamanda Cennet'e teşbih edilmektedir:

... cânib-i Bağdâd-ı behişt-âbâda azîmet... (Çiftçi 2012: 95).

... ba'dehü Bagdâd-ı behişt-âbâd mevleviyetiyle ... (Erdem 1994: 75).

... Bagdâd-ı behişt-âbâd kazâsına nakl... (Çapan 2005: 68).

... Bagdâd-ı behişt-âbâda bin iki yüz otuz senesi... (Erdem 2014: 65).

Vatan-ı aslîmiz olan Bagdâd-ı behişt-âbâda... (Akkuş 2008: 155).

... Bagdâd-ı behişt-âbâd mevlevî-hânesinde... (Atlansoy 1998: 168).

Bagdâd-ı cennet-âbâd muzâfâtından Hacıkara karyesi... (Akkuş 2008: 93).

Dârülemân: Emin olunan yer anlamına gelen “dârü'l-emân”, Bağdat için kullanılan bir başka unvandır:

Bagdâd-ı dârü'l-emânda bi'l-izdivâc îvâ idüp... (Akkuş 2008: 105).

Dârüsselâm: Bağdat için kullanılan unvanların başında aynı zamanda şehrin eski adı olarak bilinen “dârü's-selâm” gelmektedir. Tezkirelerde “Bağdâd-ı Dârü's-selâm” veya “Dârü's-selâm Bağdâd” şeklinde terkipli olarak geçmektedir:

Dârü's-selâm Bagdâddandır (Sungurhan-Eyduran 2008: 69).

Dârü's-selâm Bagdâddan Necefzâde dimekle meşhurdur (Sungurhan-Eyduran 2009a: 325).

... dârü's-selâm-ı Bagdâd'da bin toksan dört târîhinde...(Genç 2000: 533).

... Dârüsselâm-ı Zevrâ'da vatan-perdâz ve me'men-sâz idi (Akkuş 2008: 318).

... dârü's-selâm-ı Bagdâd'da ta'dâd olınan ... (Atlansoy 1998: 203).

Nevâhî-i Bagdâd-ı Dârü's-selâmdan Nesîm nâm nâhiyedendür (Sungurhan-Eyduran 2008: 208).

... cânib-i Bagdâd-ı dârü's-selâma revân ...(Genç 2000: 205).

Bagdâd-ı Dârü's-selâm üzerine sefer idüp... (Altun 1997: 19).

Gülşen, Gülzâr: Gül bahçesi demek olan "gülşen" ve "gülzâr" kelimeleri Bağdat'ın güzelliklerini ifade etmesi bakımından unvan olarak kullanılmıştır:

Gül-zâr-ı Bagdâd-ı gül-şen-âbâddandır (Solmaz 2005: 217).

Mahrûsa: Büyük şehir anlamındaki mahrûsa kelimesi birden fazla şehir için kullanılan ortak bir unvandır. Bu unvan Bağdat için de tercih edilmiştir:

... mahrûsa-i Bağdâd'da bin iki yüz otuz senesi... (Çiftçi 2012: 327).

Birden Fazla Unvan: Tezkirelerdeki şehirlerle ilgili unvanlara bakıldığında bazen bir şehre ait birden fazla unvanın bir arada kullanıldığı görülmektedir:

... bâg-ı dâd olan Dârü's-selâm-ı bâ-sedâd mahmiye-i 'aliyye-i Bagdâddandır (Sungurhan-Eyduran 2009b: 170).

... mahrûse-i Bagdâd-ı behişt-âbâda kâdî-i adl ü dâd olan... (Solmaz 2005: 166).

... ravzâ-i dârü's-selâm-ı Bagdâd'da neşv ü nemâ bulmuşdur (Solmaz 2005: 176).

... hüküm-rân-ı Bagdâd-ı Dârü's-selâm-ı Bihîşt-âşiyân Süleymân Paşa... (Akkuş 2008: 44).

2. Belgrad

Belgrad, Sırpça kökenli bir kelime olup beyaz şehir anlamındadır (Tuğlacı 1985: 324). 1521'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilen Belgrad şehri, birkaç defa kaybedilip geri alınmıştır. Şehir, 1839'da isyan çıkaran Sırp'lar tarafından idare merkezi yapılarak Osmanlı sınırları dışına çıkarılmıştır (Djuric-Zamolo 1992: 407, 408).

Tezkirelerde Belgrad ile ilgili olarak kelimeyle kafiye oluşturması için "dârü'l-cihâd" unvanı kullanılmıştır. Her zaman savaş çıkabilecek yer (Devellioğlu 2010: 189) anlamındaki bu kelimenin tercih edilmesi kurulan ilginin sadece kafiye benzerliğinden daha fazlası olduğunu göstermektedir. Zira şehir Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren defalarca kuşatılmış, alınmış, tekrar kaybedilmiştir. Bunun yanında büyük şehir anlamındaki mahrûsa da Belgrad için tercih edilmiştir:

... mahrûsa-i Belgrad'da tennûre-bend-i hân-kah-ı vücûd olup... (Çiftçi 2012: 222).

Dârü'l-cihâd mahrûse-i Belgraddan vâsıl-ı sâha-i murâd ... (Erdem 1994: 90, 176, 211).

Belgrâd dârü'l-cihâddan ser-zede bir mübâriz-i meydân... (Genç 2000: 230).

Belgrâd cihâd-âbâda karîben istîlâsından... (Genç 2000: 231).

3. Bursa

Marmara Bölgesi'nde bulunan Bursa şehrinin antik çağlardaki adı Prusa'dır (İnalçık 1992: 446). Şehrin M.Ö. 1000'li yıllarda kurulduğu tahmin edilmektedir (Tuğlacı 1985: 68). 6 Nisan 1326 yılında Orhan Gazi tarafından fethedilen Bursa, Osmanlı'ya başkentlik yapmıştır.

Bursa için kullanılan unvanlarda ses benzerliği dikkat çekmektedir. Bursa, Osmanlı dönemi eserlerinde şehrin eski adı olan Prusa'dan dolayı Burusa veya Brusa şekillerinde yazılmaktadır. Bu söyleyişe uygun olarak genellikle sonu "-sa" sesleriyle biten unvanlar tercih edilmiştir.

Behiştâsâ, İremnazîr: Bursa havası ve suyuyla insanların yaşaması için en uygun yer olan Cennet ve İrem'e benzetilmiştir. Bu kelimelere, Farsça olup "gibi" anlamına gelen "âsâ" edatı getirilerek Bursa ile ses benzerliği taşıyan unvanlar oluşturulmuştur:

Medîne-i behişt-âsâ-yı Burûsa'da Mollâ Fenârî mahallesinde... (Atlansoy 1998: 383).

... şehri behişt-âsâ Burûsa'dan bedîdâr .... (Atlansoy 1998: 260).

Medîne-i İrem-nazîr Burûsa'da ... (Atlansoy 1998: 372).

Dârüssaltana: Osmanlı'ya başkentlik eden Bursa şehri, zaman zaman İstanbul'daki padişahı tanımayarak sultanlığını ilan eden şehzadeler için hep başkent adayı olarak görülmüştür. Bursa, Osmanlı'nın ilk başkenti olduğu için kadim sıfatıyla anılmıştır:

... dârü's-saltanat'l-kadîme Burûsa .... (Atlansoy 1998: 226).

Mahmiye: Büyük şehir demek olan mahmiye yaygın olmamakla beraber Bursa için de kullanılmaktadır:

... mahmiyye-i Burûsa'da üç mahalde Mevlevîhâne ... (Genç 2000: 126).

Mahrûsa: Büyük şehirler için kullanılan mahrûsa, sonundaki seslerin Burusa söyleyişinin sonuyla benzeşmesinden dolayı en çok kullanılan unvandır. Mesela Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi'nde Bursa yüz on bir yerde geçmektedir. Bunlardan otuz beşinde "mahrûsa-i Burusa" ifadesi yer almaktadır.

... mahrûsa-i Burusada medrese-i 'aliyye-i Yıldırım Hâniyyede... (Sungurhan-Eyduran 2009a: 51).

Mahrûsa-i Burusadandır (Sungurhan-Eyduran 2008: 90).

... mahrûsa-i Burusa'da kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup... (Çiftçi 2012: 58).

Sâdât-ı 'Acemden mahrûse-i Burusada... (İsen 1994: 312).

... mahrûse-i Brûsa 'ulemâsından ... (Erdem 1994: 16).

- Mahmiye-i Edirnedendür (Sungurhan-Eyduran 2008: 177).
 Maskat-ı re'si mahmiye-i Edirne'dür (Kılıç 2010: 781).
 Mahmiye-i Edirne'den zuhur itmiştir (Çapan 2005: 394).
 Mahmiye-i Edirne'de karîn-i iştihâr olan... (İnce 2005: 638).
 ... mahmiye-i Edirne'den zuhur ve ... (Genç 2000: 136).
 ... mahmiye-i Edirne'de Mevlvî Şeyhi Receb Dede'dür (Abdulkadiroğlu 1985: 31).
 Mahmiye-i Edirne'de merhum-ı mağfiret-nişân... (Atlansoy 1998: 387).
 ... ve mahmiye-i Edirne'de Kâdı-asker... (Arslan 1994: 46).
 ... Edirnetü'l- mahmiyye mevleviyetiyle ser-efrâz... (Erdem 1994: 103).
- Mahrûsa:** Osmanlı'nın büyük ve önemli şehirlerinden biri olduğu için, Edirne "büyük şehir" manasındaki "mahrûsa" unvanıyla da kullanılmaktadır:
 ... mahrûsa-i Edirne'de dârü'l-hadîs medresesine... (Akar 2010: 126)
 Mahrûsa-i Edirne'de Taşlık medresesine tâlib olup... (Sungurhan-Eyduran 2008: 14).
 ... Mustafa Enîs Efendi mahrûsa-i Edirne'de... (Çiftçi 2012: 63).
 ... andan sa'âdet ü meymene ile mahrûsa-i Edirneye... (Sungurhan-Eyduran 2009a: 402).
 Mahrûse-i Edirne'dendür (Kılıç 2010: 547).
 Mahrûsa-i Edirne'de serâ-perde-i 'ademden zuhûr... (Atlansoy 1998: 163).
- Birden Fazla Unvan:** Edirne için de birden fazla özellik bir araya getirilerek unvan yapılmıştır. Bu durum, özellikle Kınalızâde Hasan Çelebi ve Ramiz tezkirelerinde görülmektedir:
 Dârü'n-nasr ve'l-meymene Edirne-i mahmiyeden... (Sungurhan-Eyduran 2009a: 173).
 ... Dârü'n-nasr ve'l-meymene mahrûsa-i şehr-i Edirnedendür (Sungurhan-Eyduran 2009b: 346).
 ... dârü'n-nasr ve'l-meymene mahrûse-i Edirne'de... (Erdem 1994: 2).
 Dârü'l-meymene mahrûse-i Edirnedendür... (Erdem 1994: 62).
 Dârü'n-nasri ve'l-meymene mahmiyye-i Edirne'den zuhur etmiştir (Çapan 2005: 66).
 Dârü'n-nasri ve'l-meymene olan mahmiyye-i Edirne'de... (Çapan 2005: 417).
 Dârü'n-nasri ve'l-meymene şehr-i Edirne'den olup...(İnce 2005: 190).
 ... mahmiye-i dâri'n-nasr Edirne'de tehhül etmeyle... (Atlansoy 1998: 323).

5. Erzurum

Tarihî geçmişi M.Ö. dört binli yıllara dayanan Erzurum şehri, 662 yılında Emevîlerin eliyle Müslüman toprağı olmuştur. Zamanla Bizans, Emevî ve Gürcüler arasında birkaç defa el değiştirmiş, 26 Ağustos 1071 Malazgirt

Muharebesi'yle de Türk yurdu olmuştur (Tuğlacı 1985: 123, 124). Erzurum'un Osmanlı'ya bağlanmasının ise 1518-1519 tarihleri arasında olduğu değerlendirilmektedir (Küçük 1995: 323).

Şehrin adı eski kaynaklarda "Erzenü'r-Rûm, Erzen-i Rûm, Erz-i Rûm ve Arz-ı Rûm" gibi değişik şekillerde geçmektedir (Küçük 1995: 321).

Ramiz Tezkiresi dışındaki şair tezkirelerinde Erzurum'la ilgili olarak yaygın kullanılan bir unvan tespit edilememiştir. Ramiz, iki yerde Erzurum'un şöhretli ve soğuk bir şehir olmasına şehrin adıyla seci yaparak değinmiştir:

Medîne-i Erzeni'r-rûm-ı şöhret-rüsûmdan... (Erdem 1994: 62).

... medîne-i Erzeni'r-rûm-ı bürûdet-rüsûmdan... (Erdem 1994: 261).

6. Halep

Günümüzde Suriye sınırları içinde bulunan ve harap olan Halep'in şehir olarak varlığı insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. 24 Ağustos 1516 Mercidabık Savaşı'yla Memlûklülerin elinden Osmanlı hâkimiyetine geçen şehir, 23 Ekim 1918'de İngilizlerin desteklediği Aneze bedevîlerinin eline geçmiştir (Masters 1997: 244, 246). Türkiye sınırları dışında kalan şehir, zamanla tüm doğal ve tarihî zenginliğinin tahrip edilmesi sürecine girmiştir.

Halep şehri tespit edilen bir yerde "mahmiye-i Halep" olarak anılmış (Solmaz 2005: 400), neredeyse tüm tezkirelerde tek bir unvanla "Halebü's-Şehbâ" şeklinde zikredilmiştir.

Şehbâ: Bu unvan, başka şehirler için de ortak kullanılabilen diğer unvanlardan farklı olarak sadece Halep için tercih edilmektedir. Kır ve akçıl görünen atların sıfatı olarak kullanılan "şehbâ", Halep'in uzaktan kırçıl görünmesinden dolayı bu şehre unvan olmuş ve "Halebü's-şehbâ" şeklinde ifade edilmiştir (Devellioğlu 2010: 1148). Tezkirelerde yaygın görülen bu kullanım, Halep ve çevresinde uzun müddet bulunan Nâbî Divanı'nda bazı şiirlerin başlığında da görülmektedir (Bilkan 1997: 133, 157, 227, 254, 312).

Haleb-i Şehbâde bir dil-ber-i zîbâ ile... (Sungurhan-Eyduran 2008: 84).

... Haleb-i şehbâ mevleviyyetinden ma'zûlen... (Çiftçi 2012: 233).

... ba'dehû kazâ-yı Halebü's-şehbâ ile kâm-revâ olup... (Sungurhan-Eyduran 2009b: 325).

... Halebü's-şehbâ eyâleti ile dîde-i ümidi... (Erdem 1994: 112).

... Halebü's-şehbâ mevleviyyetiyle ikrâm olunup... (İnce 2005: 616).

... âb u hevâsı hûb ve letâfet ile mergûb Halebü's-şehbâ-yı dil-güşâda... (Çapan 2005: 636).

... ve oradan Halebü's-şehbâya teveccüh olunup... (Genç 2000: 166).

1138 senesinde Halebü's-şehbâ ve ... (Güner ve Güner 2003: 51).

... sâbıkan Halebü's-şehbâ ma'zûl ... (Erdem 2014: 107).

... Halebü's-şehbâ kâdısı Kevâkib-zâde nâm ... (Arslan 1994: 43).

Mûmâileyh Halebi's-Şehbâ'nın ber-güzîde-i efâzıl ve ... (Akkuş 2008:

84).

Kazâ-i Haleb-i şehbâda hâkim ü vâli olan ... (Atlansoy 1998: 315).

7. İstanbul

İstanbul'un, tarihî geçmişi M.Ö. üç bin yılına kadar gitmektedir. Roma, Bizans ve Osmanlı'ya başkentlik yapan şehrin adı "Osmanlı Devlet Arşivi belgelerinde Âsitâne, Âsitâne-i Saadet, Âsitâne-i Âliyye, Belde-i Tayyibe, Dâr-ı Saadet, Dâru's-Saltana, Dâru's-Saltanatı'l-Âliye, Dâru's-Saltanatu's-Seniyye, Dârü'l- Hilâfe, Der-i Âliye, Der-i Devlet, Der-i Saadet, Konstantiniyye, Konstantiniyye-yi Mahrusi diye geçer (Tuğlacı 1985: 150)". Müslümanlar tarafından defalarca kuşatılan İstanbul, nihayet 29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiştir.

Tarih boyunca insanların hayallerini süsleyen İstanbul, tezkire yazarları tarafından –genellikle- başına eklenen bir veya birkaç unvanla anılmıştır. Şehir, tezkirelerde İstanbul imlasının yanı sıra İslambol ve Kostantiniye şekillerinde de yazılmaktadır.

Belde-i Tayyibe: "Belde-i tayyibe" güzel ve hoş yer anlamına gelmekte olup Medine-i Münevvere için de kullanılmaktadır (Develioğlu 2010: 93). Bu unvanın İstanbul için kullanımı ise Kur'an-ı Kerim'in otuz dördüncü suresi olan Sebe Suresi'nin on beşinci ayetindeki "beldetün tayyibetün" ifadesinin ilm-i cifirdeki değerinin 857 olmasından dolayıdır (İnalçık 2001: 220). Zira Hicrî takvimde 857, Miladî 1453 yılını göstermektedir.

... belde-i tayyibe-i 'aliyye Kostantiniyye-i tayyibede ... (İnce 2005: 177).

... belde-i tayyibe-i ma'ârif-kân Kostantiniyye... (İnce 2005: 525).

Dârüddevle, Dârülmülk, Dârüssaltana: Fethedildiği andan itibaren Osmanlı'nın başkenti olan ve bu unvanını 13 Ekim 1923'te Ankara'ya kaptıran İstanbul, günümüzde iktisadi ve kültürel bakımdan önem arz etmektedir. İstanbul, şair tezkirelerinde ülkenin ve devletin merkezi anlamlarına gelen unvanlarla anılmaktadır:

Dârü'd-devle-i İstânbûl'dan bir hânedân-ı servet ... (Genç 2000: 123).

Ve dârü'l-mülk-i İstanbulda olan medresesine ... (İsen 1994: 140).

... sonra dârü'l-milk İstânbûla dâhil ... (Atlansoy 1998: 291).

... kân-ı erbâb-ı irfân olan Dârü's-saltanatı's-seniyyeye ... (Erdem 1994: 1).

Dârü's-saltanat Kostantiniyyedendür (Sungurhan-Eyduran 2008: 214).

Ba'dehû Dârü's-saltana İstanbula kâdî olup ... (Sungurhan-Eyduran 2009b: 414).

Dârülemân: "Dârü'l-emân" emniyetli, güvenli yer demek olup İstanbul için kullanılmıştır:

Mecma-ı erbâb-ı irfân Dârü'l-âmân Kostantiniyyedendür (Sungurhan-Eyduran 2008: 234).

Dârülhilâfet: "Hilâfet", peygamberin vekili olarak Müslümanları

koruma görevinin adı olup Hz. Muhammed'in vefatıyla başlamıştır. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in son Abbâsî halifesi III. Mütevekkil-Alellah'tan bir törenle hilâfeti devralmasıyla İstanbul, tüm Müslümanların idari bakımdan merkezi konumuna gelmiştir (Özcan 1998: 446).

... geşt ü güzer iderek Dârü'l-hilâfeti'l-'aliyyeyi ... (Erdem 1994: 1).

Dârü'l-hilâfeti'l-'âliye'ye nakl u hicret eyleyüp ... (Çiftçi 2012: 82).

Mahmiye: Büyük şehir anlamındaki bu unvan, Türkiye'nin en büyük nüfuslu şehri olduğundan İstanbul için bugün de geçerlidir. İstanbul'un eski adı olan Kostantiniyye'ye ses benzerliğinden dolayı tezkire yazarları tarafından tercih edilen bir unvan olmuştur:

Mahmiyye-i İstânbûl'da zuhur etmişdir (Çapan 2005: 101).

... mahmiyye-i İstanbul'da ... (İnce 2005: 188).

Mahmiye-i Kostantiniyyedendür (Sungurhan-Eyduran 2008: 102).

... ve makarr-ı dâniş-verân olan mahmiyye-i İslâmboldan ... (Erdem 1994: 15).

... mahmiye-i 'aliyye-i Kostantiniyyede nümâyândır (Atlansoy 1998: 254).

Tücâh-ı mahmiye-i Kostantiniyyede ... (Atlansoy 1998: 357).

... Kostantiniyye-i mahmiye ki feth ü teshîri... (Sungurhan-Eyduran 2009a: 64).

Mahrûsa: Büyük şehir anlamına gelen ve İstanbul için kullanılan bir başka unvan da mahrûsadır. Ses benzerliği açısından Bursa'ya daha uygun olan bu unvan, hem İstanbul hem de Kostantiniye ile beraber bulunabilmektedir:

İllâ a'zam-ı husûn-ı rub-ı meskûn olan mahrûsa-i Kostantiniyye ... (Sungurhan-Eyduran 2008: 4).

Mahrûsa-i İstanbuldur (Sungurhan-Eyduran 2008: 170).

Mahrûsa-i İstanbuldan pâdişâhumuz bendelerinden ... (Canım 2000: 381).

... mahrûsa-i İstanbul'da binâ itdüğü ... (Akar 2010: 192).

... mahrûse-i İstanbul'da vâkı' olup ... (Kılıç 2010: 304).

Birden Fazla Unvan: İstanbul için kullanılan birden fazla unvanlı ifadelerde şehrin büyüklüğü ile saltanat veya hilafet merkezi oluşu bir araya getirilmektedir:

Fî'l-asl mahmiyye-i Dârü's-saltana-i İslâmbûl'dan ... (Genç 2000: 112).

Dârü's-saltanatü's-seniyye Kostantiniyyetü'l-mahmiyyede müderris olduktan sonra ... (Sungurhan-Eyduran 2009b: 240).

Dârü's-saltanatü'l-'aliyye-i Kostantiniyye-i mahmiyyede neşv ü nemâ bulmagla ... (Sungurhan-Eyduran 2009a: 419).

Dârü's-saltanatü'l-'aliyye-i Kostantiniyyetü'l- mahmiyyede ... (İnce 2005: 163).

... dârü's-saltanatü'l-'aliyye mahmiyye-i Kostantiniyye'de ... (Çapan 2005: 703).

Dârü'l-hilâfeti'l- 'aliyye Kostantiniyyetü'l- mahmiyyeden ... (Erdem 1994: 155).

... dârü'l-hilâfeti'l-'aliyye olan dârü's-saltane İslâmbolu'l-mahmiyyeye ... (Erdem 1994: 37).

... dârü'l-hilâfeti'l-'aliyye İslâmbolu'l-mahmiyyeden ... (Erdem 1994: 67).

Galata ve Üsküdar: Tezkirelerde İstanbul'un semtlerinden Galata ve Üsküdar'dan da ayrıca unvanla bahsedildiği tespit edilmiştir. Bu semtlerin büyüklüğünü ifade eden unvanların yanında Üsküdar ile ses uyumu olan unvan dikkat çekmektedir:

... şehir-i şeref-karâr-ı medîne-i Üsküdardan bedîdâr ... (Erdem 1994: 251).

... mahmiye-i Üsküdar'a muvâsalat ve birkaç zamân ikâmetle ... (Çiftçi 2012: 255).

... mahrûse-i Galata mevleviyyetiyle dil-şâd ve ... (Erdem 1994: 235).

8. Kahire

Kahire, Nil Nehri kıyısında kurulmuş eski yerleşim yerlerinden biridir. Yavuz Sultan Selim eliyle 1517 yılında Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur (Tuğlacı 1985: 358). İslâmî anlamda önemli bir merkez olan El- Ezher Üniversitesi'ne ev sahipliği yapan şehrin Osmanlı elinden çıkışı ise 1914 senesinde olmuştur (Raymonud 2001: 175).

Mısır: Unvan konusunda tezkirelerin hemen hemen ittifakla kullandıkları unvan birliği Kahire örneğinde görünmektedir. Mesela Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresi'nde Kahire şehri on yedi yerde zikredilmektedir. Bunlardan onu "Mısır-ı Kahire", yedisi "Kahire-i Tahire" şeklinde olup tamamı unvanlıdır. Tezkireciler, Kahire kelimesini kullandıklarında çoğunlukla ülke ve şehir anlamlarındaki "Mısır" kelimesini zikretmişlerdir. Bunda şehrin coğrafi olarak Mısır bölgesinde bulunması etkili olmuştur:

Mısır-ı Kâhireye kâdî olup kazâ-yı vatar idüp ... (Sungurhan-Eyduran 2008: 114).

... yüz otuz beş târîhinde Mısır-ı Kâhire mevleviyyetine mevsûl ... (Çiftçi 2012: 74).

... okımağičün mısır-ı Kâhireye gitmiş idi (Sungurhan-Eyduran 2009a: 288).

... ve Mısır-ı Kâhire mevleviyyeti ile ... (Çapan 2005: 115).

... Mısır- Kâhireye niyâbetle gidüp andan dahi ... (Genç 2000: 347).

Ba'dehü Mısır-ı Kâhire ve Mekke-i Mükerreme ... (Erdem 2014: 127).

Mısır-ı Kâhire'den ma'z'ul (Abdulkadiroğlu 1985: 445).

... Mısır-ı Kâhire kâdısı oldu (Arslan 1994: 106).

... ve Mısır-ı Kâhire olmakla âhirü'l-emr ... (Akkuş 2008: 105).

... mısır-ı Kâhirede pâ-yı semend-i müsâferete birkaç eyyâm ... (Atlansoy

1998: 304).

Ümmü'd-dünyâ olan Mısır-ı Kâhireden ... (İsen 1994: 325).

Tahire: Kahire için kullanılan bir diğer unvan da “Kahire” ile seci oluşturan “tahire” kelimesidir. Bu unvan aynı zamanda anlamıyla da şehrin temizliğine dikkat çekmektedir:

... ve Kâhire-i tâhireye hâkim ü vâlf olmuş idi (Sungurhan-Eyduran 2009a: 451).

... Kâhire-i Tâhire tarafına hırâm idüp anda ... (Atlansoy 1998: 170).

9. Konya

Coğrafi bakımdan en büyük ilimiz olan Konya şehrinin kuruluşu M.Ö. 2600 yılına kadar gitmektedir. Kutalmışoğlu Süleyman tarafından 1077 senesinde fethedilen şehir, Anadolu Selçuklularının başkenti olmuştur (Tuğlacı 1985: 215). Osmanlı sınırlarına 1465 yılında Fatih eliyle dâhil olan Konya, şehzade şehirleri arasında yer almıştır.

Tezkirelerde Konya ile ilgili olarak yaygın bir unvan kullanımı görülmemektedir. Mevleviliğin merkezi olduğu için özellikle Esrar Dede Tezkiresi'nde unvan kullanıldığı tespit edilmiştir.

Dârüddeve: Konya, Eskiden başkentlik yaptığı için bazı tezkirelerde “Dârü'd-devle” olarak nitelenmiştir. Bununla birlikte ses benzerliğinden hareketle Yunan kelimesiyle ilişkilendirilmiştir:

Dârü'l-mülk-i Yûnân olan Konya şehrinde toğmuş ... (İsen 1994: 146).

... Dârü'd-devle-i Konyada dergâh-ı sa'âdet-penâh-ı Mevlânâ-yı Rûmda ... (Genç 2000: 282).

... ravza-i Konya'da sehâb-ı ma'ârifden ... (Solmaz 2005: 415).

10. Kudüs

Kudüs hem Musevîler hem İsevîler hem de Müslümanlar için kutsal kabul edilen bir şehirdir. Ne zaman kurulduğu bilinmeyen şehrin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Hz. Süleyman tarafından M. Ö. 10. asırda başkent yapıldığı tahmin edilmektedir (Tuğlacı 1985: 367). Yavuz Sultan Selim eliyle 1516 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına giren şehir, I. Dünya Savaşı'yla Osmanlı'dan koparılmıştır (el-Aselî 2002: 334).

Şerif: Şerefli, mübarek, kutsal, temiz anlamlarına gelen şerif kelimesi hemen hemen tüm tezkirelerde Kudüs'ün unvanı olarak kullanılmaktadır. Sadece Kudüs şeklinde kullanım neredeyse hiç yoktur. Kudüs için diğer şehirlerde görüldüğü üzere ayrıca kullanılan başka bir unvan da söz konusu değildir.

... Kudüs-i şerîf kâdîsî olup sefer ü intikâl esnâsında ... (Sungurhan-Eyduran 2008: 71).

... ve bin iki yüz elli dokuz senesi Kuds-ı şerîf mevleviyyetine ... (Çiftçi 2012: 225).

... Kudüs-i şerîfe kâdî olup ol arazî-i mukaddeseye ... (Sungurhan-

Eyduran 2009a: 337).

... Kudus-i şerîf fırkası muharrirliğine tahvîl olunmuş idi (Adıgüzel 2008: 137).

Kuds-i Şerîfe kâdî olmuş (Erdem 2014: 48).

... mezbûr Kuds-i Şerîf kâzîsi iken Köprülü dahi Kuds-i Şerîf sancağında mutasarrıf imiş ... (Çapan 2005: 202).

... Kuds-i Şerîf kazâsı ile teşrif olunup bir sene zabtdan sonra ... (İnce 2005: 500).

... Kudüs-i Şerîf meşîhatiyle rû-be-râh oldukda ... (Genç 2000: 225).

... Kuds-i Şerîf niyâbet-i şer'iyyelerinde bulunarak ... (Güner ve Güner 2003: 22).

... ba'dehü Kuds-i Şerîfe kâdî olmuş kazâsıyla ... (Erdem 1994: 48).

... Kuds-i Şerîf'de şeyh iken tekye-gâh-ı bekâya 'azm itdi (Abdulkadiroğlu 1985: 100).

Bin yigirmi dokuzda Kuds-i Şerîf'de vefât eyledi (Altun 1997: 29).

... Kuds-i Şerîf pâye-i refî'i ile mahsûdü'l-akrân ... (Arslan 1994: 75).

... Kuds-i Şerîf taraf-ı pür-şerefine varup ... (Atlansoy 1998: 170).

... Kudüs-i Şerîf kâdîsi olup nakl ü sefer esnâsında ... (Atlansoy 1998: 303).

11. Medine

Medine, Hz. Muhammed'in mescidiyle kabrinin bulunduğu şehirdir. Eski adı Yesrib olan şehir, Medine ismini Hz. Muhammed'in Mekke'den hicret ederek bu şehre gelmesiyle almıştır. "Mısır'ın fethinden (1517) sonra huzura gelen Mekke heyetini Yavuz Sultan Selim'in çeşitli hediyelerle ve Şerîf Berekât'ı Mekke Emirliği'ne tayin ettiği menşurla birlikte Mekke'ye göndermesi üzerine Medine Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve o tarihten itibaren hutbeler Osmanlı padişahları adına okunmuştur (Küçükaşçı 2003: 311)". Şehir, Fahreddin Paşa'nın muhteşem savunmasına rağmen Mondros Mütarekesi'yle 10 Ocak 1919 tarihinde İngilizlere teslim edilmesiyle elimizden çıkmıştır.

Münevvere: Medine şehri günümüzde genellikle Medine-i Münevvere şeklinde unvanlı olarak anılmaktadır. Hz. Peygamber'in gelişiyle şereflenmiş olduğu için "nurlandırılmış" anlamındaki "münevvere" unvanının oluşmasında -diğer şehir unvanlarında olduğu üzere- kelimelerdeki "m, n ve e" seslerinin müşterek kullanılması etkili olmuştur. Bu unvanın tezkire yazarları tarafından tarih boyunca kullanıldığı görülmektedir. Şehir, bazen Medine-i Resul olarak da vasıflandırılmıştır:

... ve Medîne-i Resûl 'aleyhi's-selâmdur (Kılıç 2010: 267).

... ve ba'dehü Medîne-i münevvere mevleviyetine... (Çiftçi 2012: 225).

... Medîne-i Münevvereye kâdî vü hâkim olmuş idi (Sungurhan-Eyduran 2009a: 397).

... Medîne-i Münevvere'ye müşerref oldu ... (Bayram 2005a: 54).

... nezîl-i hânkâh-ı Mekke-i Mükerreme ve ... (Genç 2000: 45).
 Mekke-i Mükerreme kazâsıyla bekâm olmuş ... (Erdem 2014: 46).
 ... pederleri Mekke-i Mükerreme'ye gitdiği esnâda ... (Arslan 1994: 66).
 ... hâssa-i Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere'de ... (Akkuş
 2008: 350).
 ... rû-be-râh-ı Mekke-i Mükerreme idüp nice zamân ... (Atlansoy 1998:
 218).

Müşerrefe: Mekke için kullanılan bir başka unvan ise şereflendirilmiş, şerefli anlamlarındaki "müşerrefe"dir. Kınalızâde Tezkiresi'nde Mekke için sadece bu unvan kullanılmıştır. Bu unvanın oluşmasında da mükerreme unvanı için ifade edilen özellikler etkili olmuştur.

... ba'dehû Mekke-i müşerrefe kâdîsı olup anda ... (Sungurhan-Eyduran
 2008: 33).

... Mekke-i müşerrefede ikâmet itmişdür (Sungurhan-Eyduran 2009b:
 137).

13. Şam

Şam, eski Arap kaynaklarına göre Suriye bölgesini ifade eden isimdir. Bu bölgenin merkezindeki şehir ise kaynaklarda Dımaşk veya Dımaşkuşşam adıyla kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1521'de bu bölgeye hâkim olmasıyla bölgenin adı olan Şam, merkez konumundaki Dımaşk'ın yerine kullanılmaya başlanmıştır (Tomar 2010: 311). Şehrin Osmanlı sınırları dışında kalması ise 1918 Eylül'ünde olmuştur (Buzpınar 2010: 318). Bazı tezkirelerde şehrin eski adı da kullanılmaktadır:

... ve maşrık-ı Dımaşkda şârik ü lâmi' olmuş ... (Sungurhan-Eyduran
 2009b: 21).

... Dımaşku's-Şâm'da rihlet itmişdür (Genç 2000: 217).

... Dımaşk-ı Şâm kadısı olmuş ve ... (Güner ve Güner 2003: 51).

Behişt/Cennet-meşâm: Şam şehrinin güzelliğine atfedilerek oluşturulan ve Cennet kokulu anlamına gelen unvanda etkili olan yine ses benzerliğidir. Bu unvan neredeyse tüm tezkire yazarları tarafından tercih edilmiştir:

... Dımaşk-ı Şâm-ı Cennet-meşâmda temekkün kılmış ... (İsen 1994:
 176).

... Şâm-ı Cennet-meşâmın tarafından tekrâr ... (Atlansoy 1998: 170).

... Şâm-ı cennet-meşâm kâzîsi olup ol canibe ... (İnce 2005: 258).

... ba'dehu Şâm-ı cennet-meşâm defterdârı olup ... (Çapan 2005: 646).

... Şâm-ı behişt-meşâm teşrif ve ... (Genç 2000: 390).

... lafzu's-safâyla şâm-ı behiştü's-şâmda ... (Genç 2000: 348).

Dârüsselâm: Afetlerden korunmuş, esenlik yurdu anlamında olup daha çok Bağdat için kullanılan bu unvan, Şam için de tercih edilmiştir:

... ba'dehu Şâm-ı Dârü's-selâm ... (Çapan 2005: 201).

... Dârü's-Selâm Şâm hazînesine rûznâmçeci ... (Arslan 1994: 100).

veya dışında başka şehirler için de tezkirelerde unvanlar kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Ramiz Tezkiresi olmak üzere bir veya birkaç tezkirede geçen diğer şehirlerle ilgili unvanlar, hem çok yaygın olmamasından hem de yazının boyutlarını aşacağından dolayı ayrı ayrı ele alınmadan paylaşılacaktır.

Ahıska: ... mahmiye-i Ahışa'ya iki saat mesâfede vâki ... (Çiftçi 2012: 81).

Diyarbakır: ... ve ba'dehü mahrûse-i Âmid ve mahmiyye-i Edirne ... (Erdem 1994: 274).

... Âmid-i kesîrû'l-mahâmîd-i bî-hemtâdan ... (İnce 2005: 296).

Eğriboz: ... mahrûsa-i Eğriboz'da ikâmet üzre iken ... (Çiftçi 2012: 212).

Gaziantep: ... şehr-i şeref-me'âb 'Ayntâbdan ser-zede-i zuhur ... (Erdem 1994: 47).

Girit ve şehirleri Hanya ile Kandiye: Âb-ı rûy-i cezâyir-i Bahr-i Sefîd olan cezîre-i Giridde vâki' mahrûse-i Hanyada ... (Erdem 1994: 124).

... mahrûse-i Kandiye hükûmetinden ma'zûlen ... (Erdem 1994: 192).

İzmir: ... reşk-endâz-ı bilâd-ı kesîr olan mahrûse-i İzmirden ... (Erdem 1994: 55).

Kerbelâ: Kerb-i belâ-yı pür-belâdandır (Solmaz 2005: 492).

Manavgat: ... dâr-ı evgâd-ı Manavgad'a sevk eyledi ... (Kılıç 2010: 252).

Dârü'l-evgâd Manavgad kazâsın virüp ... (Kılıç 2010: 1250).

Manisa: Ebeveyni diyâr-ı 'Adenâsâ şehr-i şöhret-şi'âr-ı Magnisa'dandır (Kılıç 2010: 1459).

Mora: Rûmilinde ma'mûre-i Morada kasaba-i Mizistredendür (Sungurhan-Eyduran 2009b: 159).

... ma'mûre-i Mora'da kâzî-i mesned-i şer'atdür (Kılıç 2010: 875).

Musul: ... ve vatan-ı celîleri, burcu'l-enbiyâ Musul-ı Hadbâ'dır (Akkuş 2008: 65).

Piriştine: ... meşhur olan şehr-i şöhret-âsâr Piriştine'dendür (Kılıç 2010: 743).

Rodos: ... mahrûse-i Rodosda ikâmet üzre iken ... (Erdem 1994: 118).

Ruscuk: ... mahrûsa-i Ruscuk'da kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup ... (Çiftçi 2012: 126).

Selanik: ... mahrûsa-i Selanik'de kadem-nihâde-i sâha-i vücûd ... (Çiftçi 2012: 73).

Vidin: ... dârü'l-mücâhidîn mahrûse-i Vidin hükûmetiyle ... (Erdem 1994: 247).

Vodin: ... mahrûsa-i Vodin'e hicret ve bin iki yüz elli dokuz senesi ... (Çiftçi 2012: 435).

Sonuç ve Teklif

Anadolu sahasında yazılan şair tezkirelerinin üslup özellikleri

incelenirken, günümüzde Mekke-i Mükerrerme ve Medîne-i Münevvere şeklinde bu iki şehir için kullanılan vasıflandırmaların benzerlerinin Osmanlı sınırları içerisinde yer almış diğer bazı şehirler içinde söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Bu unvanlar, tezkire yazarlarının eser kaleme alırken kelime seçiminde ne derece titiz davrandıklarını göstermektedir. Bu yazıda; bazı şehirler ve bu şehirlerle ilgili yaygın olan unvanlar, hem tezkirelere dikkat çekmek için hem de günümüzde sözlü ve yazılı alandaki söyleyiş zenginliğine katkı sağlayacağı düşüncesiyle paylaşılmıştır. Bu bağlamda bazı şehirler için birden fazla unvan kullanılmasından veya bazı unvanların birden fazla şehir için ortak kullanımından dolayı her şehir için bir unvan teklif etmek uygun olacaktır:

1. Bağdad-ı Darüselam
2. Darülcihad Belgrad
3. Mahrusa-yı Bursa
4. Mahmiye-i Edirne
5. Erzurum-ı Bürudet-rüsum
6. Halebü's-Şehbâ
7. İstanbul-ı Tayyibe
8. Mısır-ı Kahire
9. Ravza-yı Konya
10. Kudüs-i Şerif
11. Medine-i Münevvere
12. Mekke-i Mükerrerme
13. Şam-ı Cennet-meşam
14. Trabzon-ı Tarab-efzûn

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. (1985), *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr*, Ankara.
- Adıgüzel, Niyazi. (2008), *Edirneli Ahmet Bâdî'nin "Riyâz-ı Belde-i Edirne" Adlı Eserinin Tezkire Kısmı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne.
- Akar, Harun. (2010), *Heşt-Behişt (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin- Sözlük)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Akkuş, Mehmet. (2008), *Hatîbî- Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd*, İstanbul.
- Altun, Kudret. (1997), *Tezkire-i Mucib İnceleme-Tenkitle Metin-Dizin-Sözlük*, Ankara.
- Arslan, Mehmet. (1994), *Mehmed Sirâceddin- Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Sivas.
- Atlansoy, Kadir. (1998), *Bursa Şairleri- Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa.
- Aydın, Abdullah. (2013), "Asude Bahar Ülkesine Yolculuk Olan Ölümün Şair Biyografilerinde İfade Edilmesi", *Turkish Studies - International*

- Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8, Summer, Ankara, p. 161-188.
- Babacan, İbrahim. (2007), "16. Asırda Osmanlı Sahası Şâirleri Hakkında Yazılmış 'Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm' Adlı Tanınmayan Bir Tezkire", *Bilig*, Kış, S. 40, s. 1-16.
- Bayram, Ömer. (2005a), *Seyyid Azim Şirvânî Tezkiretü's-Şu'arâ Giriş ve Metin-A*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap.
- Bayram, Ömer. (2005b), *Seyyid Azim Şirvânî Tezkiretü's-Şu'arâ Giriş ve Metin-B*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap.
- Bilge, Mustafa L. (1994), "Dârüsselâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s. 3-5.
- Bilkan, Ali Fuat. (1997), *Nâbî Dîvânı (I. Cilt)*, Ankara.
- Buzpınar, Ş. Tufan. (2010), "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, s. 315- 320.
- Canım, Rıdvan. (2000), *Latîfî Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Ankara.
- Coşkun, Menderes. (2002), *Manzum Bir Şairler Tezkiresi Hasib'in Silkü'l-Le'âl-i Âl-i 'Osmân'ındaki Şair Biyografileri*, Ankara.
- Çapan, Pervin. (2005), *Mustafa Safâyî Efendi- Tezkire-i Safâyî 'Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr' İnceleme- Metin- İndeks*, Ankara.
- Çiftçi, Ömer. (2012), *Fatîm DAVUD, Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîm Tezkiresi)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap.
- Devellioğlu, Ferit. (2010), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- Djuric-Zamolo, Divna. (1992), "Belgrad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 407- 408.
- Durmuş, Mustafa (2012). "Ölümü Güzelleştiren Eda: Türkçe Şair Tezkireleri İle Şairnâmelerde Ölümüne Bakış ve Ölümün İfade Biçimleri Üzerine", *Millî Folklor*, Y. 24, S. 94, s. 105-122.
- Ed-Dûrî, Abdülazîz. (1991), "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 425- 433.
- El-Aselî, Kâmil Cemîl. (2002), "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 334- 338.
- Erdem, Sadık. (1994), *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük*, Ankara.
- Erdem, Sadık. (2014), *Ârif Hikmet- Tezkire-i Şu'arâ (İnceleme- Çeviriyazı, İndeksli Tıpkıbasım)*, Ankara.
- Genç, İlhan. (2000), *Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Ankara.
- Gökbilgin, M. Tayyib. (1994), "Edirne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 425- 431.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (2014), *Nesimî- Usûlî- Rûhî*, İstanbul.
- Güner, Galip, Güner, Nurhan. (2003), *Ali Emîrî Efendi, Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmîd*, Ankara.
- İnalcık, Halil. (1992), "Bursa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6,

- s. 445- 449.
- İnalcık, Halil. (2001), "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 220- 239.
- İnce, Adnan. (2005), *Tezkiretü's-Şu'arâ, Sâlim Efendi*, Ankara.
- İpekten, Halûk. (2007), *Nâilî Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara.
- İpekten Halûk, İsen Mustafa, Kılıç Filiz, Aksoyak İ. Hakkı, Eydurun Aysun. (2002), *Şair Tezkireleri*, Ankara.
- İsen, Mustafa. (1994), *Kühü'l-Ahbârın Tezkire Kısım*, Ankara.
- İsen, Mustafa. (1997), *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara.
- İsen, Mustafa. (2010), *Tezkireden Biyografiye*, İstanbul.
- Kılıç, Filiz. (1998), *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara.
- Kılıç, Filiz. (2010), *Âşık Çelebi- Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme- Metin)*, C. 1, 2, 3, İstanbul.
- Kurtoğlu, Orhan. (2006), *Nurî Osman Hanyevî, Girit Şairleri (Tezkire-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid)*, Ankara.
- Küçük, Cevdet, (1995). "Erzurum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 321- 329.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. (2003), "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 311- 318.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. (2010), "Şehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 441- 446.
- Lowry, Heath Ward, Emecan, Feridun. (2012), "Trabzon", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 296- 301.
- Masters, Bruce. (1997), "Halep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s. 244- 246.
- Özaydın, Abdülkerim. (2012), "Unvan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, s. 163- 166.
- Özcan, Azmi. (1998), "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 546- 553.
- Raymond, Andre. (2001), "Kahire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s. 175- 179.
- Sevinç, Fırat. (2014), "Beyâni Tezkiresinde Şairlerin Edebî Şahsiyetleri İle İlgili İfadeler", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/3 Winter, Ankara, p. 1257- 1276.
- Solmaz, Süleyman. (2005), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme- Metin)*, Ankara.
- Solmaz, Süleyman. (2012a), *On altıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şairin Dünyası*, Ankara.
- Solmaz, Süleyman. (2012b), "Hasan Çelebi Tezkiresi'nde Mekân Tasvir ve Tavsifleri", *Turkish Studies International Periodical For The Languages*,

- Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Volume 7/1, Winter, Turkey, p.1891-1904.
- Sungurhan-Eyduran, Aysun. (2008), *Beyânî, Tezkiretü's-Şu'arâ Tenkitli Metin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara.
- Sungurhan-Eyduran, Aysun. (2009a), *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ Tenkitli Metin A*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara.
- Sungurhan-Eyduran, Aysun. (2009b), *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ Tenkitli Metin B*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara.
- Şemseddin Sami. (1996), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul.
- Tolasa, Harun. (2002), *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara.
- Tomar, Cengiz. (2010), "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 311- 315.
- Tuğlacı, Pars. (1985), *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul.
- Yazar, İlyas. (2013), "Şair Tezkirelerinde Ölüm Bağlamında Dil ve Üslup Üzerine Bir İnceleme", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, Nisan, Manisa, s. 457-466.

Yrd. Doç. Dr. Abdulmuttalip İPEK

Aksaray Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Aksaray/TÜRKİYE
abdulmuttalipek@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6437-439X

AHMEDÎ DİVANI'NDA SAÇ-MEŞ'AR MÜNASEBETİ

"HAIR/MESH'AR" SIMILE IN THE POETRY
BY AHMEDİ

DOI Number: 10.28981/hikmet.344648

*Âşıkam diyende gerek ışk odından derd ola
Kişi kim gönlinde derdi yohdur ol nâ-merd ola
(Ahmedî)*

ÖZ

Nazari ve estetik esasları itibarıyla XVI. yüzyıldan itibaren klasik bir hüviyet kazanmaya başlayan divan şiiri, kuruluş aşamasında zaman zaman klasik dönemdekinden farklı hayal, tasavvur ve mazmunlara sahne olmuştur.

Sebk-i Hindî ekolünde olduğu gibi sonraki dönemlerde cereyan eden münferit edebî hareketler ve geleneksel sanat çizgisinde görülen kırılmalar ise bilinçli bir tercihin tezahürü olup klasik sanat anlayışından kısmi farklılıklar arz etmektedir. Esasen -keskin bir ayırım yapmak güç olmakla birlikte- klasik dönem öncesi ve sonrası Türk şiirinde görülen farklılıklar, hem manada hem de üslupta Türk şiirine ayrı bir keyfiyet ve özgünlük kazandırmış; bu şiirin müşterek sanat telakkisine, kültür hazinesine bir çeşni katmıştır. Divan şiirinin kurucularından kabul edilen Ahmedî'nin Divan'ında tespit ettiğimiz "saç-meş'ar" münasebeti de bu türden bir farklılıktır.

Bu makalede divan şiirinin klişe teşbih unsurlarından olan sevgilinin saçının, dinî bir istilâh olan meş'ar ile ne surette ilişkilendirilmiş olduğu yine Ahmedî Divanı'ndaki beyitlerden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmedî, divan şiiri, saç, meş'ar, mazmun.

ABSTRACT

The Ottoman divan poetry, which began to form its own classical identity with theoretical and aesthetic characteristics from 16th century and onwards, also depicted certain imaginative, descriptive, and metaphorical schools which could be termed as orthodox in comparison to its classical forms.

Such individual literary movements and diversions from the traditional artistry as seen in Sebk-i Hindi school are products of conscious preferences which possess certain differences from the classical literature. While it is difficult to point out those different movements experienced both before and after classical Turkish poetry, they provided another taste and originality in terms of both meaning and style to Turkish poetry and added to its collective artistic horizon and cultural wealth. One such difference we have identified in this regard is the similitude between "hair" and "mesh'ar" seen in the poetry by Ahmedî.

This study aims to identify how the cliché simile with the beloved's hair is metaphorically related to mesh'ar, a religious location necessary to visit during pilgrimage, based on the couplets composed by Ahmedî.

Keywords: Ahmedî, divan poetry, hair, mesh'ar, metaphor.

Giriş

XIV. yüzyıl divan şairlerinden olan Ahmedî, edebiyatımızda İskendernâme adlı mesnevisi ile şöhret kazanmış olup, sadece edebiyat sahasında değil tıp, tarih, hendese gibi alanlarda da ilim tahsil etmiştir. M. Fuad Köprülü'nün "*XIV. asırda yetişen Osmanlı şairlerinin en büyüğü ve meşhuru*" (Köprülü, 1965 : 216) olarak değerlendirdiği Ahmedî, klasik Türk edebiyatının kurucularındandır. Niyazî-i Kadîm'in I. Bayezîd adına tertip ettiği ve bugün için kaybolmuş olan divanı saymazsak Osmanlı sahasına ait elde bulunan en eski divan da Germiyanlı Ahmedî'ninki kabul edilmektedir (Akün, 2014 : 64). Hemen belirtmek gerekir ki Kütahya Germiyan sarayında filizlenmiş yüksek saray kültürünün Osmanlı şiirine çok önemli tesirleri olmuş; Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî, Ahmed-i Dâ'î ve Ahmedî gibi Germiyanlı musâhib şairler klasik Türk edebiyatının temelini atmışlardır (İnalçık, 2015 : 93-96). Ahmedî, Anadolu'da Acem menşeli bir klasik Türk şiirinin tesis edilmesine ve Türk dilinin gelişimine önemli katkılar sunmuştur. O, bir taraftan İran coğrafyasındaki Türk asıllı şairlerin Farsça olarak dile getirdikleri Acem şiir zevkinin Türk şiirine intikalini temin ederken; öte taraftan Eski Anadolu Türkçesiyle vücuda getirdiği eserlerle Anadolu'da Türkçenin gelişip yayılmasına hizmet etmiştir. Onun yetiştiği yüzyıl ile kendisinden yaklaşık iki yüzyıl sonra klasik bir hüviyet kazanan Türk şiirinin geçirmiş olduğu tarihsel gelişim göz önünde bulundurulduğunda; şiirde, dil ve üslupta, kelime seçiminde, hayal ve mazmunlarda bazı farklılıkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunda Türk şiirinin tarihsel süreç içerisindeki tekâmülünün etkisi olduğu kadar hiç şüphesiz şairlerin şahsi zevk, hayal ve üsluplarının da etkisi vardır. Nitekim bu çalışmada gerek çağdaşı, gerek sonraki yüzyıllarda yaşamış şairlerden farklı olarak, sevgilinin saçının XIV. yüzyıl divan şairi Ahmedî'nin muhayyilesinde, his ve zevk dünyasında nasıl makes bulduğu; Ahmedî Divanı'nda geçen ve haccın rükünlerinden olan "meş'ar" kavramının bir mazmun olarak şair tarafından nasıl kullanıldığı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Duygu ve düşüncenin üstü kapalı bir biçimde yahut ima yoluyla anlatılması esasına dayanan mazmun, klasik Türk edebiyatının en önemli kavramlarından ve ifade yollarından biridir. Bu sebeptendir ki estetik ve nazari esasları itibarıyla İslami kültürden beslenerek XIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık altı asır boyunca varlığını sürdürmüş olan klasik Türk şiiri için genel kabul görmüş değerlendirmelerden biri de onun bir mazmun edebiyatı olduğudur. Arapça "zımn" kökünden türeyen ve "*mana, meal, mefhum; nükteli ve cinaslı güzel söz*" (Şemseddin Sâmî, 1999 : 1361) anlamlarına gelen mazmun; lügat anlamının dışında edebî bir ıstılah olarak daha geniş bir çerçevede kullanılmıştır. Buna göre "*Mazmun, edebi metinlerde geçen ve anlamı artık bilinmeyen dolayısıyla anlaşılmasında zorluk olan kelime, terkip ya da ibaredir. Mazmun, kalıp benzetme, klişe mecazdır. Mazmun, divan edebiyatının kendi dünyası içindeki bilinen hayal, inanış ve düşüncelerin beyit ya da beyitlerdeki dolaylı anlatımıdır*" (Mengi, 2000 : 48-49). Mazmun, aynı zamanda -ister manzum ister mensur olsun- bir metni vücuda getiren kelimeleri belirli bir anlam ve hayal örüntüsü içerisinde birleştiren ve çağrışım, mecaz, istiare, kültürel kodlara gönderim yoluyla az sözle çok şey ifade etme olanağı sunan bir anlatım tekniğidir. Dolayısıyla özellikle yakın

dönem edebiyat araştırmalarında yeni anlamlar kazanmış olan; anlam genişlemesine bağlı olarak hemen her zaman kullanılan bu kavramın tanımı ve tarifi hususunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Söz konusu görüşler ise başlangıçta lügat anlamında kullanılan mazmun kavramının daha girift bir hale gelmesine sebep olmuştur.¹ Bununla birlikte bütün bu anlamları bir kenara bırakıp mazmun kelimesini kök harflerinden hareketle değerlendirecek olursak her beyitte bir mananın ve nükteli, ince sözün olduğu hakikati ile karşılaşırız. Bu nedenle de klasik Türk şiirinde bir beytin anlamının tam olarak anlaşılabilmesi ancak o beytin mazmununun, beyti oluşturan kelimeler arasındaki mana münasebetinin çözülmesi ile mümkün olabilmektedir.

Ahmedî Divanı'nda tespit ettiğimiz “saç-meş'ar” münasebetinin anlaşılabilmesi için de meş'ar kelimesinin ima yoluyla işaret ettiği hac mazmununun ne şekilde kullanıldığına tespiti gerekmektedir. Meş'ar kelimesi Ahmedî Divanı'nda dört beyitte geçmektedir ve her dört beyitte de sevgilinin saç ile birlikte kullanılmıştır. Beyitler şunlardır:

Safâ durur yüzün kible işigün
Saçuñ meş'ar lebün zemzem olupdur (273/4)

***

Kaşuñ mihrabına cândan kıluram secde ki olmuşdur
Kapuñ Ka'be yüzün kible saçuñ meş'ar lebün zemzem (423/4)

***

Meş'ar saçına sa'y iderem cân irürmege
Gerçi azmış anda bunca müsülmânı görmişem (464/4)

***

Meş'ar saçuñı mevki iden ehl-i safâya
Kible itdi kaşuñ Ka'besin erbâb-ı du'âya (603/1)

Görüldüğü üzere ilk iki beyitte teşbih unsurlarından evvela müşebbeh (benzeyen) olan “saç” daha sonra müşebbehünbîh (kendisine benzetilen) olan “meş'ar” kullanılmışken; sonraki iki beyitte takdim tehir ile “meş'ar”, “saç”tan önce zikredilerek adeta saçın sıfatı gibi kullanılmıştır. Bir başka ifade ile ilk iki beyte sentaks açısından bakıldığında saçın meş'ar olduğu, “olupdur” ve “olmuşdur” fiilleriyle bir yargı cümlesi olarak bildirilirken; sonraki iki beyitte meş'ar sözcüğü saçtan önce gelerek sıfat gibi kullanılmıştır. Dolayısıyla şair, her bir beyitte sevgilinin saç ile meş'ar arasında bir münasebet kurmuştur.

Meş'ar'ın saç ile münasebetinin daha iyi anlaşılabilmesi için evvela bu kelimenin anlam çerçevesinin tespiti icap eder. Arapça “bilmek, hissetmek” manasındaki “şu'ûr” kökünden ism-i mekân olan meş'ar (مشعر)² kelimesi için

¹ Bu hususta Mehmed Çavuşoğlu'nun evvela lügat anlamlarını verip sonrasında eski ve yeni metinlerden hareketle anlamlandırmaya çalıştığı mazmun terimi için bk. Mehmed Çavuşoğlu, “Mazmûn”, *Türk Dili Dergisi*, Nisan-Mayıs 1984, C.XLVIII, S.388-389, s.198-205.

² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*'de bu sözcüğü “miş'ar” şeklinde göstermiş ve kelimeye şu manayı vermiştir: 1. menâsik-i hacdan her birinin icrâsına mahsûs mahal. 2. hâsse, havâss-ı

lügatta şu anlamlar mevcuttur: “hiss-i sâmi'a, bâsıra; menâsik-i hac mahallerinin her biri” (M. Bahaeddin, 1920 : 686); “1.hacı olmadan evvel durulacak yerlerden her biri. 2.hâsse, duyu” (Devellioğlu, 2002 : 629); “1.duyu, 2.hacı olmadan önce durulması gereken yerlerden her biri” (Kanar, 2003 : 902); “hâsse, kuvve-i hissiye ve menâsik-i hacdan her birine mahsûs olan mahall-i mübârek; meş'aru'l-harâm: Müzdelife'ye yakın bir dağın ismidir.” (Hüseyn Remzi, 1305 : 550-551); hâsse-i insâniyeden her biri, menâsik-i hac mahallerinin her biri, meş'aru'l-harâm: Müzdelife'de bir mahal ismi” (Muallim Naci, 1322 : 612); “meş'aru'l-harâm (el-meş'aru'l-harâm): Mekke-i Mükerrreme'de Merve ile Safâ arasında menâsik-i hacdan bir mahaldir.” (Şemseddin Sâmî, 1316 : 4289); “havâss-ı insâniyeden her biri, menâsik-i hac mahallerinin her biri, meş'aru'l-harâm: Müzdelife kurbunda bir dağ” (Mehmed Salâhî, 1313 : 349).

Meş'ar-saç münasebeti dolayısıyla, “meş'ar” (مشعر) ile “kıl” manasına gelen “şa'r” (شعر) kelimesini zikretmekte fayda vardır. “Meş'ar”, Kur'ân-ı Kerim'de “el-meş'ari'l-harâm (المشعر الحرام)” (el-Bakara 2/198) terkihiyle zikredilmekle birlikte bu yerin tam olarak neresi olduğu hususunda fıkıh âlimleri arasında farklı görüşler mevcuttur (Öğüt, 2004 : 361). Konumuz açısından önemli olan husus, Ahmedî'nin meş'ar ile sevgilinin saçları arasında ne şekilde bir münasebet kurduğudur. Zira divan şairi, şiirin merkezinde yer alan sevgiliyi tarif ve tavsif ederken, daima onun güzelliğiyle özdeşleştirdiği yahut çağrışım yoluyla ilişki kurduğu kavramlardan hareket etmiştir. Bir başka ifadeyle görüp duyduğu, yaşayıp hissettiği her bir şey onu, sanatının mihenk noktasını teşkil eden sevgiliyle özdeşleştirmeye yönelmiştir. Bu özdeşleştirmede teşbih sanatı kaçınılmaz olurken şairin sevgili ile benzettiği kavramlar arasında hangi yönleriyle ilişki kurduğu şiir estetiği açısından önem arz eder. Teşbih sanatının dört temel unsurundan biri olan “vech-i şebeh” (benzetme yönü), Osmanlı'nın müşterek şiir hazinesine katkı sağladığı gibi bireysel manada şairin hayal gücünü, estetik algısını, özgünlüğünü ortaya koyma açısından da mühimdir.

Meş'ar sözcüğünün Ahmedî Divanı'ndaki kullanımlarını ayrı ayrı ele alacak olursak ilk beyit şöyledir:

Safâ durur yüzün kible işigün
Saçun meş'ar lebüñ zezem olupdur (273/4)

“Yüzün Safâ, eşiğin kible, saçın meş'ar, dudağın ise zezem suyu olmuştur.”

Şair, sevgilinin güzellik unsurları ile hac kavramları arasında alaka kurmaktadır. Hz. İbrahim'in eşi, Hz. İsmail'in ise annesi olan Hacer; Mekke Vadisi'nde iken az miktardaki yiyecek ve sularının tükenmesi endişesiyle oğlu İsmail'e su aramak için Safâ ve Merve tepeleri arasında gidip gelmiştir. Hacılar bu hadiseyi hatırlamak maksadıyla Kâbe'ye daha yakın olan Safâ Tepesi'nden

hamsenin beheri. (s.1352). John Richardson'un Farsça, Arapça ve İngilizce Sözlüğü ile Joseph Catafago'nun Arapça-İngilizce Sözlüğü'nde de bu kelime Şemseddin Sâmî'de olduğu gibi “miş'ar” şeklinde gösterilmiştir. Richardson Dictionary'de miş'ar sözcüğüne sadece “Kâbe” manası verilirken (s.543); Catafago'nun *An English and Arabic Dictionary*'sinde: “miş'ar yahut el-meş'aru'l-harâm; Kâbe yahut Mekke mabedi; dinî törenler için tayin edilmiş yer; Mekke'de dinî merasimlerin yapıldığı yer...” anlamları verilmiştir (s.250).

Merve Tepesi'ne gidip gelmektedirler. Kur'an'da Allah'ın dininin nişanelerinden olduğu belirtilen (el-Bakara 2/158) ve Safâ ile Merve arasında dört defa gidip üç defa gelmekten ibaret olan bu ibadete sa'y denilmektedir. Dolayısıyla beyitte geçen Safâ, hac ve umre sırasında sa'y yapılan iki tepeden birinin adıdır. Burası "*Mescid-i Harâm'ın kuzeydoğusunda Ebûkubey's dağı'nın eteğinde Merve'den biraz daha yüksek olan tepedir*" (Küçükaşçı, 2008 : 441). Divan şiirinde şairler, safâ kelimesini tevriyeli kullanarak bununla aynı zamanda sevgilinin yüzünün parlaklığını, saflığını kastetmişlerdir.³ Kible ise Müslümanların namaz kılarken yöneldiği ve Kur'an'da (el-Bakara 2/127) İbrahim ile İsmail'in temellerini birlikte yükselttiğinin bildirildiği Kâbe'yi ifade eder. Kâbe; şiirde vuslat, aşk, kalp gibi imajlar için gerek mecazi gerek ilahi aşk çerçevesinde sıkça konu edilir. Sevgilinin yüzü, bulunduğu mahalle Kâbe'ye teşbih edilir; bu durumda sevgilinin "kûy"unu ziyaret eden âşık Kâbe'yi tavaf etmiş olur. Yine tasavvufi manada kible sevgiliyi, Hakk'ı, kalbi yahut Hak dostu olan mürşidi ifade eder. "*Avamın kiblesi Kâbe, havassın kiblesi gökteki arş, havassu'l-havassın kiblesi kâmillerin gönlü, âriflerin canıdır*" (Uludağ, 2002 : 212).

Bu çalışmanın konusu açısından asıl önem arz eden husus ise yukarıdaki beytin ikinci mısrasında geçen ve birkaç beyitte tekrar edilen saç/meş'ar münasebetidir. Dinî bir ıstılah olan "meş'ar"ın Ahmedî Divanı'nda daima sevgilinin saçı ile birlikte zikredilmesi bizi, doğrudan doğruya bir teşbih unsuru olarak kullanılan bu kavram ve onun çağrışımları ile saç arasındaki benzetme yönünün (vech-i şebeh) tespitine yöneltmektedir. Buradaki benzetme ilgisini anlayabilmek için dinî bir ıstılah olan "meş'ar"ın İslam dininin kutsal kitabı Kur'an'da nasıl zikredildiğine bakmak gerekir. "meş'ar" kelimesi Kur'an'da yalnız Bakara Sûresi'nde geçmektedir: "*(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin. Onu, size yol gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz*" (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011 : 38). Bu ayette, daha evvel hac farızasının ifa edildiği yerlerden biri olduğunu belirttiğimiz mevkinin özelliğine atıfta bulunulmaktadır. Orası hacı olmak isteyenlerin akın ettiği bir yer olarak tarif edilmektedir. Burada dikkat çeken yön "kalabalıklık" yahut "kesret" (sayısal çokluk)'tir. Nitekim ayette "el-meş'ari'l-harâm" adı verilen yere kitleler halinde yönelmeye dikkat çekilmektedir. Klasik şiir geleneğinde sevgiliye ulaşmak isteyen âşıklar için de sevgilinin saçları meş'ar-ı harâm gibidir. Zira sevgilinin saçı, Kâbe gibi olan yüzüne erişmek isteyen âşıkların âdeta akın ettiği yerdir. Bu nedenle nasıl ki

³ Nitekim Ahmedî Divanı'nda başka beyitlerde de "safâ" kelimesinin hem "keyif, saflık ve parlaklık" hem de Mekke'deki tepe anlamında özel isim olarak kullanıldığını görmekteyiz:

İşigün kible-i cân oldı safâsın görüp
Ka'beye her ki heves eyleye dîvâne ola (17/2)

Lebün çü kible-i cåndur baña ne Ka'be vü Hac
Safâya irmege 'işkuñ yolu durur menhec (101/1)

Kible durur cemâlün ü Kâ'bedür işigün
Yüz sürmeyen bu Ka'beye ehl-i safâ degül (383/2)

hacı olabilmek için Arafat ile Mina arasındaki bölgede yani meş'ar-ı harâm'da Allah'ı zikretmek hacın gerekliliklerinden ise Kâbe'ye yani sevgilinin yüzüne vasıl olmak isteyen âşığın, sevgilinin zülfünde konaklaması da âşıklığın gerekliliklerinden yahut menâsikindedir. Zira bu şiir geleneğine göre sevgilinin her bir saç telinde bir âşığın gönlü asılıdır. Sevgilinin zülfüne berdâr olan âşıkların maksat ve hâlleri, Kâbe'ye vasıl olmak isteyen hacılarınki ile benzerlik arz eder. İkinci mısradaki bir diğer teşbih ise sevgilinin dudağının Kâbe yakınlarındaki bir kuyudan çıkan zezem suyuna benzetilmesidir. Kaynağı hakkında İslam âlimleri arasında farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kabul gören rivayet zezemin, Mekke'de oğlu İsmail için su arayan Hacer'in İsmail'i bıraktığı yerden çıktığı yönündedir (Küçükbaşçı, 2013 : 242-246). İslamiyet öncesi ve sonrasında kutsal sayılan bu su klasik şiir geleneğinde kimi beyitlerde her yönüyle idealize edilmiş olan sevgiliyi tarif ve tavsif için kullanılmıştır. Nitekim Ahmedî'ye ait olan yukarıdaki beyitte de sevgilinin dudağı vasfında kullanılan zezem benzetmeliği, aynı zamanda beyitteki "safâ, kible, meş'ar" kelimeleriyle tenasüplü kullanılmıştır. Müslümanların büyük değer verdiği, maddi-manevi arınmanın bir sembolü olarak gördüğü, hac ve umre ibadetlerinden sonra ise yanlarında hediye olarak memleketine götürdüğü zezem suyu, klasik şiirde sevgilinin dudağı vasfında kullanılmıştır. Kimi zaman da gözyaşı zezeme teşbih edilmiştir.⁴ Âşığa safâ bahşeden sevgilinin dudağı, şiirde genellikle onunla alakalı "Kâbe, Merve, Safa, hac, sa'y" gibi kelimelere telmihte bulunularak tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Nitekim Ahmedî, aşağıdaki beyitte zezem ile Kâbe, kible, meş'ar, mihrab, secde kelimelerini bir arada kullanmıştır:

Kaşuñ mihrabına cândan kıluram secde ki olmışdur
Kapuñ Ka'be yüzün kible saçın meş'ar lebün zezem (423/4)

"(Ey sevgili!) Senin kaşının mihrabına cândan (gönülden) secde ederim; zira kapın Kâbe, yüzün kible, saçın meş'ar, dudağın ise zezemdir."

Sevgilinin kaşının mihraba benzetilmesi çok yaygın bir tasavvurdur. Sevgilinin kapısı Kâbe, yüzü kible ve kaşı mihrap yahut mescit olduğu zaman âşığa da oraya yönelerek âbid olmak düşer. Kible, İslam terminolojisinde Müslümanların namaz esnasında yöneldikleri yeri ifade eder ki esasen bununla kastolunan Kâbe'dir. Beytü'l-Harem, Beytullâh, Kâbetullâh gibi isimlerle de anılan Kâbe; Mekke'de Mescid-i Harâm'ın ortasında bulunan kutsal bir binadır. Tasavvufta vuslat makamı, kalbin Hakk'a yöneldiği yer hatta kalbin ta kendisidir. Klasik Türk şiirinde ise sevgilinin mahallesini ifade eder. Zira âşığın yöneleceği, hâlini arz edeceği yegâne yer orasıdır. "cândan secde kılmak" ifadesi gönülden, katışıksız bir duygu ve samimiyetle ibadet etmek manasına alınabileceği gibi âşığın varlığından sıyrılarak, bu uğurda canını feda etmesi olarak da düşünülebilir. Hac ibadeti ile ilgili kavramların yine bir tenasüp oluşturacak şekilde kullanıldığı beyitte, sevgilinin güzellik unsurları benzetme yönü (vech-i şebih) ve benzetme edatı (edat-ı teşbih)

⁴ Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde aşk derdine müptela olan Mecnûn'u, ihtiyar babası bu hastalığına tedbir kılmak için Kâbe'ye götürür. Mecnûn Kâbe'ye yüz sürerek aşkının artması için sırrını arz eder ve şu şekilde yalvarır:

Göğsüne uran hacir gibi taş
Zezem gibi gözden akıdan yaş (Ayan, 2014 : 168)

dolayısıyla da kesrettir. Âşıkların imanında gedikler açarak onları doğru yoldan uzaklaştırır. Orada pek çok Müslüman'ın doğru yoldan uzaklaşması da işte bu nedenledir.

Şairin burada sa'y kelimesini tercih etmesi ayrıca önemlidir. Zira sa'y, alelade bir isteği değil canhıraş şekildeki bir gayreti ifade etmektedir ki çağrışımsal olarak gönderme yapılan ayetteki "sel gibi [Müzdelife'ye] akın etmek" tabiriyle paralellik arz etmektedir. Yine ayette geçen "akın etmek" tabiri, şiir düzleminde sevgilinin her bir saç teli nispetinde zülfüne berdâr olan âşıkların çokluğundan kinayedir. Hacı olmak maksadındaki Müslümanların meş'ar-ı harâm'daki zikirleri, binlerce hacının aynı yere yönelmesi dolayısıyla meşakkatli bir yolculuktur. Aynı şekilde sevgilinin Kâbe gibi olan yüzüne vasil olmak da kolay değildir. Çünkü oraya vasil olmak isteyen âşıkları sevgili zülfüyle sayd eylemektedir. Vahdete (sevgilinin cemali) giden yol, kesret tuzağı (sevgilinin zülfü) ile çevrilidir. Sevgilinin yüzü, dolayısıyla saçları âşıkların yöneldiği yer olduğu için orada sevgilinin zülfünün her bir teli nispetinde âşık vardır. Sevgilinin zülfüne esir olan âşıkların hâli, ayette emredildiği üzere Müzdelife'ye akın ederek, sevgilinin saçları gibi karanlık olan gece vaktinden gün ağarınca kadar vecd ve istiğrak halinde Allah'ı zikirle meşgul olan, ibadet eden hacıların haline benzemektedir. Dolayısıyla şairin, sevgilinin saçını meş'ara benzetmesinde iki maksat vardır. Birincisi vakfenin yapıldığı gece vakti ile sevgilinin gece gibi olan saçları arasındaki "renk benzerliği"; ikincisi ise Müzdelife'ye akın eden hacıların sayılarının çokluğu ile sevgilinin zülfünün ve ona asılı vaziyette olan âşıkların gönüllerinin "çokluğu" arasındaki benzerliktir. Bununla birlikte her ne kadar sevgilinin zülfü âşığın gönlünü sayd eylese de âşığın gönlü sevgilinin zülfüne berdâr olmakla hayat bulacağından o, bu durumdan hoşnuttur. Bir başka ifadeyle âşık sevgilinin zülfünde can vermekle can bulacaktır.

Basit bir biçimde ifade etmek gerekirse, buradaki paralelliği şu şekilde gösterebiliriz:

meş'ar-ı harâm	→	Kâbe	→	hacı
sevgilinin saçları	→	sevgilinin yüzü	→	âşık

Yani Allah'ın emrettiği şekilde meş'ar-ı harâm'a âdeta akın ederek Allah'ı zikreden ve Kâbe'ye vasil olarak o mukaddes mekânı ziyaret eden Müslümanlar nasıl ki hacı olursa; Kâbe gibi olan sevgilinin cemaline meftun olarak, kesreti dolayısıyla meş'ar-ı harâma benzeyen sevgilinin zülfüne berdâr (vâsıl) olanlar da bu surette âşık (âşık-ı sâdık) olurlar.

Ahmedî Divanı'nda meş'ar-saç münasebetinin yer aldığı aşağıdaki beyitte ise benzetme yönü (vech-i şebeh) farklıdır:

Meş'ar saçunu mevki iden ehl-i safâya
Kible itdi kaşuñ Ka'besin erbâb-ı du'âya (603/1)

"Meş'ar saçını vakfe edinen safa ehli için, (sevgili) kaşının Kâbesini dua sahiplerine kible kıldı (kible haline getirdi)."

Arapça vukûf'dan gelen mevkif kelimesi sözlükte “durmak, durak, duracak yer, ayakta beklemek” (Devellioğlu, 2002 : 635) anlamlarına gelmektedir. Hac sırasında “vakfenin yapıldığı Arafat ve Müzdelife bölgelerine mevkif denilir. Hacda gerçekleştirildiği mekâna nisbetle anılan iki vakfe vardır: Arafat ve Müzdelife vakfeleri” (Gürkan, 2012 : 463). Bu vakfelerden Müzdelife vakfesinin yeri ve zamanı beytin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Müzdelife daha evvel de zikredildiği üzere Arafat ile Mina arasında kalan bölgenin ismidir. Buraya Harem bölgesi içerisinde yer alması dolayısıyla “meş'âr-ı harâm” da denilmektedir. Bu nedenle şair meş'ar kelimesini kullanıyor; daha sonra ise yine hac ile alakalı bir terim olan “mevkif”i kullanarak Arafat ve Müzdelife vakfelerine göndermede bulunuyor. Arafat vakfesinin zamanı çoğu fıkıh âlimine göre “zilhicce ayının dokuzuncu günü zeval vaktinin girişiyile, Hanbelîler'e göre fecrin doğuşuyla başlar ve dört mezhebe göre bayramın ilk günü fecir vaktine kadar devam eder. Çoğunluğa göre vakfe için belirlenen sürenin gündüz veya gece herhangi bir anında Arafat'ta bulunmak farzın yerine gelmesi ve haccın sıhhati için yeterli olmakla birlikte Arafat'a gündüz gelenler için akşama kadar orada kalmak vâcip, Mâlikîler'e göre vakfeyi geceye taşıyarak gecenin bir anında da olsa orada bulunmak farzdır” (Gürkan, 2012 : 464). Müzdelife vakfesinin zamanına gelince: “Hanefîler'e göre Müzdelife kurban bayramının birinci günü fecir vaktinin girmesiyle başlar ve güneş doğuncaya kadar devam eder, gece boyu Müzdelife'de kalınsın veya kalınmasın bu süre içerisinde orada bulunmak vakfenin sıhhati için yeterlidir” (Gürkan, 2012 : 463). Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhebine göre ise Müzdelife'de fecirden sonra güneş doğuncaya kadar vakfe yapmak yani bayram gecesini Müzdelife'de geçirmek sünnettir (Karagöz, 2007 : 49). Bu zaman dilimi geceyi ifade etmektedir. Şairin bu beyitte daha belirgin olmakla birlikte diğer beyitlerde de meş'ar ve saç kelimelerini bir arada kullanmasının bir diğer sebebi de gece ile sevgilinin saçının rengi yani “siyahlığı” arasında benzerlik kurmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

“ehl-i safâ” ise hem gönlü neşeli kimse hem de Safâ ile Merve arasında sa'y eden hacılar manasında iham-ı tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Sevgilinin kaşları şekil bakımından mihraba benzerliği dolayısıyla şiirde âşıkların secde ettiği bir kıblegâh yahut mescit olarak düşünülür. Sevgilinin mahallesi ise Kâbe'dir. Âşıklar orayı dolaşmakla Kâbe'yi tavaf etmiş gibi olur. Beyitte yine bir hac mazmunu söz konusudur ve hac ibadeti ile alakalı bütün istilahlar sevgilinin bir yönüyle özdeşleştirilerek kullanılmıştır.

Sonuç

Tanzimat'tan itibaren sistemli bir tenkide maruz kalan divan şiirinin en çok tenkit edildiği husus klişe bir hayal ve mazmun dünyasına sahip olmasıdır. Sınırları gelenek tarafından çizilmiş olan bu şiir anlayışında şairler, büyük oranda geleneğin tayin ettiği kaidelere bağlı kalmışlardır. Ancak büsbütün geleneğin sınırları dışına çıkmamakla birlikte zaman zaman gerek dönemsel tesirler gerek şahsi üslup farklılıkları dolayısıyla şairlerin yeni hayal ve mazmun bulma arayışı içerisine girdikleri de bilinmektedir. Öyle ki tekâmülünü tamamladıktan sonra “hâyi'de edâ” şiir söylemekten bıkan pek çok şair, şiirde yenilik arayışları içerisine girerek “bikr-i mazmun” peşinde koşmuş; şiir vadisinde “nâ-refte râh” açma arzusunda olmuştur. Bu arzunun divan şiirinin müsterek hazinesine çok şey kattığı muhakkaktır.

Bu makalede ise divan şiiri henüz teşekkül aşamasında iken Anadolu'da klasik mahiyette bir şiir geleneğinin tesisinde önemli katkıları olan Ahmedî'nin şiirlerinde geçen ve gerek çağdaşı gerek sonraki dönem şairlerinde rastlamadığımız "saç ve meş'ar" münasebetinin şair tarafından nasıl, hangi maksatla kurulduğu irdelenmeye çalışılmıştır. Ahmedî Divanı'nda hac mazmunuyla karşımıza çıkan "saç-meş'ar" münasebetinin, divan şiiri mazmunlarının yer aldığı kaynaklarda (A. Sırrı Levend, A. Talat Onay, İ. Pala) da yer almayışı söz konusu kullanımın yaygın olmadığını düşündürmektedir. Bu durum, müşterek malzemeden beslenen üslup sahibi divan şairlerinde hususi bir cephenin daima var olduğunu gözler önüne sermektedir.

Beyitlerden hareketle, Ahmedî Divanı'nda geçen ve dinî bir ıstılah olan meş'ar ile divan şiirinde en çok zikredilen güzellik unsurlarından saç arasında; renk, sayı (çokluk/kesret), mahal, teslimiyet ve her ikisinin de kutsiyet ifade eden kavramlar olması dolayısıyla bir münasebet bulunduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akdoğan, Yaşar (e-kitap), Ahmedî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html>.
- Akün, Ömer Faruk. (2014), Divan Edebiyatı, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Catafago, Joseph. (1858), An English and Arabic Dictionary, (Arabic and English-English and Arabic), London.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (1984), "Mazmûn", Türk Dili Dergisi, Nisan-Mayıs, C.XLVIII, S.388-389, Ankara.
- Devellioğlu, Ferit. (2002), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Meâli. (2011), haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Fuzûlî. (2014), Leylâ vü Mecnûn, haz. Hüseyin Ayan, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Gürkan, Menderes. (2012), "Vakfe", TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, Ankara.
- Hüseyin Remzi. (1305), Lûgat-i Remzi, Matbaa-i Hüseyin Remzi, C.II, İstanbul.
- İnalcık, Halil. (2015), Has Bağçede Ays u Tarab; Nedîmler, Şâirler, Mutribler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kanar, Mehmet. (2003), Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Derin Yayınları, İstanbul.
- Karagöz, İsmail; Keskin, Mehmet; Altuntaş, Halil. (2007), Hac İlmihali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad. (1978), "Ahmedî", MEB İslâm Ansiklopedisi, C.1, İstanbul.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. (2008), "Safâ ve Merve", TDV İslam Ansiklopedisi, C.35, Ankara.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. (2013), "Zemzem", TDV İslam Ansiklopedisi, C.44, Ankara.
- Levend, Âgâh Sırrı. (1984), Divan Edebiyatı, (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar), Enderun Kitabevi, İstanbul.

- M. Bahaeddin. (1920), Yeni Türkçe Lügat, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul.
- Mehmed Salâhî. (1313), Kâmûs-ı Osmânî, Mahmud Bey Matbaası, C. II, İstanbul.
- Mengi, Mine. (2000), "Mazmun Üzerine Düşünceler", Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Muallim Naci. (1322), Lügat-i Naci, Asır Matbaası, İstanbul.
- Muhammed Mahmud Hicazî. (tarihsiz), Furkan Tefsiri, İlim Yayınları, C.1, İstanbul.
- Okuyucu, Cihan. (2006), Divan Edebiyatı Estetiği, L&M Yayınları, İstanbul.
- Onay, Ahmet Talât. (2000), Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Öğüt, Salim. (2004), "Meş'ar-ı Harâm", TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara.
- Pala, İskender. (1999), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Richardson, John. (1810), Richardson Dictionary, (A Vocabulary Persian, Arabic and English; Abridged From The Quarto Edition of Richardson's Dictionary), ed. Charles Wilkins-David Hopkins, London.
- Şemseddin Sâmî. (1316), Kâmûsu'l-A'lâm, Cilt VI, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Şemseddin Sâmî. (1999), Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman. (2002), Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabcacı Yayınları, İstanbul.

Dr. Alev ÖNDER

Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
TÖMER, Adana/TÜRKİYE

aonder@adanabtu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4012-3403

FEMİNİST BİR YAZARIN GÖZÜNDEN ANKARA

ANKARA FROM THE EYE OF A FEMINIST
AUTHOR

DOI Number: 10.28981/hikmet.332874

ÖZ

Erendiz Atasü'nün roman ve öykülerinde mekân, karakter kurgusunun temel unsurlarındandır. Yazarın doğduğu ve yaşamını sürdürdüğü kent, Ankara, onun eserlerinde kimlik ve belleğe sahiptir. Kadın karakterlerin gözlemleri ve deneyimleri kent algısı üzerinden ifade edilir. Bu makalenin amacı, kent olgusunu toplumsal cinsiyet ile ilişkisi bakımından ele almaktır. Erendiz Atasü'nün eserlerinde mekân, kimlik ve bellek ilişkisi feminist eleştiri aracılığıyla irdelenmektedir. Eserlerde Ankara'nın kadın karakterlerin yaşamında hem değişen hem de değiştiren bir mekân olarak konumu incelenmektedir. Tanık olduğu sosyal ve siyasi olayları sembollerle muhafaza eden Ankara'nın toplumsal tarihteki önemi Erendiz Atasü'nün eserlerinde feminist bakış açısı ile yansıtılır. Bu bakımdan makalemizde kent tasvirlerinden yola çıkılarak Ankara'nın bireyin ve toplumun bellek inşasında sahip olduğu önemli rol ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erendiz Atasü, Ankara, toplumsal cinsiyet.

ABSTRACT

The place is one of the main points in the fiction of character in the novels and stories of Erendiz Atasü. Ankara, where she was born and lived, has an identity and memory in her works. The observations and experiences of women characters were expressed through the perception of the city. The aim of the article is to deal with relation between the city and gender. The relation of the place, identity and memory is questioned through the feminist criticism in her works. In the works Ankara is examined as a place that has changed and makes changes in the lives of women characters. In social history the importance of Ankara, which protects the witnessed social and political events through the symbols, is reflected through feminist perspective in the works of Erendiz Atasü. In this regard, starting with city descriptions, the important role of Ankara in the memory construction of individual and society will be revealed in our study.

Keywords: Erendiz Atasü, Ankara, social gender.

GİRİŞ

Edebî eserlerde mekân, karakterlerin ve onları kuşatan çevrenin yansıtılmasını sağlayan en temel unsurlardan biridir. Mekân kurgusuna bağlı olarak şekillenen atmosfer, hem bireysel hem de toplumsal kimliğin oluşumunda büyük etki gücüne sahiptir. Dinamik bir yapıya sahip olan mekânın hem fiziksel hem de tinsel unsurları, kurmaca karakterlerin inşasına yön veren koordinat düzlemini oluşturur. Birey, zaman ve mekân arasındaki akışkan ve karmaşık ilişki, edebî bir metnin karakter kurgusunda bu bakımdan önemlidir. Bireyin etkileşim halinde olduğu şehrin nitelikleri onun davranışlarının kimi zaman sebebi kimi zamansa sonucudur, çünkü şehri kuran insanın benlik inşasında mekân, önemli bir aktör konumundadır.

Erendiz Atasü'nün eserlerinde karakter kurgusunda temel öğelerden birine dönüşen ve bir arka dekor olmaktan çıkan mekânın toplumsal olarak yeniden üretimi söz konusudur. Özellikle kadın karakterlerin Ankara'da farklı tarihsel dönemlerde edindikleri deneyimleri, izlenimleri, gözlemleri anlatılırken şehrin bir anı deposu olmaktan çıkması dikkat çekicidir. *"Uzamsal bir oluşturma sahip olan toplumsal ilişkiler"* mekânın içinde hem tasarlanır hem de onu üretip onda iz bırakır. İlişkileri "kapsayan ve saklayan" toplumsal mekân (Tatar, 2015: 129) roman ve öykülerde hem değişen hem de değiştiren öğedir. *"Ankara'yı hayatımdan ayrı düşünmem. Bir mekân size bu kadar yakın olmuşsa sizden uzaklaşır; alışkanlık çoğu kez alışılana görünmez kılar. Ankara'da yaşıyorum ve başka bir kente taşınmayı düşünmüyorum."* (Atasü, 200: 87) diyen Atasü, şehirle kurduğu samimi bağı eserlerine yansıtmaktadır.

Mekân, kimlik ve bellek arasındaki bağlantı Eréndiz Atasü'nün kurmaca dünyasında büyük etki gücüne sahiptir. *"Bellek, üzerinde geçmişin sahnelendiği, seyircilerin kendi yaşam öykülerini izledikleri bir gösteri mekânı"* olarak karakter kurgusuna yön verir. (Sayın, 2006: 39) Eréndiz Atasü'nün eserlerinde makro tarih ve mikro tarih iç içe ele alınırken iletişimsel bellek ve kaydedici belleğin karakterlerin duygu dünyası üzerindeki etkileri irdelenir. Ankara, *"peteklerinin binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tutan"* (Bachelard, 1996: 36) şehir olarak hem bireyin hem toplumun bellek dekorunu simgeler. Eréndiz Atasü, toplumsal tarihe dair önemli gelişmelerin kişisel tarihi nasıl etkilediği sorusunun yanıtını özellikle kadın karakterlerin yaşamlarından sunduğu kesitlerle aramaktadır. Roman ve öykülerde ulusun tarihi, kültürel kodlarla kimlik kazanan karakterlerin bireysel varoluş serüvenleri ile birlikte dile getirilir. Mekânlardaki değişim dönüşüme odaklanan yazar anlatıcı, sosyal atmosferin karakterlerin gündelik yaşamının merkezi olduğuna işaret eder. Bu bakımdan Ankara tanıklık ettiği tarihsel olaylar ve dönemler bakımından sıradan bir şehir olarak değil sembolleri saklayan/koruyan/yansıtan/hatırlatan bir mekân olarak eserlerde ön plandadır. Şehrin hem çağrışım hem de yansıtmaya gücüne sahip olduğu

bilinciyle hareket eden Atasü, kurgusal yapıda mekânın sanatsal işlevini ustaca kullanır.

Bireylerin düşünce dünyasında modernleşme ile iç içe olduğu bilinen “kent” olgusu, Erendiz Atasü’nün eserlerinde toplumsal cinsiyet ile ilişkisi üzerinden ele alınmaktadır. “Varlığın var olma biçimlerinden” (Haçerlioğlu, 1989:151) mekânın kadın özneleri kuşatma/etkileme biçimleri Erendiz Atasü’nün roman ve öykülerinde farklı boyutlarıyla tahlil edilir. “İnsanın mekân ile birlikte kendi varlığını da inşa ettiğini” savunan Heidegger’in bakışı yazarın mekân kurgusunun odağı haline gelirken cinsiyet kimliği önemli rol oynar. Kadınlar ve kentler arasındaki “samimi” ilişki düşünüldüğünde kadın cinsinin yaşadığı kentte kendi izlerini görmeye çalıştığı, onu kendisine benzetme çabası sonuç vermediğinde bulunduğu mekâna yabancılaştığı fark edilmektedir. Her kentin kendine ait bir ruhu olduğu gerçeğine ışık tutan roman ve öykülerinde Erendiz Atasü, tarihini çok iyi bildiği ve gönül bağı kurduğu Ankara’yı sıkça anlatmaktadır. Ankara, roman kişileri gibi toplumsal olaylara tanıklık etmiş, kolektif tarihin acıları ve sevinçleri yaşanırken değişime uğramış bir simgesel mekândır. “Balkon Saati”, “Özlem Zamanı Geçti”, “Bir Kimlik Aranıyor”, “Ağlamak”, “Esmâ”, “Can Yoldaşı”, “Kiraz Dalları”, “Dullara Yas Yakıştır”, “Zaide”, “Uçu”, “Mis”, “Giselle’nin Delirmiş Ayakları”, “Kapıcı Zebercet’in Önlene Meyen Yükselişi” öykülerinde mekânın Ankara olması farklı toplumsal olaylar karşısında kentin farklı yüzleri ile karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Selanik, Trabzon, Konya, Karaman gibi farklı şehirlere de yer veren öykülerinde yazarın içinde yaşadığı ve ruhsal bütünleşmeyi başardığı kent olan Ankara, onun kurmaca dünyasında önemli bir yere sahiptir. *Dağın Öteki Yüzü, Gençliğin O Yakıcı Mevsimi, Açıkoturumlar Çağı, Bir Yaş Dönümü Rüyası, Güneş Saygılı’nın Gerçek Yaşamı*’nda kadın karakterler, Ankara’da sürdürdükleri yaşamları boyunca kentin değişimine tanık olmuş ve değişen kentle kendi hafızalarını da yenilemeye çalışan kişilerdir. Bu bakımdan Erendiz Atasü’nün hem romanlarında hem de öykülerinde Ankara “kimlik kurucu” rol üstlenen önemli bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar kente iki ana noktadan yaklaşarak hem toplumsal cinsiyet odaklı bir mekân kurgusu oluşturmakta hem de geçip giden zamanın Ankara’nın kültürel dokusunda yarattığı tahribat karşısında hissettiklerini içtenlikle yansıtmaktadır. Bu bakımdan yazarın eserlerinde Ankara’yı değerlendirirken birbiriyle bağlantılı alt başlıklara yer verilmektedir.

1. TOPLUMSAL CİNSİYET VE ŞEHİR

Kamusal alan Habermas'a göre, özel şahısların kendilerini ilgilendiren ortak bir sorun etrafında akıl yürüterek ussal bir tartışma içine girerek ulaştıkları ortak bir kaniyi, kısaca kamuoyunu oluşturdukları süreç, araç ve mekânların tanımlandığı yaşam alanıdır. (İnceoğlu, 2009:148) Ataerkil kültür bu yaşam alanını kendi ideolojisine uygun biçimde cinsiyetçi yaklaşımla erkeğe özel kılmaktadır. "Dışarı" erkeğin özgürce dolaştığı, kendi yeteneklerini politika, ekonomi, bilim gibi sahalarda ortaya koyarak önemli kararlara imza attığı yer iken "içeri" kadın cinsiyetle özdeşleşmiş bir alandır. Mecelle'de Makarr-ı Nisvan yani kadına ait yerlerin mutfak, kuyu başı ve avlu olarak tanımlanması (Çakır, 2010:145) kadının mekânsal sınırlılıklarının tarihsel köklerini ortaya koymaktadır. Dış mekânın sınırlandırılmasının gerekçesi olarak kadınların uygun olmayan davranışları gösterilmektedir. (Çakır, 2010:145). Osmanlı toplumunda görülen bu uygulamanın farklı ülkelerde de kadını dar bir alana sıkıştıran cinsiyet hiyerarşileri ile yeniden üretilen bir gerçekliğe dönüştüğü görülmektedir. Nazi döneminin Kinder, Küche und Kirche (çocuk, mutfak ve kilise) şeklinde üç K ile kurguladığı üçgenini çağrıştıran bu durum kadının mekân kullanım hakkını elinden almaktadır.

Edebî metinlerde kadın karakterlerin mekânla kurdukları ilişkilerde erkek cinsinden farklı noktalar ön plana çıkar. Erendiz Atasü, feminist bir kadın yazar olarak kadın-mekân ilişkisinde hem cinsiyetten kaynaklanan "derinlik" ve "sıcaklık" hususlarına hem de toplumsal belleğin kamusal-özel alan ayırımına dikkat çeker. Ataerkil zihniyete göre kamusal alan eril bakış açısına sahip olduğundan mekânın kullanımında da toplumsal cinsiyet esastır. Şehir hayatında günlük akışı yönlendiren unsurlar, politik atmosfer, iş hayatı göz önünde bulundurulduğunda erilliğin yoğun olduğu görülmektedir. Cinsiyet ve cinsiyete dair kimliğin kurulumu ile kültürel doku arasında ilişki söz konusudur. Kendine özgü yaşam tarzına sahip olan şehir, kendi sakinlerine farklı kimlikler kazandırır. Erendiz Atasü şehrin kendine has kültüründe toplumsal cinsiyete bakış açısının karakterlerin yaşamında belirleyici güce sahip olduğunun altını çizmektedir.

Mekânın toplumsal cinsiyet ile ilişkilendirilerek incelenmesi feminist hareketlerin kadının toplumsal kimliğinde yarattığı değişimle bağlantılıdır. Çevrenin sadece fiziksel koşulları ile tanıtılması yerine kadın ile erkeğin mekânı kullanımında cinsiyet olgusunun etkisine odaklanan feminist coğrafyacılar tarihin kadın cinsini yok sayan tavrına karşı çıkarlar. "Kır/kent, özel/kamusal gibi yaşam alanları ve yaşadıkları alanların kapsamını belirleyen uygulamaları konu alan çalışmalarda 'cinsiyet körlüğü' egemendi; araştırma öznesi 'herkes' zamiri kullanılsa da örtülü biçimde erkekti. Erkeğin kendi edindiği ya da hemcinslerinde tanık olduğu, gözlemediği deneyimler temel olarak alınmıştı. Suzanne Mackenzie, Linda McDowell, Gillian Rose gibi araştırmacılar feminist teorinin bilgi ve yöntemini, mekânı, mekânsal süreçleri

ve cinsiyet ilişkilerini anlayacak şekilde kullanmışlardır. Çünkü, cinsiyet rolleri mekânın örgütlenişinde en önemli gösterge olarak karşımıza çıkar” (Çakır, 2010:136-137). Atasü, “cinsiyet körlüğü”ne karşı çıkararak özellikle Ankara’da gündelik yaşamın sosyal örüntülerinin kadın karakterlerin yaşamına etkisine odaklanır. Kamusal alan ve özel alan ayrımını kadın cinsinde baskı uyandıran bir unsura çeviren ataerkil düzenin cinsiyet hiyerarşisinin mekânları kadın özne için sınırlandırmasına karşı çıkar.

Erendiz Atasü’nün öykülerinde kadın öznelerin mekân kullanım haklarını sınırlayan veya tamamen elinden alan ataerkil kültürün temsilcilerinin “eşit yurttaşlık” temelli Cumhuriyetin başkenti Ankara’da süren yaşamlarından kesitler sunulur. Kapıcı Zebercet’in Önlenemeyen Yükselişi öyküsü bu bakımdan dikkat çekicidir. Modernitenin simgesi konumundaki apartman hayatı bireyin özgürlüğüne sınırlar getirerek onu yabancılaştıran unsurlarla dolu iken ataerkil kültürün cinsiyetçi tutumu kadın bireyde çift yabancılaşma yaratmaktadır. Kapalı kutu şeklindeki sitelerde kamera duyarlığı ile gözetlenen kadın öznelerin eğitim düzeyleri onların “ikinci sınıf vatandaş” konumuna mahkûm edilmelerine engel teşkil etmez. Öyküde biri banka müdiresi diğeri üniversite hocası olan iki aydın kadının mekân kullanım hakkına müdahale edilir. Apartman yönetimine kadınları şikâyet eden ve evden çıkarılmalarını isteyen genç bir muvazzaf subay, “mahallenin namusunun tehlikeye atıldığını” belirtir. Dışarıda “açık seçik dolaşıp yüksek sesle gülen” kadınların evlerine erkeklerin de konuk olması nedeniyle “anarşist” ya da “o yolun yolcusu” olduklarına kanaat getirilir. Yönetici Hıfzı Bey: “Günahdır, elalemin kızı bacısı için böyle konuşmayın. Gelen konuklar, kardeşleri ve akrabalarıdır. Mazbut insanlar onlar” (Atasü, 2008: 31) diyerek kadınları eril dilin kendi kodlarıyla da olsa savunmaya çalışır. “Gördünüz mü? Üniversiteye bulaşmışlar! Anarşist yuvasına! Hem anarşist olmasalar bile, karılarımıza kızlarımıza kötü örnek oluyorlar” (Atasü, 2008: 31) diyen subay kadın özneyi denetim altında tutmayı “vatan vazifesi” gibi algılayan mahallenin “namus bekçisi” rolündedir.

“Gözetim toplumunun ahlâk ve namus bekçisi” konumundaki erkek özneler, “İncir Ağacının Ölümü” öyküsünde de sitenin yönetiminden sorumludurlar. İktidarı kendi çıkarları için kullanan dedikoducu kadın figür Sündüz Hanım’ın da bu gruba dâhil olması dikkat çekmektedir. “Resmî Gizli Bilgiler ve Belgeler” Dairesinden emekli olduğu rivayet edilen eşi Hikmettin Bey’in iktidarı sitede herkesi ürkütmektedir. İronik bir bakışla erkeğin mesleki itibarının yarattığı korkunun altı çizilirken Hanife “uğraşmaya gelmez, gizli bi şeyden emekli oluvemiş de site başları onun sözünden çıkmamış heç” (Atasü, 2008: 8) cümlesiyle erkek otoritesinin etkisini ortaya koymaktadır. Öyküde ev içinin “kadınların egemenliğinde, cinsiyete göre ayrılmış bir mekân olduğu, kadınların ailenin tüketiminin idaresi konusunda üstlendikleri görevlerle ev dekorasyonu ve evdeki eşyaların sergilenmesi aracılığıyla orta sınıf

statüsünün işaretlerinin üretiminde ve sergilenmesinde özel bir role sahip oldukları” (Kandiyoti, 2002: 20) görülür. Kadın özneler kendilerine çizilen sınırlar içine hapsedilir.

Erendiz Atasü’nün öykü ve romanlarında sokakların, parkların, bahçelerin erkeğe tahsis edilmiş özel alanlar gibi kurgulanmasına yönelik eleştiriler dikkat çekmektedir. Açık havası ile özgürlüğün duyumsanmasını sağlayan bu alanlarda kadın karakterler tacize uğramadan yürümek için büyük çaba sarf ederler. “Önüne bakarak yürüyen kadın” tipini toplumsal baskı altında ezildiği için mekân hakkını kullanamayan birey olarak anlatan Atasü, aynı kadın karakterlerin yaşlandıktan sonra toplum tarafından özgür bırakıldıklarını vurgular. *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi*’nde AyşeAysu’nun yeni yılda sokakta tek başına yürüdüğü bir an’ı tasvir eden yazar anlatıcı kadının mekânla ilişkisinde yaş faktörünün etkisinin altını çizmektedir:

“Sokaklar karnaval kalabalıklarıyla dolup taşıyordu. Palyaçolar ve soytarılarla. AyşeAysu yalnızdı. Kızı yenedünyadan telefon etmiş, yeni yüzyılı kutlamıştı. Başka bekleyeceği yoktu. Yeterince çalışmıştı, yazmaya ve düşlere ara verdi. Artık yaşlı bir kadın olmanın emniyetiyle kalabalıkları aştı tenhalara yürüdü. Yıldız pırıltılı bir gece, Samanyolu seçilebiliyor” (Atasü, 2000:164).

Asistan doktor olduğu yıllardan itibaren hastanede ve “özgürlükçü” asistan derneğinde eril gücün mekâna “hâkim” olduğunu Ankara’nın her köşesinde hissedilen AyşeAysu kimlik bölünmesi yaşar. Benliğini sorgulayan kadın karakter, erkeklerin kendi yaşam alanını özgürce seçmelerini eleştirir. AyşeAysu, Atatürk’ün devrimleri ile aydınlanmış başkentte kendi öz benliğine kavuşmaya çalışan aydın bir kadın modelini temsil ederken sol çevrelerde de kadına söz hakkı tanımayan baskıcı tavra şahit olup hayal kırıklığı yaşar. Cinsiyet kimliğinin yeniden üretimleri sırasında şehrin hâkimi erkek özne olduğu için ataerkil kalıpların mekânların doğal parçası haline gelir. Butler için “inşa sadece zaman içinde meydana gelmez, kendisi normların tekrarıyla işleyen zamansal bir süreçtir, cinsiyet bu tekrarlı gidişatında üretilir ve yerinden edilir (Köse, 2013: 42). Erendiz Atasü, iş yeri ve kahvede dilediği kadar vakit geçiren özgür erkek özneye dikkat çekerek kadının sosyal yaşamda kapalı mekâna sıkışmışlığı nedeniyle katılamayışını ifşa ederek eleştirel bir bakışı ortaya koyar. Butler’in belirttiği gibi ataerkil söylemin dönüştürülmesi için mekân-kadın ilişkisini feminist bir yaklaşımla sorgular.

Açıkturumlar Çağı’nda doçent Neslihan da AyşeAysu gibi bireysel ve toplumsal kimlik arayışında mekânla ilişkisini sıkça sorgulamaktadır. Bu romanda mekân adları sembolik değerler de taşımaktadır, çünkü sahip oldukları ruha uygun adlarla tanımlanmaları dikkat çekmektedir. Ankara’nın “açıkturumlar çağı” yüzünden giderek öz benliğini yitirdiğine tanık olup üzülen Neslihan’ın akademisyen kız kardeşi kentten ekonomik bakımdan üst sınıfının bir üyesidir. Yazar anlatıcı, iktidar güçlerinin okumak istediklerini

yazan, televizyonlarda onların söylemlerinin temsilcisi olan yeni aydın tipini Bayhan ile cisimleştirir. Değişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölüm Başkanı Bayhan Aytamer, kentteki olumsuz “değişimin” mimarları arasındadır. Duygu ve düşünceleri ile kendisinden giderek uzaklaşan kızkardeşi Neslihan’ı eleştirdiği şu sözlerde Bayhan’ın toplumsal cinsiyet rollerinin gücüne işaret etmesi dikkat çekicidir: “*Şu saatlerde o sevimsiz kocasına akşam yemeği hazırlamakla meşguldü mutlaka, Ankara’nın orta halli bir semtindeki orta halli evinin orta halli mutfağında. Eczacılık doçenti Neslihan! Kocasının aşçısı! Ne yazık... Sadece sıradan bir kadın...*” (Atasü, 2006: 91)

Mutfak, farklı öykülerde de kadınla özdeş kılınan mekândır. Evinin yakınındaki alanlara gittiğinde o mekânların da gündelik yaşamda cinsiyetlendirildiğine tanık olan kadın karakterler, özgürlüğü hiçbir yerde duyumsayamazlar. “Ağlamak” öyküsünde “*dünyası, Çankaya’daki geniş dairesinin sınırlarıyla belirlenmiş dapdaracak bir yerden*” (Atasü, 1985: 98) ibaret olan Nalan Avcı’nın mutsuz yaşamından kesit sunulurken onun Bir alışveriş merkezinde puz pistindeki kızını izleyen Nalan Avcı, komşu masalarda oturanlara hiç bakmaz. “*Park civarında kapıcılık edenlerin başörtülü karlılarıyla, harçlıkları hafta sonunu daha pahalı bir yerde geçirmelerine izin vermeyen üniformalı öğrenciler doldurmuştu masaları*” (Atasü, 1985: 98). Farklı ekonomik sınıflara ait bireyleri biraraya getiren mekân, “kapıcı dairelerinde yaşayan başörtülü kadınlar, hafta sonu tatillerinde bile yatılı okulların alıştıkları katı kurallarından sıyrılamayan üniformalı öğrenciler için olağanüstü bir yer” olarak betimlenir. Erendiz Atasü’nün Ankara’da geçen eserlerinde sıkça vurgulanan “kömür kokusu” bu öyküde de sıkça vurgulanır. “*Kapıcı karılar buz dansı ve müzikle ilgilenmiyor, örgülerini sürdürüyorlardı. Hava alabilecekleri tek yer bu park ve çayın, kahvenin görelî ucuz olduğu bu pist kıyasıydı. Açık havanın ve örgülerine eşlik eden dedikodunun tadını çıkarıyorlardı alabildiğine*” (Atasü, 1985: 99) diyerek cinsiyet kimliği ile mekân ilişkisine dikkat çeken yazar anlatıcı, yaşamlarının sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri farklı olsa da kadın karakterlerin ortak kaderine dikkat çekmek üzere onları aynı mekânda buluşturur. Kadın karakterler dar mekânlara sıkıştırıldığında ortaya çıkan “kısıtlanmışlık duygusu” bir süre sonra onlarda duyarsızlık yarattığından mekânla ilişkilerini “doğal” algılamaya başlarlar. Balkon Saati öyküsünde kadın karakter “*ev içi yaşamının insanı bunaltan alışılmışlığı, gürültüsü patırtısı sokakla bütünleştiği kısa sürede nasıl da taze ve dingin... Tekdüzeliliğin o aldatıcı güvenlik duygusu nasıl da dinlendirici*” (Atasü, 1985: 91) derken bu doğallaşmaya işaret eder. Kadın karakterin tek özgürlük alanı balkondur, fakat darbe günlerinin yarattığı gergin ve baskıcı ortamın tüm Ankara’yı kuşatmasının önüne geçilemez:

“*Burası Ankara, yıl 1980, aylardan Haziran. Sıcak başlayalıberi vazgeçtim, sokaktaki olayları düşünemiyorum. Bezdiğimiz ve alışamadığımız korku. Önceleri hiç aklımdan çıkmazdı... Neden böyle olduk, sorunlar ne, çözüm*”

ne? Kimselere hak veremiyorum artık. Tek düşüncem çocuğumun bu yıkıntı altında kalmaması. Bizi boşver... Ekrem de ben de yolun yarısına geldik. Zaten ortalama ömür kaç yıl bu ülkede? Ama evladım, bebeğim, o yaşmalı. Kimseye hak vermemem, sokaktan zaman zaman ev içlerine taşan çatışmayı büsbütün katlanılmaz yapıyor. (Atasü,1983: 92)

“Çocukluğumu İstiyorum Çocukluğumu Verin Bana” adlı öyküde Ankara’da bir ofiste çevirmen olarak çalışan kadın karakterin mekânın boğucu atmosferi yüzünden kendisini ne kadar kötü hissettiği anlatılır. Mekânın insan faktörüyle anlam kazandığının altını çizen kadın anlatıcı, kadın cinsinin mekânla “sıcak” ilişki kurup orayı kendi parçası kılma eğilimini de hatırlatır. Erkek çalışanlar iş yerinde kapalı mekânda hiçbir iç sorgulama yapmadan işlerini mekânîk bir tutumla sürdürürken kadın karakterin iç dünyasını açık bir dille ortaya koyması kadına has duyarlılığı ortaya koyar:

“Burada kapalı yaşarken hiçbir şey hazırlayamıyorum. Ben ipekböceği miyim ki kozama kapanıp iplik üreteyim?.. İnsanım ben... Kabuklarda yaşamak için yaratılmadım ki.. Sevmiyorum burayı, buradaki insanları... Her yer insanlarla güzel. Mekânlar insanlardan soyutlanınca anlamsızlaşıyor. Sevmiyorum buradakileri. Onlar da kimseyi sevmiyor. İşte ilan ediyorum... 1985 yılında, Türkiye, Ankara’daki bu işyerinde kimse kimseyi sevmiyor... Ne kadar korkunç değil mi? Size öyle gelmiyor mu? Bence korkunç... Buradakilerle aramdaki tek fark bu... Onlar alıştı sevgisizliğe, yapay gülcüklere, yalan sözcüklere... Ben alışmadım. Onlar rahatsızlık duymuyorlar. (...) Maskeli balo... Herkes oyuna katıldı, bense müthiş yadırgıyorum... Öyle yabancılaştım ki, duygum insanlardan eşyaya ve mekâna taşıyor. Yıllardır içinde yaşadığım şu oda, kullandığım daktilo bana yabancı. Sevmiyorum. Sevmeden üretemiyorum” (Atasü, 1998: 156)

Erendiz Atasü, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler karşısında kimlik değişimi yaşayan Ankara’nın geçmiş zamanda cinsiyet ayrımı olmaksızın “eşit yurttaş” olarak gördüğü sakinlerine ev sahipliği yaptığına işaret eder. *Bir Yaş Dönümü Rüyası*’nda Feride’nin 60’lı yıllara dair nostaljik bakışı geçmişi olumlu bir tabloda resmederken yoksul olmalarına rağmen huzurlu yaşayan insanların mekânla ilişkisinde cinsiyetçi tutumdan uzak olduklarının altı çizilir. Mekânların güven uyandıran atmosferine dikkat çeken Feride, kapitalizmin henüz kolektif yaşamın hâkimi olmaması ile kenti yaşama/kentte yaşama hakkının iki cinse de verilmesi arasındaki bağı önemsemektedir. Cinsiyet ayrımı olmadan kullanılan mekânlarda kadın erkek ilişkilerine yaklaşımda kapalı toplumun özelliklerine imada bulunsa da kadın anlatıcının gençlerin özgürlüğünün altını çizdiği şu sözler toplumdaki birlik beraberlik duygusunu vurgulamaktadır:

“O zaman aileler kalabalıktı. Yaşlılar evlatlarıyla, değilse evlatlarına yakın otururlardı. Komşuluk diye bir şey vardı. Yaz geceleri, cümbür cemaat açık

hava sinemalarına gidilirdi. Gençler göz göze aşklara kaçarlardı büyüklerin onaylamaz bakışları altında. Herkes herkesin denetiminde yaşardı. Herkes herkese yaslandığı için kimse korkmazdı. Kimse eski giysilerinden utanmazdı. Koca memlekette kaç zengin vardı ki zaten ya da öyle sanılırdı. Ne güzeldi, ne sadeydi, '960'larda yaşam... Sıcaktı..." (Atasü, 2006:202).

Erendiz Atasü, "Dağın Öteki Yüzü" romanında Cumhuriyet ideolojisini edebî düzlemde kurgularken Ankara ulus devletinin başkenti olarak simgesel bir değere dönüşür. Kentin kimliği toplumsal tarihe uygun özel bir anlam kazanır. Ulus devletinin kurulduğu andan itibaren inşa edilen milli kimliği kuşatacak ve onu koruyacak yer olarak görülür, çünkü "süreklilik duygusunun kökü mekândadır" (Nora, s.17) *Dağın Öteki Yüzü* romanında bursla İngiltere'ye gönderilen grubun bir üyesi olan Nefise'nin ilk görev yeri olan Ankara'ya gelişi Kemalist kadın kuşağın kentle bağını ortaya koyan sahnelerle anlatılmaktadır. Kadın karakter, başkenti görür görmez yaşadığı büyük heyecanı Atatürk Türkiye'sinin yeni yüzünü görme mutluluğu olarak tanımlar. Toplumsal zihniyette değişim yaratmaya çalışan kadronun mekânda da dönüşüm için çabaladığını düşünen Nefise'ye göre bu şehir, Batılı medeniyetlerin yerleşim birimlerine benzemeye başlayacaktır. Cumhuriyetle birlikte sadece zihinlerin aydınlanmadığını aslında binaların, sokakların, meydanların da yenilendiğini düşünmektedir. "Yeni insan" modelinin yaşayacağı mekânlar da eskinin tozlarını üzerinden atarak yeni, çağdaş, modern bir görünüme kavuşacaktır. Nefise, mektubunda Ankara'yı içtenlikle sahiplenerek şöyle betimler:

"Yeni Ankara'mızı doya doya gezdim. Keşke yanımda olaydın... Merkez-i hükümetimizin bir Avrupa şehrine benzediğini görmek, beni fevkalade memnun etti. Henüz Çankaya'ya çıkmadım, ama Yenişehir'in caddeleri ve meydanları hem geniş hem tertemiz. Ankara, uzaktan Anglosakson şehirlerindense, Cermen şehirlerine benziyor. Yeni Sergi Salonu, Berlin'de ziyaret ettiğimiz binaları hatırlattı bana" (Atasü, 1995: 43).

"Mekân ile toplumsallık arasındaki sarmal ilişkiyi Winston Churchill "Önce biz binalarımızı biçimlendiririz, sonra da binalar bizi" sözleriyle ifade eder" (Edgü, 2010: 72). Nefise'nin mekâna bakış açısı bu sarmal ilişki üzerinde düşünmemizi sağlamaktadır. Cumhuriyetin idealist kuşağı ile Ankara arasında sağlam bir bağın kurulduğu anlaşılmaktadır. Ankara, Atatürk Devrimlerinin kalesi niteliğindedir. Cumhuriyet kuşağı kadınları için de kadın hakları devrimlerinin bekçilerinden biridir. Misyon sahibi olan kent, yeni kurulan çağdaş bir devletin değişen ve yenilenen tüm değerlerini yansıtmaya bakımdan tarihin önemli tanığıdır. İdealist ve aydın Kemalistlerin tümü için özel bir yere sahip olan Ankara, Mustafa Kemal ile özdeşleşerek onun ilkelerini kuşatan/kuşanan bir mekâna dönüşür.

Ankara'nın Cumhuriyetin kalesi olarak kazandığı kimliğin Kemalist ideoloji yara almaya başlayınca değişimi Erendiz Atasü'nün eserlerinde

hüzünlü bir tonla yansıtılmıştır. Cumhuriyetin değerlerine sahip çıkılmaması nedeniyle çağdaş çizgiden uzaklaşan yeni insan modeli, Atatürk'ün ilkelerinden uzaklaşmıştır. Kentlere şekil veren insanların zihniyeti değişime uğradığında Ankara'nın milli duygularla örülen kültürel dokusu da bozulmaya başlamıştır. Atasü, bu değişim karşısında duyduğu üzüntüyü kadın karakterleri aracılığıyla ifade etmektedir.

Lefebvre tarafından “şehir hakkı” olarak tanımlanan mekânın kullanım hakkı özellikle park ve bahçelerin kullanım hakkı söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyetin etkisinin ortaya çıkması *Dağın Öteki Yüzü*'nde de anlatılmaktadır. Bir mekânın kadın ve erkek bireyler tarafından kullanımındaki farklılıklara dikkat çeken Atasü, başta *Dağın Öteki Yüzü* romanı olmak üzere edebî metinlerinde bu hususun altını çizmektedir. Ankara'da kadın özneler için “kısıtlı mekân” haline gelen alanlara dikkat çeken yazar, kamusal alanın cinsiyete göre şekillenmesini kadın karakterleri aracılığıyla eleştirmektedir. Romanda Vicdan'a yazdığı bir mektupta Orta Anadolu ile İngiltere'deki şehirleri kıyaslayan Nefise, cinsiyet kimliği ile mekân arasındaki ilişkiyi de ortaya koyar. Anadolu'da gelişen büyüyen şehirlerde dahi kadının mekânla ilişkisinin sınırlandırıldığına işaret eder. “Orta Anadolu tepeleri kıraç, renkleri boz” iken “İngiltere'nin sonsuz kırları, yemyeşil dalgalarla uzanırdı, her mevsim” (Atasü, 1995: 43)

Kimlik, hafıza ve ruh arasındaki bağı sıkça irdeleyen Erendiz Atasü, mekânın karakterler ile ilişkisine odaklanır. *Dağın Öteki Yüzü* romanında vurgulandığı gibi vatan kavramı Atasü için oldukça önemlidir. Romandaki “vatan” tanımına bakıldığında mutluluk ile mekân arasında kurulan ilişki dikkat çekmektedir. Hem olgusal hem de imgesel bir kavram olarak kurgulanan şehrin kendi bünyesinde barındırdığı semboller anlam yüklüdür. “Kenti yok etmek, tarihin somut göstergelerini ve kolektif belleği silmektir, yurttaşın yurttaş kimliğini eksiltmektir.” (Atasü, 2008: 11) diyen Atasü, İngiltere'nin sonsuz yeşilinde özgürlüğü duyumsayan aydın Türk kadınının kendi başkentine yabancılaşmaya başlamasının nedenlerini sorgular. Kemalist kuşağın kadınlarının gelişmiş aidiyet duygusu ile Ankara'ya tutkuyla bağlı olmaları onların şehrin değişen yüzünü görmelerine engel olamaz. Mekâna sinen kültürel yozlaşma sonrasında “dağın bir de öteki yüzü”nün olduğunu idrak eden yazar, ataerkil zihniyetin kapitalizmle birleşip Ankara'nın sembollerinin anlamsal değerini yok etmeye çalıştığını savunur. Erendiz Atasü'nün roman ve öykülerinde orta sınıftan gelen aydın kadın karakterler bireysel kimlik arayışlarına tanık olan Ankara'nın yitirdiği her unsurun acısını kendi iç dünyalarında yaşarlar.

2. DEĞİŞEN ŞEHRİN ARDINDAN TUTULAN YAS

Erendiz Atasü'nün eserlerinde Ankara'nın geçmiş yıllarına duyulan özlem içtenlikli bir dille anlatılır. Değişen şehrin yeni yüzlerine tanık olan yazar, yitimler karşısında duyduğu acının sebebini şu sözlerle ifade eder: *“Ankara ‘inşaatı ve ihaneti gördü’. Kalbi olduğu devrime önce adım adım ihanetin önce tanığı ve kurbanı, sonra suç ortağı ve en sonunda somut göstergesi haline geldi! Benim Ankara’m öldü! (Atasü, 2008:10)*

“Özlem Zamanı Geçti” öyküsünde Selçuk, nüfus artışı ile birlikte Ankara'nın sosyo-kültürel yapısında yaşanan değişimin gündelik yaşama da yansımalarını üzümlerle anlatır. *“Selçuk çocukluktan genç kızlığa büyüdüğü yılları özliyordu. Akasyaları, iğde kokusunu, köşeleri yuvarlak balkonlu boz apartmanları, her çıkışta bir tanıdığa rastlanan eski Kızılay'ı, ça ça ve tvisti, aşk şarkılarını...” (Atasü, 1983:151)* Kızılay öyküde insanların biraraya gelip kaynaşmasını sağlayan özel bir mekân olarak sıkça anılır. Selçuk, yerel yönetimin kentin dokusunu korumak adına hiçbir tedbir almadığına dikkat çeker. Modernleşme adı altında yapılan değişiklikler kentin kendi kimliğinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. “Yığın” sözcüğünü sıkça kullanan kadın karakter insanların, binaların, arabaların sayısının artması ile pek çok şeyin anlam yitimine uğradığına dikkat çeker. “Eski Ankara” artık onun özlemle andığı “uzak şehir”dir:

“O zamanlar bayağı küçük bir kentmiş Ankara. Görmek istediğin herkese rastlardin Kızılay'da. Buluşma yeriydi orası. Şimdi caddelere sığmıyor insan yığınları. Üşümüş, korkmuş insanlar, canı kaygısında. Pastaneler dizim dizim uzanırdı Bulvar'da, Bakanlıklar'dan Kavaklıdere'ye kadar. Hülya, Bade, Angora, Yaprak. Ailelerimizden para yeni gelmişse otururduk oralarda, dondurma yerdik, belirsiz ince duyarlıklar denizinin kıyısında dolaşırdık; yüzmezdik, kulaç atmazdık hiç. (Atasü, 1983:116)

“Giselle'in Delirmiş Ayakları” öyküsünde de Ankara'nın değişimine tanıklık ettiği yıllar boyunca yaşam sevinci azalan bir kadın karakterle karşılaşırız. Giselle, acı dolu bir aşk öyküsünden kaçıp sığındığı kent olan Ankara'yı “yoksul bir bozkır” ülkesinin güzel başkenti olarak benimseyen bir balerindir. Kentle bütünleştiğini düşünüp sanat dolu bir yaşamı burada sürdürmeyi planlar. Sahne ile evi arasında küçük bir dünya kuran Giselle kentin mütevazı orta halli insanlarıyla gösterişten uzak, çağdaş sanatlara ilgili yüzünü görünce onun bir parçası olduğu için mutlu olur. Ulus devletin kuruluşunun hemen ardından geldiği Ankara'da otuz yıl kalan kadın karakter varsillaşma tutkusuna kapılan ülkede yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik değişimi “yabancı” kimliğine rağmen hemen fark etmesine önce şaşırır. Nasıl bu kadar dikkatli gözlem gücüne sahip olduğuna hayret eder, fakat sonra yaşamındaki değişimi sorgulayarak, kendi iç seslerine kulak vererek mekânla ilişkisine ışık tutar:

“Gezegeenin görmüş geçirmiş, bilge başkentlerinde müziğin ak tül den kanatlarıyla uçtuğu gençliğiyle, dans düşçüsü ve öğretmen olarak bozkırdaki alçakgönüllü başkente emek döktüğü dönem arasındaki bocalama yılları yaşanmamış olsaydı, yoksul ülkedeki kişilik değişimini belki de sezemezdi” (Atasü, 1998: 114).

Emek verdiği çağdaş bir kentin gerilemesi modern bir kadın sanatçı için çok önemli bir olaydır, çünkü kentle karşılıklı bir etkileşim söz konusu olduğundan kentin yaşlanması, bozulması, çökmesi kadının da değişimi kendi bedeninde ve ruhunda hissetmesi anlamına gelmektedir. Giselle, bir “Normandiya prensesi gibi” geldiği Ankara’da insanların ona hayranlıkla karışık büyük saygı duymalarından güç alarak bu ülkeye yerleşmiştir. Yaşlılık döneminde Giselle “özgürlük, kimlik, aşk” kavramlarını mekân-insan ilişkisi üzerinden sorgular. Modernleştiği düşünülen kentlerde sanatın ve sanatçının eski itibarını yitirdiğini üzülen kadın karakter “çıkar” odaklı yeni dünyanın tüm insani değerlerin içini boşaltmasına her geçen gün daha çok öfkelenir:

“Araya Giselle’in ayakları gibi çıldırılmış yoksul bozkır insanların deliliği girmeliydi. Tek değer, para keseleriydi. Başlarının üstünde sallanıyordu. Sıçrayıp kapamıyorlardı. Azgın köpeklerin korumasındaydı altın. Burunlarının dibinde yiye yuta semiren şişmanların yanında iskeletlerinden utanıyorlardı. Sonunda şiddet ve esrime dolu eskil bir baleye başladılar. Yakma ayinleriyle kutluyorlardı değersizliklerini; hep birlikte yerlerde sürünüyorlardı, köpüren ağızları, bir sağa bir sola sallanan başlarıyla. İşte o zaman, “Bir yerde yanlış yaptık,” dediler, tiyatroların ön koltuklarını boş bırakmış şişman adamlar” (Atasü, 1998:118).

Bu eleştirel bakış, Giselle’nin sanata verdiği büyük öneme bağlı olarak sanat düşmanlarına karşı duyduğu tiksintinin ifadesidir. Ankara’da Cumhuriyet döneminin modern bale gösterilerinin estetik zevkinin yok olduğu yeni mekânlarda bale gösterisi adı altında yapılan sunumların içerik ve biçim özelliklerinin yanlış ve eksiklerle dolu olduğunu söyleyen kadın karakter, popüler sanat anlayışını eleştirir. Öykü, Ankara’nın değişiminin farklı bir etnik kimliğe sahip bir kadının iç dünyasında yarattığı tahribatı sanatçı duyarlığı ile yansıtması bakımından dikkat çekmektedir. İnsani özden uzaklaşan popüler sanat, kimliğini ve hafızasını yitirmeye başlayarak çirkinleşen kentlere kendisine uygun alanlar açmaya başlar. Bekâr, sanatçı bir kadının bakış açısından kentin değişimi karşısında duyduğu hüznü anlatan yazar, Ankara’da çağdaş sanat zevkine sahip kültürlü insanların yerini “tutucu”kimselerin aldığına işaret eder. Atatürkçü çizgisinden uzaklaşan kentte “para egemen” bir ortamın oluştuğunu fark eden Giselle, eski bir öğrencisinden aldığı mektuptaki şu sözlerde sanat dünyasının içler acısına haline üzüdür: *“Bugün bale okulumuzun kuruluşunun kırkıncı yıldönümü. (..) Yeni bale okullarının*

kurulmamış olması, biz eski balerinleri sanatımızdan uzaklaştırdı. Üzücü tabii... (..) Benim jimnastik salonum çok iyi iş yapıyor. Ne yaparsınız, şişmanlık günümüzün illeti.” (Atasü, 1998:117)

Giselle ile aynı ruh haline sahip iki sanatçının değişen Ankara karşısında yaşadığı üzüntü “Zaide” öyküsünde de anlatılmaktadır. Ruth ve Hermann, II. Dünya Savaşı nedeniyle kendi ülkelerinden kaçıp Türkiye’ye sığınmıştır. Cebeci semtinde “*arka cephesi uçsuz bucaksız bozkıra bakan sevimli bahçeli bir ev*” (Atasü, 1997:96) kiralamışlardır. “*Türkiye’de Ankara’da dostları yaşıyordu. Ruth ve Hermann Carl Ebert’in öğrencisi olmuşlardı. Ebert Almanya’yı çoktan terk etmiş, Ankara’da Müzik Öğretmen Okulu’nu Konservatuvara dönüştürmeyi üstlenmişti.*” (Atasü, 1997:100)

Carl Ebert, 1934 yılında kurulan Musiki Temsil Akademisi konservatuvarının tiyatro bölümü için Ankara’ya çağrılmış önemli bir uzmandır. (Buttanrı, 2010, s.57) Erendiz Atasü, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkeye davet edilen değerli sanatçılar sayesinde Türkiye’de modern sanatın kalbinin Ankara’da attığını savunur: “*Aydınlanma döneminin dinamosu hem cumhuriyetin kültür politikaları hem bu politikalara gönül vermiş genç aydınlar hem de Nazi Almanya’sından Türkiye’ye sığınmış bilim ve sanat insanlarıdır. Bir Carl Ebert, bir Hindermith, bir Zuchmayer....*” (Atasü, 2008:88)

Ruth ve Hermann, Ankara’ya 1936’da aralık ayında ilk kez ayak bastıkları kristal bir gecede “yıldızlar ne kadar bol ve nasıl da yakın” diye düşünürken geleceğe dair kendi umutlarını yabancı bir gökte görürler. Yanlarında sadece gramafonları ve plak kutuları vardır. Klasik müzik yeteneği ve tutkusu ile bu kente gelirler. “*Bozkır... Bugüne dek, büyük Rus romanının imgelemdaki görkemli artdüzlemiydi onun için; ve şimdi birden somutlanmıştı. (...) Ruth Schroeter derin bir soluk alıp bakışlarını kaldırıyor ve bundan böyle yurt bileceği kentin ilk yüzüyle karşılaşılıyor.*” (Atasü, 1997:95)

Hermann Schroeter, bu kenti ve bozkırı sevdiğini belirtir, çünkü “*burda her şey, gök cisimlerinin aylarından, at arabalarına yüklenmiş fiçılarda taşınan Kavacık kaynak suyuna, fırınlardaki sıcak ekmek somunlarına kadar yalın, sağlam, dayanıklı görünüyordu ona.*” (Atasü, 1997:96)

Sadelik, mütevazı şehre duyulan aidiyet duygusunu çoğaltan önemli bir niteliktir. Ruth, yeni bir düzen kurulmaya çalışılan kentte konservatuvar kurulma çabasına eşinden daha temkinli yaklaşır. “*Yeni kurulan bir ülke ve bozkırda bir konservatuvar... Ne kadar ıssız ve umutsuz bir tasarı*” diye düşünerek alt yapısı oluşmadan bazı yeniliklerin köklü hale gelmesinin çok güç olacağını düşünür. Oysa eşi “*Hermann yeni keşfettiği bir coşkuyla capcanlıydı; tüm dehasını müzik yaratıcılığında çekip, bir kültür devrimi yaşayan yeni ülkenin harcına katmaya hazırды. Anadolu bozkırında klasik müzik konservatuvarı kurmak ve yaşatmak! Ne heyecan verici bir düştü, Himalaya Dağına tırmanış gibi!..*” (Atasü, 1997:101)

Yazar, ulus devletinin kuruluş aşamasında idealist genç sanatçıların Ankara'ya davet edildiği, sanat rüzgarlarının estiği bir kültür atmosferinin oluşturulduğu süreci övgü dolu sözlerle anlatır. Binaların mimarisine dair bilgi verilirken Albert Speer'den söz edilmesi dikkat çeker. Nazi Almanyasında bakanlık yapmış baş mimar Speer'in anıldığı şu sözler, binaların inşasında sadece fiziksel unsurların değil estetik ve zevkin ön plana çıkması gerektiği noktasına işaret etmektedir:

“Konservatuvar binası Albert Speer'in zihninden çıkmış gibi. Ya koridordaki o kırmızı halılar! Bir Alman resmi dairesine girmiş gibi irkildim. Mimaride ve iç mekân düzenlemesinde Ebert veya Hindemith'in etkileri, katkıları söz konusu mu? Nazizmden nefret eden Almanların yaratıcılığı bile Nazi çizgileriyle sınırlanabilir mi? Bilmiyorum. Ya “yeni Türklerin” kurt yapı merakını nasıl açıklamalı? Hafifçe rokoko bir tarz daha hoş olmaz mıydı? Ya da Osmanlı mimarisinden izler taşıyan kubbeli ve çinili bir konservatuvar – akustiği kusursuz bir hamam- klasik Batı müziği için ne olağanüstü bir yuva! Türk Cumhuriyeti'nin gerçekleştirmeyi amaçladığı bireşime uygun düşmez miydi? Binanın ana biçimini sevmediysem de, müzik odalarının ve dersliklerinin teknik açıdan üstünlüğünü vurgulamalıyım.” (Atasü, 1997:101)

Anlatıcı, Doğu-Batı sentezinden yola çıkacak bir kültüre has yeni sanat anlayışları geliştirecek kadroların önünün açılmadığını, Ankara'da otoriter ve baskın kişilerin yerel yönetime gelmesiyle aydınların sesinin giderek kısıldığını belirtir. Geçmişin tanıkları olan eski binaları yıkmaya çalışan sanatçılar *“ama, Sayın Efendim, bu binanın derslikleri, müzik odaları akustik açısından kusursuz. Hem sonra burası tarihsel bir yapı. Biliyorsunuz, Ata'mızın emriyle kurulan Musiki Muallim Mekte-.”* dedikleri anda *“Sus! Çok bilmiş! Ata'mızı senden mi öğreneceğiz”* (s.122) yanıtını alırlar. Hermann'a göre kentte yoksulluk, hoşnutsuzluk, sessizlik büyümeye başlamıştır. *“Yiyecek ve yakacak sıkıntısı. Karaborsa ve savaş zenginleri, ülkenin masum etine batmış azgın dikenler... Yırtılan, acıyan, kanayan dokularla kaplı çevremiz. İletişimsizlik ürkü ve suskunluktan örülmüş bir diken yorganı gibi örtüyor ülkeyi”* (Atasü, 1997:114) Ankara garına geldiği kristal gecede büyük heyecanla parlak gelecek düşleyen Hermann'ın *“yüreğindeki sanat, ruhundaki senfoninin susması”* bir sanatçının iç dünyasında kopan fırtınanın göstergesidir. Türkiye'nin on yıl önce yerleştiği eski ülkeden çok farklı olduğunu vurgulaması Hermann'ın hayal kırıklığının ifadesidir. Savaşın etkilediği her şey gibi kentlerin de geri dönüşsüz değiştiğini düşünmektedir. *“Tedirgin, iki yüzlü, bencil, çıkarıcı ve yarışmacı”* olmaya başlayan bir mekânda *“kendi özel zamanını yaşayan bir ülkede”* (Atasü, 1997:118) olduğunu düşünen Hermann yaşananları depreme benzetir. *“Duyamıyorum, duyamıyorum! Her yandan gürültüler bastırıyor, dışardan, sokaktan, kentten! Zaide'nin ülkesi çatırıyor! Deprem! Deprem!...”* (Atasü, 1997:124) diye bağırduğu anda sarsılan kente âdeta ağıt yakar.

Wolfgang Amadeus Mozart'ın Türk kızı Zahide'nin aşk acısını ifade etmek için bestelediği opera öyküye hem isim vermiş hem de metinde sıkça anılmıştır. Ruth ve Hermann Türkiye'den ayrılırken plaklarını konservatuvara hediye edip etmeme hususunda kararsızlık yaşarlar. Ankara'nın geleceğine dair duyulan endişeden kaynaklanan bu duygu onları rahatsız eder. Hermann, Cumhuriyet'in Ankarasının değişen yüzünde sanat eserlerine sahip çıkılmayacağı kuşkusu ile çok sevdikleri Zaide aryasını yanlarına almak ister, fakat eşi buna engel olur. Öyküde plakların seyyar satıcıların eline düşecek kadar sahihsiz kalması Hermann'ın kent kültüründeki yozlaşmaya dair sözlerinin haklılığını ortaya koyar. Öykünün sonunda konservatuvarın odacısı Erdemir'in evinden yükselen Zaide Operasının sesi gecekondu mahallesinde garipsenir. Anlatıcı, sanat dünyasının merkezi olan Ankara'nın yozlaşmış kültür karşısında kendi hafızasını yitirmemek için sessiz direnişini gecekonduarda sürdürdüğüne işaret eder.

Zaide öyküsünde Ankara'nın II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan politik ve ekonomik gelişmeler nedeniyle aldığı yaraları konservatuvar çevresinden anlatan Erendiz Atasü, *Bir Yaş Dönümü Rüyası* romanında da bu yaraları görünür kılar. Yazarın sözcüsü konumundaki kadın karakterin hafızası ile kentin hafızasını paralel düzlemde yansıtılır. Kadın birey kendi kimliğinin arayışını sürdürürken kent de kimlik değerlerine sahip çıkmaya çalışır. Kadın karakterin "mekânlaşan bedeni" Ankara ile duygu alışverişinin önemli sembolüdür. Feride, kendi çocukluk yıllarını anımsadığında 50'li yılların ekonomik koşullarına dikkat çeker. Kendi çocukluğunun ışıklı bir çocukluk olmadığını söyleyen Feride, belleğindeki tüm renklerin tonlarının gri olduğunun altını çizer. Zaide öyküsündeki Hermann gibi o da Ankara'nın aydınlığını yitirdiğini düşünmektedir. Kentteki tasarruf döneminin sıkıntılarına rağmen paylaşımın yine de yok olmadığı çocukluk günlerini Feride şöyle ifade eder: "*O zamanlar, vitrinlerde, öyle çeşit çeşit, sözgelimi, botlar filan yoktu. '50'lerin başından söz ediyorum, yoksul bir ülkeydi burası, kışlarsa amansızdı. (...) İnsanların, ilişkilerin, elektrik enerjisinin değeri bilinirdi; her şey idareli kullanılırdı, öpücükler de kömür, gaz ve yağ da. Annemle babam açlık ve göç yaşamışlardı kendi geçmişlerinde. Dikkat etmişsen, gölgeli odalardan nefret ederim, evimde bütün elektrik lambaları açıktır"* (Atasü, 2002:110-111).

Ankara'nın toplumsal dönüşümleri yansıtan bir ayna olduğunu düşünen Feride, milli mücadele ile özdeşleştirdiği kentin değişimi karşısında büyük hayal kırıklığı yaşar. Ankara'yı bütün ince dokuları yırtılmış bir kent olarak görür. Bu betimleme kentin sadece beton yığınlarından ibaret bir "yer" olmadığını, kültürel dokusu ile "yaşayan" bir mekân olduğunun kanıtıdır. Kendi yurttaşlarına yabancılaşmış bu mekânda dolaştıkça eski ile yeniye her bakımdan kıyaslayan Feride, Kurtuluş savaşının zaferinin bu kenti her şeye rağmen canlı kıldığını düşünür. Bazı kentlerin toplumsal tarihteki rolleri ile

geçmişin açık hava müzesine dönüştükleri görülmektedir. Feride, Ankara tasvirinde milli mücadelenin simge binalarına tek tek bakar ve onların “küçücük kalmış, küsmüş, incinmiş” (Atasü, 2002:237) halleri karşısında duygulanır. Geçmişin ruhunu taşıyan binaların küskünlüğünü fark edebilen insanların toplumsal kimlik karşısında duyarlı kişiler olmaları önemli bir ayrıntıdır. Kadın karakterin kimlik oluşum sürecini anlatan romanda Feride kendi parçalarını sadece kişisel öyküsünde değil toplumsal öykünün bütününde de araması gerektiğinin bilincindedir. Ankara’nın her kayıp parçası, kendisini Kemalist olarak tanımlayan Feride’nin birey kimliğinin de kayıp bir parçasıdır.

“Ankara kent merkezinin toplu bellekten silinmesi hemen hemen tamamlandı! Kent imar adına beton bir viraneye dönüştürüldü! (Atasü, 2008: 90) diyen Atasü’nün duygu ve düşünceleri Feride’nin söz ve eylemlerinde ses bulur. Uygarlık adına yapılan doğa, kültürel miras ve tarih katliamı romanda çarpıcı karelerle yansıtılmaktadır. Erkek iktidarının yarattığı sömürü sadece kadının bedeni ve bilincinde değil doğada da yıkım kaynağına dönüşür. Ekofeminist bakışın hissedildiği romanda kentin yaraları ile kadın bedeninin yaraları arasında kurulan ilişki kadın-kent etkileşiminin göstergesidir.

“Feride’nin Ankara’ya alışılmış bakışı, aile ocağından uzaklaşan bir ergen karşısında anne-babanın kapıldığı ikilemli duygular gibidir. Hem fazla tanıdık bu durmadan değişen kent, hem incitici ölçüde yabancı, Feride’nin beğeneceği tarzda gelişmemektedir. Hoyrat ve toydur. Tarih kaybolmuştur. Arsız beton kütlelerin ezici gölgesinde. Milli mücadelenin simge binaları küçücük kalmıştır, küsmüş, incinmiştir duruşları. Ne Roma’nın izleri, ne Ahi Cumhuriyeti’nin yankıları” (Atasü, 2009:237).

Erendiz Atasü, yaşamın içinde varolan olguların bir bütün olarak düşünülmesi gerektiğini, onların birbirinden ayrılmaz ve kopmaz parçalar olduğunu, dolayısıyla doğaya boyun eğdirmenin veya doğadaki ölümün insan gövdesinin, özellikle de kadın gövdesinin ölümünden ayrı tutulamayacağını savunur. İnsanın uygarlıkla başlayan serüveni, önce doğa ve kadın arasında özdeşlik kurup, daha sonra da onları olumlu anlamlarından soyutlayarak gözden düşürüp değersizleştirmiştir. Öyküde hem Ankara hem de Feride eş zamanlı kimlik sorgulaması yaptıklarından Atasü feminist kimliği ile kadın tarihine sahip çıkarken kent tarihine de sahip çıktığını kanıtlamaktadır. Kadın karakter, 50’li yılların başkentini şu sözlerle betimler:

“Ellili yılların Ankara’sı soğuk ve karlı bir kentti. Küçüktü, hareketsizdi ve griydi. Bodur gri apartmanlardan kara sobaların gri dumanları tüterdi. Gökyüzü hep tipiye gebe gri bulutlarla kaplıydı. Öbek öbek kok kömürü yığınları karların aklığını bozardı. Okul binalarında küçük, kalabalık gri- kara sınıflar dizim dizimdi. (...) Çocukları beton bir avluya alıp sıraya dizmişlerdi. Duvar ve demir parmaklıklarla çevriliydi avlu. (...) O zaman adını koymam imkânsızdı,

şimdi biliyorum. Duyduğum yoksunluktu. İlk kez tutukevine giren birisi de aynı şeyi duysa gerek... (Atasü, 2009:159)

27 Mayıs öncesi günlerin çocuklukla gençlik arasına sıkışmış bireyler için bilinmezlik dolu olduğunu belirten Feride, başkentte insanların huzurunun cumhuriyet değerlerinden uzaklaşmaya başladığı yıllardan itibaren yok olduğunu savunur. *“Sokakta ve evde bizden gizlenen bir şeyler vardı hep. (...) Geçmiş gibi gelecek de gizleniyordu bizden. “Şimdi”yi ise evimizle okul arasına sıkışmış biçimiyle taniyorduk. Ulusumuzun kahramanlıklarını öğreniyor, Kızılay’da “vortalayıp”, radyoya “Gençliğin İstekleri” programını dinliyorduk. Kentin gitgide karmaşıklaşıp eski düzenini yitiren merkezi çevreden yalıtiyordu bizi.* (Atasü, 2002:173) Kadın öznenin mekâna yabancılaşmaya başlaması onun iç dünyasında önemli kırılmalara neden olur.

Feride’nin yaşadığı yabancılaşma *Güneş Saygılı’nın Gerçek Yaşamı* romanında Güneş karakteri ile derinlik kazanır. Kadın karakterin şehirle ilişkisi roman boyunca merkezdedir. Romanın “Suskun şehir”, “Hırpalanan Şehir” gibi alt başlıklarından da anlaşıldığı gibi kadın ve kent eş zamanlı değişir dönüşür. İkisinde de yaşanan değişim olumsuz bir çizgidedir. Kadın karakterin sessizliği ve suskunluğu zaman içerisinde kültürel dokusu zedelenen şehirdeki değişime paralel çizgide çoğalır. *Bir Yaş Dönümü Rüyası’nın* Feride’si gibi “mekânsal beden” e dönüşen Güneş Saygılı’nın da şehrin de yaralanması ve ölümlerinin adım adım gerçekleşmesi söz konusudur. Ankara, romanın ana karakterlerinden biri konumundadır. Distopya örneği olarak okunan roman, “ölen kadının/şehrin” yok oluşa sürüklenmesini anlatır. Okuyan, yazan, üreten Güneş, kendi ışığıyla ne iç dünyasını ne de dış mekânı aydınlatabilir. Onun gözünden yansıtılan şu tablo hem Ankara’nın güneşinin battığını hem de Güneş’in adım adım intihara yaklaştığını ima eder:

“Birkaç on yıl uçup gitmiş... Şehrin simgesi Hitit Güneşi batmış... Astığı astık, kestiği kestik bir satrap geçmiş şehrin başına, bağımsızlığını ilan etmiş! Nefret ediyor şehirden, onu yok edip yerine kendi damgasını taşıyan bir yerleşim kurma sevdasında! Şehri kendi adamlarına havale ediyor. O adamlar da kendi adamlarına. Bitimsiz bir havaleler ve ihaleler zincirine vurulmuş şehir can çekiyor. Toprağın bağrından kaldırımlara doğru yol açan kazma darbeleri, greyder homurtuları virüslerin uykularını delmekte. (Atasü, 2011: 25)

Virüsler, Ankara’yı özellikle darbe dönemlerinden sonra kuşatmaya başlamıştır. Metaforik bir anlatımla kentteki yıkımı dile getiren yazar anlatıcı 1970’lerde *“kurşunla vurulmuşların, bombayla parçalanmışların cansız bedenleri”* (Atasü, 2011: 9) ile dolu kaldırımların altındaki toprağın virüsleri beslediğini belirtir. Kent, *“1970’ler 1980’lere ağarken, hala ülkenin gözbebeği olduğu dönemlerdeki halini biraz da olsa hatırlatmakta”* (Atasü, 2011:9) diyen anlatıcı, birkaç on yıl sonra etkinleşen virüslerin tehlikesinin göz ardı

edildiğini düşünür. Yaralı bir insana dönüşen Ankara'nın “kanaması”nı betimleyen şu tablo dikkat çekicidir:

“Bloklerde ve varoşlarda yaşayan kalabalıklara, şehrin ne yemek boruları ne bağırsakları yetiyor. Bozulan yolları deşmek, yeni borular, yeni damarlar yerleştirmek gerek... Güzel de ... İş bir yanda bekliyor, işsiz öbür yanda. Sanki uğursuz bir el, iş ile işçinin bağıını sonsuza dek kopartmış. Şehir yara bere almaya başladı; iç kanaması var, henüz dıştan belli olmayan. Şimdilik hayati damarları ikide birde tıkanıyor ya da kopuyor, karanlıklara gömülüyor şehir. Göz gözü görmezken, göze görünmeyi kim fark etsin? Virüslerin ağır uykusunun hafiflediğini kim bilsin... (Atasü, 2011: 51)

Ankara, 21. yüzyıla “kaldırımlarda kan” ile girip “onarıyorum diye paralayan haramilerin eline” (Atasü, 2011: 57) geçtiğinde damarlarındaki tıkanıklık artar. “Virüsleri bağrında besleyen” başkent, “yorgun, suskun, ışısız şehirdi” (Atasü, 2011:117) Güneş Saygılı, biten aşklarının ardından büyüyen yalnızlığında evine sığınır. Eve girdiğinde kendi kişisel mahremine geçtiğini hisseden kadın karakter, bireysel özgürlüğü sadece burada duyumsar. Güneş Saygılı örneğinde olduğu gibi ev kadın bireyin “kendilik” arayışında önemli bir role sahiptir. “Evimiz bizim dünya köşemizdir, ilk evrenimizdir” diyen Bachelard'ın (Bachelard, 1996:32-34) vurguladığı gibi ev, Güneş Saygılı'nın düşlerini barındıran iç(sel) mekândır. Sevinçlerine de acılarına da tanıklık eden bu mekâna tutkuyla bağlı olan Güneş, Ankara'nın “çöp sektörü” ile zenginleşen yeni insan modeli karşısında umutsuzdur. “Ne top, ne tank, ne bombardıman. Ne sel, ne deprem, ne lav. Perde önünde dövüşen cengaverler, perde arkasında voli bölüştü mü, virüslerin çağı başlar” (Atasü, 2011:279) diyen Güneş, doğup büyüdüğü evi kendi elleriyle patlatırken yabancılaştığı kentte yok olmayı tercih ettiğini ortaya koyar.

Güneş'in yaşadığı bedensel ve ruhsal çöküntü durumuna benzer bir tablo Atasü'nün “Kan Kokusu” adlı öyküsünde de karşımıza çıkar. Şehir de kadın karakter de hafıza yitimine uğradıkça ölüme yaklaşır. Öyküde kadın karakterlerin gönül bağı kurduğu bir sinemanın kapanması ile mekânın hafızasında oluşan boşluğun bireysel ve toplumsal yaşama zarar verdiğine dikkat çekilir. “Her işi küçük bir özel ortamda tek başına halletmek isteyen yeni kentli tipine inat, birlikte film seyretmenin hala mümkün olabildiğini dosta düşmana gösteren” (Atasü, 2015: 150) sinemalar birer birer kapanır. Ankara kendine has mekânlarını yitirdikçe kente has nitelikler değer yitimine uğrar. Gizemli Rüya Sinemasının kapanması Ankaralıların rüyalarının da yitimi anlamına gelmektedir. “Ankara'dan ayrılmaya gelmiyor,” “ne zaman bir yere gitsem dönüşümde tanıdık mekânlardan biri yok oluyor. Geçen sonbahar, Aydınlık Sineması'nın yerinde yeller esiyordu, şimdi de...” (Atasü, 2015:149) diyen kadın karakter sevdiği mekânları kaybetme korkusu yüzünden kentin dışına çıkıp dönmekten korkar. Ankara saldırıya uğrayan savunmasız bir

insane benzetilir. Şiddet dilinin hakim olduğu atmosferde Ankara'nın savunmasızlığı şu sözlerle ifade edilir:

“Şehrin karnını deşen altgeçitlerden tiksiniç bir kokuşmuşluk yayılıyordu. Lağıma ve cehalete bulaşmış banknot kokusunu almamak mümkün müydü? Hile, betona ve hurda demire bürünmüş, bulvarları boğazlıyordu; köprülerin altında biriken çöp dağlarını, yaşam atıklarını görmemek mümkün müydü? Hile, betona ve hurda demire bürünmüş, bulvarları boğazlıyordu; köprülerin altında biriken çöp dağlarını, yaşam atıklarını görmemek mümkün müydü? Kabadayının biri rastgele savurduğu kasaturlasıyla şehrin yüzünde yaralar açmıştı sanki; zalim bir hazla yaraların irin toplamasını seyrediyordu.” (Atasü, 2015:157)

Aidiyet duygusu ile bağılı olduğu kentte “Ankara, Ulus, Büyük, Renkli” gibi adlar taşıyan sinemaları yok eden zihniyet karşısında binaların da insanların da direnemediğinin altı çizilir. Anlatıcı, yıllarca sürececek bir dostluğu paylaştığı İffet Hanım'ın ölümü ile Ankara'nın hafızasını yitiren, hastalıklı bir bedene dönüşü arasında ilişki kurmaktadır. Antakya sokaktaki binalar yok olduğunda kadın karakterlerin “binanın giriş katında, sokağa bakan o küçük dairede çay içip ev sahibesinin sunduğu susamlı çörekleri yerken paylaştıkları dostluğu özlemesi” (Atasü, 2015:150) mekânlara yükledikleri anlama işaret etmektedir.

“İffet Hanım öldükten sonra, giderek çöken o eski apartmanı her görüşümde içimi kaplayan ıssızlık, renkli sinema afişlerinin düşleri kıskırtan pırlırtısında kendini belli edemiyordu. Sonucun değişmeyeceğini bile bile, yaşamak için direnmek, her geçen gün daha da yıpranmak, insanlar ve kentler için belki kahramancaydı ama acı vericiydi. Hem o da sinemayı severdi, hem de nasıl. “Gizemli Rüyalar”da yaşlı dostumuzu daha bir iç huzuruyla ve tüm halleriyle daha canlı anımsayabiliyordum, o demir kokusu burnumda tütmeden. (Atasü, 2015:151)

Ankara'da insanların sıkça “Orayı da mı yıktılar!” diye bağırın sesleri çaresizliğin yansımalarıdır. Yeni mekânların sembolik adları kent belleğini yok eden yeni sosyal düzenin içeriğine dair ipucu sunmaktadır. “Gizli Ticaretler Merkezi”nde İffet Teyze'mi hayal edemiyordum.” (Atasü, 2015:158) diyen kadın karakter, her yerde kan kokusu duyumsamaya başlar. Kanayan hem İffet Teyze hem de “bıçaklanıp bir köşede ölmeye terk edilmiş Ankara'nın yaraları” (Atasü, 2015:158) dır. Erendiz Atasü değerlerini yitiren şehre adeta ağıt yakar. Cumhuriyetin gözbebeği olan şehrin kuruluşunda kurgulanışında bir devrin sembolü olan ilkelerin yer alması onun kimlik inşasının önemini belirtir. Atasü, Cumhuriyetin temel ilkelerinden uzaklaşıldığını gözlemleyip bu durumun sosyo-kültürel, ekonomik ve politik bağlantılarını irdeler. Siyasal tarihin kadın öznenin varoluşuna yansımalarını Ankara'yı merkeze alarak anlatır.

3. GÖÇ VE GECEKONDULAŞMA

Erendiz Atasü, göç ve gecekondulaşmanın Ankara’da özellikle kadın karakterlerin yaşamını etkileyen olumsuzluklara neden olduğunu savunur. Göç; siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik etkenlere bağlı olarak ortaya çıkarken kadın bireyin kendini ifade etme imkanı, temsil hakkı bulamadığı, “görünür” kılınmadığı bir eyleme dönüşür. Lanetliler öyküsünde Hemşire Hülya’nın ailesinin Ankara’da bir gecekondulu mahallesinde sürdürdükleri yaşam, mekân-insan ilişkisinin karmaşık boyutlarını ortaya koymaktadır. “*Büyük kentin kokusu yavaş yavaş aileye siniyordu*” (Atasü, 1985:180) diyen anlatıcı yaklaşan bir tehlikeye dikkat çekmektedir. Ankara’da ailenin çocukların adları “Ayşe, Hüseyin, Ali’den; Hülya, Sevinç, Tokcan’a” dönmüştür. Şalvarların yerini uzun pazen entariler, puşuların yerini başörtüleri almıştır, fakat şekilsel değişikliklere rağmen evde anne, kızları, gelinleri “dayak yiyen, yoksulluğa karşı direnmeye çalışan, hem evde hem işte çalışan” grubun temsilcileridir. Odacı olan babaları “büyük kente çok az kayıp verdiklerini” düşünüp kendi ailesini “başarılı” bulur. Oysa “siyasi gruplara bulaştığı için” hapse atılan çocuğu Tokcan “içerde” olduğu için annesi yas tutmaktadır. Evin “okumayan” çocuğu Ayşe, kendisini sürekli döven eşinden kurtulup babaevine döndüğünde “dul kadın” damgası ile yaşamaya başlar. Ailesi onun bir şirkette çaycı olarak işe girdiğini zannetse de Ayşe, baba evinde de süren şiddetten kurtulmak için para karşılığında farklı erkeklerle ilişkiye girer. Özellikle Doğu ve Güneydoğu’dan başkente göç eden ailelerin yoğun olarak yaşadığı semtlerde bu tarz olayları insanların bilip de bilmezden gelmesi, insanların “reddettikleri gerçekleri yok sayma” eğilimlerini ortaya koyar. Ayşe’nin her gün işe giderken ulaşım araçlarında da tacize uğradığını belirten anlatıcı, kalabalıklaşan başkentte özneleşemeyen gecekondulu kadınların dramını şu sözlerle yansıtır:

“Uzun, karlı kış gecelerinde, - Ankara’nın o kömür tanecikleri dolu havasında, yırtıcı kalabalıkları yara yara, iki otobüs değiştirerek, taa ötekilerdeki gecekondulu mahallesine ulaşmak ve ertesi sabah aynı zorlu yolculuğu yineleyip saat sekizde iş başı yapmak gücü. Sıkış tepiş otobüslerde kadınlara sarkıntılık ediyorlardı. İyisi mi, Ayşe böyle gecelerde kent merkezindeki akrabalarda, köylülerde kalmalıydı. İşyerine yakın Kızılay’da, Sıhhiye’de kapıcılık eden memleketlileri epeyceydi.” (Atasü, 1985:182)

“Esmâ” öyküsünde de Bekir Efendi’nin ilkokul çağındaki kızı Esmâ, bebek bakıcısı olarak Mehmet Bey’in evine zorla gönderilirken Lanetliler’in kadın karakterlerinin kader ortağı olacağını hissettirir. “Kök saldığı kıraç topraktan sökülüp alınınca soluveren bozkır çiçekleri”ne benzetilen Esmâ, şehrin üst sınıf ailesinin evinde kendisini çok kötü hisseder. Sokakta yaşlılarının eğlenip oyun oynadığını gördüğünde bir an önce o evden kaçmak ister. Götürülüp bir “nesne” gibi bırakıldığı evin sakinleri ile hiç konuşmayan

Esma dilsizleşerek onlara mesaj vereceğini düşünür. Mehmet Bey, Esma'nın suskunluğuna son veremeyince onun protestosuna kulak verir ve Esma'yı gecekondulu mahallesine kendisi götürür. Bu yolculuk sayesinde yoksul ailelerin gecekondulu mahallesindeki trajedisine tanık olma imkanı bulur:

“Bu mahallede ne kadar çok yaşama gücü ve ne kadar çok direnç vardı. İçlerinde bunca yaşama enerjisi taşıyan insanların bunca az yaşamaya; böylesi direnebilecek denli becerikli insanların yalnızca soluk alıp, yarım yamalak karnını doyurmaya ve üremeye kısıtlanmaları Mehmet'e anlatılmaz acı veriyordu. Mehmet daha fazla görmek ve acı duymak istemiyordu. Mahalleye arkasını dönüp kaldırım taşına oturdu. Bir sigara tellendirdi. Kendini yorgundan da öte, bitmiş, tükenmiş duyumsuyordu. Sigarasının ucunda bir küçük sevinç kıvılcımlandı. Bugün bir küçük insan, tüm yulğunluğunun, uyumsuzluğunun, beceriksizliğinin altında büyük bir şey başarmış, hayatla ilk gerçek çarpışmasından yenگیyle çıkmıştı. Esma çocukluğunu savunmuş ve kazanmıştı; çocukluğuna geri dönmüştü. Esma ne kadar direnebilirdi? Çocukluğunu, genç kızlığını, kadınlığını yaşayabilir miydi? Olsun, ne kadar dirense kardı. Esma hayatla ilk çatışmasında teslim olmamıştı. (Atasü, 1985: 220)

“Bir Kimlik Aranıyor” öyküsünde de Ankara'da dayısı tarafından farklı evlere temizlik ve çocuk bakıcılığı işi için gönderilen genç bir kızın dramı anlatılır. Kendisinden yaşça küçük Esma'nın taşıdığı bilinci taşımayan Güley kendi kimliğini arama serüveninde iç çatışmalar yaşar. *“Adı Güley'di, doğduğunda konan ad. Kentte onu “Gül”e çevirmişti kendisi. Kimliği yoktu. Çankaya'ya tırmandığını sanıyordu. Oysa bir dört yol ağzında sıkışıp kalmıştı. Bir ucu Sivas eline, bir ucu Çankaya'ya varan yolların kesiştiği yerde... (Atasü, 1983:219)* Evlerin semtlere göre değiştiğini düşünen Güley'e göre Ankara'da sınıf atlamasını sağlayacak şey de Çankaya'da bir eve geçiş yapmasıdır. Daha önce Cebeci'de çalışmıştı, orda haftada bir pirzola yendiğini hatırladığı anda Kızılay'da Sevinç Ablanın evinde hemen her gün görmesini bir kademe ilerleme olarak tanımlar. *“Ya Çankaya! .. Kimbilir nasıl?”* diye düşünerek hayallere dalar. *“Çankaya Güley için erişilmez bir düş ülkesi olmuştu. Ama “Gül” varacaktı oraya, aklına koyduğunu yapardı. (Atasü, 1983: 210)* diyen anlatıcı, öykünün sonunda Güley'in nüfus cüzdanının dahi olmadığına ulaşıldığı veda sahnesinde onun Çankaya'da bilinmezliğe doğru yola çıktığını vurgular.

Farklı etnik kimliklere sahip kadın karakterlerin başkentin yoksul mahallelerinde benzer sıkıntıları yaşadıklarını savunan Erendiz Atasü, Mis öyküsünde Louise'nin gündelik yaşamının zorluklarına dikkat çeker. Louise, kendisini “usta bir sahneye koyucu ve mekân düzenleyici” gibi görmektedir. Kadın karakterin hissettiği sorumluluk duygusu kadın-mekân ilişkisinin “sıcaklığını” ve “derinliğini” ortaya koymasına bakımından dikkat çeker. Louise, Şevket ile ilişkilerinin biçimleneceği ortamı kurma, ayrıca benliğini de o ortama hazırlama görevinin ağırlığını iç dünyasında hisseder. *“Şevket fazla*

para kazanmayacaktı; alçakgönüllü bir mahallede dindar insanlar arasında yaşayacaklardı. Louise'in hiç başarı şansı olmazdı, kimliğinin Shakespeare'in ülkesindeki üst katmanlarından vazgeçmezse! (Atasü, 1998: 60) Öyküde Louise, mahalle kültürünün sıcaklığını sevdiği ve benimsediği için dar ve yoksul mekânlardan şikayetçi olmaz. Kendisi de yabancı olduğundan mahalle kültüründe “ötekileştirilmeden” yaşayan kadın karakterlerin değişen/dönüşen mekânlarda aidiyet duygularını yitireceğini düşünür. Modern zamanlarda “kentsel dönüşüm” adı altında uygulanan ve temelinde çarık kentleşmeyi önleme amacı taşıyan projeler üzerine yeniden düşünülmesini sağlayan öyküde, kadın-mekân-zaman üçgeninin merkez oluşu dikkat çekmektedir:

Bir onlar kalmıştı eski günlerden. Komşular ya ölmüş, ya hepten köhneleşen ahşap evciklerini bırakıp daha bakımlı mahallelere geçmişlerdi. Pakize Teyze, Hayganuş Hanım bu dünyadan, suyun ötesindeki akrabalarının çağrısına uyan Madam Marika Türkiye'den göçmüştü. Yeni insanlar geldi, yerleşti, çöktü çökecek evlere, kente yabancı yoksul kır insanları. Louise, mahalledeki masumiyet dayanışmasının biçim değiştirmesine, güler yüzlü, şakacı hoca efendinin yerine, çatık kaşlı, bakışları toprağa kenetli, imamın yerleşmesinden sonra, günışığına taçyapraklarını uzatan bir çiçek gibi mahalleye gülümseyerek açılan küçük caminin, cidarları bilenmiş bıçak keskinliğinde, canı çekilmiş, suskun ve kapanık kör bir kabuğa benzeyişine tanık oldu. Mavi kristal havanın kenti sıkıştıran beton yapılardan ve araç gürültülerinden, kenti kuşatan kükürt kokulu gecekondularından, arka sokaklara tikişmiş karanlık, benzin kokulu imalathanelerden buharlaşan gaz molekülleriyle ve kömür tanecikleriyle delik deşik gri bir bulamaca dönüşmesini izledi. Neredeyse, yeni, yabancı bir ülkeydi onu çevreleyen. Mahallenin dokusu parçalanmış, çöken çatıların, çürüyen ahşabın, yiten ilişkilerin yerine, paslı teneke parçaları, çamursu ambalaj kâğıtları, ölesiye-kıyasıya tutunabilme mücadelesinin korku dolu güvensizliği yamanmıştı. Çocuksu ve saf inanç, dertleşme, yardımlaşma mahalleden kovulmuş, boşluğa öfkeli-korkak-saldırgan tapınma, çekiştirme ve çatışma, kısır yarışma geçip kurulmuştu.” (Atasü, 1998:70)

“Göç ve gecekondulaşma” başlığı altında incelenen eserlerde Ankara'ya göç eden pek çok yoksul aile ferdinin “kapıcı” ya da “gündelikçi” olduğu görülse de “Kapıcı Zebercet'in Önlenemeyen Yükselişi” öyküsü adından da anlaşılacağı gibi farklı bir içerikle karşımıza çıkar. Zebercet, bir apartmana kapıcı olduktan kısa süre sonra, kardeşlerine, amca oğullarına haber göndermiş, “onlar da birer ikişer, sarp dağları terk edip başkente göç etmiş, pıtrak gibi çoğalan binaların kapıcılık konumlarına yerleşmişlerdir. (Atasü, 2008: 25) Zebercet, Ankara'da kültürel yozlaşmaya tanık olduğunda aniden zenginleşen aniden yükselen yeni insan modelini rol model olarak benimser. Kendi eğitim düzeyi onlara uygun olmasa da “köşe kapma” yarışında yükselir:

“Kapıcılıktan anakent belediye başkanı danışmanlığına! Yılların deneyimli kapıcısı Zebercet Bitlisli, son seçimlerin galibi, dindar liberal partinin ana kent belediye başkanı Muhammet Altaysoy tarafından emlak işlerinden sorumlu danışmanlığa getirilerek yetkiyle donatılır. (Atasü, 2008: 35) Yazar anlatıcı, Ankara’da Güneş Saygılı gibi insanları çıkmaza sokup intihara sürükleyen siyasi, sosyal, kültürel gelişmelerin Zebercet gibi gözü açık, eğitimsiz, öz değerlerine yabancılaşmış insanları ise makam mevki sahibi yaptığının altını çizmektedir.

“Tekinsular Yapı Kooperatifi, şehrin içinde bir sayfiye gibiydi. On yıllar önce, inşa edilirken – yani şiddet gelenekten fıskırıp fikirleri içeriksiz kalıplara indirgemen, inançları silahlandırıp insanları kırımdan geçirmezden önce, uykularda unutulmuş sancılar ani uyanışlarla henüz saldırganlaşırken – burası şehrin bittiği yer- di. Zamanla hırs, insanları olduğu gibi yapıları da basmış, sakinleri arasında emekli subayların çoğunlukta olduğu Tekinsular Mahallesini kuşatmıştı. Şimdi, bir zamanların cetvelle çizilmiş gibi düzgün bahçe yolları, yıllar önce – herkes çok daha yoksulken – lüks gibi gözükse ama günümüzde alçakgönüllü sosyal konutları andıran sefertası tarzı blokları, zamanın hırpalayıcı ellerinde dümdüz çizgilerini yitirmiş, sıvalar dökülmüş, çatlaklar belirmiş, otlar sağı solu bürümüş; eğri, kırık ama çok daha doğal hatlar görünümü kendi halinde, biraz bakımsız bir sayfiyeye çevirmişti. (Atasü, 2008: 25)

SONUÇ

“Romanlarımda öykülerimde bir art düzlem olarak Ankara hep var” (Atasü, 2008: 88) diye belirten Erendiz Atasü’nün kurmaca dünyasında olayların pek çoğu Ankara’da gelişir. Şehir, fiziksel ve mimari özelliklerinin yanı sıra kendine has kimliği ve kimliğindeki değişimlerle karşımıza çıkar. Eserlerinde hem bireysel hem de toplumsal tarihin izlerini süren Atasü, mekân-karakter ilişkisini ayrıntılı biçimde ele alır. Kemalist ve feminist kimliğini açıkça dile getiren yazar için Ankara, Atatürk döneminin umut dolu günlerini yansıtan simgelerle dolu bir şehirdir. Erendiz Atasü’ye göre “Ankara hep saldırıya uğrar! Yüzü yumrukle tanınmaz hale getirilmiş, bir anlamda kimliğini yitirmiş bir talihsiz gibi, yerel yönetimlerin paragöz hırslarının darbeleri altında profilini yitirmiştir” (Atasü, 2008: 89) Kimlik yitiminin sebepleri yazarın kurmaca dünyasında karakterleri aracılığıyla sorgulanmaktadır. Bu bakımdan roman ve öykülerde mekânların dokusuna dair bir hesaplaşmanın derinliği söz konusudur.

Erendiz Atasü’nün eserlerinin pek çoğunda merkezde olan kadın karakterlerin mekânla kurdukları ilişkisi toplumsal cinsiyet merkezli ele alınır. Kadın karakterlerin farklı siyasi, toplumsal ve kültürel özelliklerle donanmış şehirle kurdukları bağın değişimi aslında hem bireyin hem de mekânın değişimine ayna tutmaktadır. Atasü, erkek egemen toplumda kadının

mekânla ilişkisinin ayrı bir duyarlılıkla ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Değişen ve değiştiren unsur olan mekân, bireylerin özellikle de kadın öznelerin önce yaşadıkları şehirlere ardından kendi ülkelerine yabancılaşmalarına tanıklık etmektedir. Yazar, kapitalizmin etkisi ve Cumhuriyet değerlerinden uzaklaşma eğilimlerini mekânların ruhunu öldüren tehlike olarak görmektedir.

Bireyin yaşamı boyunca edindiği deneyimler, mekâna hem şekil vermekte hem de aynı mekânın bireyin kendisini dönüştüren bir güce sahip olmasını da sağlamaktadır. Atasü, hem bireyin hem de mekânın edindiği yeni benliği psiko-sosyal özellikler bakımından sorgulamaktadır. Eserlerinde Ankara'yı başkalaşıma uğrarken yeni anlamlar ve değerler kazanan/kuşanan bir sembolik mekân olarak görmesinin sebebi bu sorgulama sürecidir. Roman ve öykülerde kişiselleşen şehrin kendisine ait bir hafızası ve algısı vardır. Siyasi, sosyal ve kültürel değişim bu algıyı şekillendirir. Sadece fiziksel özellikleri ile var olmayan aynı zamanda bir ruha sahip olan semtler, bulvarlar, mahalleler edebî metinlerde Ankara'nın kimliğinin birer kurucu ögesidir. Karakterlerin varoluş biçimlerine yön veren bu parçaların zaman içinde uğradığı değişim mekân-insan etkileşimine ayna tutmaktadır. Farklı etnik, ekonomik ve kültürel sınıfa ait karakterlerin Ankara'da yaşadıkları serüven Erendiz Atasü'nün kalemile bir ağıta dönüşür. *"Milli mücadelenin Ankara'sı nerededir?"* sorusuna yanıt arayan yazar, *"çirkin ve saygısız yapıların arasında kaybolan"* (Atasü, 2008: 90) başkente yoğun sevgisini ve özlemini korur.

KAYNAKÇA

- Atasü, Erendiz. (1983), Kadınlar da Vardır, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Atasü, Erendiz. (1985), Lanetliler, De Yayınevi, İstanbul.
- Atasü, Erendiz. (1988), Dullara Yas Yakışır, Afa Yayınları, İstanbul.
- Atasü, Erendiz. (1992), Onunla Güzeldim, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Atasü, Erendiz. (1995), Dağın Öteki Yüzü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Atasü, Erendiz. (1997), Taş Üstüne Gül Oyması, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Atasü, Erendiz. (1998), Uçu, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Atasü, Erendiz. (2000), Gençliğin O Yakıcı Mevsimi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Atasü, Erendiz. (2002), Bir Yaş Dönümü Rüyası, Can Yayınları, İstanbul.
- Atasü, Erendiz. (2006), Açıkoturumlar Çağı, Epsilon Yayınları, İstanbul.
- Atasü, Erendiz. (2008), İncir Ağacının Ölümü, Everest Yayınları, İstanbul.
- Atasü, Erendiz. (2008), Düşünce Sefaletinin Kıskaçında, İmge Yayınları, İstanbul.

- Atasü, Erendiz. (2009), Bilinçle Beden Arasındaki Uzaklık Everest Yayınları, İstanbul.
- Atasü, Erendiz. (2011), Güneş Saygılı'nın Gerçek Yaşamı, Everest Yayınları, İstanbul.
- Atasü, Erendiz. (2015), Kızıl Kale, Can Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, Mustafa. (2016), Servet-i Fünûn Romanında Mekân Olarak Konak/Yalı, The Journal of Social Science, Sayı: 7, s. 380-394.
- Bachelard, Gaston. (1996), Mekânın Poetikası, (Çev) Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Çakır, Serpil. (2010), "Mekânın Kadınlar Açısından Kurgulanışına Kuramsal ve Tarihsel Süreç İçinde Bakmak" (Der.) Ayşen Akpınar, Gönül Bakay, Handan Dedehayır, Kadın ve Mekân Tutsaklık mı Sultanlık mı? Turkuvaz Kitap, İstanbul.
- Edgü, Erincik. (2010), "Evin Direği, Sokağın Bekçisi", Kadın ve Mekân, (Der.), Ayşen, Akpınar vd., Turkuvaz Yayınevi, İstanbul, s.72-79.
- Gökalp, Gonca. (1992), Behçet Necatigil'in Şiirlerinde Aile, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Hançerlioğlu, Orhan. (1989), Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Köse, E. (2013), "Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet İkiciliği Üzerine Eleştirel Yaklaşımlar Ya da Doğa Doğal mıdır? ", Doğu Batı Toplumsal Cinsiyet II, S: 64, s.37-52.
- Nora, Pierre. (2006), Hafıza Mekânları, (Çev.) Mehmet Emin Özcan, Dost Yayınevi, İstanbul.
- Sayın, Şara. (2006), "Edebiyat ve Bellek", Bellek, Mekân, İmge, (Der.) M. Karakuş-M. Oralış, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Tatar, Selçuk. (2015), Feminist Distopyalarda Mekân ve Zaman, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Okt. Dr. Emrah BİLGİN

Ardahan Üniversitesi
Rektörlük Ortak Zorunlu Dersler Bölümü,
Ardahan/TÜRKİYE
bilginemrah@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7221-8573

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL'IN KALEMİNDEN MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMÂN SADEDDİN EFENDİ'NİN HÂL TERCÜMESİ

THE BIOGRAPHY OF MÜSTAKİMZÂDE
SÜLEYMÂN SADEDDİN EFENDİ ACCORDING TO
İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL

DOI Number: 10.28981/hikmet.340857

ÖZ

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, 18. asırda dünyaya gelmiş ve yüzyılın sonlarına doğru vefat etmiştir. Asrının bilhassa nesirde önemli isimlerinden biridir. Çok sayıda eseri bulunan müellifin biyografik, edebî, dinî, tasavvufî ve hikemî eserler kaleme aldığı görülür. Müstakîmzâde hakkında en kapsamlı incelemeyi, İbnülemîn Mahmud Kemal İnal yapmıştır. İnal, Müstakîmzâde'nin Tuhfe-yi Hattâtîn adlı eserini yayımlamış ve eserin giriş kısmında müellife dair ayrıntılı bilgi vermiştir. İbnülemîn; kendi ifadesiyle ve sırasıyla pederi, cediti, vilâdeti, meskat-ı re'si, tahsîli, Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'ye intisâbı, rü'ûs imtihânına duhûlü ve te'essürâtı, te'lîfât ile iştigâli, vefâtı ve medfeni, ahlâkı, şekli, Süleymân Fâ'ik Efendi'nin beyânâtı, âsârı hakkında müellifin her bir yönünü ayrı ayrı incelemiştir. Bu çalışmada müellifin hayatı ve ilmî şahsiyeti üzerine İnal'ın değerlendirmeleri verilmiştir. İnal'ın değerlendirmesinin devamında müellifin eserleri hakkında da bilgi vardır; ancak "Âsârı" başlığı altında verilenlerin müellifin 150'den fazla eserinin bulunmasından dolayı ayrı bir çalışma olarak incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, İbnülemîn Mahmud Kemal İnal, Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, Tuhfe-yi Hattâtîn.

ABSTRACT

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi came into the world in the 18th century and passed away towards the end of the century. He is one of the most prominent names of this period in prose. It is seen that the author, who has a large number of works, has received wrote biographical, literary, religious, mystical, and gnostic works. The most comprehensive study about the author was carried out by İbnülemîn Mahmud Kemal İnal. İnal published the work of Müstakîmzâde's Tuhfe-yi Hattâtîn and gave detailed information about the author at the introduction of the work. İbnülemîn, reviewed the author each aspect separately. He gave information on the evaluation respectively about his father, forefather, birth, homeland, education, initiation to Sheikh Mehmed Emîn Tokadî, entrance to madrasah examination and the effects of losing the exam, dealing with writing works, death and burial, morals, appearance, evaluations of Suleyman Fâ'ik Efendi about him, written works. In this study, İnal's evaluations were given on the life and scientific personality of the author. There is also information about the work of the author in the assessment of İnal; but those given under the title "His Written Works" must be examined as a separate study because of the presence of more than 150 works of the author.

Keywords: Biography, İbnülemîn Mahmud Kemal İnal, Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, Tuhfe-yi Hattâtîn.

Giriş

18. asırda çok sayıda eser kaleme alan Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'nin *biyografik, edebî, dinî, tasavvufî* ve *hikemî* olarak tasnif edilebilecek çok sayıda eseri vardır ve müellifin eserleri üzerinde de önemli çalışmalar yapılmıştır.

Müstakîmzâde üzerine yapılmaya gayret edilen bu çalışma ise esasında sırasıyla Müstakîmzâde'nin *Devha-yı Meşâyih-ı Kibâr'ı* ve eseri üzerine iki zeylini, Ayntabî Mehmed Münîb Efendi'nin iki zeylini, Süleymân Fâik Efendi'nin ve Mektûbîzâde Abdülazîz Efendi'nin de birer zeylini içeren *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)* başlığı ile 2016 yılında savunulan doktora tezinin¹ hazırlanma aşamasında tamamlanmış idi. Ancak daha sonra Mustafa Koç tarafından Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'nin *Tuhfe-yi Hattâtîn*² adlı başka bir biyografik eserinin çalışıldığı ve Müstakîmzâde'nin hâl tercümesini de ihtiva eden ve ona dair yapılan en kapsamlı çalışma olan İbnülemîn'in "Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi" başlığı altında verdiği önemli bilgilerin, biyografik eser çalışmaları arasında yer alan bu pek kıymetli çalışmanın giriş kısmında da yer aldığı farkedildi. Fakat bahsi geçen çalışmada İbnülemîn'in dipnotta verdiği diğer önemli bilgilerin verilmemiş olması üzerine bu çalışmanın da yayımlanabileceği düşünüldü. İbnülemîn Mahmud Kemal İnal tarafından verilen bilgilere dair kısa bir değerlendirme de yapıldı ve bir bütünlük sağlanabilmesi için sadece dipnotlar değil İbnülemîn'in verdiği tüm bilgiler verilmeye çalışıldı. Böylece Müstakîmzâde üzerine yapılan çalışmalara bir katkı mahiyetinde bu makale de ilgililerin istifadesine sunuldu.

İbnülemîn Mahmud Kemal İnal'ın Değerlendirmelerine Dair

Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi üzerine yapılan ilk ve en kapsamlı çalışma İbnülemîn Mahmud Kemal İnal'a aittir. İnal, 1928 senesinde Müstakîmzâde'nin *Tuhfe-yi Hattâtîn* adlı eserini yayımlamış ve çalışmasının giriş kısmında müellif ile eserlerine dair bilgi vermiştir.³

İbnülemîn, çalışmasında ilk olarak "Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi" başlığı altında kendi ifadesi ve sırasıyla müellifin;

- *Pederi, ceddi, vilâdeti, meskat-ı re'si,*
- *Tahsîli,*
- *Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'ye intisâbı,*
- *Rü'ûs imtihânına duhûlü ve te'essürâtı,*
- *Te'lifât ile iştigâli,*
- *Vefâtı ve medfeni,*
- *Ahlâkı,*

¹ Emrah Bilgin, *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016.

² Bilgi için bkz. Mustafa Koç, *Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattâtîn*, Klasik Kitaplar, İstanbul, 2014, s. LXV-LXXVII.

³ İbnülemîn Mahmud Kemal İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn, Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 1-85.

- Şekli,
- Süleymân Fâ'ik Efendi'nin beyânâtı,
- Âsârı

hakkında bilgi vererek Müstakîmzâde'nin her bir yönünü ayrı ayrı incelemiştir. İnal, bu başlıkların tamamını değerlendirmelerinin başında vermiş, metnin içerisinde “Âsârı” başlığı hâriç diğer başlıkları vermemiştir. Buradan incelemenin iki bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. Birinci bölüm Müstakîmzâde'nin hayatı⁴ ve edebî kişiliği, ikinci bölüm ise müellifin eserleri üzerine kurulmuştur.

İbnülemîn, incelemesinde her bir cihetten Müstakîmzâde'nin hayatını ve ilmî şahsiyetini detaylı olarak değerlendirmiştir. İlk olarak sırasıyla müellifin babası, ataları, annesi, doğum yeri hakkında bilgi verdikten sonra tahsîl hayatı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde *Devha-yı Meşâyih-ı Kibâr*'ın bazı nüshalarının nihâyetinde yer alan ve müellifin hangi hocalardan ders aldığını kendisinin anlattığı metin de verilmiştir.

Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, öncelikle Şeyh Mehmed Sâlih-i Sahvî'ye ve daha sonra ise Şeyh Mehmed Emîn Tokadî Efendi'ye intisâb etmiştir. Müellif, Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'ye intisâbının ne sûrette olduğunu *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başında kendisi anlatmıştır. İnal da bu metni incelemesine alarak bir müridin müşdidinin tesirine nasıl girdiğini ya da Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'nin “Hayli demdir bir şikâr-ı serkeş âşikârdır ki onu dâm-ı sa'âdete giriftâr eylemek derkârdır.” ifadesiyle nasıl avlandığını müellifin kendi sözleriyle vermiştir.

Müstakîmzâde'nin hayatının kırılma noktalarından biri de rü'ûs imtihânına girmesi ve *Hülâsatü'l-Hediyye* adlı eserinde “... hıffet-i lihyemizi bahâne ve bizi inâle-yi matlabtan mu'âmele-yi bî-kesâne ile dûr eyledikte ...” ifadesiyle nedenini belirttiği üzere sınavdan başarısız olarak görülmesidir. İmtihana girmekle atalarının yolundan gitmek istemiş olan müellifin başarısız addedilmesi, onda büyük bir etki bırakmıştır. Ancak bu durum ve hayatı boyunca hiç evlenmeyişi, müellifin çok sayıda eser te'lif etmesine vesile olmuştur.

Müstakîmzâde'nin te'lifât ile iştiğâlinin incelendiği bölümde ise müellifin *meslek-i tedrîse* dâhil edilmemesi üzerine atalarının yolundan giderek hayatını eser te'lif etmekle geçirdiği ve geçimini eser te'lif ederek sağladığı belirtilmiştir. Diğer yandan İnal'ın tüm inceleme boyunca verdiği bilgilere bakıldığında müellifin eserlerinin -eserleri içerisinde de bilhassa biyografik metinlerin- çok önemli olduğunu düşündüğü görülmektedir.

İbnülemîn, incelemesinde vefâtına kadar uzun bir müddet hasta olduğu eserlerinde verdiği kısa bilgilerden anlaşılan; ancak buna rağmen eser te'lif etmeye devam eden Müstakîmzâde'nin vefâtı ve mezarı hakkında da bilgi vermiştir. İnal'ın burada dikkatleri bilhassa müellifin mezar taşına yazılanlar ile ilgilidir. Ona göre Müstakîmzâde gibi bir kimsenin mezar taşına böyle tutarlılıktan uzak ifadeler yazılması hayret edilecek bir iştir. Bunun dışında ise bu bölümde vefât tarihi ve cenaze namazının edâsı hakkında da malumat bulunmaktadır.

⁴ İnal'ın birinci bölümde verdiği tüm başlıklar, bu çalışmada metnin içerisine yerleştirilmiş ve böylece incelemenin bölümlerinin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi amaçlanmıştır.

[5] 1131¹² Recebinde İstanbul'da 'Atîk 'Ali Paşa'da Hırka-yı Şerîf civârında Kabakulak Muhtesib İskender Mahallesi'nde -Muhaşşî Şeyhzâde'nin pederi Şeyh Muslihü'ddîn-i Tavîl'in eser-i hayrı olan- Tahta Minâre Mescidi mukâbilindeki hânede doğdu.

Pederinden tahsîl-i 'ulûma ibtidâ etti. Büyük pederi Mehmed Müstakîm Efendi'nin "Edirne'den ma'zûlen rihlet eylediği mesken, Balat harîkiyla nuhterik oldukça Terkîm Câmî'i kurbunda İskender Paşa Mahallesi'nde bir hâne temellük olunup Sultân 'Osmân-ı Sâlis'in cülûsu târihine [6] gelince sâkin olmak münâsebetiyle,¹³ Fâtih Câmî'i-i Şerifi imâmı Seyyid Yûsuf, Sarây Hâcesi Re'îsü'l-kurrâ Yûsuf Efendizâde 'Abdu'llâh Hilmî,¹⁴ müderrisinden Babadağlı Süleymân, Çörekçizâde Hâce Mehmed, Yemlihâ Hasan,¹⁵ Vak'anüvîs Seyyid Mehmed Hâkim¹⁶ Efendilerden ve sâ'ir esâtizeden 'ulûm-ı mütedâvileyi tahsîl eyledi.

ve hall u 'akd-i menâsib-ı 'ulemâ-yı zevi'l-me'âsiri ona tefvîz ü taklîd eyledi." [*Şakâyk-ı Nu'mâniyye Tercemesi* sahîfe 111]

Tuhfe-yi Hattâtîn'de [sahîfe 433] Şeyh Mehmed bin 'Alî bin Ahmed'in terceme-yi hâlinde pederi, Babadağlı'nda Alaca Câmî' denilen el-Hâcc Hamza Câmî'i'nin imâmı iken İstanbul'a hicret eyledikte mûmâ-ileyh Şeyh Mehmed'in İstanbul'da tevellüd ve Suyolcuzâde'den temeşşuk ve tarikat-ı Halvetiyye'ye intisâb ile 1129'da vefâtından bahs ettiği sırada Müstakîmzâde "Bu fakîrin cedd-i mâderim idi." *Devha-yı Meşâyih*'ta -1175'de şeyhü'l-islâm olan- Ahmed Efendi'nin terceme-yi hâlinde müşârun-ileyhin pederi kâdî'asker Tireli Ebû Bekr Efendi ibn Ahmed'in İstanbul'a vürûdunda kendinin müvellidi olan 'Alî Paşa-yı 'Atîk Mahallesi'ne nüzûlünden bahsederken "oğlu Ahmed Efendi'nin vâlidim merhûm ile 'alâka-yı rızâ'ıyyeleri mesmû'umdur."

Hülâsatü'l-Hediyye'de, 1172'de vefât eden Süleymâniyye kürsî şeyhi Mehmed Sâlih ibn eş-Şeyh 'İsâ el-Mahvî'den bahs ederken "müşârun-ileyh, Yahyâ ibn Şa'bân Efendi'ye dâmâd olmakla bu fakîr için peydâ olan karâbet-i sihriyye-yi ba'deye ri'âyet ederler idi. Ve tarikat-ı Şemsiyye'yi bu fakîr onlardan ahz u sohbet eylemiş idim."

Yine o eserde "Yahyâzâde Şeyh Mehmed Emîn ibn eş-Şeyh Yahyâ bin Şa'bân Efendi'nin ceddî Şeyh Şa'bân İstanbul'a hicret eyledikte Şeyhü'l-islâm Mehmed Efendi, onlar için vâlidleri Şeyhü'l-islâm Hâce Sa'dü'd-dîn Efendi'nin dârü'l-kurrâlarını hânkâh edip hânkâhları dâhilinde medfûndur. Ceddîm Mehmed Müstakîm Efendi, Medîne-yi Münevvere kazâsında mukaddemce şeyh-i mezbûrun akrabâsından birini tezevvüc eylemekle bu fakîr ile karâbet-i sihriyyeleri vardır." diyor.

¹² Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde (3182) numeroda *Kânûnu'l-Edeb* nüsha-yı mübeyyesinin ve Hamîdiye Kütüphanesi'nde (124) numeroda -Müstakîmzâde'nin hattıyla muharrer- *İmâm Ma'sûmî Mektûbâtı*'nın cild-i evvelinin baş taraflarına yazılan muhtasar terceme-yi hâlinde -ki muharrirleri meçhûldür- müşârun-ileyhin 1140'da doğduğu gösterilmiş ise de *Dîvân-ı 'Alî Şerhi*'nde [nüsha-yı matbû'a: sahîfe 543] kendi "eş-Şeyh Süleymân 1131* târih-i vilâdetim olup ..." ve *Mürşidü'l-Müte'ehhilîn Tercemesi*'nde [Dârü'l-fünûn Kütüphanesi: numero 7257 sahîfe 174] "Bu sene-yi cedîde-yi seb'inde tekâmîl-i sinn-i erba'în eylemeye karîb olmuş idim." diyor ve *Mektûbât-ı Kudsiyye Tercemesi*'ni 1165'de "aded-i sinîn-i sinni üzere otuz dört ayda" ikmâl eylediğini söylüyor ki bunlar da târih-i vilâdetin 1141 senesi olduğunu mü'eyyiddir.

Cevdet Paşa, târihinde 1141'de ve Fatîh Efendi, tezkiresinde 1131 Recebinde doğduğunu beyân ediyorlar.

* "Süleymân" elifsiz olarak "سليمن" şeklinde yazılmak icâb ediyor.

¹³ [*Tuhfe-yi Hattâtîn*: sahîfe 216 ve 498] Yine o eserde [sahîfe 65] İstabl-ı Âmire imâmı Hattât Ahmed bin Hasan'ın terceme-yi hâlinde "Ayasofya-yı Kebîr kurbunda sâkin olduğumuz menzil-i fakîrânemiz fi'l-asl onundur." demesine nazaran İskender Paşa Mahallesi'nden bi'l-âhire Ayasofya'ya nakletmiş olması melhûzdur.

¹⁴ Bu fakîr, müddet-i medîde telvîh ü tevzîh-i derslerinde bihamdî'llâhi te'âlâ zânûzen isti'fâde vü istifâzaları olmuştur. [*Tuhfe-yi Hattâtîn*: sahîfe 282]

¹⁵ Müstakîmzâde, Pertev Paşa Kütüphanesi'nde "625" numarolu mecmû'adaki *Mantık Risâlesi*'nin nihâyetinde "Ba'zı meşâyih-ı İslâmiyye, talebeyi mantığı ta'allümden ve ders-i âmları ta'lîmden men' ederler. 1150'de Yemlihâ Hasan Efendi'den telemmüzüm zamânında yasağa tesâdüf etmekle bakıyye-yi tasdîkâtı hânesinde ta'lîm eylemiş idi." diyor.

¹⁶ Yigirmi sene mukaddem kendilerinden [Hâkim Efendi'den] on sekiz Makâme-yi Harîrî ve sâ'ir ba'zı kütüb-i edebiyye görülmüştür. [*Tuhfe-yi Hattâtîn*: sahîfe 408]

Tahsîli

Müşârun-ileyh, *Devha-yı Meşâyih*'in¹⁷ nihâyetine Şeyhü'l-islâm Mustafâ Efendi'den¹⁸ isti'tâfi hâvî derc eylediği makâlede hangi zâtlardan hangi 'ulûmu ahz ettiğini mufassalan beyân ediyor:

Bu hadâyık-ı hakâyıkın câmi'i ve i'lâm-ı terâcim-i meşâyih-ı İslâm'ın râfi'i, münkesiru'l-bâl, bende-yi dîrîne-yi perîşân-hâl, hâk-i pâ-yı evlâd-ı 'ulemâ ve turâb-ı makdem-i ebnâ-yı fudalâ makûlesinden bulunup el-veledü'l-hurru yaktedî biâbâ'ihî'l-gurri¹⁹ (الولد الحرّ يقتدى بابائه الغرّ) muktezâsınca ser-pençe-yi cehl-i mürekkebtan tahlîs-i girîbân-ı nefsi-nâtika kasdıyla 'unfuvân-ı eyyâm-ı cevânîde vâlid-i mâcidimden 'ilm-i Sarfi tekmi'l ve Nahvi tahsîl edip Ebu'l-Feth [7] Câmi'inin imâmı Seyyid Yûsuf Efendi'den usûl ve fîrû'-ı fikh-ı şerîfi itkân u tefhîm ve kırâ'at-ı Kur'ân-ı Kerîm ve mahâricinde İbn Cezerî Manzûmesi ve sâ'ir nûsah-ı 'adîde istimâ'ını tetmîm esnâsında ser-etibbâ-yı hâssa-yı sâbıkâ Hayâtîzâde merhûm Mustafâ Feyzî Efendi'den 1143 reb'ü'l-evvelinde mülâzemet ile kadem-nihâde-yi evvelîn-i pâye-yi süllem-i merâm olup ve müderrisîn-i kirâmdan Yemlihâ Hasan Efendi'den Telhîs ve Muhtasar ve Mutavvel ve sâ'ir nûsah-ı müte'addîde ve münâzara vü âdâbtan dahi lezzet-yâb olup merhûm Zülûfliler Hâcesi müderrisînden Hâfız Mehmed Efendi'den 'Akâ'id-i Celâlî ve hâşiyesi Hayâlî ve Şerh-i 'Akâ'id-i Taftazânî ve muhtasarât-ı fenn-i mantık ve Kâdî Mîr-i Lârî ve fenn-i hadîs-i şerîften Kâdî 'Iyâz merhûmun Şifâ-yı Şerîfi ve Tefsîr-i Beyzâvî evvelinden birkaç cüz-i şerîf görölüp ve usûl-i hadîsten Nuhbetü'l-Fiker-i İbni Hacer ve sâ'ir kütüb-i muktezât bitemâmihâ görölüp ve müderrisîn Babadağlı Süleymân Efendi'den dahi fenn-i mantıktan Şemsiyye ve etrâfi ve Şerh-i Matâlî ve hâşiyesi Seyyid Şerîf-i Cürçânî görölüp zümre-yi hâcegân-ı dîvândan Seyyid Mehmed Hakîm Efendi'den Makâmât-ı Harîrî ve bed'îyyâtta (Hulletü's-Siyerâ) ve sâ'ir mülhakât-ı lâzime-yi fenn-i âdâb isti'âb olunup ve Şeyh 'Abbâs Resîm Efendi'den dahi zebân-ı Fârisîye ta'alluk eden nûsah-ı mühimme mehmâ-emken görölüp ve sâ'ir erbâb-ı kabûl-i fuhûl-i fezâ'il-vusûlden on kadar zevâtın meclis-i ifâdesinden bazı levâzım-ı tahsîl ber-vech-i itkân tekmi'l olunduktan sonra Üsküdâr'da Vâlide Sultân Câmi'i vâ'izi 'İsâzâde Şeyh Mehmed Sâlih Efendi vâsıtasıyla eş-şeyh 'Abdü'l-Ganî en-Nablusî eş-Şâmî kuddise sırruhu'l-'azîzin fenn-i hadîs-i şerîf silsilesine mumzâ vü mahtûm izinnâme ile muntazam olup beyne'l-meşâyih mânend-i Kemâl-i Hucendî, Tokatî eş-Şeyh Mehmed Emîn Efendi'den dahi Buharî-yi Şerîf ve sâ'ir fenn-i hadîs-i

¹⁷ Dârü'l-fünûn Kütüphanesi: numero 7237.

¹⁸ 1115'de şehid edilen Şeyhü'l-islâm Feyzullâh Efendi'nin oğludur. 1090'da doğdu. Yigirmi dört yaşında -rûteb-i 'ilmiyyenin muntehâsı olan- Rûm İli Kâdî askerliği pâyesi verildi. Sultân Ahmed-i Sâlis'in müddet-i saltanatında yigirmi sekiz sene Bursa'da menfiyyen ikâmet eyledi. 1148'de makâm-ı meşihate ta'yîn olundu. Dokuz sene, iki ay o makâmında bulundu. 1158'de vefât etti. Üsküdâr'da medfûndur. Müstakîmzâde "kayd-ı tekellüften 'ârî, müteveccih-i dergâh-ı Cenâb-ı Bârî, şerîf bin şerîf, bir zât-ı 'arîk u 'arîf idi." diyor.

¹⁹ Hür çocuk, parlak atalarına tabi olur.

şerîf görülüp Şeyh Ahmed Nahlî-yi Şâfi'î-yi Mekkâ Silsilenâmesi ki kırk dört senedi hâvîdir, mumzâ vü mahtûm bu fakîre erzânî kılınıp ondan mâ'adâ turuk-ı şettâ ile dahi 'ilm-i hadîs-i şerîf²⁰ ve sâ'ir mesmû'ât u merviyât, bi'l-hâssa kütüb-i İmâm Fahr-i Râzî ve Muhammed-i Gazâlî ve te'lîfât-ı Şeyh Muhyi'd-dîn İbn 'Arabî kaddesa'llâhu esrârahum mecmû'ını ta'allüm ve istimâ' u tefhîm izni verilip ol esnâda ahsen-i ma'ârif-i cüz'iyeye meşk-ı hattîde dahi mefhar-ı mevâlî'l-'izâm Fındıkzâde Efendi, ba'dehû 'îmâd-ı Rûm Kâtibzâde Efendi'den mecmû'ı yedi sene kadar ta'allüm ü tahrîr olunup kuvve-yi karîbeye gelmiş iken inkisâr-ı zücâc-ı mizâc-ı fakîr bâ'is-i te'hîr olmuş idi. Fakîr-i 'azîmü't-taksîr, 'umûm-ı ahvâlde tefahhus-ı erbâb-ı suver u hâl ve tasaffuh-ı vücûh-ı ashâb-ı kemâl edip her kanda bir zât-ı marzi'l-hisâl ihsâs etse likâsına tâlib ve her ne kanda bir vücûd-ı mergûbü'l-fi'âl istimâ' eylese mehmâ-emken ictimâ' u iltikâsına dil ü cânla râgîb olup pervâne-yi vücûdu şu'le-yi sohbetine ilkâ ve metâ'-ı sıdk u ihlâstan mâ-hüve'l-mevcûdu hüdmetinde fedâ etmek üzere teşmîr-i sâk-ı ikdâm ve şedd-i bâzû-yı ihtimâm ile tahsîl-i meleke-yi cüz'iyeye ve tekmîl-i bizâ'a-yı 'ilmiyyeye bezl-i makdûr eyleyip ...

[8] Hatt-ı sülüs ü neshi Eğrikapılı Muhammed Râsim²¹ ve hatt-ı ta'lîki - yukarıda gösterildiği üzere- Fındıkzâde İbrahim²² ve Kâtibzâde Mehmed Refî²³ Efendilerden temeşşuk etti.

²⁰ *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başına ilsâk olunan varakada Tokadî Efendi'ye intisâbtan bahsettiği sırada "On sekiz ay dahi *Buhârî-yi Şerîf*'ten kırâ'at ve ba'zı ahyânda dahi bâ'is-i sohbet-i hakikat olmak bahanesiyle Hâce Hâfız Şîrâzî'nin dîvânından kırk altı gazel istimâ' olunmuş idi. Bi't-tamâm *Fıkh-ı Ekber 'Akâ'id-i Sabûnî* min evvelihî ilâ âhirihi ta'lîm buyurulmakla veşhu şevâ (?) gill u gışş-ı mevâdd-ı 'akâ'id olup ve ahyânen *Nefehâtü'l-Üns-i Mollâ Câmî*'den dahi ebhâs-ı keşîre-yi müşkile hall u ta'lîm buyurur idi." diyor.

²¹ *Teşnîfu'l-Ezher biTa'rîfi'l-Ahmer*'in hâtimesinde Müstakîmzâde, Râsim Efendi'yi şu beyitlerle medh ediyor:

Serlevha-yı şâhnâme-yi ma'ârif
'Unvân-ı berât-ı fazl u 'ârif

Râsim-i mersûm o zât-ı emced
Hem-nâm-ı habîb-i Hakk Muhammed

'Âyîne-yi tab'ı münclîdir
Bin sûret-i ma'rifet celîdir

Manzûrî olan niçe eserde
Hakkâ kütübe kodı hünerde

Hattını göreydi İbni Bevvâb
Ana yazılırdı sâhib-i bâb

Olurdu hattın ideydi seyrân
Bin çeşm ile İbni Mukle hayrân

Gülberg-i hurûfî zîver-i ser
Her noktası dürr-i 'izzet-efser

Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'ye İntisâbı

Evâ'il-i hâlinde Şeyh Mehmed Sâlih-i Sahvî'ye ve bi'l-âhire Tokadî Şeyh Mehmed Emîn Efendi'ye intisâb eyledi.²⁴ Mâddî ve ma'nevî üstâdı olan müşârun-ileyh Tokadî Efendi'ye merbûtiyyet-i [9] kalbiyyesi mertebe-yi kemâldedir. 'Âlem-i hayâtta ondan ayrılmadığı gibi 'âlem-i memâtta da ayrılmadığını -üstâdının ayakucundaki mezârı- lisân-ı hâl ile takrîr eder.

Müşârun-ileyhe intisâbını -*Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başındaki varakada- şu sûretle naklediyor:

'İlm-i hadîs-i Resûl-i Hallâk ve 'İlm-i tasavvuf u ahlâk dahi ta'allüm olunmak ârzûsı câygîr olup ne vech ile sûret-pezîr olur diyü müteveccih-i eltâf-ı hafîyye-yi Bârî-yi Kadîr olmuş

Şeyh u dedeye sülûsde sâlis
Eslâf-ı hünerverâna vâris

Reyhânîde itse meşk-ı hâme
Reyhâna döner sevâd-ı hâme

Her noktası dürr-i pür-safâdır
Her kît'ası kît'a-yı cevâhir

Kît'asını görse ola mebhût
Hem-seng ola mı onunla yâkût

Her karalama olup siyeh nûr
Her kît'a midâdı merdüm-i hûr

İtse kalemi sevâd-kârî
Tamğa-zen ola Karahisârî

Kilkindeki şîve-yi zarâfet
Ehl-i dili ide vakf-ı hayret

Kilki gibi bâd-pâ bulunmaz
Hakkâ ki gubârı fark olunmaz

Tahsîn-i tahsîn tebâreka'llâh
Üstâd-ı serây-ı şâh-ı âgâh

²² Câmî-i fakîr, ibtidâ onların pîş-i pîş-tahta-yı ta'lîmlerinde zânûzede-yi istifâde olmuşumdur. [Tuhfe-yi Hattâtîn nüsha-yı suğrâ: sahîfe 637]

²³ 'Abd-i fakîr, hatt-ı ta'lîkte bunların dahi nazar-ı 'inâyet-perverlerine niçe sâl mazhar olmuş idim. [Tuhfe-yi Hattâtîn nüsha-yı suğrâ: sahîfe 717]

²⁴ Müftî-yi Dımışk Seyyid Mehmed Halîl'in eserine yazdığı takrîzde* mensûb olduğu tarîkatleri şöyle zikrediyor: "Ebu'l-Mevâhib eş-Şeyh Sa'dü'd-dîn Süleymân Emînu'llâh el-'Arîf 'ale'l-âde biMüstakîmzâde el-Hanefî el-İstanbulî en-Nakşibendî el-Kâdirî el-Halvetî eş-Şâzelî ..."

Nusret-i Mübtedî nâmındaki eserinde ilk şeyhi "Mehmed Sâlih-i Sahvî" vesâtetiyile dâhil olduğu

* İstanbul On Üçüncü Mektep Müdîri Bahâ'e'd-dîn Bey'in nezdindeki mecmû'a-yı resâ'ilde muharrerdir.

Silsile-yi tarîkat-ı Halvetiyye şu sûretledir: "Müstakîmzâde Süleymân Sa'dü'd-dîn bin Mehmed Emîn - Mehmed Sâlih-i Sahvî - 'İsâ el-Mahvî - 'Abdü'l-Kerîm Fethî - 'Abdü'l-Ehad Nûrî - 'Abdü'l-Mecîd Sivasî - Ahmed Şemsî - 'Abdü'l-Mecîd Şirvânî - Şâh Kubâd - Mehmed Rakabe - Yûsuf Mahdûm Hüseyinî - Câmî-i Vird-i Settâr Seyyid Yahyâ kuddise sırrahu."

Dârü'l-fünûn Kütüphanesi'nde 7428 numarolu mecmû'adaki *Meşâyihnâme-yi İslâm*'ın kenârında müntesib olduğu tarîkat-ı Nakşibendiyye silsilesi şu tarzda münderictir: "Müstakîmzâde Şeyh Süleymân - Mehmed Emîn Tokadî - Ahmed Yekdest - Meyân Muhammed Ma'sûm Hâce Ahmed Fârûkî - Muhammed Bâkî Billâh - Hâce Emkengî - Dervîş Mehmed - Mehmed Zâhid - Ya'kûb-ı Çerhî - Hâce Mehmed Bahâ'eddîn Şâh-ı Nakşibend kuddise sırrahu.

idim. Vaktâ ki Şeyhu'l-islâm Hâmid Efendi Medresesi'nin müderrisi hâcegân-ı büzürgândan bir pîr-i rûşen-zamîrin haftada iki gün medrese dersi olmak üzere 'Akâ'id-i Mollâ Celâl istimâ' vü istikmâle mübâşeretle eyyâm-ı müdâvemetde nâgâh esnâ-yı derste bir zât-ı celîlü's-şân âgâh-ı zâhir oldı ki şahsı ma'lûmum, lâkin ebnâ-yı zamân ile 'adem-i ülfetim sebebiyle şöhreti meçhûlüm idi. Meger ki bizim meclis-i dersimizden ve erbâb u tullâbından dahi kurb-ı mekân sebebiyle yegân yegân haberdâr ve üstâdımız ile dahi ülfet-i kadîmesi var imiş.

Kocâst câzibe-yi tâli'-i Süleymânî

Ki âverd be serây-ı men ân perîrû-râ²⁵

كجاست جاذبة طالع سليمانى
كه آورد بسرآى من آن پرى رو را

Berây-ı ta'zîm ü tekrîm dersi te'hîr edip ol zât-ı melekîyyü's-sıfât sohbele âgaz ve cûş u hurûş ve bu 'abd-i kem-pâye-yi bî-vâye dahi saff-ı ni'âlde ku'ûd u hâmûş ve sem'-i cân ile güftâr-ı dürer-bârını gûş ederdim. Esnâ-yı tekellümde bende-nüvâzî buyurup bu çâker-i kemtere hitâb ile kavs-ı vücûb ve kavs-ı imkân ve kâb-ı kavseyn-i ev ednâ ve vücûd u şühûd bahslerinde tatbîk-ı şer'-i şerîf ederek tahkîk u ifâde ve müstem' olan şürekâ dahi sıdk u ta'zîm ile istifâde ederler idi. Netîce-yi sohbele bu kemîne-yi çâlâk bi'z-zarûre giryenâk olup hitâm-ı mecliste tevdi' u teşyî' olundu. Lâkin bu kebg-i vücûd-ı nâbûd ol şehsüvâr-ı fezâ-yı vuslatın ez-dil ü cân âvîhte-yi fitrâk-i istifâzası olup nâm-ı nâmîsinden istifsâr eyledikte eş-Şeyh Mehmed Emîn Efendi budur ve bu cây-ı vâlâya hemsâyedir diyü ihbâr eylediler. Meger ki ol mahalli teşrîfinden akdem sa'âdethânesinde cem'-i şem'-i sohbeti bulunan zevâtı tevkîf edip hayli demdir bir şikâr-ı serkeş âşikârdır ki onu dâm-ı sa'âdete [10] giriftâr eylemek derkârdır deyip ol şehbâz-ı âşiyân-ı 'irfân cenâh-ı lutf u iltifât ve himmet ile pervâz u cevelân ederek medrese-yi mü'esseseyi şikârgâh edip tenezzül ü nüzûl ve 'alâ-cenâhi's-sefer ol nükte-yi dakîkayı dahi miyân-ı ihvânda nümâyân ve meclis dahi kasr u sohbet-i mezkûra hasr edip yine 'avdet buyurmuş idi. Bu 'abd-i 'âsî dahi ictimâ' u iltikâsına tâlib olup bir rûz-ı feyrûz ki yekşenbe idi, 'ale's-seher âsitân-ı sa'âdethâne-yi 'âlîşânını cây-ı penâh edip bilâ-dakk-ı bâb gönül avından 'abd-i fakîri bâbında isticlâb eyleyip haddimden bîrûn ikrâm ile memnûn buyurduğu şehir-i mübârek-i mevlid-i Fahrü'l-Enâm 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm 1149 senesi idi. Bir sene ülfet-i 'âdiyye-yi zamân üzere evkât-güzâr olup sene-yi âtiyede âdâb-ı tarîkat ve 'ilm-i ahlâk ta'lîmine ibtidâ buyurduğu mecliste haymenişîn-i istimâ'-ı pîrdâşlardan fakat bir tâlib-i mevcûd idi. Ketm ü ihfâ ve 'adem-i ifşâ ile emr edip ba'dehû altı sene zarfında

²⁵ Süleymân'ın talihinin cazibesi nerede
Ki o peri yüzlüyü sarayına getirsin.

kütüb-i ehâdîs-i şerîfeden İmâm Nevevî'nin Hadîs-i Erba'în'i ve Nuhbetü'l-Fiker-i İbni Hacer bi't-tamâm ve Sahîh-i Buhârî-yi Şerîf'ten dahi rub'î mertebesini evkât-ı hâliyyede kemâl-i kereminden ta'lîm ve esrâr-ı 'ilm-i hadîs ve âsârı ve hurde-yi erkân-ı 'azîzânı tefhîm buyurur idi. Buhârî-yi Şerîf'i esnâ-yı ifâdede icâzet-i 'inâyet buyurup Ka'betü'l-Muhaddisîn eş-Şeyh Ahmed en-Nahlî el-Mekkî eş-Şâfi'î'den me'zûn-ı rivâyet olduğu zamânda ahz eylediği kırk dört senedi hâvî Verikât²⁶ nâmıyla

²⁶ Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde (3680) numarolu mecmû'ada Verikât münderictir.

Mezkûr kütüphanede (2780) numeroda mukayyed ve kendi hattıyla muharrer Dîvân-ı 'Alî Şerhi'nin kenârına [sahîfe 469] Müstakîmzâde, metindeki bir kıt'a-yı 'Arabiyye'nin "Senden sonra kelâmın bâkî olur. 'İbret ile nazar edip sana nâfi' olmasını sevdiğin kelâmı söyle ki senin 'akabinde seni hayr ile yâd eylemeye sebep ola." me'âlindeki tercemesini yazdıktan sonra şöyle diyor: "Pes şârih-i bî-perhîz dahi bu çend beyt-i nâcîzi teberrüken yâdigâr-i ehîbbâ ve bergüzâr-ı imlâ eyledi:

Rezîn-i nisbet-i Hâce Emînîm
Rehîn-i minnet-i Hâce Emînîm

Murâd-ı halk iderse Hak mutî'im
Mürîd-i hıdmet-i Hâce Emînîm

Egerçi tıfl-ı vaktim pîr-i dehrim
Tufeyl-i himmet-i Hâce Emînîm

Sebak-hân-ı mekteb feyzinde gönlüm
Kî tıfl-ı himmet-i Hâce Emînîm

Emân-ı Hak'dayım vaz'-ı cihândan
Zamîn-i zimmet-i Hâce Emînîm

Hakîri kıldı Hak bî-fâka sad şükr
Ganiyy-i ni'met-i Hâce Emînîm

Ma'âlî-mesnedinde ehl-i mecdim
Hakîr-i 'izzet-i Hâce Emînîm

Reh-i bî-sît-i Yekdest'e revânım
Mücîb-i da'vet-i Hâce Emînîm

Mekânımdır kemîn-i me'men-i kevn
Mekîn-i mekteb-i Hâce Emînîm

Süleymân ismim ammâ bir cihetten
Semiyy-i hazret-i Hâce Emînîm"

Mürşid-i müşârun-ileyhin vefâtına söylediği manzûme-yi târîhiyye ki Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi hattıyla seng-i kabre nakş edilmiştir. Âtiye derc olundu:

El-Bâkî Allâh

Gülsitân-ı Nakşibendî'den yine tîg-ı ecel
Bir gül-i sad-bergi kat' itdi hezâr âh u enîn

Ya'ni Tokadî Efendi ol Mehmed nâmdaş
'Ârif-i billâh emîn-i sırr-ı Rabbi'l-'Âlemîn

Mürşid-i râh-ı hidâyet hâcegânın erşedi
Vâkîf-ı sırr-ı ledün 'ilme'l-yakîn ayne'l-yakîn

Mürg-ı rehber olduğu ahrâra pes ma'rûf idi
Zât-ı ma'sûmü'l-irâde zü'l-cenâheyn-i zemîn

*mütedâvil-i eyâdî-yi sikât olan sened-i şerîfi mumzâ vü
mahtûm bu fakîre dahi 'atâ vu du'â buyurmuş idi.*

[11] Mürşidinin ve yirmi gün sonra vâlidesinin vefâtı üzerine “perîşân-hâl ve muztaribü'l-bâl olup mahvata-yı rûhâniyyîn olan Mahrûsa-yı Bursa'ya 'azîmet ve ol sûy-ı dil-cûda âsûde-yi zîr-i lihâf-ı türâb olan evliyâ-yı eslâf ve meşâyih-ı eknâfi ziyâret ve nev'an seyâhat ve teskîn-i harâret ile vatan-ı aslıye 'avdet” etti.²⁷

Rü'ûs İmtihânına Duhûlü ve Te'essürâtı

Âbâ vü ecdâdının mesleki olan tarîk-i tedrîse intisâb, kendince aksâ-yı metâlib olduğu *Devhatü'l-Meşâyih*'in nihâyetindeki makâlede Şeyhü'l-islâm Mustafâ Efendi'ye hitâben yazdığı şu satırlardan anlaşılıyor:

*Mülâzemet-i du'â-yı devlet-i pâdişâhîyle dest-mâye-yi a'lâ-yı
metâlibi zîb-i kabza-yı temellük eylemek dest-yârî-yi 'inâyet-i
veliyü'n-ni'amîye mevkûf olmakla bu vesika-yı enîka-yı
metîne-yi raziyyenin tahrîr ü ihdâsına cesâret olundu. Yed-i
'ulyâ-yı meymenet-karîn ve dest-i vâlâ-yı meyseret-
güzînlerinden mes'ûldür ki bu hâriç-i ez-defter-i ma'dûd
dâ'ilerin dahi dâhil-i hisâb-ı kerem-dîdegân-ı mev'ûd buyurup
zamân-ı devletlerinde cebhe-sâyân-ı evvelîn pâye-yi süllem-i
tevfîk-ı hayru'l-ferîk zümresine ilhâk u ta'lîk buyurup ihyâ
olunmak menû-tı celiyyü's-şurût irâde-yi himmet-i vâlâ-
nehmetleridir.*

'Araztu 'alâ mevlâye kulle makâsîdî

Fein şâ'e ahyânî ve in şâ'e etlefâ²⁸

عرضت علي مولاي كل مقاصدي

فان شاء أحياني و ان شاء اتلفا

Bu istid'âsı üzerine ne mu'âmele gördüğü ma'lûm değildir.

1164'te pederinin irtihâlinden dolayı “teceddüd-i infi'âl, istîlâ-yı hâl edip bi'l-ıztırâr rızâ-yı kazâ-yı Kakhâr 'akabinde şeyhü'l-islâm efendi tarafından imtihân-ı müderrisîn-i kirâm tenbîh ü i'lâm olunduğundan ilhâh u ibrâm-ı hayr-hâhân-ı ahbâb-ı şîrîn-keîâm ile [12] dâhil-i dârü'l-mihen-i imtihân oldukça

Siyemâ bâğ-ı hadîs-i Ahmed'in nahli idi
Yek-be-yek dest-i kerâmetle olup hil'at-güzîn

Eyleyüp habs-i nefes gavvâs-ı bahr-i Lâ-yezâl
Buldı dürr-i vaslı irdi asla fer'inden emîn

Asdikâdan pençe-yi şîr-i ecel dür eyledi
Ola Sıddîk'in karîni şîr-i Hak'la hem-nişîn

Peyk-i vahdet sırr-ı pâkinden okur târîhini
Oldı lâhûta revân Allâh deyüp rûh-ı Emîn
Fî-sene 1158

²⁷ *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başındaki varaka.

²⁸ Arz ettim efendime bütün taleplerimi,
İsterse ihya eder, isterse helak eder beni.

tahallüf-i merâm bir vech ile dahi tekdîr ü nâ-kâm eyledi.”²⁹ Bu imtihân, es-Seyyid Murtazâ Efendi'nin³⁰ zamân-ı meşîhatinde icrâ olundu. ‘Adem-i muvaffakiyyet, Müstakîmzâde’yi pek ziyâde müte’essir etti. Hattâ *Devha-yı Meşâyih*’ta Murtazâ Efendi'nin terceme-yi hâlinde “... İmtihân evvelinde bu fakîr-i mehîn

İzâ nâzertehüm lem telka minhüm

Sivâ harfeyni lime lime lâ tüsellem³¹

إذا ناظرتهم لم تلق منهم

سوى حرفين لم لا تسلم

siyâkında mihân-ı ye’s ü hirmân ve mihnet-bîn olmuş idim. *Ve mâ yümsik felâ mürsile lehu.*³² (وما يمسك فلا مرسل له)”³³

Dîvân-ı Hazret-i ‘Alî Şerhi’nde³⁴ “Târîh-i itmâm-ı şerhinden yirmi iki sâl mukaddem sûre-yi Fâtır evâ’ilinde *hel min hâlıkın gayru’llâhi*³⁵ (هل من خالق غير الله) kerîmesinden tederîs imtihânında bu tahkîk siyâkında *bi-gayr-ı silâkîn*in zebh olunduğumda zâhir ü bâtınımдан *felillâhi’l-hamdü ve’l-minne*³⁶ (فله الحمد والمنه) taleb ü ârzûsu dahi münselib olmuş idi. ‘*Lede’l-ımtihâni yükremü’r-raculü yühânü*’³⁷ (لدى الامتحان يكرم الرجل اويهان) diyor.

Hülâsatü’l-Hediyye ‘unvânlı eserindeki beyânâtı ise te’essür ve infi’âlinin en belîğ tercümânıdır:

Vaktâ ki Şeyhü’l-islâm Seyyid Murtazâ Efendi’nin medrese imtihânına pederim ve ceddîm tarîkı olmakla pederim rihletinden çend mâh mürûrunda ibrâm-ı ehibbâ ile dâhil oldum. Bitevfikillâhi te’âlâ ba’de edâ’i’l-merâm hıffet-i lihyemizi bahâne ve bizi inâle-yi matlabtan mu’âmele-yi bî-kesâne ile dâr eyledikte hükm-i şebâb ve kemâl-i meyl ü inkibâb ile Hazret-i Sivasî [‘Abdü’l-mecîd Sivasî] ve Cenâb-ı Nûrî [‘Abdü’l-ehad Nûrî] Efendilerin türbelerini beher cum’a seheri ramazân u ‘ıyd ve sayfu şitâ ve ba’id demeyip

²⁹ *Kânûnu’l-Edeb Tercemesi*’nin başındaki varaka.

³⁰ Şeyhü’l-islâm Seyyid Feyzu’llâh Efendi’nin oğludur. 1106’da doğdu. Müderris olup devre-yi mu’tâdeyi itmâm etti. 1154’te İstanbul kâdîsı, 1160’da Anadolu kâdî’askeri, 1164’de şeyhü’l-islâm oldu. Ma’lûl ve eyyâm-ı resmîyyede huzûru müşkil olduğundan 1168’de ‘azledildi. 1171’de vefât etti. Hazret-i Hâlid Türbesi hâricinde vâlidesinin civâr-ı kabrine defnolundu. Müstakîmzâde “Her tarîkla müteferridâne refât, muhtasaru’l-hâl, yegâne etvâr, her hâleti mülâhazadan ‘ibâret ve her hareketi müntec-i fikr-i salâbet olup arpalıktan nükûl ve ‘adem-i kabûlleri havâss-ı tab’-ı ‘iffet-perverindendir. Miyân-ı akrânda mutasallib ü metîn, muta’assıb-ı fi’d-dîn, ismi gibi merd-i ferd-i zamânî olmuş idi.” diyor.

³¹ Tartıştığın zaman onlarla, duymazsın onlardan,

Şu iki sözün dışında bir şey: “Niçin? Niçin?” Kurtulamazsın onlardan.

³² “Ve neyi tutarsa artık bundan sonra onu salıverecek yoktur.” Fâtır, 2.

³³ Es’ad Efendi Kütüphânesi’nde (2266) numeroda mukayyed *Devha-yı Meşâyih* nüshasının kenârına Müstakîmzâde “Bu âyet-i kerîme, mahall-i imtihândandır.” yazmıştır.

³⁴ [Nüsha-yı matbû’a: sahîfe 568]

³⁵ “Allah’tan başka bir yaratıcı var mı?” Fâtır, 3.

³⁶ Hamd ve minnet sadece Allah’a aittir.

³⁷ Bir kimse, saygınlığı imtihan edildiğinde ya kazanır ya da küçük düşer.

kırk hafta tamâmen ziyâret ü istimdâd edip ba'dehû Hazret-i Hâlid radya'llâhu 'anh ziyâret olunup 'avdet olunurdu. Kırkinci defada bir tesliyete mütesellî buyurmuşlardır ki iki sene mürûrunda tekrâr eyledikleri imtihânda [13] mümeyyiz, kendi üstâdım şeyhü'l-kurrâ, Şârihu'l-Buhârî Yûsufzâde 'Abdu'llâh Efendi ta'yîn olunup ve bu imtihânımıza gelsün demiş iken dahi varılmayıp ve ondan sonra halefi olan meşâyih-i İslâmiyye hazerâtına dahi bir âhar mâdde zımında bile târîh-i kitâba dek on beş sene olur ki varmaktan mahfûzum. Ma'a-hâzâ ba'zı meşâyih-i İslâmiyye âsâr-ı kalemimize rağbet ederler iken iltifât-ı gâ'ibâne ile iktifâ ederiz. Hemîşe anların ve tarîklarında bulunduğumuz e'izze-yi hâcegânın ve bi'l-hâssa pîrim Hazret-i Hâce Mehmed Emîn cenâbının rûhâniyyet ü himmetlerin bizlerden dâr eylemeye. Âmîn bi'n-nebiyyi'l-emîn ve âlihi'l-âminîn."³⁸

(آمين بالنبي ي الامين و على آله الامنين)

Te'lîfât ile İştigâli

Hıfvet-i lihye bahânesiyle meslek-i tadrîse idhâl edilmemesi, müşarun-ileyhi mâddeten ve ma'nen mutazarrır etti. Çünkü beyne'l-emsâl ihrâz-ı şereften, âbâ vü ecdâdının tarîkını ta'kîbten, bâ-husûs medâr-ı ma'îşetten mahrumiyetini intâc eyledi.

Te'mîn-i ma'îşet için te'lîfâta ve istinsâh-ı âsâra vakf-ı vücûd etti.

Vefâtı ve Medfeni

Evâhir-i 'ömründe Şeyhü'l-islâm Sâlihzâde Mehmed Emîn Efendi³⁹ rü'ûs teklîf eylediyse de itizâr u istinkâf ettiğinden müşarun-ileyh kendüye Bolu sancâğında kâ'in Çığa kazâsı ma'îşetini ber-vech-i te'bîd tevcih ile hakkında icrâ-yi kâ'ide-yi ehl-i nevâzî buyurmuştur.⁴⁰

Müstakîmzâde *Devha-yı Meşâyih*'ta Sâlihzâde'nin terceme-yi hâlinde "Muharrir-i fakîrin âbâ vü ecdâdım tarîki olan tadrîs-i resmî mesleğine idhâl babında istinzâc-ı bâl buyurduklarında kırk sâl mukaddem matlabım olup lâkin el-hâletü hâzihi ömrümün adem-i tahammülü ile isti'fâ eylemiş idim. Bedelinde bir ma'îşeti hakkımda te'bîd buyurup erzel-i 'ömrümde o nân-pâre ile hâlâ sedd-i ramak ve subh u mesâ rûh-ı latîfi yâd olunmak vâcibe-yi zimmetim olmuştur."

³⁸ Emîn olan Peygamber'in ve emîn olan âlinin hürmetine.

³⁹ İmâm-ı Sultânî Topkapılı Sâlih Efendi'nin oğludur. 1117'de doğdu. Müderris ve Selanik, Şam, Medîne-yi Münevvere, 1174'te İstanbul kâdisi, 1184'te Anadolu, 1188'de Rûm İli kâdî'askeri, 1189'da şeyhü'l-islâm oldu. İstîlâ-yı pîrî sebebiyle etrâf u etbâ'ını zabt u rabt edemediğinden on yedi ay sonra 1190'da azl ve Bursa'ya nefyedildi. Otuz gün sonra 1191'de vefât etti. Hazret-i Emîn civârına defnolundu. Müstakîmzâde "Min'am-ı kadrân, mükerrrem-i bî'imtinân, tarîk-ı hâcegâna müntesib, 'âmme-yi fukarâya şefik u muhibb, safvet ü hulûsu müttefak, celîlü'l-himem, cemîlü's-şeyem, lisân u cenâni yeksân bir zât-ı 'âlî-şân idi." diyor. Et'ime-yi nefiseye mâ'il idi. Dâ'iresinde tabh olunan et'ime, başka dâ'irelerde çıkmazdı. Gözlük kullandığından (Câmgöz) kendine lakab olmuş idi. Mühründe "Dâ'im emân-ı Hak'da Mehmed Emîn ola" mısra'ı menkûş idi.

⁴⁰ [Cevdet Paşa Târîhi: cild 4 sahîfe 237]

[14] *Ve Tuhfe-yi Hattâtîn*'in ta'lik-nüvisâna mahsûs kısmında “Bu fakîre bir medâr-ı ma'îşet kerem ü 'inâyet buyurmuşlardır. Hak te'âlâ mazhar-ı tecellî-yi ilâhî eyleye, âmîn.” diyor.

Vefâtına kadar müddet-i medîde hasta olduğu vesâ'ik-i âtiyeden anlaşılıyor.

'Akâdetü's-Sûfiyye'nin hâtimesinde 1201 senesi 'ıyd-ı adhâ gecesi eser-i mezkûru itmâm eylediğinden bahsettiği sırada “... Ene bi'l-'ileli'l-fehîmeti mübtelâ'ün menkûsun ve fi hücreti dârî mahrûsun ve 'an huzûri'l-cumu'ati ve'l-cemâ'ati mahbûsun ve 'an esbâbi'l-halâsi li-ülfeti'l- hullânî'l-hullesi me'yûsun. Min 'ileli ta'accebû bel nekâheti 'acebün. Ve hüve'l-me'lûfu bi-vahşeti'l-firâk el-mürtecî likâ'ehu te'âlâ bi'l-eşvâki.”⁴¹ (أنا بالعلل الفخيمة مبتلاء منكوس وفي حجرة داري) محروس و عن حضور الجمعة والجماعات محبوبس و عن اسباب الخلاص لالفة الخلان الخالص مايوس من عللى تعجبوا بل نقاهتى عجب و هو المألوف بو حشة الفراق المرتجى لقائه تعالى بالاشواق)

Ve Müftî-yi Dımişk Seyyid Mehmed Halîl'in eserine evâhir-i muharrem 1202'de yazdığı takrîzde “el-mahbûsu 'an edâ'i salâti'l-cumu'ati ve'l-cemâ'ati, el-melmûsu bi-envâ'i'l-'ilel el-mûce'âti...”⁴²

(المحبوس عن اداء صلاة الجمعة و الجماعات الملموس بانواع العلل الموجعات ...)

Ve Çiçekçizâde Seyyid Mehmed Tâhir Efendi'nin “el-Kıstâsü'l-Müstakîm” şerhine Receb 1202'de yazdığı takrîzde “el-Kâmilu fi'n-nuksâni el-kâsıru fi ubûdiyyeti'r-Rahmâni el-mahbûsu 'an edâ'i salâti'l-cumu'ati ve'l-cemâ'ati vel-me'yûsu bi'l-'ileli 'an ikmâli icrâ'i sâ'iri'l-me'mûrâti eş-Şeyh Sa'dü'd-dîn...”⁴³ (الكامل فى النقصان القاصر فى عبودية الرحمن المحبوس عن اداء صلاة الجمعة و الجماعات ...) (والمأيوس بالعلل عن اكمال اجراء سائر الامورات الشيخ سعد الدين ...) diyor.⁴⁴

Vird-i zebânı olan⁴⁵ “Tevekkeltü 'ale'l-Hayyi'l-Kayyûm”un

(توكلت على الحي القيوم) 'aded-i hurûfunca 1202 Şevvâlinin 22'nci⁴⁶ pazar günü vefât etti. Akrabâsından Eyyûb Câmî'i Vâ'izi Yahyâzâde [15] Şeyh Mehmed

⁴¹ Ben büyük hastalıklara mübtelâ oldum. Evimin odasında korunuyorum. Cuma namazından ve cemâatle kılınan namazlardan engellendim. Samimi dostlarımla ülfet için kurtuluş sebeplerinden ümitsizim. Benim hastalıklarına hayret ediyorlar; hâlbuki iyileşmem tuhafır. O, ayrılığın yalnızlığıyla alışkın hâle gelmiştir ve şevkle yüce Allâh'a kavuşmayı ümit ediyor.

⁴² Cuma namazından ve cemaatle kılınan namazlardan engellendi ve acı veren türlü türlü hastalıklara düçar oldu.

⁴³ Noksanlıkta kâmil olan ve Rahmân olan Allâh'a ibadette yetersiz kalan, cuma namazını ve cemâatle kılınan namazları edâ etmekten engellenmiş, hastalıklar sebebiyle diğer emredilen şeyleri yerine getirmekten ümidini kesmiş Şeyh Sadeddîn ...

⁴⁴ Garîb ü hazîn teşâdüflerendir ki şu satırları tebyîz ettiğim esnâda -ta'bîr-i ma'rûf ile- esîr-i firâş-ı ıztırâb idim. Tebyîze mecbûren fâsıla verdikten birkaç sâ'at sonra Operatör Doktor Hüseyin Hakkı Beg tarafından -hazâkat u şefkat ile- vücûd-ı za'îfimde mühim bir 'ameliyye icrâ edildi.

Eylerim Allâh'ıma hamd-i 'azîm

Zâlike takdîru'l-'azîzi'l-hakîm (ذلك تقدير العزيز العليم) “İşte bu, azîz ve alîm olan Allâh'ın takdiridir.” Yâsîn, 38.

⁴⁵ Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde (3182) numarolu *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin nüsha-yı mübeyyesinin başka yazılan muhtasar terceme-yi hâli.

⁴⁶ Mezkûr *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başına, Hamîdiye Kütüphanesi'nde (124) numeroda mukayyed ve Müstakîmzâde'nin hattıyla muharrem *Mektûbât-ı İmâm Ma'sûmî*'nin cild-i evveline yazılan muhtasar terceme-yi hâlinde, *Mecelletü'n-Nisâb*'ın ilk sahifesinde, Pertev Paşa Kütüphanesi'nde (427) numarolu *Ükûdu'l-Lü'lü'yye*'nin kenârında, Müstakîmzâde'nin ehibbâsından Hattât İbrâhîm Tâhir Efendi tarafından istinsâh edilen *Tuhfe-yi Hattâtîn* nüshasının nihâyetine 'ilâve olunan fıkrada (22 Şevvâl) gösterilmiş ve Dârü'l-fünûn Kütüphanesi'nde (7428) numarolu mecmû'adaki *Silsile-yi*

Sa'dü'd-dîn Efendi imâmet ederek Fâtih Câmi'-i Şerifi'nde "cem'iyet-i kübrâ ile"⁴⁷ cenâze namâzı edâ ve Zeyrek kurbunda sadr-ı esbak Pîrî Mehmed Paşa'nın eser-i hayrî olan Soğukkuyu Câmi'i makberesinde⁴⁸ mürşidi Tokadî Şeyh Mehmed Emîn Efendi'nin ayak ucuna defn olundu. Kitâbesi:

Âh mine'l-mevt

Allâh subhânehu ve te'âlâ Hazretleri merhûm u mağfûrun-leh tarîk-ı Nakşibendî Tokadî Şeyh Mehmed Emîn Efendi Hazretleri'nin hulefâsından 'ilmen ve tarîkan ve sinnen Şeyh Müstakîmzâde Süleymân Sa'de'd-dîn Efendi'nin rûhu için 'âmmeten cemî'an mü'minîn ve mü'minât için el-fâtîha.

23 Şevvâl 1202⁴⁹

Ahlâkı

[16] Bir hânedân-ı 'ilmin necl-i nebîli olan Müstakîmzâde Süleymân Sadü'd-dîn Efendi, "Mehdden lahde kadar taleb-i 'ilm ediniz." emrine itâ'atle yetmiş bir senelik hayâtında bilâ-fâsıla tahassul ve neşr-i ma'rifet etti. Bir silsile-yi mesâîf teşkîl eden hayât-ı pâkizesinin her devresinde 'ilimden başka şeyle meşgûl olmadı. Dem-i sabâvetinde vâlid-i fâzılının rahle-yi 'irfânında bed' ettiği 'ilmi, tâbûta girerken hatmetti. Mâddî ve ma'nevî bütün ezvâkı 'ilimde buldu.

Nakşibendiyye Risâlesi'nin -Tâhir Efendizâde 'Abdu'llâh 'Âtîf kalemiyle 1238'de yazılan nüshasının nihâyetinde de "riyâzet-keş-i perhîz-i pür-zehr-i âlâyîş ve lezâ'iz-i ekl ü şürbten sıyâm üzere 'tevekkeltü 'ale'l-Hayyî'l-Kayyûm / 1202' (توكلت على الحي القيوم) târîhi Şevvâlinin yigirmi ikinci rûz-ı dilsûz-ı pür-dehşetinde sinîn-i sinleri yetmiş seneden ziyâde iken 'âzim-i dârû's-selâm ..." denilmiştir. Hâlbuki kitâbe-yi seng-i mezârında (22 Şevvâl) târîhi mahkûktur. Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde 'Atâzâde Lebîbâ Târîhi'nde "1202 Şevvâlinin ...nci pazar irtesi günü" sûretinde muharrerdir.

⁴⁷ ['Atâzâde Lebîbâ Târîhi: sahîfe 99] Târîh-i Lebîbâ 1198 Recebinden 1204 Reb'ü'l-evveline kadar tevcihât-ı resmiyye ve vakâyi-i cüz'iyeyi hâvîdir. Mukaddemesi yoktur. Mü'ellifin ismi, kitâbın başına işâret edilmiştir.

⁴⁸ Müstakîmzâde Envâru'd-Diyâr biHimâyeti'l-Âbâr nâmındaki risâlesinin nihâyetinde İstanbul sularına 'â'id makâlede so'uk kuyudan bahsederken der ki: "Şeyhü'l-islâm Zenbilli 'Alî Efendi'nin birâderzâdesi olan siddîkiyyu'n-neseb sadr-ı esbak-ı ehabb Pîrî Mehmed Paşa-yı Karamanî'ye temlîk-i sultânî vukû'uyla fevkında medrese ve câmi'-i şerîf ve kendine bir sarây-ı latîf binâ ve evlâdına tevliyeti şart eyleyip hâlâ nesl-i celîli yedlerinde. Edâmu'llâhu te'âlâ. (ادم الله تعالى) Ve medreseye muttasıl mezâristânda kibâr-ı eslâftan Lugat-ı Şâhidî şârihi silsile-yi nesl-i sadr-ı mezbûrdan Şeyhî Mehmed Beg Efendi ve pederi 'Abdü'l-bâkî Beg ve ana karîb pîr-i fânî-yi dil-âgâh, pîr-i perver-i ehlu'llâh, sâlik ve meslek-i tarîka-yı Bekriyye Tokadî Hâce Mehmed Emîn kudîse sırruhu'l-metîn cenâbının mezâr-ı pür-envârı dahi vâkı' olmuştur. Revvahu'llâhu ervâhahüm. (روح الله ارواحهم)"

⁴⁹ Müstakîmzâde gibi bir fâzıl-ı kâmilin mezâr taşına böyle sebk u rabttan 'ârî sözler yazılmasına ta'accüb olunur. Bu sözler Bâkî ve Hâkânî merhûmların kabirlerine nakş olunan kitâbeleri ihtâr ediyor. Milletten tenvîr-i ezhânına ve tehzîb-i lisânına çalışan zevât-ı fâzılının mezârlarına -teşvîş-i ezhân ve tehvîş-i lisân edecek- sözler yazmak, zevât-ı müşârun-ileyhimin hüdemat-ı 'ilmiyelerine karşı gâlibâ nişâne-yi şükran 'addedilmektedir.

"Ben nasıl etmem ta'accüb yârîmin yârânına"

***

Mezâr taşının fotoğrafisini ihdâ ve suver-i sâ'ire ile de ibrâz-ı mu'âvenet eden Sefîne-yi Evliyâ mü'ellifi İstanbul Rûsûmât Baş Müdriyyeti'nden mütekâ'id fazîlet-mendân-ı milletten Hüseyin Vassâf Beg'in nâmını hürmetle yâd ederim.

Havâyic-i zarûriyyeyi mümkün mertebe tedârük edebilecek kadar cüz'î bir meblağla iktifâ ederek istihsâl-i servet ve te'mîn-i refâhet sevdâsına düşmedi. Ta'bîr-i hakîkî ile 'ilme 'ilim için vakf-ı vücûd eyledi.

'Ulûm-ı mürettebeyi tahsîl ettikten sonra âbâ vu ecdâdının irsine ittibâ'en tadrîs imtihanına dâhil olup da Şeyhü'l-islâm Murtazâ Efendi tarafından "hiffet-i lihye" bahânesiyle neyl-i matlabtan mahrûm edilmesi üzerine o kadar mükedder ü me'yûs oldu ki bu mahrûmiyeti "bi-gayrı sikkîn zebh" olunmak derecesinde fecî' addetti.

İmtihânda isbât-ı liyâkat eden bir zâtı, hiffet-i lihye vesîlesiyle -eyyâm-ı sabâvetinden beri hazırlandığı- bir meslekten, hem de esbâb-ı ma'îşetten mahrûm etmek o kadar garîb bir harekettir ki 'akl u mantık mebhût olur. Murtazâ Efendi'nin

Yek ser-i mû ger şüdfî dîn be-mehâsin dürüst

Kûs-ı velâyet zedî teys-i tavîlü'l-lihye⁵⁰

يك سر موكرشدى دىي بمحاسن درست

كوس ولايت زدى تيس طويل اللحى

me'âl-i hakîkat-âmîzinden gâfil, yâhud müteğâfil bulunması mûcib-i istiğrâbtır.

Bununla berâber Murtazâ Efendi "Nifâk etmişler ammâ ma'nevî himmet buyurmuşlar." fehvâsınca Müstakîmzâde'yi rü'ûs-ı tadrîsten mahrûm etmekle min-cihetin 'âlem-i 'ilme hıdmet etti. Zîrâ Müstakîmzâde, sâye-yi rü'ûsta medresede okutacağı derslerden -ki sudûrda kalıp sutûra intikâl etmemesi muhtemel, belki muhakkak idi- daha mühim ve nâfi' ve sahîfe-yi 'âlemde sâbit eserler vücûda getirmeye vakit buldu. Rü'ûsa nâ'il olamaması, kendini [17] ma'nen fevka'r-rü'ûs bir mertebeye nâ'il eyledi ki müşârun-ileyh -hiffet-i lihye vesîle-yi 'acîbesiyle- kendine gadr edenlerden, te'lîfât-ı nâfi'aya hasr-ı hayât ve o sâyede nâmını ihyâ etmek sûretiyle ma'nen intikâm aldı denilebilir.

Müstakîmzâde'nin 'umûm-ı âsârı -zamânına göre- vâsi' bir 'ilmin, nâmütenâhî bir gayretin mahsûl-i güzînidir ki ma'lûl, bâ-husûs fakîr olduğu hâlde vesâ'it-i müte'addide ve mükemmeleye ve tetebbu'ât u tedkîkât-ı 'amîkaya mütevakkıf olan büyük-küçük yüzden mütecâviz eser-i nâfi'î nasıl vücûda getirdiğine ta'accüb etmemek kâbil değildir.

Te'lîf ü terceme ettiği bunca eserden başka istinsâh u tashîh eylediği nüsh-ı kesîreyi nazar-ı dikkate aldıkça kesret ü kıymet-i âsâr ile -ba'zı emsâl-i fâzılası gibi- ma'ârif-i milliyemizin mâ-bihî'l-iftihârı olan bu fâzıl-ı 'âlî-kadri -ta'bîr câ'iz ise- 'ilm makinesi 'addetmek lâzım gelir.

Ba'zı resâ'ilini ihtivâ eden iki mecmû'aya⁵¹ yazılan gâyet muhtasar terceme-yi hâlinde beyân olunduğu vech ile "me'vâ-yı dîrîn ve 'iffethâne-yi pîşîninde halvet-güzîn-i peygûle-yi ârâm ve seccâde-yi ta'abbüdde subh u şâm pâ-ber-cây-ı kıyâm" iken "unfuvân-ı şebâbından evân-ı sinn-i vukûf u şeyhûhetine müntehî olunca nakd-i vakt-i 'ömr-i 'azîzini tahrîren ve takrîren

⁵⁰ Eğer din, azıcık bıyık ve sakal ile doğru ve sağlam olsaydı; velilik ve dervişlik davuluna sakalı uzun olan keçi vururdu.

⁵¹ Bahâ'e'd-dîn Beg'deki mecmû'a-yı resâ'ilin başında ve kütüphanemde (296) numarolu mecmû'anın nihâyetinde münderictir.

neşr-i 'ulûm-ı zâhiriyye vü bâtiniyye"ye sarf eylemesi ve "riyâzet-i şâkka ile meşhûr"⁵² ve

Külbe-yi hüzn içinde kaldı hazîn

Hem-demi gussa hem-nişîni enîn

me'âline mâsadak olduğu hâlde mesâ'il-i şettâdan bâhis niçe âsâr-ı nâfi'a te'lif ü terceme etmesi, himmet-i 'âliye erbâbının ser-âmedânından olduğuna delîl-i celîldir.⁵³

Âsârında hıdemât-ı 'ilmiyyesine dâ'ir -sâ'ika-yı tevâzu' ile- bast-ı makâl eylemediği için hangi zevâta hangi 'ulûmu tadrîs ettiği ma'lûm değildir. Yalnız Rûm İli kuzâtından [18] Hattât Şehrî Ahmed Resmî,⁵⁴ tahvîl kalemi kâtiblerinden Mehmed Sâlih Şem'î,⁵⁵ yeniçeri kalemi kâtiblerinden Na'leynîzâde Seyyid Mehmed Nesîb,⁵⁶ dîvân-ı hâkânî küttâbından Serheng Mustafâzâde Mehmed Sâlih⁵⁷ Efendilerin terceme-yi hâllerinde

"Bu fakîrin ba'zı dersimize dahi tenezzül eylemiş idi."

"Abd-i kem-vâyenin halka-yı ifâde ve himâyesini niçe zamân iltizâm eylemiş idi."

"Sâ'ir fuhûlden ve bu gûşegîr humûlden dahi telemmüz ile hal'-ı na'leyn-i cehl edenlerdendir."

"Bu bende-yi müstemendin hıdmetine dilbend ve dâ'ire-yi ta'lîm-i 'âcizâne ve terbiye-yi fakîrânemize tenezzül ile nevbenev müstefiz ve hissemend olduğu eyyâm ..."

kabîlinden birkaç söz görülüyor.

Kâşki iltizâm-ı tevâzu' etmeyip de Menâkıb-ı Hünerverân sâhibi Mustafâ 'Âlî Efendi merhûm gibi her eserinde her vesîle ile kendinden -fakat münâsib sûrette- bahs eyleseydi hâ'iz-i ehemmiyet olan şahs-ı muhteremine ve yetiştirdiği erbâb-ı kemâle dâ'ir ma'lûmât-ı mufassala istihsâl ederdik.

Müşârun-ileyh, mâdâme'l-'ömr te'ehhül etmedi. Hattâ Mürşidü'l-Müte'ehillîn'de:⁵⁸

"Mütercim-i fakîr hafazahu'l-Hafîzu fî-tarîkati's-şer'ati min külli taksîrin⁵⁹

(حفظه الحفيظ في طريقة الشريعة من كل تقصير) dahi bu sene-yi cedîde-yi seb'inde⁶⁰ tekmîl-i erba'în eylemeye karîb olmuş idim. İlâ-hâzihi'l-ân vehâmetini tefekkür ve

⁵² Hamîdiye Kütüphanesi'nde (124) numeroda mukayyed Mektûbât-ı İmâm Ma'sûmî'nin baş tarafına yazılan muhtasar terceme-yi hâli.

⁵³ Yukarıda işâret edildiği üzere Müstakîmzâde, 'Akîdetü's-Sûfiyye nâmındaki eserinin hâtimesinde envâ'-ı 'ilel sebebiyle hüccresinde mahbûs ve ülfet-i yârândan me'yûs olduğu hâlde eser-i mezkûru itmâm ettiğini söylüyor.

⁵⁴ [Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 87, 458, 459]

⁵⁵ [Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 87, 458, 459]

⁵⁶ [Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 87, 458, 459]

⁵⁷ [Şerh-i Evrâd-ı Süheylî mukaddemesi]

⁵⁸ [Dârü'l-fünûn Kütüphanesi numero: 7257 sahîfe 174]

⁵⁹ Şeriat yolunda her türlü kusurdan, eksikten onu koruyucu olan Allâh korusun.

⁶⁰ 1170 senesi.

selâmetini tezekkür üzere imrâr-ı zamân edip te'ehhül ü tezevvüce bi't-tab' meyelân-ı nümâyân olmadı. *Sehhil emrehu'l-Müste'ânu.*⁶¹ (سهل امره المستعان)

Ve Dîvân-ı Hazret-i 'Alî Şerhi'nde:⁶²

“Bu târîhlere dek⁶³ servet-i tabî'at ve servet-i beşeriyet, kânûn-ı nefsâniyyette muntafi ve mürtekibâtan perhîz ile olduğum hâne-yi bî-minnette ferîd ü vahîd mazhar-ı lutf-ı Hafî olmaktadır. Kaldı ki fezâ'il-i izdivâc, 'abd-i fakîrde olan mevânî'den ekaldır.”

diyor.

“Vehâmetini tefekkür ve selâmetini tezekkür” ile gâ'ile-yi â'ileden âzâde olması da birçok mühim ve müfid eser vücûda getirmesinin 'avâmil-i hakîkiyyesinden 'addolunabilir.

[19] Müşârun-ileyhin silsile-yi nesebi kendinde münkatı' oldu. Fakat, - hatt-ı destiyle muharrer- bir mecmû'a-yı kıymetdâra⁶⁴ “Derler ki insânın nâmı, nesliyle bâkî kalır ve nesli olmayan için nâm yoktur. Ben de onlara derim ki benim neslim, bedâyi'-i hikmetimdir. Neslimiz yoksa bedâyi'-i hikmetimizle mütesellî oluruz.” me'âlinde bir kıt'a-yı 'Arabiyye⁶⁵ kayd etmiştir ki tamâmiyle mu'arrif-i hâlidir.

Zîrâ müşkilât-ı gûnâgûn içinde ortaya koyduğu âsâr-ı 'adîde, en hayırlı evlâd u ahfâd derecesinde nâm-ı cemîlini ebediyyen hayr ile yâd ettirmeye kâfidir.

Şekli

Müstakîmzâde, tavîlü'l-kâme, haffü'l-lihye, za'îfü'l-bünye,⁶⁶ 'âlî-cenâb ve şedîdü'l-infi'âl idi. Yukarıda söylendiği vech ile rü'ûs-ı tederîsten mahrûmiyyet, kendini o kadar müte'essir ü münfa'il etti ki -evvelkinden iki sene sonra icrâ olunan- imtihânda, üstâdı 'Abdu'llâh Efendi mümeyyiz olduğu hâlde şeyhü'l-

⁶¹ Kendisinden yardım istenen Allâh onun işini kolaylaştırsın.

⁶² [Nüsah-ı matbû'a: sahîfe 542]

⁶³ Dîvânın târîh-i şerhi olan 1186'dır.

⁶⁴ Es'ad Efendi Kütüphanesi: *Mecmû'a-yı Müstakîmzâde* numero (3756 sahîfe 90)

⁶⁵ Yekûlûne zikru'l-mer'i yebkâ binleslihi
Ve leyse lehu zikrûn izâ lem yekûn neslû
Fekultu lehüm neslî bedâyi'u hikmetî
Fe in fâtenâ neslun fe innâ bihâ neslû

يَقُولُونَ ذَكَرَ الْمَرْءِ يَبْقَى بِنَسْلِهِ
وَلَيْسَ لَهُ ذِكْرٌ إِذَا لَمْ يَكُنْ نَسْلُهُ
فَقُلْتُ لَهُمْ نَسْلِي بَدَائِعِ حِكْمَتِي
فَإِنْ فَاتَنَا نَسْلٌ فَأَنَا بِهَا نَسْلُهُ

⁶⁶ Bahâ'e'd-dîn Beg'deki mecmû'a-yı res'ilde ve kütüphanemde (296) numarolu mecmû'ada münderic terceme-yi hâli.

“Bu fakîr gibi haffü'l-lihye, nahîfü'l-bünye

Bu fakîr gibi lihyesi haffî ve rûhu hafîf” [Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 388 ve 296]

[Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 383]de Sultân Ahmed-i Sâlis'in oğlu Şehzâde Sultân Mehmed'in terceme-yi hâlinde kendi sarığından şu sûretle bahsediyor: “Birâder-i mihterleri -hem-nâmı olduğum Sultân Süleymân ile ikisi henüz efendilerden iken rihletleri münâsebetiyle ser-i sanduklarına bu fakîrin kadîmden beri mu'tâdim olan 'imâme gibi destâr-ı sûfiyâne vaz' olunmuştur.

islâm Murtazâ Efendi tarafından imtihâna gelmesi için vâkı' olan da'vete icâbet eylemedi. Hâdise-yi mahrûmiyetten sonra meşîhat-i İslâmiyye makâmına gelen zevâta da hiçbir sûretle mürâca'atta bulunmadı. Hattâ şeyhü'l-islâm efendiler "âsâr-ı kalemiyyesine rağbet" ederlerken "ülfet-i gâ'ibâne ile iktifâ ederek" semtlerine uğramadı.

Bu hâller, müşârun-ileyhin 'izzet-i nefsinin muhâfaza eden bir merd-i 'âlî-cenâb olduğuna şehâdet eder. Binâ'en 'aleyh her vech ile şâyân-ı takdîr ü tebci'dir.

[20] Hutâm-ı dünyâ için nefsinin tezlîl ve halka tekâpû etmemek şübhe yok ki bir hareket-i fâzıladır. Fakat bir şeyhü'l-islâmın hatâsından mütevellid infî'âlî onun, ahlâkına da intikâl ettirmek biraz fazladır. İnfi'âl, Murtazâ Efendi'nin infisâliyle berâber zâ'il olsaydı derd-i ma'îşetten ve onun netîce-yi tabî'yyesi olan gumûm u humûmdan âzâde olurdu da belki daha çok âsâr-ı kıymetdâr vücûda getirebilirdi.

Kânûnu'l-Edeb Tercemesi müsveddesinin nihâyetinde bir sahîfenin kenârına müşârun-ileyh şu sözleri yazmıştır ki ahlâkına ta'alluk etmek i'tibârıyla pek mühimdir:

"İnâyet-kârım efendim, iki mâddeden haz eylemediğim sebepten mezâkım değildir. Biri imtinân ve biri intizâr. La'net be-her dü. Hak te'âlâ masûn eyleye, âmîn."

İmtinân u intizâra tahammül edemediğindendir ki fakr u fâkaya tahammül eyledi. Herkesten, her şeyden kat'-ı emel ile ihtiyâr-ı inzivâyaya mecbûr oldu. Bu sûretle -zâhiren- nefsinin mutazarrır, fakat niçe âsâr-ı müfide ile ahlâfını müstefid ü müteşekkiri etti.

Nef'-i nâs ile hayru'n-nâs olmak için "*Terk-i kâm-ı hod giriftem tâ berâyed kâm-ı dost*"⁶⁷ (ترك كام خود كرفتم تا بر آيد كام دوست) mısra'sının tazammun ettiği fedâkârlığı fi'len ibrâz etmekten başka çâre yoktur. Âsârıyla sâbittir ki Müstakîmzâde, fi'len terk-i kâm ve nef'-i nâsa ikdâm ile bi-hakkın hayru'n-nâs olanlardandır.

Süleymân Fâ'ik Efendi'nin Beyânâtı

Ta'nezenlikte fâ'ikü'l-akrân olan Süleymân Fâ'ik Efendi⁶⁸ -pek meşhûr, lâkin nüshası nâdir olan- mecmû'asında Müstakîmzâde'yi ni'met-i nâşinâslıkla ithâm etmektedir. İfâdâtını 'aynen nakl ediyorum:

"Müstakîmzâde Süleymân Efendi ki vilâdeti 1131, vefâtı 1202'dir. Evkâtı fakr u zarûretle mürûr ve ayaklarında nikrîs 'illeti zuhûr edip çok zamân kibâra ba'zı kütüb ü resâ'il yazmaya ta'ayyün ile ma'lûmâtlı âdem olmakla, sagîr ü kebîr elliye karîb mü'ellefâta muvaffak olmuştur. Şi'r ü inşâsı şâyân-

⁶⁷ Dostun isteğinin olması için kendi muradımдан ferâgat ettim.

⁶⁸ Tunuslu 'Abdu'llâhzâde Kıbrıs muhassılı Hâfız Ağa'nın oğludur. Babası muhassıl iken 1198'de Sakız'da doğdu. Biraz tahsil-i 'ilm ettikten sonra Sadâret Mektûbu Odası'na dâhil olarak tedricen terakî eyledi. Sadâret mektupçuluğunda, mâliye tezkireciliğinde, eshâm mukâta'acılığında, Anadolu, Harameyn, Cezîre muhâbeciliklerinde, Rûznâmçe-yi Evvel mansıbında, Cerîde Nâzırlığı'nda ve sâ'ir hizmetlerde bulundu. 1254'te vefât etti. *Sefînetü'r-Rü'esâ'*'yi tezyîl eyledi. Şâ'irdir. İsmi ve mecmû'ası, şahsından daha meşhûrdur.

ı tahsîn değildir. Her neyse kendisi kâbiliyetlice kimesne olup imtihâna da girmiş iken [21] rü'ûs verilmeyip bunca nâ-be-câ kimseler müderris olmuş iken tarîkı 'uzmâsından bir kimesne bu âdemiñ ne kâbiliyetine ve ne de ced-be-ced 'ulemâzâdeliğine i'tibâr ile tarîk-ı 'ilmîden tadrîs şöyle dursun cihet-i 'ilmiyyeden ber-ramak edecek bir ednâ cihet dahi vermediler. Nihâyet re'îs ü kethudâ ve defterdâr mansıplarında tekrâr ile Mekke-yi Mükerrerme'de vefât eden Seyyid Feyzu'llâh Efendi⁶⁹ evâ'il-i hâlinde Müstakîmzâde'nin sâkin olduğu Şehremîni semtinde mukîm olmak münâsebetiyle hâline vâkıf olmakla riyâsetinde şeyhü'l-islâm bulunan "Câmgöz" demekle mukallem Topkapulu Sâlihîzâde Emîn Efendi'ye söyleyip şehriyye 50 kurûş bir mâ'îşet teb'îd ettirmiş ve meydân-ı ehl-i perverîde taş dikmiştir. Müstakîmzâde'ye lâyık olan efendi-yi mûmâ-ileyhin bu âdemiyyetini bilip takrîran ve tahrîran şükrünü edâ etmek iken efendinin oğluna bir lıhye târîhi ki nesren hatt-ı şerîf / 1199 (خط شریف ۱۱۹۹) 'ibâresidir, ondan mâ'adâ müellefâtında harf yazmayıp Ravzatu'l-Meşâyih⁷⁰ ve Silsiletü'l-Hattâtîn⁷¹ ve sâ'ir eserlerinde Topkapulu bana tarîkımdan ferâğım mukâbelesinde te'bîd-i mâ'îşet virdi diyü zikr u senâ ider. "Sağ olsa da şuna desem ki, sen mâ'îşetten kırk sene evvel imtihâna girmişsin, müderris olamamışsin. Sonra nikrîsten muk'ad olmuşsun ve çok zamân oturduğun yerde te'lîfâta mübâşeretten gayrı bir işe yaramamışsin. O müddet için de sana tarîkın 'uzmâsında kimesne merhamet edip yüzüne bakmamış. Kırk sene 'ömrün fakr ile geçmiş. İşte cümlemiz biliriz ki⁷² sana mâ'îşeti Feyzu'llâh Efendi yaptı. Onu senâ etmeyip Sâlihîzâde'yi senâ etmek niçün olsun? Bunun sebebi bu tarîk-ı 'ulemâda olanlar tarîk-ı hâcegânîde olanları çekemeyip onlardan kendilerine bir 'inâyet olsa da ketmederler. Yine tarîkları ricâline 'addederler. Hattâ ba'zı ferzâne 'ukalâsı tarîkları ricâline 'uzmâsı sâyesinde metâlib-i dünyeviyyelerini tahsîl edemeyerek tarîk-ı hâcegânî ricâline mürâca'at ve ekseri dahi izhâr-ı fakr u zarûret ile pâyeye vü arpalık ve akçe vü boğça misillü tena'umât ile mütena'im olduklarında ebnâ-yı cinslerinden ketm ile veliyyü'n-ni'am efendimiz ve kâdî'asker efendimiz himmet buyurdu diyü tarîkları ricâlini uçururlar. Onlar ise 'inâyet degil meclislerine gelen olur ise onlara kahve içirmekte buhl ederler ve cümlesi hasûd ve bed-ahlâk ve 'âlemin ni'metine hased ederler. Kimesne de bir güzelce su bardağı bulunduğunu istemez le'im âdemler olmakla kimesneye himmet ü 'inâyet etmezler. Müstakîmzâde bu gürûhtan olup ancak ricâl-i Devlet-i

⁶⁹ Mîrî dellâlbaşısı Seyyid Mustafâ Ağa'nın oğludur. 1143'de İstanbul'da Şehremîni semtinde doğdu. Nişancı iken Hicâz'a gidip ba'de'l-hac Şeyh Mahmûd nâmındaki mahalde 20 Zi'l-hicce 1207'de vefât etti.

⁷⁰ Devha-yı Meşâyih

⁷¹ Tuhfe-yi Hattâtîn

⁷² Müstakîmzâde'nin vefâtında Süleymân Fâ'ik Efendi 4 yaşında idi.

‘Aliyye’nin nüfûz u ikbâlini çekemediğinden Feyzî Efendi’nin
‘inâyetini ketm ile Topkapulu’yu uçurmuş.’”

Müstakîmzâde kendi ta‘bîriyle “erzel-i ömründe” Şeyhü’l-islâm Sâlihîzâde Efendi tarafından tahsîs olunan nân-pâreye fi’l-hakîka Seyyid Feyzu’llâh Efendi’nin [22] delâletiyle nâ’il olduysa evvelâ müşârun-ileyhin, sâniyen Sâlihîzâde’nin “subh u mesâ rûh-ı latîfini yâd eylemeyi vecîbe-yi zimmet” ‘addetmeli idi.

Feyzu’llâh Efendi’nin delâlet-i insâniyyet-mendânesine vâkîf olduğu hâlde vazîfe-yi şükr ü minneti edâ etmediyse müstehakk-ı mu‘âhazedir.

Müstakîmzâde gibi salâbet-i dîniyye ve fazîlet-i ‘ilmiyye ile mevsûf u ma‘rûf olan bir merd-i nezîhin -delâlet-i mürüvvet-kârânesine mazhar olduğu bir zât-ı hayr-hâha karşı vazîfe-yi sipâsi îfâda kusûr etmeyeceği âşikârdır.

Zîrâ o, bilirdi ki münkir-i ni‘met, münkir-i Hakk gibi mat‘ündür. İnkâr-ı ni‘met edenler yâhud ikrâr-ı ni‘met etmeyenler insâniyyete ve insânlara ihânet etmiş olurlar. “Şükr-i ni‘met dahi bir ni‘mettir.” düstûruna ri‘âyetle görülen insâniyyet ve mürüvvet i‘lân edildikçe insânlar, insâniyyet ve mürüvvet münhemik olurlar. Bu sâyede hem insânlar te‘âlî, hem de insâniyyet ta‘ammüm eder. Küfrân-ı ni‘met hâlinde ise za‘f-ı beşer, insâniyyet-perverlere, insâniyyette imsâk edilmesini tavsiye eder.

Müstakîmzâde âsârında -münâsebet geldikçe- gördüğü insâniyyeti söylemekte ihmâl etmiyor. Meselâ *Tuhfe-yi Hattâtîn*’de “veliyy-i ni‘metim” nâmıyla yâd eylediği ‘Osmân Paşazâde Ahmed Râtib Paşa’dan bahsederken “Bu ‘abd-i fakirin tevârîh-i ‘adîdesini kabûl ile bî-kes-nevâz olmuşlardır.” Sadâret mektûpçusu Seyyid Ahmed Sâbit Efendi’nin terceme-yi hâlinde “Vaktimizde mazhar-ı ikrâmı olduğumuz zevât-ı güzîdeden idi.”, Seyyid Vehbî’nin terceme-yi hâlinde “Fenn-i târîhe dâ’ir kendilerden intifâ‘ımız olmuştur.”, Kirişçi Hattât Yahyâ’nın terceme-yi hâlinde “Bu cerîdenin cem‘inde i‘ânet-i külliyyesi olmuştur.” diyor.

“Tevârîh”ini kabûl eden ve “mazhar-ı ikrâmı” olduğunu ve târîhe dâ’ir intifâ‘ ve ma‘lûmâtından istifâde eylediği zâtları zikr ettiği hâlde “erzel-i ‘ömr”ünde “nân-pâre” tahsîsine delâlet ve idâme-yi hayâtına himmet eden bir zât-ı mürüvvet-şî‘ârı kemâl-i şükr ü minnet ile yâd etmemesi müsteb‘addır. Feyzu’llâh Efendi’nin delâlet-i hayr-hâhânesine muttalî‘ olmadığı için nâmını yâd eylemediyse bi’t-tab‘ ma‘zûrdur.

Süleymân Fâ’ik Efendi merhûm, nâmdaş-ı muhteremini ni‘met-nâşinâslıkla ithâm ettiği gibi Seyyid Feyzu’llâh Efendi hakkında da *Sefînetü’r-Rü’esâ Zeyli*’nde şu satırları yazıyor:

[23] “Sûreten ahlâk-ı hamîde ve evzâ’-ı pesendîde ile meşhûr
ve ma‘nen nifâk-ı sîret ve redî-yi haslet oldukları zebân-zed-i
cumhûrdur.”

Feyzu’llâh Efendi, Müstakîmzâde hakkında ibrâz-ı insâniyyet ettiyse kendinin nifâk-ı sîret ve redî-yi haslet olması insâniyyetinin kıymetine halel veremez. Ammâ Süleymân Fâ’ik Efendi’nin söylediği hasâ’il-i habîse nefsinde mevcûd ise insâniyyetinin nef’ini görememesi tabî‘îdir.

Müstakîmzâde’ye makâlât-ı müteşekkîrâne îrâd etdirmemeye sebep-i mâddî yâhud sebep-i ma‘nevî acabâ o sîret-i münâfikâne midir?

Yukarıda işâret ettiğim vech ile Süleymân Fâ'ik Efendi mevzu'-ı bahs eylediği zevâtın ekserini bir sûretle zemmetmek i'tiyâdında bulunduğundan Feyzu'llâh Efendi hakkındaki beyânâtını da biraz ihtiyâtla telakkî etmek lâzım gelir.

Efendi, Müstakîmzâde'nin ma'lûmâtlı adam olmakla sagîr ü kebîr elliye karîb mü'ellefâta muvaffak olduğunu söyledikten sonra kendisinin kâbiliyyetlice kimesne olduğundan bahsetmesi pek garîbtir. Elliye karîb mü'ellefâtı olan bir adama ma'lûmâtlı denildiğini müte'âkıben yine o adam hakkında kâbiliyyetli 'unvânı bile çok görülüp *kâbiliyyetlice* ta'bîri nasıl îrâd olunur? Elli eser vücûda getiren kâbiliyyetlice olursa bir iki eser yazabilen ne olur?

Süleymân Fâ'ik Efendi, Müstakîmzâde'nin “şî'r ü inşâsını şâyân-ı tahsîn” ‘addetmemekte haklı olabilir. Lâkin mebâhis-i mütenevvi'aya dâ'ir muhakkıkâne, müdekkikâne eserler yazan, servet-i 'ilmiyyesinin zekâtını ma'a-ziyâdetin tevzî' eden bir mü'ellif-i kerem-kârdan -sırf şî'r ü inşâyâ sarf-ı hayât eden- meşâhîr-i üdebâ vü şu'arâ derecesinde şî'r ü inşâ istemek muvâfık-ı edeb ü insâf olamaz. Müstakîmzâde'nin ba'zı cümlelerinde ta'kîd ve za'f-ı te'lîf gibi edebî kusûrlar ve kelimeler arasında rabtsızlıklar görülür ve istihrâc-ı ma'nâda ba'zen zahmet çekilir.⁷³

[24] Fakat envâ'-ı meşakkat u mahrûmiyyet içinde -meselâ *Tuhfe-yi Hattâtîn* gibi- mühim bir kâmûs vücûda getirmek, “şî'r ü inşâları şâyân-ı tahsîn” olan üdebâ vü şu'arâ-yı benâmın kârı olmadığını ve -isimleri unutulmuş, nesilleri kesilmiş, ta'rîfine mâsadak- yüzlerce hattâtın kat'-ı nazar, üç beş zâtın terceme-yi hâlini bulup yazmakta bi'n-nefs ne mihnetler çektiğimizi te'emmül edince hazret-i mü'ellifin “şî'r ü inşâsının şâyân-ı tahsîn” olmadığından bahsetmek, küfrân-ı ni'met 'addolunur.

Süleymân Fâ'ik Efendi'nin “Çok zamân oturduğun yerde te'lîfâta mübâşeretten gayrı bir işe yaramamışsın.” tarzındaki hitâb-ı 'itâb-âmîzi de sezâvâr-ı ta'accüb'tür. Kırk sene 'ömrü fakr içinde geçen, “nikrîsten muk'ad olan”, “tarîk-ı 'uzmâsından kimesne merhamet edip yüzüne bakmayan” bir fâzıl-ı vâcibü'l-ihtirâm, hâline merhamet etmeyenlerin yüzüne bakmayanların yüzlerine büzâk-efşân olmak îcâb ederken bir ferd hakkında şakk-ı şukka ve bess-i şekve etmeyerek te'lîfâta hasr-ı evkât eylemesinden dolayı takdîr ü tevkîrde bulunmayıp da “te'lîfâta mübâşeretten gayrı bir işe yaramamışsın” tarzında 'itâba kalkışmak insâf u nasfetin kabûl edebileceği hâllerden değildir.

Fâzıl-ı müşârun-ileyh “te'lîfâta mübâşeret etmeyip de sırtı üstü yatarak tavandaki tahtaları saysa idi Süleymân Efendi, ne diyebilecekti yâhud ne demeye hakkı olacaktı?

Mûmâ-ileyhin -Müstakîmzâde hesâbına- kabâhat olarak sayıp döktüğü 'illetler, killetler ve bîçâre adamın tesâdüf ettiği kadar nâşinâsılıklar, merhametsizlikler arasında “oturduğu yerde te'lîfâta mübâşeret” etmesi, fazîlet-i hulkiyye vü 'ilmiyesinin şahid-i 'âdil olduğu hâlde bu yüzden mu'âhazeye cür'et etmek -Süleymân Efendi'nin 'afvını ricâ ederim- yüzüzlükten ileri gelir.

⁷³ *Tuhfe-yi Hattâtîn*'de tesâdüf edilecek olan sebk ü rabt hatâları müstensihin dikkatsizliğinden mütevellid olmadığını bu vesîle ile enzâr-ı kârî'ne 'arz ederim. Mü'ellifin tarz-ı ifâdesini nakâ'is-i tahriyyesini, hattâ imlâsını tebdîl ü tashîh etmeye bi't-tab' hakkımız yoktur.

Hele “te’lîfâta mübâşeretten gayrı bir işe yaramamışsın” hitâb-ı hatâ-engîzine ne demeli? Şâyân-ı ‘itâb olan bu hitâbı Müstakîmzâde gibi üzerinde ferd-i âferîdenin zerre kadar hakkı olmayan bir merd-i ‘âlî-cenâba revâ gören Süleymân Fâ’ik Efendi, hazîne-yi milletten münteli‘ olarak bir çok işte bulunduğu hâlde ‘acaba ne işe yaramıştır, gösterebilir mi?

[25] Süleymân Fâ’ik Efendi’nin “tarîk-i ‘ulemâda olanların tarîk-ı hâcegânîde olanları çekemeyip onlardan kendilere bir ‘inâyet olsa da ketm” ettiklerine ve le’îm adamlar olduklarına dâ’ir mesrûdâtıyla Müstakîmzâde’yi de bu “gürûhtan” ‘add ve “ricâl-i devletin nüfûz u ikbâlini çekemediğinden” bahsetmesi de sakâmetten hâlî değildir. Çünkü yukarıda gösterildiği vech ile - Ahmed Râtib Paşa, Ahmed Sâbit Efendi- tarîk-ı ‘ulemâdan değil, ricâl-i devletten oldukları hâlde Müstakîmzâde, onlardan gördüğü en küçük bir iyiliği ketm etmemiştir.

Müstakîmzâde gibi dünyâdan elini ve dilini çeken ve künc-i ‘uzlette - ‘âdetâ ‘ibâdet edercesine- nef-i ‘amma müte’allık âsâr-ı mühimme vü nâfi‘a te’lîfine vakf-ı fikr eden bir Münzevî-yi ‘âlî-menziletin, ârâyiş-i dünyâ ile bir alışverişi kalmamıştır ki “ricâl-i devletin nüfûz u ikbâlini” çekemesin. Nüfûz u ikbâli çekememek, rekabetten ve hırs u hasedden tevellüd eder.

Şeyb u şâb âmedenî bûd u reftenî

Rûz u şebeş küşûden çeşmî u bestenî⁷⁴

Mî’râc-ı bendegî zi-der gayr-ı ser-keşîst

Reften be-ka‘be pây-be-dâmen keşîdenî⁷⁵

شيب و شاب آمدنى بود و رفتنى

روز و شبش کشودن چشمى و بستنى

معراج بندكى زدر غير سر كشيست

رفتن بكعبه پاى بدامن كشيدينى

zemzeme-yi istiğfâr-kârânesiyle kûşe-yi inzivâya çekilen bir merd-i kâni‘in hissiyât-ı rekâbet-kârâneye kapılmasına ve sâ’ika-yı hırs u hasedle âharın nüfûz u ikbâlini çekememesine hükmetmek nasıl kâbil olur? Binâ‘en ‘aleyh Sa‘dû’d-dîn Süleymân Efendi’nin ahvâlîni, bir de Fâ’ik Süleymân Efendi’nin akvâlîni nazar-ı dikkate alan erbâb-ı insâf, ikinci Süleymân’a hitâben

Kâr-ı pâkân-râ kıyâs ez-hod me-gîr⁷⁶

كار پاكان را قياس از خود مكير

demeye mecbûr olurlar.

Müstakîmzâde *Şifâ’ü’s-Sadr li’n-Nesli’n-Nûr* nâmındaki eserinin mukaddimesinde kendini

⁷⁴ Yaşlılık ve gençlik gelir ve gider. Gündüz ve gecesi göz açıp kapamaktır.

⁷⁵ Kulluğun mirâci, âsiliğin dışındaki kapıdır. Gece ve gündüzü geç açıp kapatmak kadar.

⁷⁶ Temiz olanların işini, kendi yaptıklarıyla kıyaslama.

(fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün)

Câmi'u'l-cem'-i sûtûr-ı ta'zîm

'Âsî-yi Hak, mutî'-i nefis-i sakîm

Rehber-i sâlikân-ı râh-ı şeref⁷⁷

Şeyh-i 'ısyân-ı hânkâh-ı telef

Erzelü'l-'ömr pîr-i nâ-bâliğ

Zıkr-i Hak'dan degül dili fârig

Müstakîmzâde-yi güneh-pîrâ

Mağfîret-hâh-ı dergah-ı Mevlâ

tarzında ta'rîf ettiği hâlde bitâne-yi ahvâline vâkîf olanlar “enfâs-ı ma'dûde-yi zindegânîsini zıkr-i kalbîye 'atf ile nâ'il-i sermedî-yi devlet-i ma'neviyye olan 'allâme-yi yegâne ve fehâmeye-yi bî-bahâne, perhîz ü riyâzette dûş-ber-dûş 'ârif-i Bistâmî ve neşr-i fevâiyih ü nezâhet [26] ile etrâf u eknâfta nefha-rîz-i şöhret-i 'Attâr u Câmi'...”⁷⁸ “Yektâ-süvâr-ı meydân-ı hakâyık u ma'ârif ve zînet-tırâz-ı esrâr-ı fûnûn u 'avârif ...”⁷⁹ “Fuzalâdan, 'ulemâdan, sulehâdan, musanniffinden...”⁸⁰ “Niçe zamân takrîren ve tahrîren neşr-i 'ulûm-ı nâfi'aya kıyâm üzere iken...”⁸¹ “Mahdûm-ı muvakkar, ekser-i fûnûndan kazâ-yı vatar, nazm u nesrde sâhib-i eser, 'ulûm-ı edebiyye vü 'Arabiyye'de bed'ü'n-nikât kâbiren-'an-kâbir bir fâzıl-ı müstakîmü'z-zât ve sîrî vü ma'nevî cemîlü's-sıfât...”⁸² gibi evsâf-ı âliye ile ta'rîf ü tevkîr ediyorlar.

Hayât u memâtında böyle senâ vu i'lâ edilen ve salâbet-i dîniyye ve fazîlet-i hulkiyyesi müttfekun-'aleyh olan bir zât-ı 'âlî-kadr hakkında Süleymân Fâ'ik Efendi'nin serd ettiği ithâmât, pür-halel ve nâ-be-mahall 'addolunmak zarûrîdir.

Müstakîmzâde her türlü mükeyyifâtan, hattâ tütün isti'mâlinden⁸³ bile men'-i nefis edecek derecede ibrâz-ı nüzhet eylediği hâlde nefis-i emmârenin îcâbât-ı habîsesinden olan hırs u hased ve küfrân-ı ni'met gibi mesâvîyi irtikâb etmeyeceğini, şeytân-ı racîm de tasdîk eyler.

⁷⁷ Burada geçen ve mânâyâ göre “şeref” diye okunan kelime, metinde “سرف” şeklinde geçmektedir.

⁷⁸ Bahâ'e'd-dîn Beg'deki mecmû'a-yı resâ'ilde ve kütüphanemde (296) numarolu mecmû'alarda münderic muhtasar terceme-yi hâli.

⁷⁹ Hamîdiye Kütüphanesi'nde (124) numeroda mukayyed *Mektûbât-ı İmâm Ma'sûmî*'nin birinci cildinin başındaki terceme-yi hâli.

⁸⁰ [‘Atâzâde *Lebibâ Târihi*: sahîfe 99]

⁸¹ Dârü'l-fûnûn Kütüphanesi'nde (7428) numarolu mecmû'adaki *Risâle-yi Nakşibendiyye*'nin hâtimesindeki makâle.

⁸² *Şifâ-yı Şerîf* şârihi İbrâhîm Hanîf Beg'in, *Şerh-i Dîvân-ı Alî*'ye yazdığı takrîz.

⁸³ Müstakîmzâde *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nde tütünden bahsederken “Duhân egerçi hubsî müsellemdir. Lâkin nezleyi kat'ta bu fakîr gibi mübtelâ olmayanlara nef'-i cesîmî görülmüştür.” diyor.

Süleymân Fâ'ik Efendi'ye terettüb eden vazîfe-yi insâniyye, Müstakîmzâde gibi bir “pîr-i ma'ârif-mevfûru”⁸⁴ harîs ü hasûd birtakım cerrârîn-i bed-âyîn ile hem-meşreb farz edip de ‘aleyhinde idâre-yi makâl ve rûhunu rencîde etmek değil, *Şifâ-yı Şerîf* şârih-i kâmilinin [27] dediği gibi “Her vech ile ikrâma şâyân ve tatyîbi müsteclib-i rızâ-yı Mennân”⁸⁵ olan o merd-i ‘âlî-himmeti, mu'âsrîn u ahlâfa karşı kelîmât-ı tayyibe ile i'zâz eylemektir.

Envâ'-ı mevânî' u gumûm içinde vücûda getirdiği âsâr-ı ‘ilmiyyeden müstefîz olan bir şükr-güzâr hakîr sıfatıyla mu'âsrîn u ahlâfa i'lân ederim ki Müstakîmzâde merhûm, ma'ârif-mendân-ı millet arasında fazîlet-i ‘ilmiyye vü hulkiyye, bâ-husûs kesret ü kıymet-i âsâr ile ma'dûdü'l-emsâl bir mü'ellif-i sâhib-kemâldir.

“İşte o kadardır ol hikâyet

Bâkîsi güzâf-ı bî-nihâyet”

Bursalı Mehmed Tâhir Bey merhûmun, Müstakîmzâde hakkında “*İlmi irfanına gâlib bir zâttır.*”⁸⁶ hükmünü vermesinin, hangi esâsa müstenid olduğunu keşfedemediğimden ihtiyâr-ı sükûtu evlâ gördüm.

Dem-i şebâbından beri müntesib olduğu tarîkat-ı Nakşbendiyye

Derûnî âşinâ ol taşradan bîgâne sansunlar

‘Aceb zîbâ revîşdir ‘âkil ol dîvâne sansunlar

beytinde mezkûr olduğu ihfâ-yı hâli ve kasr-ı makâlî mûcib ve müntesibleri nefse ehemmiyyet vermekten ve i'lân-ı fahr ü mübâhâttan müctenib olmak lâzım geldiğinden Müstakîmzâde, mü'ellefâtında nefsinden pek az bahseylemiştir ki verdiği ma'lûmât-ı cüz'iyeye, şahs-ı ma'nevîsini tasvîr etmeye kâfi değildir.

Bi'z-zât yazdığı en mufassal terceme-yi hâli -*Mektûbât-ı İmâm Rabbânî Tercemesi'*ne derc olunmak üzere tahrîr edip nasılsa *Kânûn-ı Edeb Tercemesi'*nin baş tarafına ilsâk edilen- iki varakada muharrer beyânâttır ki tahsîl-i ‘ilme mübâşeret, rû'ûs imtihanına duhûlünü, Tokadî Şeyh Mehmed Emîn Efendi'ye sûret-i intisâbını ve müşârun-ileyhin vefâtını hikâyeden ‘ibârettir. İki büyük varakayı dolduran beyânât -elfâz u cümel-i zâ'ideden tecrîd edilse- nefesine müte'allık ma'lûmât, beş on satırdan ‘ibâret kalır.

[28] *Tuhfe-i Hattâtîn'e* derc ettiği terceme-yi hâlinin⁸⁷ ne kadar muhtasar olduğunu erbâb-ı mütâla'a görecektir.

Tezkire-yi Şefkat, Tezkire-yi Fatîn, Târîh-i Cevdet, Sicill-i 'Osmânî, Kâmûsu'l-'A'lâm, 'Osmânî Mü'ellifleri gibi âsârda müşârun-ileyh hakkında verilen ma'lûmât - hemen birbirinin ‘aynı olmak üzere- vilâdetiyle vefâtından ve te'lîfâta hasr-ı hayât ettiğini muhtasaran beyândan ‘ibârettir.

Bu kabîl me'hazlarla Müstakîmzâde gibi kesîrî'l-âsâr bir fâzıl-ı ‘âlî-kadrin mufassal u mükemmel bir terceme-yi hâlini yazmak müşkil, belki gayr-ı kâbildir.

Binâ'en ‘aleyh yazdığım satırlar, fevâ'id-i kâfiye te'mîn edemezse de bütün âsârı -kemâl-i zahmetle- taharrî vü tettebbu' edildikten sonra vücûda

⁸⁴ Bâyezîd Câmi'inde Velîyyü'd-dîn Efendi Kütüphanesi'nde : [Tezkire-yi Şefkat]

⁸⁵ *Dîvân-ı Hazret-i 'Alî Şerhî'*ndeki takrîz.

⁸⁶ [*Osmânî Mü'ellifleri*: Cild 1 sahîfe 168]

⁸⁷ [Sahîfe 216]

- İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı, İstanbul Devlet Matbaası, 1928.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2009.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2012.
- Koç, Mustafa, *Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattâtîn*, Klasik Kitaplar, İstanbul 2014.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1308, C. 3.
- Muallim Nâcî, *Esâmî*, İstanbul 1308.
- Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, TDK Yayınları, Ankara 2009.
- Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, *Hülâsatü'l-Hediyye*, Millet Kütüphanesi, 34 Ae Şer'iyye 1082.
- Redhouse, Sir James; *Turkish And English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Eski Hazine 1719.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Eski Hazine 1735.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Y. 2400.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Y. 2404.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 4727.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, 3756.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 625.
- Süleyman Fâik Efendi, *Mecmû'a-yı Süleymân Fâ'ik*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 9577.
- Steingass, F. A., *Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul 1311, C. 4.
- Yılmaz, Ahmet, *Müstakim-zade Süleyman Sadeddin Hayatı Eserleri ve Mecelletü'n-Nisab'ı*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

Dr. Recep Şükrü GÜNGÖR

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
Kahramanmaraş İl Müdürlüğü
Kahramanmaraş/TÜRKİYE

recesukrugungor@hotmail.com

ORCID ID: ...

NAZMÎ-ZÂDE HÜSEYİN MURTAZÂ EFENDİ VE TEZKİRE-İ EVLİYÂ-İ BAĞDÂD İSİMLİ ESERİ¹

NAZMÎ-ZÂDE HÜSEYİN MURTAZÂ AND
HIS COLLECTION OF THE BIOGRAPHIES
OF SAINTS OF BAGHDAD

DOI Number: 10.28981/hikmet.327289

ÖZ

Tezkire, zikir kökünden gelir ve hatırlamayı esas alır. Tezkireler, edebiyat tarihi ve antolojilerden farklıdır. Yazıldıkları dönemin yegâne edebiyat kaynağı olan tezkirelerin menşei tabakat kitaplarıdır. Araplardaki tabakat kitapları Farslara ve oradan da Türklere tezkire olarak geçmiştir. Türklerde XII. yüzyıldan başlayan tezkirecilik geleneği XX. yüzyıla kadar sürmüştür. İslâm coğrafyası olarak niteleyebileceğimiz geniş bölgede yüzlerce emsâline rastlanan tezkire hem İslâmî edebiyatın hem de Türk İslâm edebiyatının vazgeçilmez kaynaklarından. Edebiyatımızdaki evliyâ tezkireleri daha çok tercümelerden oluşmaktadır; Nazmî-zâde'nin Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd isimli eseri ise tercüme değildir. Müellifi belli ilk telif Türkçe evliyâ tezkiremi Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın XVII. yüzyılda IV. Mehmed zamanında kaleme aldığı Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd isimli eseridir. Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd evliyâ tezkireleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bu eserin Türk İslâm Edebiyatı ve evliyâ tezkireleri alanında bir boşluğu doldurduğu ve bu makale ile eserin gün yüzüne çıkarıldığı düşünülmektedir. Bir şehre ait evliyâ tezkiresi olması da Ali Emîrî Efendi'nin Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid eseri gibi nevi şahsına münhasır bir eserdir. Bağdat velîlerini anlatması bakımından alanında tek sayılabilecek bir eser görünümündedir. Nazmî-zâde'nin eseri üzerine bir çalışma yapılmamış olması Klasik edebiyatımız, Türk tasavvuf tarihi ve Türk İslâm Edebiyatı açısından bir eksiklik. Bu makalede, Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın hayatı ve Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd isimli eseri hakkında bilgi verilmiştir. Makalede, orijinal özellikler taşıyan bu eserin ilim âlemine tanıtılması ve kültür hayatımıza yeni bir ışık tutması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tezkire, evliyâ tezkiresi, Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ, Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd.

ABSTRACT

The word *tadhkira* (collection of biographies) is derived from the word *dhikr* (mentioning) in Arabic and is based on remembering. *Tadhkiras* are different from literature histories and antologies. The origin of the *tadhkiras*, which are the only resources of literature of the era in which they were written, are books of *tabaqat* (biographical dictionaries). The books of *tabaqat* written by Arabs were passed on to the Persians, and from them to Turks, who named them as *tadhkirahs*. The tradition of writing *tadhkiras*, which started in the 12th century among Turks, lasted until the 20th century. Hundreds of examples of *tadhkiras* are found in the large region that we can name as Islamic land; *tadhkira* is an indispensable source of both Islamic literature and Turkish-Islamic literature. In our literature, *tadhkiras* are usually translated works but Nazmî-zâde's work called *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* is not a translation. The first Turkish *tadhkira* book whose author is certain is the book called *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* (Collection of the Biographies of Saints of Baghdad) written by Hüseyin Murtazâ in the 17th century during the sultanate of Mehmed IV. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* has an important place among the *tadhkiras* of saints. It is thought that this work filled a gap in the field of Turkish-Islamic literature and *tadhkiras* of saints and that it was made known by this article. It is a *tadhkira* peculiar to a city; thus, it is idiosyncratic like Ali Emîrî Efendi's work called *Şuarâ-yı Tezkire-i Âmid*. It looks like a work that is unique in its field since it gives information about the sainys of Baghdad. The lack of a study on the work of Nazmî-zâde was a deficiency in terms of our classical literature, the history of Turkish mysticism and Turkish Islamic literature. In this article, information is given about the life of Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ, and his work called *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*. Our aim is to introduce this work, which has original features, to the scientific world and to bring a new light and breath of fresh air to our cultural life.

Keywords: *Tadhkira*, Collections of biographies of saints, Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ, *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*.

¹ Bu makale 2017 yılında Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda savunduğumuz Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd İsimli Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin- Dizin)* başlıklı doktora tezimizden üretilmiştir.

1. NAZMÎ-ZÂDE HÜSEYİN MURTAZÂ EFENDİ

Hayatı

Tarihçiliği ve mütercimliğiyle meşhur olan Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ Efendi'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Babası Seyyid Ali, 1655'da (H. 1066) vefat eden, Nazmî mahlasını kullanarak şiirler yazan ve *Gülşen-i Şuarâ*'nın sahibi olan Ahdî'nin torunudur. Nazmî-zâde adını babasının Nazmî mahlasını kullanmasından dolayı almıştır. Murtazâ, Bağdat'ta doğmuş, büyümüş, medrese eğitimi almış, hayatının büyük kısmını burada geçirmiştir ve burada vefat etmiştir. (Avcı, 1992: 245) Hayatı hakkında kaynaklarda pek az bilgi verilen Murtazâ Efendi, Bağdat valilerinin hizmetinde çalışmış, Bağdat hazinesinde rûznâmçe halifeliğine (kâtipliğine) kadar yükselmiştir. (Özcan, 2006: 461)

Evliyâ Çelebi 1656'da (H. 1066) Bağdat'a gittiğini söyledikten sonra şehri cennet kokulu, evliyâ burcu Bağdat olarak niteler ve şehrin ileri gelenlerini sayarken Ruz-nâmece Efendi'den söz eder ki büyük ihtimalle sözünü ettiği kişi Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ Efendi'dir. (Evliyâ Çelebi, 1986: 714-738)

Müellifin adının, edebî kişiliği ve tarihçi özelliği bulunan kardeşi Hüseyin ile karıştırıldığını söyleyenler bulunmaktadır. Kardeşi Hüseyin, Vassaf Târihi'ne şerh yazmış bunun yanında bir de sözlük hazırlamış ve 1719 (H. 1130) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. (Karataş, 2001: 5) Franz Babinger (Babinger, 1992: 274) ve tezkire yazarı Salim (Sâlim, 1315: 620) Murtazâ ile kardeşi Hüseyin'in karıştırıldığı ve adı geçen iki eserin kardeşine ait olduğu görüşündedirler. Joseph Von Hammer (Hammer, tsz: 266), Mehmed Süreyyâ (Mehmed Süreyyâ, 1996: 118) ve Bursalı Mehmet Tahir (Bursalı Mehmet Tâhir, 1975: 111) bu iki eserin Murtazâ'ya ait olduğunu bildirirler.

Nazmî-zâde Murtazâ Efendi, tercüme ve tarih alanında önemli bir şahsiyettir ve bu alanda oldukça geniş bilgiye ve kültüre sahiptir. Tezkiresi, siyeri, lügati ve bunun gibi çeşitli eserleri bulunan Nazmî-zâde, "Murtazâ" mahlasıyla şiirler kaleme almıştır. Ayrıca döneminde Arapça ve Farsçadan yaptığı tercümelemlerle ilim çevrelerinin dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Târih-i Timur-ı Gûrkân ve *Gülşen-i Hulefâ*'nın İbrâhim Müteferrika'nın kurduğu matbaada beşinci ve yedinci eser olarak basılması Nazmî-zâde'nin İstanbul'da tanındığını göstermektedir. Şiirlerinden bir örnek *Vekâyiul-Fudalâ*'da yer alır. (Özcan, 2006: 462) Nazmî Efendi'nin şiirlerini bir araya getirip dîvan tertip ettiği kaydedilmiştir. Fakat bu dîvan'ın bulunduğu yer hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Sâlim, tezkiresinde Nazmî-zâde'nin İstanbul'a uzak olmasından dolayı bütün eserlerinin buraya ulaşamadığını belirtmiştir. Şair tezkirelerinde yer almayış sebebi de budur. (Sâlim, 1315: 620)

Çağdaşı Şeyhî Mehmed Efendi *Vekâyiul-Fudalâ*'da (Şeyhî Mehmet Efendi, 1989: 746) ve Franz Babinger *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* isimli eserinde (Babinger, 1992: 274) 1723 (H. 1136) yılında Nazmî-zâde'nin vefat ettiğini söyler. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde Beyhan Kesik 1723 (H. 1136) yılında vefat ettiğini aktarır. Joseph Von Hammer, 1720'de (H.1132) cariyesi ile birlikte Arnavut bir hamamcı ve yardımcısı tarafından öldürüldüğünü belirtir. (Hammer, tsz: 266) Bursalı Mehmet Tahir, 1722 (H.1134) yılını vefat yılı olarak gösterir. (Bursalı Mehmet Tâhir, 1975: 111) Mehmed Süreyya da İstanbul'a geldiğinden söz ederek 1723'te (H.1136)

öldüğünü belirtir. (Süreyya, 1996: 111). Fakat İstanbul'a geldiğiyle ilgili başka kaynaklar bilgi vermez. (Özcan, 2006: 461)

Eserleri

Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ çeşitli alanlarda ve farklı konularda eserler yazmıştır. Tarih kitapları telif ve tercüme etmiş, lügat hazırlamış ve dîvan tertip etmiştir. Nâbî'nin siyerine zeyl yazmıştır. Bağdat valisinin isteği ile Kâbus-nâme çevirisi yapmıştır. Nazmî-zâde'nin çeşitli alan ve konularda yazdığı eserleri:

a. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd (Câmiu'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ahyâr)*

Bağdat bölgesinde yaşamış ve mezarı orada bulunan evliyânın hayatlarını anlattığı eserdir. Asıl ismi *Câmiu'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ahyâr* olan eser 1667 (H.1077)'de Bağdat valisi Uzun İbrâhim Paşa için yazılmıştır. 1681 (H.1092) 'de Bağdat'ın başka bir valisi olan İbrahim Paşa'nın isteği üzerine genişletilerek yeniden yazıldığı eserin girişinde kaydedilmiştir. Kütüphanelerde 37 yazma nüshası tespit edilmiştir. Nazmî-zâde, eserini Bağdat velîlerinin unutulmaması, mezar yerlerinin bilinmesi ve evliyânın hâllerinin aktarılması için yazdığını belirtmektedir. (Güngör, 2017: 14)

b. *Gülşen-i Hulefâ*

Halifelerin gülbahçesi anlamına gelen ve Bağdat tarihini anlatan bu eser Bağdat valisi Ömer Paşa'nın isteği üzerine yazılmıştır. Eserde, kurulduğu günden itibaren 1718'e (H. 1130) kadar Bağdat'ta yaşananlar anlatılır. Bunun yanında bir de Mısır'da kurulan Abbâsîler'in başlangıcından yıkılışına kadar geçen tarihi ele alınır. 744-1623 (H. 126-1032) yıllarında yaşananların anlatıldığı kısımlar genel bilgiler içerir. Müellif kendisinin şahit olduğu dönemde geçen olayları (1623-1718 yılları) ayrıntılarıyla ele alır. Burada mahallî olaylar da anlatılır. (Karataş, 2001: 13) Müellif, *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* eserinde yaptığı gibi burada da kullandığı kaynakları belirtmiştir. Bu kitapta, Babil hükümdarlarından başlayıp II. Ahmed'e kadar olan halifelerin tarihi anlatılmıştır. Kütüphanelerde çokça yazma nüshası bulunan bu eser Mehmet Karataş tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. *Gülşen-i Hulefâ*, İbrâhim Müteferrika'nın kurduğu matbaada basılan ilk eserler arasındadır. 1730'da beş bin adet basılmış ve tanesi beş kuruştan satışa sunulmuştur. (Yıldız, 2010: 14)

c. *Zeyl-i Siyer-i Nâbî (Zeyl-i Dürretü't-tâc fî sîreti sâhibi'l-mi'râc)*

Amr b. Âs ve Hâlid b. Velîd seriyyelerinden başlayarak Hz. Peygamber'in vefatına kadar geçen dönemi anlatan eser Nâbî'nin Veysî'ye zeyl olarak yazdığı eserin zeylidir. Bazı kütüphanelerde zeyl yerine "tetimme" veya "tekmile" adıyla kaydedilen eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Eser Veysî'nin Mısır'da yazdığı Siyer'e Nabî tarafından yazılan Siyer'in zeyline yeni bir zeyl olarak kaleme alınmıştır. Eser üzerinde Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mehmet Büküm doktora tezi hazırlamıştır. (Büküm, 2017: 39)

ç. *Tercüme-i Târîh-i Timur (Târîh-i Timurlenk, Timur-nâme)*

Eser Timur tarihini konu edinmektedir. Nazmî-zâde bir de İbni Arabşah'ın sonuç yazısı yerine kendisi sonuç ekleyerek *Tercüme-i Târîh-i Timur*'u Ali Paşa'ya sunmuş ve bu çalışmasından dolayı takdir edilmiştir. Ayrıca Nazmî-zâde, Timur'un dört oğlunun haleflerinin şecerelerini içeren zeyl yazmıştır. Kitabın bu son hâli Bağdat valisi İsmâil Paşa'ya sunulmuştur. Eserin Türkçe çevirisi *Târîh-i Timur-ı Gûrkân* ismiyle İbrâhim Müteferrika'nın da önsöz eklemesiyle 1730'da (H.1142) İstanbul'da basılmıştır. Daha sonra yer yer sadeleştirilmiş ve kısaltılmış olarak yeniden İstanbul'da 1861'de (H.1277) basılmıştır. (Karataş, 2001: 4) Eserin adı başka bir kaynakta Timur-nâme olarak belirtilmektedir. (Avcı, 1992: 247)

d. *Şerh-i Kasîde-i Ferezdak*

Arap şâiri Ferezdak'ın Hacca gittiği sırada karşılaştığı İmam Zeynelabidîn hakkında kaleme aldığı Kasîde-i Ferezdak'ın Türkçe şerhidir. Eserin sonunda Nazmî-zâde Efendi; Bedir, Hendek, Hayber ve Mekke'nin fethi gibi İslam tarihi konularında bilgi vermiştir. (Özcan, 2006: 462)

e. *Münşeât-ı Nazmî-zâde*

Murtazâ Efendi'nin muhtelif yazı ve notlarını içeren bir eseridir. (Özcan, 2006: 462)

f. *Şerh-i Şevâhid-i Muğni'l-Lebîb*

Muğni'nin hacimli bir Arapça dil bilgisi (nahiv) kitabı olan bu eserini Nazmî-zâde Türkçeye tercüme etmiş ve esere şerh yazmıştır. Eser hacimli iki cilt olarak Beşir Ağa Kütüphanesinde bulunmaktadır. (Bursalı Mehmet Tâhir, 1975: 111)

g. *Şerh-i Lugat-ı Târih-i Vassâf (Tercüme-i Târîh-i Vassâf)*

Beş ciltten oluşan Vassâf Târîhi'nin anlaşılması zor kelimelerini açıklayan bir şerhidir. Bu eserin, Nazmî-zâde Murtazâ'nın kardeşi Nazmî-zâde Hüseyin'e ait olduğu, sehven Murtazâ'ya ait olduğu bildirilmiştir. Eserin Süleymaniye, Ayasofya ve İstanbul Üniversitesi kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur. (Karataş, 2001: 5)

h. *Dîvan*

Eserin bugüne ulaşmış ulaşmadığına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. (Özcan, 2006: 463) Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nde bir beytini ve Sâlim Tezkiresi'nden (Sâlim, 1315: 620-621) bir gazelini aktarmıştır.

Beyt

İki âlemde râhat ister isen Murtazâ sen de,
Edüp terk-i enâniyyet, ubudiyyette yüzün tut.

Gazel

Bülbül-i bâğ-ı hakikat hem-enînimdir benim
Şâhid-i cûş-ı dilim çeşm-i terînimdir benim

Lutf-ı Hakk'a eyledim ilkâ-yı dest-i i'tisâm
Hasbiyallâhu kefâ nakş-ı nigînimdir benim

Yoktur a'mâle ümîdim dergeh-i Hakk'a hemân
Rişte-i acz-i dilim hablü'l-metînîmdir benim

Urvetü'l-vüskâ-yı ihlâsa temessük Murtazâ
Bî-tekellûf hâsıl-ı kedd-i yemînîmdir benim

(Bursalı Mehmet Tâhir, 1975: 112)

1. *Şerhu Tecziyeti'l-Emsâr ve Tecziyeti'l-Âsâr*

Tarihe dair hacimli bir eserdir. Bir nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesinin Âtîf Efendi 1894 numaralı arşivinde kayıtlıdır. (Özcan, 2006: 462)

i. *Risâle fî Rub'i Düstûri'l-Müceyyeb*

Nazmî-zâde'nin astronomiyle ilgili Türkçe telif ettiği kitabıdır. Nazmî-zâde bu eseri, Ömer b. Ahmed el-Çullî'nin Ebû Abdullah Muhammed Zeynî muhtasarına yazdığı şerhten yararlanarak, kendi araştırmalarını da ekleyerek yazmıştır. Eserin müellif nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Özcan, 2006: 462 ve İhsanoğlu, 2011: 253)

j. *Devhatü'l-Vüzerâ*

Bu eser hakkında sadece Agah Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi* kitabında Bağdat'ta yetişenler arasında Nazmî-zâde anlatılırken bilgi verilmiştir. (Levend, 2014: 414)

k. *Kenzü'l-İrfân Tercümesi*

Nazmî-zâde'nin Arapçadan Türkçeye tercüme ettiği ve konusu tasavvuf olan bir eseridir. (Özcan, 2006: 462)

l. *Hey'et-i Seniyye Tercümesi (Tercüme-i Hey'eti'l-İslâmiyye)*

İbrâhim Karamânî'nin, Süyûtî'nin *el-Hey'etü's-Seniyye fî'l-Hey'eti's-Sünniyye* isimli astronomiye dair genişleterek yazdığı Arapça eserinin tercümesidir. Nazmî-zâde bu eseri Bağdat valisi Hasan Paşa'nın emir ve teşvikiyle Türkçeye tercüme etmiş ve bazı kısımlarını şerh etmiştir. (Özcan, 2006: 462 ve İhsanoğlu, 2011: 253)

m. *Tercüme-i Tuyûr-ı Cârîha ve Zavâri-yi Sâide*

Avcılıkta kullanılan kuşlarla ilgili bilgiler veren ve Arapça olarak kaleme alınan bir kitabın tercümesidir. (Karataş, 2001: 5)

n. *Tercüme-i Kitâb-ı Fezâilü'l-Hayl*

Dimyâtî tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve atların iyi yönlerinin, faydalarının ve diğer özelliklerinin anlatıldığı *Fazlü'l-Hayl* adlı eserin Türkçe tercümesidir. (Karataş, 2001: 5)

o. *Tercüme-i Kâbûs-nâme*

Bu eser Emir Unsûru'l-Maâli ibni Ziyar'ın Farsça yazdığı *Kâbus-nâme*'nin Türkçeye tercümesidir. Abbasîler döneminde, Kûhistan bölgesinde hükümet kuran Keykâvus b. İskender b. Kâbûs'un oğluna söylediği meşhur nasihatlerini içerir. Her nasihat bir hikâye ile anlatılır. İlk defa II. Murad'ın emriyle Mercimek Ahmed tarafından sâde Türkçeye tercüme edilmiştir. İkinci kez 1705'te (H. 1117) Bağdat valisi Hasan Paşa'nın isteği ve teşviki ile Nazmî-zâde

tarafından zamanın Türkçesine uygun olarak yeniden tercüme edilmiştir. Orhan Şaik Gökyay, Nazmî-zâde'nin çeviriden ziyade Mercimek Ahmed'in çevirisinde yer alan ve kullanımdan düşen Türkçe kelimeleri Arapça ve Farsça karşılıkları ile değiştirerek düzeltme yaptığını kaydeder. (Karataş, 2001: 5)

ö. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*

Nazmî-zâde'nin bu isimde bir tefsirinin olduğu belirtilmektedir ama kaynaklar, hakkında detaylı bilgi vermemektedir. (Karataş, 2001: 6)

Bu eserler dışında Mevlânâ'nın *Mesnevî'si*, Kınalı-zâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî'si* gibi eserleri istinsah ettiği bilinmektedir. (Özcan, 2006, 463)

2. TEZKİRE-İ EVLİYÂ-İ BAĞDÂD

Nazmî-zâde'nin Türk İslam Edebiyatı açısından en önemli eseri olan *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*, Osmanlı'nın devlet yönetiminde en karmaşık olduğu yıllarda yazılmıştır. Devletin karmaşasından Bağdat da etkilenmiştir. Sürekli vali değişmiş, hatta bazen valiler görevlerini bırakmak istemeyip yeni valiyi şehre almamışlardır. (Büyük Türk Klâsikleri, 1987: 13-30) Böyle bir siyâsî ortamda Nazmî-zâde Bağdat valiliğinde kâtip olarak çalışmaktadır. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'da suffilerin, velîlerin, âlimlerin hayatları, karâmetleri, bazı davranışları, sözleri, düşünceleri ve menkıbeleri konu edilmektedir. (Özcan, 2006: 463)

Nazmî-zâde Murtazâ Efendi kitabın mukaddimesinde İbrahim Paşa'nın, evliyâ Burcu Bağdat'a 1667'de vali olunca Bağdat ve çevresinde yaşamış enbiyâ, ashâb, tabiîn, ulemâ ve şeyhlerin isimlerini duyduğunu, mezarlarını ziyaret etmek istediğini, isimlerinin ve menkıbelerinin yazıldığı bir kitabı kendisinden istediğini ifade ediyor. Nazmî-zâde, bu alanda yazılan bir eserin olup olmadığını araştırır ve bir eser yazılmadığını görür. Abdurrahman Câmî'nin *Şevâhidü'n-Nübüvve* ve *Nefehâtü'l-Üns* ve Abdurrahman Şarânî'nin *Tabakât, Behce, Şerh-i Hemziyye*, İbni Hallikân'ın *Tarih* ve İbni Hacer'in *Savâik*, Mirhand'ın *Ravzatü's-Safâ* isimli eserleri ve bir de *Câmiü'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ebrâr* yazılmıştır. Bu son eser acele yazıldığından çok eksiktir ve tamamlanmaya ihtiyacı vardır. İbrahim Paşa 1681'de Bağdat'a gelip evliyâdan haberdar olunca daha önce tamamlanamayan kitabı Nazmî-zâde'den ister. O da adı geçen kitaplardan, tarih kitaplarından meşhur sözlerden hareketle Bağdat velîlerinin mezarlarını, isimlerini ve hâllerini araştırır. Mezar yerleri değişen, bozulan zatların hayatlarını ve mezar yerlerini muteber kitaplardan hareketle araştırır. (Güngör, 2017: 64-67)

Nazmî-zâde, evliyânın anlatımına secîli, mukaffa sözlerle başlar ve konu edindiği şahsın aile bağını kısaca anlatır. Secîli anlatım, Osmanlı nesrinin genel özelliğidir. Velîler, secîli ibârelerle kısaca tanıtıldıktan sonra ibretlik hayat hikâyeleri tahkiyeli bir dille anlatılmıştır. Daha sonra da onların hâlleri, davranışları, kerâmetleri, sözleri, düşünceleri ve diğer zatların onlar hakkındaki sözleri kısa hikâyelerle aktarılmış ve okuyanın, dinleyenin ibret alması hedeflenmiştir. Nazmî-zâde'ye göre Bağdat "evliyâ burcu"dur. (Güngör, 2017: 66) Bu ifade Nazmî-zâde'ye mahsus değildir. Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme*'nin Bağdat'ı anlattığı bölümde de şehri "evliyâ burcu" olarak nitelemektedir. (Evliyâ Çelebi, 1986: 738)

Halkın, din âlimlerinin ve evliyânın hayatına ilgisinden dolayı Nazmî-zâde'nin eseri *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* çok okunmuş ve nüshaları çoğaltılmıştır. Eserde 183 zâtın ve Kerbelâ şehitlerinin hayatını ve menkıbelerini anlatan müellif, söze güç, manaya suhulet katmak maksadıyla metne uygun şiirlerle anlatımını desteklenmiştir. Eserde geçen 63 şiirin 21'i Arapça, 28'i Farsça ve 14'ü Türkçe'dir. Nazmî-zâde, Hafız, Sâdî ve Fuzûlî gibi birçok şâirden şiir iktibas ederek eserini zenginleştirmiştir. Eserde yer alan isimler şöyle sıralanmıştır:

1. Yûşa Aleyhi's-Selâm	24. Eşas bin Kays
2. Zilkifl Aleyhi's-Selâm	25. Uhbân bin Üveys
3. Alî bin Ebî Tâlib	26. Berrâ ⁹ bin Âzib
4. Hüseyin bin Alî	27. Câbir bin Sümre
5. Selmân-ı Fârisî	28. Hâlid bin Arfaza
6. Huzeyfetü'l-Yemânî	29. Zeyd bin Erkam
7. Habbâb bin el-Eres	30. Zeyd bin Hâlid
8. Muğîre bin Şu'be	31. Saîd bin Harîs
9. Esved bin Yezîd bin Kaysî'n-Nehâî	32. Süheyl bin ebî Hayseme
10. Müslim bin Akîl bin Ebî Tâlib	33. Ebû Hanîfe-i Kûfî
11. Hürri bin Yezîd bin Ribâhî	34. Mûsâ Kâzım bin Caferî's-Sâdık
12. Şühedâ-yı Kerbelâ	35. Muhammedü'l-Cevâd
13. Abdullâh bin ebî Avfî	36. Aliyyü'l-Hâdî bin Muhammedî'l-Cevâd
14. Abdullâh bin Yezîd	37. Hasanü'l-askerî bin Aliyyü'l-Hâdî
15. Abdurrahmân bin Eydî'l-Huzâî	38. Ahmed bin Hanbel
16. Adıyy bin Hâtem	39. İmâm-ı Ebû Yûsuf Yakûb
17. Ukbe bin Amr	40. İbrâhîm bin Sa'd
18. Amr bin Harîs	41. İbrâhîm bin Muhammed bin Ubeyd
19. Sehl bin Hanîf	42. İbrâhîm bin Muhammedî'r-Rakî
20. Süveyd bin Mukarrin	43. Ahmed bin Muhammedî'l-Berkânî
21. Karzâ bin K'ab	44. Ahmed bin Yûnus
22. Muhammed bin Hâtıb	45. İsmâîl bin Ahmed
23. Vehb bin Abdullâh	

46. İsmâîl bin İshak	71. Marûf-ı Kerhî
47. İsmâîl bin Cafer	72. Zünnûn-ı Mısrî
48. İsmâîl bin Uleyye	73. İbrâhîm bin Edhem
49. Abdullâh bin Utbe	74. Hâris-i Muhâsibî
50. Abdullâh bin Muhammed	75. Cüneyd-i Bağdâdî
50. Şücâ bin Velîd	76. Hüseyin Mansûr-ı Hallâc
51. Abbâd bin Avvâm	77. Ebu'l-Abbâs Mesrûk
52. Muhammedü'l-Hâzîmî	78. Ebû Bekr Şiblî
53. Züheyr bin Harb	79. Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî
54. Abdullâh bin Süleymân es-Sehrî	80. Bişr-i Hâfî
55. Abdullâh bini'l-Hasan bini'l-Hasan bin Alî bin Ebî Tâlib	81. Hammâd
56. Saîd bin Cübeyr	82. Tâcü'l-Ârifîn
57. Abdullâh bini'l-Mübârek	83. Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Şüreyh
58. Abdulazîz bin Abdullâh	84. Sırrî-yi Sakatî
59. Abdulevvel	85. Dâvud et-Tâyî
60. Abdullâh bin İdrîs	86. Behlûl
61. Abdullâh bin Müslim	87. Ebû'n-Necîb Abdulkâhir
62. Abdullâh bin Ömer bin Meysere	88. Sühreverdî
63. Alî bini'l-Cad bini'l-Cevherî	89. Mekârim
64. Alî bin Abdullâh	90. Sekrân
65. Kays bin ebî Hâzım	91. Câgîr
66. Mahmûd bin Haddâs	92. Dâvud Zâhirî
67. Abdulkâdir Ceylânî	93. Ebû Muhammed Ruveyim
68. Ebû Amr bin Alâ	94. Şehâbeddîn Sühreverdî
69. Rabîa bin Abdurrahmân	95. Ebû Tâlib Muhammed bin Aliyyi'l-Mekkî
70. Habîb-i Acemî	96. Ebu'l Hasan Muhammed bin Ahmed bin İsmâîl Şemûn

97. Ebû Amr bin Muhammedü'l-Marûf bi'l-Mutarrazi'l-Baverdî	Marûf bi'l-Ma'verdî
98. Ebû Bekr Muhammed bin ebî Muhammedü'l- Enbârî	119. Ebu'l-Hasan Aliyyü'l-Eşarî
99. Necmeddîn Râzî	120. Ebu'l-Hasan Alî bin Muhammedü'l-Marûf bi-Kiyâ el-Mulakkab bi-Îmâdiddîni'l-Hirâsî
100. Ebu'l-Abbâs Muhammedü'l-Meşhûr bi-ibni's-Semmâk	121. Ebu'l-Hasan Aliyyü'l-Meşhûr Bî-Dâr-ı Kutnî
101. Ebu'l-Hüseyin Ahmedü'l-Kudûrî	122. Ebû Hattâb Katâde bin Daâme
102. Ebî Bekr Ahmedü'l-Hâfizu'l-Marûf bi'l-Hatîbi'l-Bağdâdî	123. Ebû Cafer Muhammedü't-Taberî
103. Ebu'l-Hasan Ahmed bin Yahyâ er-Râvendî	124. Muhammed bin Hebbetullahi's-Silmâsî
104. Ebu'l-Fütûh Ahmed bin Alî	125. Ebû Bekr Muhammedü'l-Bâkılânî
105. Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Yahyâ	126. Muhammed bin İshak bin Yesârü'l-Medenî
106. Ebû Amr İshâk bin Murâdü's-Şeybânî	127. Muhammed bin ebî Nasru'l-Hamîdî
107. Ebû Alî Hasan bini's-Sabbâh	128. Ebu'l-Fazl Muhammedü'l-Marûf bi'l-Kayserânî
108. Ebû Aliyyü'l-Hasan bini'l-Kâsımü't-Taberî	129. Ebu'l-Fazl Muhammed bin Nâsırı's-Sillâmî
109. Ebû Alî Hasan bin İbrâhîm	130. Ebû Bekr Muhammed bin Osmân
110. Ebu'l-Kâsım İbrâhîm bin Muhammed	131. Ebu'l-Feth Nasrullahi'l-Marûf bi-ibni'l-Esîri'l-Cizrî
111. Ebû Hâmid Ahmedü'l-Esferânî	132. Ebu'l-Bahterî Vehb bin Vehb
112. Ebû Amr-ı Âmir	133. Hişâm bin Urve
113. Ebû Muhammed Abdullah bin Caferü'n-Nahvî	134. Ebû Yûsuf Yakûb bin Ebî Sellemehi'l-Marûf bi-Mâceşünî
114. Ebu'l-Bekâ Abdullâhu'l-Akberî	135. Alî Heytî
115. Ebû Mûsâ Süleymân bin Muhammed	136. Bekâ bin Batû
116. Ahnef bin Kays	137. Ebû Saîd Kilevî
117. Ebû Ümmeyyetü'l-Kâdî	138. Mâcidü'l-Kirevî
118. Ebu'l-Hasan Alî bin Muhammedü'l-	139. Matar Bâdaranî

140. Halîfe bin Mûsâ Nehr-i Mülkî
141. Ebu'l-Hasani'l-Cûsekî
Ebu'l-Hasan bin İdrîsi'l-Yakûbî
142. Ebî Muhammedi'l-Mağribî
143. Muhammedü'l-Ezherî
144. Ebû Abdullah Muhammedü'l-Vâkîdî
145. Avn bin Alî bin Ebî Tâlib
146. Alî ibni Alî ibnü'l-Hüseyin
147. İmâm-ı ebu'l-Kâsım
148. İmâm-ı Hamza ibni İmâm-ı Mûsâ Kâzım
149. İmrân bin Alî ibni Ebî Tâlib
150. İbrâhîm ve İsmâil ibnî Hazret-i İmâm-ı Mûsâ
151. Mansûr bini'l-Hasan
152. İbrâhîm Mücâb
153. Saîd bini'l-Hasan
154. Kanber Alî
155. İmâm Nâsiruddîn
156. Abdurrahman ibnü'l-Cevzî
157. Hâce Nûreddîn
158. Aliyyü'l-Hadrâvî
159. Abdullahi'r-Râsî
160. Abdurrezzâk
161. Muhammedü'd-Dûrî
162. Muhammedü'l-Âkûlî
163. Muhammed Elfî

164. Muhammed Mecnûn
165. Ahmedü'l-Bakliyyü'l-Yemânî
166. Pir Dâvud
167. Seyyid İbrâhîm
168. Muhammedü'l-Arabî
169. İbrâhîmü'l-Fazl
170. Seyyid Sultân Alî
171. Ebû Bekr Katî
172. Muhammed'ül-Cevelânî
173. Sirâceddîn
174. Abdülazîz
175. Muhammedü'l-Fazl
176. Civân-merd-i Kassâb
177. Muhammedü'l-Vettirî
178. Baba Fahr-ı Velî
179. Hamza
180. Cemîl
181. Muhammed Çirkîn
182. Sandal
183. Ebû Seyfeyn
184. Mansûr bini'l-Hasan

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd'ın Nüshaları

Eserde 183 ismin her birine ayrı bir başlık açılmıştır. Kerbala Şehitleri için de bütün şehitleri anlatan bir başlık açılmıştır. Bazı nüshalarda iki bazı nüshalarda üç eksik isim bulunmaktadır. Mevzu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar çerçevesi, varak numaraları eski rakamlarla verilmiştir. Tarafımızca hazırlanan çalışmada Türkiye, Mısır, Almanya, İngiltere ve Fransa kütüphanelerinde 37 nüshası tespit edilen eserin beş nüshası karşılaştırmalı olarak ele alınmış, tahkik edilmiş ve sonuna indeks eklenmiştir. Tespit edebildiğimiz nüshalar:

1.	Topkapı Sarayı Müzesi R.1501
2.	Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları E.H. 1204
3.	Süleymaniye Kütüphanesi (Hâlet Efendi) 241.
4.	Süleymaniye Kütüphanesi (Kılıç Ali Paşa) 784
5.	Süleymaniye Kütüphanesi (Bağdatlı Vehbi Efendi) 1259
6.	Süleymaniye Kütüphanesi (Fatih) 4263/4
7.	Süleymaniye Kütüphanesi (mikrofilm) 3260-872 H.
8.	Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Koleksiyonu) 34 AeŞeriyeye 1011
9.	Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Koleksiyonu) 34 AeŞeriyeye 1067
10.	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 74
11.	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 903
12.	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2132
13.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY02512
14.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY02036
15.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY02590
16.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY01209
17.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY00180
18.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY00223
19.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY00374
20.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 06354.

21.	Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi (Hâfız Ahmet Paşa Koleksiyonu) 34 Ha 253.
22.	Konya Mevlânâ Müzesi Türkçe Yazmaları 1500
23.	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 779
24.	Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi (Türkçe Yazmaları) 253.
25.	İstanbul BB Atatürk Kitaplığı (Osman Ergin Türkçe Yazmaları) 772.
26.	İstanbul Hüseyin Kocabaş Kitaplığı S.H.M.H.K.Yaz. 211.
27.	Beyazıt Devlet Kütüphanesi 5136
28.	İngiltere Millî Kütüphanesi Or. 7877.
29.	İngiltere Millî Kütüphanesi Or. 12107.
30.	Almanya Millî Kütüphanesi Ms.or.fol.4067 Staatsbibliothek, Berlin.
31.	Almanya Millî Kütüphanesi Hs.or.oct.833 Staatsbibliothek, Berlin.
32.	Mısır Millî Kütüphanesi Tarihi Türkî Talat 2.
33.	Mısır Millî Kütüphanesi Mecâmi Türkî Talat 28.
34.	Mısır Millî Kütüphanesi Tarihi Türkî 138.
35.	Mısır Hidiv Kütüphanesi 8934.
36.	Mısır Millî Kütüphanesi et-Tarihut-Timuriye 903.
37.	Fransa Millî Kütüphanesi S. 1496.

Murtazâ Efendi'nin Yararlandığı Kaynaklar

Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ Efendi, tezkireyi yazarken faydalandığı kaynakları belirtmiştir. Kaynak vermeden anlattığı kişiler kaynaklarda bilgi bulunmayan kişilerdir. Hakkında bilgi varsa ondan yararlanmış ve kaynağını da belirtmiştir. Murtazâ Efendi'nin tarih, tezkire, tabakat gibi birçok eserden yararlandığı görülmektedir. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'da adını zikrettiği ve yararlandığını söylediği kaynaklar müellifin titiz bir araştırma ile eseri telif ettiğini göstermektedir. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'da Murtazâ Efendi'nin yararlandığını söylediği eserler tarafımızca hazırlanan doktora çalışmasında aşağıdaki şekilde sıralanmış ve eserler hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Bu çalışmada eser adlarını ve müelliflerinin isimlerini belirttik. (Güngör, 2017: 33-45)

a. *Tezkiretü'l-Evliyâ*: Feridüddin Attar

b. *Câmiü's-Siyer*: Mahmud Tahirü's-Sadık es-Sühreverdî

- c. *Şevâhidü'n-Nübüvve*: Abdurrahman bin Ahmed el-Câmî
- ç. *Ravzatü'l-Ebrâr*: Kara Çelebi-zâde Abdulaziz Efendi
- e. *Nefehâtü'l-Üns*: Abdurrahman bin Ahmed el-Camî
- f. *Savâik*: Ahmed İbni Hacer-i Mekkî
- g. *Ravzatü's-Safâ*: Muhammed bin Havendşah bin Mahmud (Mirhand)
- ğ. *İstiâb*: İbni Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî
- h. *Delâylü'n-Nübüvve*: Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin ve Ebû Bekir el-Beyhakî
- ı. *Hayâtü'l-Hayavân*: Demîrî.
- i. *Hadîkatü's-Süedâ*: Fuzûlî
- j. *Ravzatü's-Şühedâ*: Hüseyin Vâiz-i Kâşifî
- k. *Gülşenü's-Şühedâ*: Müellifi belirsiz.
- l. *Tabakât-ı Şarânî*: Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî
- m. *Târih-i Hatib*: Ebû Bekr-i Bağdâdî
- n. *Târih-i Yâfî*: Yâfî
- o. *Târih-i Taberî*: Taberî
- ö. *El-Lüm'a*: Ebu Nasr Serrac Tusî
- p. *Şerh-i Hemziyye*: İbni Hacer
- r. *Târih-i İbni Hallikân*: Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-Erbilî
- s. *Târih-i Nişâbur*: Ebü'l-Hasen Abdülgâfir b. İsmâil b. Abdilgafir el-Fârisî
- ş. *Şerh-i Mesnevî-i Kâşifî*: Hüseyin Vâiz-i Kaşifî
- t. *Tabakât*: İbni Sellâm el-Cumahî Hârûn b. Ali İbnü'l-Müneccim, Ali b. Zeyd el-Beyhakî, İmâdüddin el-İsfahânî, İbnü's-Şa'âr, Şehâbeddin el-Hafâ vd.
- u. *Esmâ'ü'r-Ricâl*: Vâkîdî vd.
- ü. *Menâkıb-ı Ebû Hanîfe*

3. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'ın Diğer Evliyâ Tezkireleri Arasındaki Yeri

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra meydana getirdikleri, muhtevası ve amacı dînî olan edebiyat eserleri Türk İslâm edebiyatı alanına girer. (Kablender, 2015: 22) Bu açıdan bakıldığında *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* ile beraber bütün evliyâ tezkirelerinin bu edebiyatın ürünlerinden olduğu söylenebilir. Bu ürünlerin kaynağını destanlar oluşturur. Destan kahramanları Türklerin İslamiyeti kabulleriyle beraber İslâmî özellik kazanmış ve velî tipinin bir boyutunu oluşturmuştur. (Ocak, 2010: 33)

Türkiye kütüphanelerinde, evliyâ tezkirelerinin iki yüzden fazla yazması bulunmaktadır. Bunların çoğu Feridüddin Attar'ın tezkiresinin tercümeleridir. Bazısının müellifi belli değildir. Sinan Paşa'nın tezkiresi Attar'dan tercüme olsa da ilaveleri ile telif eser niteliği kazanmıştır. Nazmî-zâde'nin *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'ı bunlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bu esere, ilk telif

Türkçe evliyâ tezkiresi diyebiliriz. Çünkü bu eser diğerlerinin taklidinden doğmamış, kendine münhasır yöntemlerle yazılmıştır. Nazmî-zâde, Attar gibi tezkiresini olgunluk döneminde yazmış ve eserinin kaynaklarını belirtmiştir. Attar, faydalandığı kaynakları mukaddimede belirtmişken Nazmî-zâde hem mukaddimede hem de anlattığı veli hakkında bilgi verirken yararlandığı kaynağı da zikretmiştir.

Kütüphanelerde *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* veya *Câmiu'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ahyâr* adıyla kayıtlı eserin 37 nüshası bulunmaktadır. Bunlardan 27'si Türkiye kütüphanelerinde iken diğer 10 nüshası Almanya, İngiltere, Fransa, Mısır kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Attar'ın eserinde ilâvelerle 97 evliyâdan söz edilirken Sinan Paşa Attar'ın fihristindeki ilk 28 veliyi sırasıyla Türkçeye çevirmiştir. Murtazâ Efendi'nin eserinde 182 evliyâ yer alır. Sinan Paşa'dan Murtazâ Efendi'ye kadar yazılan bütün evliyâ tezkirelerinde Attar'ın tezkiresi kalıp görevi üstlenmiştir. (Naskali, 1987: 9)

Nazmî-zâde özgün eser telif ederken geleneğe bağlı kalmıştır. Kendinden önce yazılan tabakat, menâkıb ve evliyâ tezkirelerinde uygulanan usûlü de bozmamıştır.

Edebiyat türlerinin tamamında oluşan kalıp evliyâ tezkirelerinde de oluşmuştur. Attar, Sinan Paşa ve Nazmî-zâde'nin tezkirelerinde evliyânın adı zikredildikten sonra peş peşe sıfatlarla o kişiyi öven giriş bölümü bulunmaktadır. Burada seçili söyleyişin dikkat çektiğini belirtmek lazım. Şunu da unutmamak gerek ki klâsik eserlerimizin hemen hepsinde giriş bölümleri seçilidir. Sırrî-yi Sakatî'nin anlatıldığı başlıkta giriş bölümü şöyledir: “Ol nefsi küşte-i mücâhede, ol dil-zende-i müşâhede, sâlik-i tarîk-i hazret-i melekût, şahid-i izzet-i ceberrût, mülk-i şaffetî Sırrıyyü's-Sakaî, ‘aleyhi'r-rahme. Eşnâf-ı ‘ilm u kemâl ve envâf-ı kerâmet u hâl ile imâm-ı şüfiyye ve şahib-i mağâmât-ı ‘aliyye olup Tezkire-i Evliyâda nigâşte-i kalem-i imlâdur ki Hazret-i Sırrî hâl-i Cüneyd nazar-kerde-i ma‘rûf ve hem şöhet-i Habîb-i Râ‘i olup ibtidâ Bağdâdda inşâ-ı kelime-i tahkîk ü tevhid itmekle ekşer meşâyih-i ‘Irâk anlara müriddür. Hâl-i evvelde dükkân-nişîn ve sıkaç fûrûşî idüp harîd u fûrûhtan mâ‘adâ dükkânın perde ile müzeyyen ve ekşer evkâtın namâz u tã‘ata mu‘ayyen itmîşler idi.” (Nazmî-zâde, R.1501: v.71b)

Gelişme bölümünde velînin doğumu, çocukluğu, gençliği, hangi tarikata ve mürşide bağlı olduğu, diğer velîlerle münasebeti, kerametleri, ibretlik davranışları, önemli sözleri, vecizeleri, eserleri, talebeleri yer alır. Bu bölüme rivayetler bölümü adı verilir. Rivayetler bölümünün son rivâyeti genellikle evliyânın vefatı ile ilgilidir. Hallac-ı Mansur'un anlatıldığı yerde gelişme bölümünden bir rivâyet şöyledir: “Ba‘zı rivâyetde bir gün bir anbar-ı penbeye mürür idüp işâret ile dâneyi penbeden dür itmekle Hallâc tesmiye olındı. Nakldür ki ibtidâ riyâzata mübâşeret idüp yigirmi sene hırkasın ihrac itmedi. Tamâm sene-i işrînde selb itdirildükde bisyârî ve büzürgî şıpış kehle bir mertebede idi ki bir dânesi vezn olunup nîm-dâne ki berâber geldi.” (Nazmî-zâde, R.1501: v. 62b)

Kapanış bölümü denen son bölümde Sinan Paşa, tezkiresine dua ekler, Attar ise kapanış bölümünü yazmamıştır. Murtazâ Efendi, bu bölümde evliyânın vefat tarihini, mezarının nerede ve ne hâlde bulunduğunu anlatır. Türbe

yapılmışsa, ne zaman, kimin tarafından yaptırıldığını anlatır. Murtazâ Efendi bu bölümde vefat tarihlerini söyler ve dua eder. Dua yazmadığı evliyâ azdır, çoğu evliyânın anlatımında dua yazmıştır. Ahmed bin Hanbel'in kapanış bölümü şöyledir: "...merkad-i münevvereleri üzerine şaṭṭ-ı Dicle vâki olmağıla asâr-ı merkad-i müsteṭâbları iksîr-i azam gibi nâ-yâb olmuştur. Raḍiya'llâhu teâlâ anh." (Nazmî-zâde, R.1501: v. 35b) Sırrî-yi Sakatî'nin anlatıldığı bölümde kapanış şöyledir: "Ol şâhib-i sırruñ ğavâmız-ı esrârı bî-şümâr olup İrâdiyy-i mâni^c-i ihtîşâr olmağın bu kadar ile iktifâ olındı. Sene-i şelâse ve ḥamsîn ve mi²eteynde Ramazân-ı şerîfüñ üçüncü günü vaḳt-i şabâḥda dâr-ı âḫirete rihlet idüp Bağdâduñ cānib-i ğarbîsinde mezâr-ı pür-envârları ziyâretgâh-ı şığâr u kibârdur. 'Aleyhi'r-raḫmetü ve'r-rıdvân.." (Nazmî-zâde, R.1501: v. 72b)

Murtazâ Efendi eserini oluştururken Attar'dan, Molla Câmî'den bahseder ama Sinan Paşa'dan söz etmez. Söz etmese de eserini oluştururken tuttuğu yoldan hareketle Murtazâ Efendi'nin Sinan Paşa'dan yararlandığı düşüncesindeyiz. Murtazâ Efendi eserini oluştururken birçok kaynaktan yararlanmıştır. Yararlandığı eserleri söylemekten çekinmemiş aksine eserin adını özellikle vurgulamıştır. Kaynak bulamadığı velîlerin bilgilerini de halk içinde anlatılan rivâyetlerden aktarmıştır. Murtazâ Efendi, kaleme aldığı kişileri, Sinan Paşa ve Attar'a göre daha kısa daha öz anlatmıştır. Attar'ın tezkiresi, Sinan Paşa ve Murtazâ Efendi'ye ana kaynak olmuştur. Sinan Paşa ve Murtazâ Efendi Attar'ın anlattığı bazı rivayetleri almamıştır. Sinan Paşa, Attar'ın rivayetlerini kısaltmış, Murtazâ Efendi ise bazı rivayetleri değiştirmiştir. Attar, tezkiresinde yorum yapmadan rivayetleri aktarmıştır. Sinan Paşa ve Murtazâ Efendi ise tezkirelerinde rivayetler üstüne yorum ve açıklama yapmıştır. Attar tezkiresinin tercümesinde kısa, düz cümleler kullanılmıştır. Sinan Paşa ve Murtazâ Efendi süslü yorum cümleleriyle nazmı andıran şiirsel anlatımı tercih etmişlerdir.

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd, müellifi bilinen ilk Türkçe evliyâ tezkiresidir. Diğer tezkirelerden bu yönüyle ayrılmaktadır. Velîlerin kabirleri, türbeleri, Bağdat'ın neresinde bulunduğu anlatılmıştır. Aynı zamanda *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* bir şehirde yaşayan evliyânın anlatıldığı ilk evliyâ tezkiresidir. Ali Emirî Efendi'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* eserinin Diyarbakırlı şâirleri anlattığı gibi Nazmî-zâde'nin tezkiresi de Bağdat şehrinde yetişmiş, yaşamış, vefat etmiş, mezarı orada bulunan velîleri anlatması bakımından önemli bir eserdir.

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd Kitabından Özetler

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd, 2 peygamberi (Adem ve Nuh peygamberleri de sayarsak 4 oluyor), 29 sahabeyi ve 151velînin hayatlarını, kerametlerini, vefat tarihlerini ve mezar yerlerini anlatmaktadır. Hem evliyâ burcu Bağdat şehri hem İslam dünyası için hem de Türk İslam edebiyatı için önemlidir. Eserin Türkçe telif edilmesi, müellifinin olgunluk döneminde uzun zaman ayırarak ve onlarca kitaptan yararlanarak eserini meydana getirmesi eseri daha da önemli hâle getirmiştir. Müellif, şehirde yaşamış âlimleri, bilginleri, önemli hocaları evliyâyâ dâhil etmiş ve eserinde anlatmıştır.

Mukaddimedede Adem ve Nuh peygamberlerin mezarlarının Bağdat'ta olduğu söyleniyor. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 3a-4b)

Hazret-i Ali'nin mezarı zamanla kaybolur, daha sonra Abbasîler zamanında halîfe Reşid, av için kıra çıktığında yaşlı bir adam Hazret-i Ali'nin mezar yerini gösterir ve ondan sonra oraya Hz. Ali'nin türbesi yapılır. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 4b-8a)

Peygamberimiz bir gün Hüseyin ve İbrahim'i severken Cebrâil Hazret-i Hüseyin'in şehâdet haberini getirir. Önce İbrahim'in vefat edeceği ve Hüseyin'in şehzâde olacağı ama daha sonra da şehit edileceğini söyler. Bir avuç toprak verir ve Hüseyin şehit olunca o toprağın kana dönüşeceğini söyler; söylediği gibi de olur. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 8b-11b)

Selman arayışlar içinde şehirleri dolaşırken Badat'a gelir ve son rahibin yönlendirmesi ile Medine'ye gitmek için bir kabileye dâhil olur. Kervancı onu köle diyerek Medineli Yahudi kardeşine satar. Peygamberimizi bulunca Müslüman olur ve peygamberimiz tarafından kölelikten kurtarılır. 250 veya 300 yıl yaşadığı söylenir. Medâyin şehrinde hâkim ve vali olarak görev yapar. Selmân-ı Fârisî Medâyin şehrinde hâkimdir, kötü elbiselerle gezerken bir adam onun sırtına eşyalarını yükler, yolda birisi Selman'ı tanır, adam özürler diler, yükünü almak ister ama Selman o yükü menziline kadar götürür. Mezarı Bağdat'ın doğusunda dört beş fersah uzaklıktadır. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 11b-14a)

Huzeyfetü'l-Yemânî, Hendek savaşına katılanlar arasındadır. Peygamberimiz ve arkadaşları açlıktan halsiz düşerler, düşman içine birini göndermek ister ama açlıktan dolayı kimsede gidecek derman yoktur. Huzeyfe'yi çağırır, elini karnına koyar ve dua eder. Huzeyfe'den açlık duygusu gider ve gücü yerine gelir. Huzeyfe, düşman içine gidip gelir, onların çok yakında perişan olacaklarını bildirir ve bir süre sonra düşmanlar çekilirler. Münafıkların isimleri Huzeyfe'ye bildirildiğinden Hz. Ömer bir cenâzede Huzeyfe yoksa o cenaze namazını kılmaz. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 14a-14b)

Muhammed Cevâd, büyük âlim ve tasavvuf ehlidir. Medîne'de ikâmet ederken Abbasî halifesi Mütevekkil'e, halifeye karşı geliyor diye şikayet ederler. Halife bir gurup Türk askerini gönderir, Cevâd'ı huzuruna getirtir. Halife o sırada içki içmektedir. O zattan öyle etkilenir ki onda isyan emaresi görmez. İçkiyi bırakır, tövbe eder. Dört bin dinar hediye verir ve askerleriyle onu evine bıraktırır. Bir gün Mütevekkil hastalanır ve doktorlar çare bulamazlar. Saraydan birisi bu zâta gider ve durumu anlatır. Muhammed Cevâd, bir karışım tarifi verir, dediğini yaparlar ve halife iyileşir. Binlerce dinar hediye gönderilir ama o zât onların hepsini yoksullara dağıtır. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 29a-31a)

İmam-ı Ebû Yûsuf, Harun Reşid zamanında Bağdat kadısıdır, bir gün saraya davet edilir ve o gün çok özel bir tatlı olan Faluzec yapılmıştır. Halife, imama, buyur ye, der. Adını sorduğunda Faluzec (fıstıklı helva) derler. İmam tebessüm eder. Neden tebessüm ettiği sorulur. Annesi ile İmam-ı Azam arasında geçen bir hatırayı anlatır. Babası vefat etmiştir. Kendi de çocuktur. Evin geçimini sağlayan kimse yoktur. Annesi İmam-ı Azam'a gelir der ki: Bu yetimdir. İzin verin ki günde bir dirhem kazanacak kadar çalışsın. İmam-ı Azam dua eder: Bu adam Faluzec yesin. İşte bunu hatırladım der. Halife Harun, İsa isminde bir adamın dünyalar güzeli cariyesini satın almak ister ama adam vermez. Orta yolu Ebû Yûsuf bulur. Adamın biri imama "Oruç ne zaman biter?" diye sorar; imam, "Güneş batınca." cevabını verir. Adam, "Güneş batmazsa." der, imam da

“Sen susmalısın, ben de söze başlamalıyım.” der. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 35b-37b)

Cüneyd-i Bağdâdî sahv tarikatındandır, aynı zamanda Tayfuriyye tarikatına da bağlıdır. Aslında Cüneyd kendi tarikatının kurucusudur. Sırrî-yi Sakatî dayısıdır. Bir gün eve geldiğinde babasını ağlar vaziyette görür ve sebebini sorar. Zekattan bir miktar dayına götürdüm, almadı der. Zekatı Cüneyd götürür. Bu defa dayısı zekattan önce Cüneyd’i kabul eder ve onu Hacca götürüp meşâyih ile tanıştırır. Cüneyd, yatsı abdesti ile kırk yıl sabah namazını kılmıştır. Bir gün artık kâmil oldum, maksûda ulaştım diye düşünürken Hakk dava ediyor diye halifeye şikayet ederler. Halife, dünya güzeli bir cariyesini gönderir. Cariye cilveler yapar ama Cüneyd ona bakmaz. Fakat cariyeye cilveden vazgeçmez. Sonunda Cüneyd bir âh çeker ve cariyenin bütün vücudu yanar. Halife huzuruna çağırır ve böyle güzel bir cariyeyi yakmak reva mıdır der. Cüneyd de kırk yıllık riyâzâtımı bir anda berbat etmeye nasıl cevaz verirsin diye cevap verir. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 58a-61b)

Hallac-ı Mansûr’un idam fetvasını imzalayanlardan biri de arkadaşı Cüneyd-i Bağdâdî’dir. Neden imzaladığını sorduklarında, şeriatın zahirine göre böyle olması gerektiğini söyler. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 61b-63b)

Bekâ bin Batû bir gün Dicle kenarında oturur, tefekkür ederken bir gemi içinde içkili eğlence yapılmaktadır. Kaptanı uyarır. Ama dikkate alınmaz. Nehre “Ey fişkırın nehir, zâlim ol” diye dua eder. Gemi dalgalar içinde batmaya, eğlenenler boğulmaya ramak kalır. Gemi halkı tövbe eder, özür diler. Daha sonra da şeyhe intisap ederler. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 92a-93a)

İbrahim Mücâb, Hazret-i Hüseyin soyundandır. Ama etrafındakiler bundan şüphe duyarlar. Hüseyin’in kabrinde “Yâ ceddâh!” diye seslenir. Kabirden cevap gelir ve bunun üzerine o zata cevap verilmiş anlamına gelen Mücab adı verilir. Böylece İbrahim’in, Hazret-i Hüseyin soyundan olduğu kesinleşir. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 100a-100b)

Muhammed Çirkin, çarşıda bir köşede kötü elbiseler içinde bulunmaktadır. Halifenin kızı çarşığı gezerken onu görür ve dünyadan nasibini almamış ne kadar çirkin bir adam, der. Bunun üzerine kıtlık, susuzluk başlar. Âlimler, bu olayı tespit ederler ve halifenin kızı bu zattan özür diledikten sonra hayat eski düzenine döner. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 105a-105b)

Ebû Seyfeyn Yasin Sûresi’nden “İnnî âmentü birabbikum. (Ben sizin Rabbinize iman ettim.) âyetini tilavet ederken vefat eder. Münker, Nekir gelir ve sorularını sormaya başlarlar. Onların sorularına kaldığı yerden okuyarak cevap verir: “İnnî âmentü birabbikum. Ebû Seyfeyn de emr-i Hak ile cennete girer. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 105b)

Sonuç

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd evliyâ tezkireleri arasında önemli bir yere sahiptir. “*Câmiu'l-Envâr fî-Menâkıbi'l-Ahyâr*” ismiyle de bilinen Murtazâ Efendi tezkiresi bu makale ile ilk defa ilim âlemine tanıtılıyor. Bu eserin Türk İslam Edebiyatı ve evliyâ tezkireleri alanında bir boşluğu doldurduğu, konuyla ilgili doktora çalışmamız ve bu makale ile eserin gün yüzüne çıkarıldığı düşünülmektedir. Eser, kendisinden önce yazılmış evliyâ tezkireleri gibi tercüme bir eser olmayıp edebî değeri olan ilk telif Türkçe evliyâ tezkiresidir. Bir şehre ait evliyâ tezkiresi olması da Ali Emîrî Efendi'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* eseri gibi nevi şahsına münhasır bir eserdir. Alanında tek sayılabilecek bir eser görünümündedir.

Türk edebiyatı tarihinde evliyâ tezkireleri genellikle çevirilerden ibarettir. Feridüddin Attar'dan yapılan çeviriler, en meşhur olanlarıdır. Sinan Paşa'nın tezkiresi de Attar'dan çeviri ve eklemelerden ibarettir. Müellifi belli olmayan evliyâ tezkireleri bulunmakla beraber edebiyatımızda müellifi belli ilk Türkçe evliyâ tezkiresi makalemize konu olan Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın XVII. yüzyılda kaleme aldığı *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* isimli eseridir.

Eserde, velîlerin hayatlarından önemli kesitler, insanlarla iletişimleri, talebeleriyle yahut müritleriyle olan yaşamları, çevreleriyle nasıl bir ilişki içinde oldukları üzerinde durulmuştur. Murtazâ Efendi'nin Türkçe, Arapça ve Farsçanın inceliklerine vâkıf olduğu, velîlerin hayatlarını anlatırken değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Âyet, hadis, güzel söz ve şiirlerden, rivâyetlerden yararlandığı tespit edilmiştir. Murtazâ Efendi'nin, yararlandığı eserleri ve müellifleri belirttiği, hakkında kaynak olan şahsı anlatırken kaynağı söylediği, az da olsa faydalandığı kaynağı ifade etmeden mesuliyeti, rivayeti aktarana bırakarak olayı anlattığı görülmüştür. Önceki evliyâ tezkirelerinde velîlerin ölüm tarihleri, mezarlarının nerede ve ne durumda olduğu belirtilmemiştir ama Murtazâ Efendi eserinde bunları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

KAYNAKÇA

Avcı, Necati. (1992), “Nazmî-zâde Murtezâ Efendi ve Gülşen-i Hulefâ'sı”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S 9, s.245-250

Babinger, Franz. (1982), Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. (Çev.) Coşkun Üçok. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Bursalı Mehmet Tâhir. (1975), Osmanlı Müellifleri, C 3, Meral Yayınları, İstanbul.

Büküm, Mehmet. (2017), Zeyl-i Siyer-i Veysî ve Nâbî (Karşılaştırmalı ve Transkrişyonlu Metin, İnceleme, İndeks). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır.

Büyük Türk Klâsikleri. (1987), On Yedinci Yüzyılda Türk Dünyası, C5, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Evliyâ Çelebi. (1986), Tam Metin Seyahat-nâme. Üçdal Yayınları, İstanbul.

Güngör, Recep Şükrü. (2017), Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd İsimli Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin- Dizin), Dicle

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır.

Hammer, Joseph Von. (tsz), Büyük Osmanlı Tarihi, C 13, (Çev.) Emir Berikan, Üçdal Yayınları, İstanbul.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. (2011), Osmanlı Astroloji Literatürü Tarihi I, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), İstanbul.

Kablander, Nesibe. (2015), Ferîdüddîn-i Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sının Türkçe Tercüme Nüshaları Üzerinde Mukâyeseli Bir İnceleme, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karataş, Mehmet. (2001), Nazmî-zâde Hüseyin Murtezâ'nın Gülşen-i Hulefâ'sının Tenkitli Transkripsiyonu, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Kesik, Beyhan. (e-makale), Murtazâ, Nazmîzâde Seyyid Murtazâ Efendi, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2889>, Erişim Tarihi: 14 Aralık 2016.

Levend, Agah Sırrı. (2014), Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul.

Mehmed Süreyyâ. (1996), Sicill-i Osmani, C 4, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Naskali, Emine Gürsoy. (1987), Sinan Paşa Tezkiretü'l-Evliyâ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ. Câmîü'l-Envâr fî Menâkıbî'l-Ebrâr, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar bölümü, arşiv Numarası: "R.1501".

Ocak, Ahmet Yaşar. (2010), Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım). Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özcan, Tahsin. (2006), "Nazmî-zâde Murtazâ Efendi". DİA, C 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Pala, İskender. (2011), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, 20. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Parlatır, İsmail. (2012), Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınları, Ankara.

Redhouse, Sir James William. (2011), Turkish and English Lexicon, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Sâlim Efendi. (1315), Tezkire-i Sâlim, İkdâm Matbaası, İstanbul.

Şemseddin Sami. (2006), Kamus-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Şeyhî Mehmet Efendi. (1989), Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri, Vekâyiü'l-Fudalâ, C II-III, (Hazırlayan: Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Ecevit. (2010), Yazma ve Nadir Eserlerin Değerlendirilmesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı, Ankara.

Dr. Hasan EKİCİ

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü
Adıyaman/TÜRKİYE
hasanekici0202@gmail.com

ORCID ID: ...

ATFİ AHMED EFENDİ'NİN ARUZA DAİR BİR ESERİ: MİFTÂH-I KAVÂİD-İ TUHFİ

ONE OF THE AHMED ATFİ EFENDİ'S WORK ABOUT
ARUD: MIFTAH-I KAVAIID-I TUHFİ

DOI Number: 10.28981/hikmet.340050

ÖZ

Arap edebiyatının ilim dallarından biri olan aruzun temelleri el-Halil tarafından ortaya konmuştur. Arap edebiyatı kaynaklı aruz, daha sonra İran ve Türk edebiyatlarında kullanılmaya başlanmıştır. Klasik Türk edebiyatında, kendine has kuralları ihtiva eden aruzla ilgili müstakil eserler yazılmıştır. Bu eserlerden biri de 18. yüzyıl şârihlerinden Atfî Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfî adlı risaledir. Bu risale, sıbyan okullarında öğrenime yeni başlayan çocuklara şiir ve aruz hakkında temel bilgiler öğretmek amacıyla yazılmıştır. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfî'de İbrahim Şâhidî'nin Tuhfî-i Şâhidî adlı eserinde kullanılan bahir ve vezinlerle ilgili açıklamalar yer almaktadır. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfî, aruz bahirlerindeki illet ve zihaflardan, taktî ile ilgili bazı kurallardan bahsetmesi yönüyle önem arz etmektedir. Bu eser, mukaddime, iki fasıl ve hatime bölümünde taktîe dair yedi kaideden meydana gelmektedir.

Bu çalışmamızda öncelikle Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfî adlı eseri tanıtılacak, daha sonra bu eserin çeviri yazılı metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Atfî Ahmed Efendi, Aruz, Vezin, Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfî, risale.

ABSTRACT

The basis of the Arud one of the Arabian science was put forward by el-Halil. Arud originated in Arabic Literature started to be used in Persia and Turkish Literature later. Works on arud which has specific rules were written. One of these works is Ahmed Atfî Efendi's 18th. century commentor booklet/risale called Miftah-ı Kavaid-i Tuhfî. This work was written for kids who started to study at Sıbyan schools to teach basic information about poetry and arud. There are explanations about bahirs and meters used in İbrahim Şahidi's Tuhfî-i Şahidi in this work. It is important that Miftah-ı Kavaid-i Tuhfî expresses the reasons and zihafs in arud bahirs with some rules about taktî. This work is composed of an introduction two chapters and seven bases on taktî in result part.

In this work, firstly, we will introduce Bosnian Atfî Ahmed Efendi's work called Miftah-ı Kavaid-i Tuhfî. Then we will present the written form of the translated version.

Keywords: Atfî Ahmed Efendi, Arud, Meter, Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfî, risale/booklet.

Giriş

Aruz; yön, cihet, taraf, yan, bölge, Mekke, Medine ve etrafı daracık dağ yolu, bulut, serkeş, deve, çadırın orta direği, ortaya çıkma veya çıkarma, kendisiyle bir şey karşılaştırılan, dolayısıyla ölçü ve örnek olan şey anlamlarına gelir (Tural, 2011 : 17-18).

Terim olarak aruz, Arap dili ve yazısına göre düşünülmüş; hecelerin sesine ve heceleri belirleyen harflerin harekeli (müteharrrik) ya da harekesiz (sâkin) oluşlarına göre düzenlenmiş bir sistemdir (İpekten, 1999 : 132). Aruz vezni, Arap edebiyatında doğmuş, onun dil yapısına göre şekillenmiştir. Aruzun Cahiliye devrine kadar uzanan geçmişi vardır. İmam Halîl 9. yüzyılda aruz ilmini sistemleştiren kişidir (Mermer ve Keskin, 2005 : 11). Arap şiirinin vezni, şairlere geniş bir serbestlik ve kolaylık sağlamıştır. Cahiliyye dönemi şairlerinde aruzun klasik bahirlerinin hepsi görülmez. En çok kullanılan bahirler şunlardır: tavîl, basit, medîd, vâfir, kâmil ve recez (Çetin, 2011 : 50-51).

İranlılar, Abbasîler devrindeki istilalar sonucu, İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Arap bilimi, kültürü ve edebiyatını kabullenmek zorunda kaldılar. Bu arada Arap şiir tekniği, nazım şekilleri ve aruz ilmi İran edebiyatına yerleşmiştir. Aruz vezni İran edebiyatında bazı değişikliklere uğramıştır. Arap ve İran aruzları arasındaki ilk ayrılık, Araplar beyti birim olarak aldıkları halde İranlıların mısrayı bir bütün olarak benimsenmesi ve taktînin hep mısra üzerinde yapmalarındır (İpekten, 1999 : 136-137). İslamiyet'in Türk ülkelerinde yayılmasıyla aruz vezni Türkler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. *“Türk edebiyatında aruzun başarılı bir şekilde kullanılması belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Başlangıçta Türkçe kelime kadrosu aruzun ihtiyaç duyduğu uzun ünlüleri bulundurmadığından aruz ile şiir yazmak çok zordu ve istenilen düzeyde başarıya ulaşamıyordu. Zamanla Arapça ve Farsçadan giren kelimelerin de katkısıyla aruz ölçüsünün kullanıldığı, son derece âhenkli ve etkileyici şiirler yazılmaya başlandı (Saraç, 2007 : 201).”* İlk İslamî eserlerden olan *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık*'ta aruz vezni kullanılmıştır. Bu durum aruzun Türkler tarafından kısa zamanda benimsenip ustalıkla kullanıldığını göstermektedir. Klasik Türk edebiyatında aruzla ilgili teorik bilgiler ihtiva eden eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Aruz ile ilgili ilk Türkçe risaleyi yazan Alî Şîr Nevâyî'dir (Ersalan, 2015 : 59). Aruz ilminin kaidelerini öğretmek amacıyla yazılan bu eserlerde aruzun şiirde vazgeçilmez bir unsur olduğu telkin edilmekte, aruzla ilgili kurallardan bahsedilmektedir. Bu eserlerden bazıları şunlardır (Gıynaş ve Şenödeyici, 2010 : 226-240):

Tablo 1: Aruzla İlgili Bazı Risaleler

Sıra No	Eserin Adı	Müellifi
1	<i>Arûsu'l-Arûz</i>	Aşkî (ö. 1576-77)
2	<i>Arûz Nümûnesi</i>	Muallim Nâcî (ö. 1893)
3	<i>Arûz Risalesi</i>	Gedâ (ö. ?)
4	<i>Arûz-ı Türkî</i>	Ali Cemaleddin (ö. 1874-5)

	<i>Buhâr-i Tuhfetü's-Şâhidî</i>	
3	<i>Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî</i>	Abdurrahman b. Ali el-Kozanî el-Hakî el-Aynî (ö. 1755'ten sonra)
4	<i>Eserin adı bilinmiyor.</i>	Feyzî-i Üsküdarî (ö. 1766)
5	<i>Buhâr ve Evzân-ı Tuhfe-i Şâhidî</i>	Müellifi bilinmiyor.
6	<i>Taktî-i Tuhfe-i Şâhidî</i>	Dervîş Fedâî (ö. XVIII. yüzyıl sonları)

Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı eser aruzla ilgili temel bilgiler veren bir risaledir. Bu eser, doktora tezi olarak hazırladığımız *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserin sonunda yer almaktadır (Ekici, 2017). Şârih, aruz ilminin temel kavramlarını ve şiirle ilgili kaidelerin faydaları üzerinde ısrarla durmuş ve şiirde aruzun vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmiştir. *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'de, Şâhidî İbrahim Dede'nin (ö. 1550) kaleme aldığı *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserdeki her bahir hakkında bilgiler verilmiş, bu bahirlerdeki illet ve zihafardan bahsedilmiştir. Hatime bölümünde taktî ile ilgili kaidelere yer verilmiştir. Ayrıca bu risalede aruz ilminin temel kavramları anlaşılmıştır.

Üç kısımdan oluşan bu çalışmada, Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı eseri ele alınmıştır. İlk kısımda bu eserin adı, yazılış tarihi, yazılış sebebi, içeriği ve nüshalarıyla ilgili bilgiler verilerek *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* tanıtılmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'nin çeviri yazılı metni verilmiştir. Üçüncü kısımda ise eserde geçen bazı aruz terimleri tanımlanmıştır. Sayfa ya da varak numaraları alıntılardan sonra ayrıca içinde verilmiştir.

BOSNALI ATFÎ AHMED EFENDİ

Atfî Ahmed Efendi'nin hayatı ve şahsiyetine dair bilgiler sınırlıdır. İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr* adlı eserinde Atfî'nin üç beyitlik bir şiirine yer vermiştir. Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum Eserler bölümü numara 663'te Atfî'nin birçok gazeli ile Dimetoka'da Hâşimî İsmail Ağa'ya yazıp gönderdiği bir mektubun sûreti bulunmaktadır.

XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşam süren Atfî, aslen Bosnalıdır. Kaynaklarda şârihin hayatına dair yeterli bilgi mevcut değildir. Doğum ve vefat tarihi hakkında da herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Konya İl Halk Kütüphanesi Feridun Nâfiz Uzluk bölümü 6886 numarada kayıtlı *Şerh-i Tuhfe* adlı yazma eserin der-kenârında "*Şerh târihi H. 1123 ya'nî Üçüncü Sultân Ahmed zamanıdır.*" bilgisi yer almaktadır. (Ekici 2017: 24). Atfî'nin kaleme aldığı eserler dikkate alındığında iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca doktora tezimiz olan *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* ve bu çalışmanın konusu olan *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı aruz risalesi müellifin Fars dilindeki donanımını göstermektedir. *Şerh-i Tuhfe*'nin hâtme bölümünde yer alan beyitte şârihin sibyan mekteplerinde ders okuttuğu anlaşılmaktadır:

*Pes andan sonra iy pâkîze-gevher
Okudurum luğat etfâle ezber (E. 264b, B.9)*

Müellifin Farsça ve Arapçaya hâkim olduğu hâtîme bölümünde yer alan aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır:

*Luğât-ı Fârsî'i çok tettebbu'
İdüp kıldum nice dürlü temettu'* (E. 264b, B.10)

*Mürâdif eyledüm Tâzî luğatlar
Ki olmaya ma'ânîde galatlar* (E. 265a, B.23)

Sadettin Nüzhet (1936: 561), *Türk Şairleri* adlı eserinde Atfî'nin bir gazeline yer vermiştir:

Mef'ûlü/fâ'ilâtü/mefâ'ilü/fâ'ilün

*İy dâg-ı aşkı sîneye pinhân koyup giden
Kânûn-ı dilde âteş-i hirmân koyup giden*

*İy girye-senc-i nâle-i fûrkat iden beni
İy hem-nişîn-i külbe-i ahzân koyup giden*

*Ölsem de derd-i hecr ile olmaz devâ-resim
Bu tengnâ-yı mihnete şâyân koyup giden*

*Bir reh-neverd-i cevr ü cefâ-pîşedür beni
Sahrâ-yı gamda hem-dem-i hicrân koyup giden*

*Kılmaz mı dest-i lutf ile ma'mûr aceb yine
Bu hâne-i derûnumı vîrân koyup giden*

*Hayfâ ki la'l-i nâbını bir kerre sunmadı
Ser-şâr-ı câm-ı aşk ile hayrân koyup giden*

*Bir nev-hırâm-ı arsa-i nahvet-perestdir
Atfî-i zârı bî-ser ü sâmân koyup giden*

Atfî'nin şu ana kadar tespit edilebilen beş eseri vardır: *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, *Hulâsa-i İ'mâlî'l-Mu'addil*, *Mukantarât Risâlesi*, *Ceyb-i Âfâk Risâlesi*, *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*'dir (Ekici 2017: 26-27).

1. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe

Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe, aruz ilmiyle ilgili bir risaledir. Bu risalede aruz kalıplarının isimleri ve özellikleri verilmiş, aruzla ilgili bazı terimler ve kaideler açıklanmıştır. Çalışmamızın konusu olan bu eserin özellikleri ve muhtevası aşağıdaki başlıklara göre incelenecektir:

1.4. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe'nin Nüshaları

Atfî Ahmed Efendi'nin *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* isimli eseri için yapılan katalog taramaları sonucunda, eserin şu ana kadar 6 nüshası tespit edilebilmiştir. Bu yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

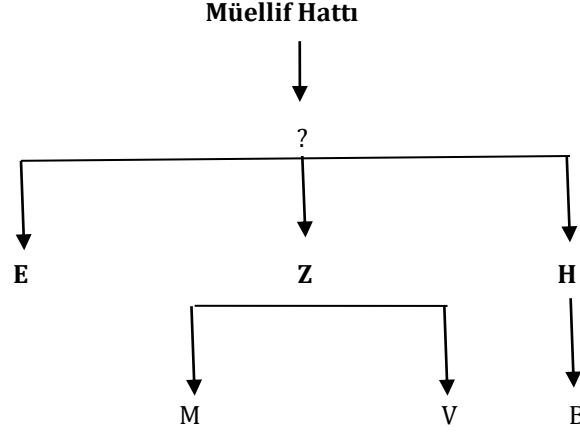
Tablo 4: Yazma Nüshaların Bulunduğu Kütüphaneler

ATFÎ AHMED EFENDİ'NİN MİFTÂH-İ KAVÂİD-İ TUHFE ADLI ESERİNİN TESPİT EDİLEN YAZMA NÜSHALARININ BULUNDUĞU KÜTÜPHANELER						
Sıra No.	Şehir	Kütüphane	Bölümü	Kayıt No.	Varak Sayısı	Kısaltma Kodu
1	Ankara	Millî Kütüphane	Yazmalar	469/2	10	M
2	İstanbul	Millet Kütüphanesi	Ali Emîrî	258/2	10	E
3	İstanbul	Süleymaniye Kütüphanesi	Bağdatlı Vehbî	1736/2	6	B
4	İstanbul	Süleymaniye Kütüphanesi	Hâlet Efendi	572/2	9	H
5	Kütahya	Vahid Paşa İlçe Halk Kütüphanesi	Yazmalar	410	11	V
6	Kütahya	Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi	Yazmalar	379/2	6	Z

Tahminimize göre bütün nüshalar, bugün elimizde olmayan müellif hattına bağlı olarak istinsah edilmiştir. E nüshasında, diğer nüshalardan farklı bazı der-kenârlar mevcuttur. Ayrıca E nüshasında eserin adı olan *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* başlığı bulunmamaktadır. Hatime kısmındaki kaidelerden biri de E nüshasında mevcut değildir. Bu özellikleriyle E nüshasının diğer beş nüshadan kolaylıkla ayrılabilceğini söylemek mümkündür.

Ancak nüsha farklılıklarına bakıldığında E nüshasına Z nüshasının iştirak ettiği görülmektedir. Z nüshasının son sayfasında *Tuhfe-i Şâhidî*'nin müellifi İbrahim Şâhidî'nin hayatı hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Ayrıca İbrahim Şâhidî'nin birkaç şiirine yer verilmiştir. Bu nüsha, M ve V nüshalarıyla kelime kullanımı ve ekler açısından paralellik arz etmektedir.

Üçüncü kolbaşı ise İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi 572'de kayıtlı olan (H) nüshasıdır. H ve B nüshalarının kelime, ek kullanımı ve şekil yönüyle diğer kolbaşılardan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Nüshalar arasındaki müşterek farklar, eksiklikler ve ortak hatalara bakıldığında bu farklılıkların daha çok ek düzeyinde olduğu görülmektedir. Tenkitli metinde bütün nüshaları metne dâhil etmedik. Çünkü diğer nüshaları edisyon kritiğe dâhil ettiğimizde metin, içinden çıkılmaz bir hal alacaktı. Tahminimize göre bütün nüshaların ortaklıkları ve aparatları göz önüne alındığında *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'nin nüsha seçeresi diyagramatik olarak gösterilmek istenirse bu süreç üç kolbaşına bağlı olarak şekillenir:

2. Metin¹

Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe² [Z. 141b ; H. 217a]

Hamd-i vâfir ol cenâb-ı Kâdire ki hareket-i serî³-i devâ'ir-i eflâke sebep-i izdivâc-ı uşûl ve imtizâc itdürdi ve erkân-ı şalâvât-ı vâfir³ ol vücûd-ı kâmile ki te'yîd-i fetih-i karîb ile basit-i hâkdan dâlâl u hizlân bisâtinı tayy eyledi [E. 265b] şalla'llâhu 'aleyhi ve 'alâ ehli beytihi⁴ ecme'in. Ammâ ba'd çünki bu kitâb-ı müste'tâb ki dürc-i le'âlî-i 'avârif ü ma'ârif ve gencîne-i dürer-i gurer-i letâ'ifiyle memlûdur.⁵ Kilid-i nazmıyla⁶ mu'kaffel ü müşedded olup fe-lâ cerem her tâlîb u râğîb olan mübtedîlere⁷ bu gencîne-i nihânun derûn-ı ebyâtında münderic ve ta'biye⁸ olan buhûr-ı nazm ve eş'ârınun fevâ'id-i celîlesine ve te'kîk ü ta'ktî'ât-ı ebyâtınun kavâ'id-i⁹ la'îfesine bilâ-miftâh dest-res müte'assir belki müte'azzir¹⁰ olup bu dürc-i mu'kaffelün kilîdi kavâ'id-i¹¹ 'arûz 'ilmine ma'şûr olmağın fe-lâ büdd tarîk-i nazmda te'kîk ve¹² buhûr ve ta'ktî'ât-ı eş'âra vesîle olur. Kavâ'id-i 'arûzdan bilmek ehemm ü elzem olmağla binâ'en'aleyh bu fenn erbâbınun vaz' eyledükleri kavânin-i şî'r ve kavâ'id-i 'arûzdan tarz-ı vâzih üzere bir mu'kaddime ve birkaç faşl ve bir hâtîme ile tavzîh-i uşûl u furûc [H. 217b] olunmağ evlâ görüldi ve **Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe** nâmıyla ihvâna hediye kılındı ve bi'llâhi't-tevfîk ve 'aleyhi i'timâdî.

¹ Bu risale *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* adlı doktora tezimizin sonunda tenkitli metin olarak verilmiştir. Hasan Ekici. (2017), Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si* (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin). Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.

² Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe : -E

³ vâfir : mütevâfir Z; mütevâfire H

⁴ ehli beytihi : âlihi H

⁵ letâ'ifiyle memlûdur : letâ'ifdür E, Z

⁶ nazmıyla : nazmla E, Z

⁷ mübtedîlere : mübtedîler E, Z

⁸ ta'biye : ta'bir E, Z

⁹ kavâ'id-i : -H

¹⁰ müte'assir belki müte'azzir: müte'azzir belki müte'assir H

¹¹ kavâ'id-i : -E

¹² ve : -Z, -H

[E.273b; Z.146a] Cedvelüñ yukarısında şebt olınan yedi ¹cüz' eczâ-ı uşıldur ki bu tuhfede mevcüddur ve cedvelüñ sağ tarafında tülen vâkı' olan on dört cüz' eczâ-ı fūrū' ātdur ve cedvelüñ içinde olan zihāfātdur ve bu zihāfātuñ şerh ve ²tafşilleri maħallinde her birinüñ kıt'alarınıñ [H. 223b] evvellerinde ³zıkr olınmışdur. Murād iden maħalline mūrāca' at idüp şerh olıñduğı yirde göreler. ⁴Bundan şoñra bir hātıme ile taqtı'āt-ı eş'āra müte'allık olan kavā'idden bir miqdār beyān idelüm ki mübtedilere elfāz-ı eş'ārda vâkı' olan müzā'af ve tenvīn ve hūrūf-ı kelimātuñ harekāt u sekenātında zaħmet çekmeyüp sühulet ile tefkik-i buħūr ve taqtı'-i ebyāta kādır olalar.

Hātıme

Bu fenn erbābınıñ fāzılları bu bābda niçe kavā'id-i celīle cem' idüp beyān itmişlerdür ki bu muhtaşarda egerçi cümlesin zıkr eylemek ⁵mümkün degül ise de ⁶bir miqdārın bārī biz daħı ⁷zıkr [E. 274a] idelüm. Ez-ān cümle biri budur kim ⁸

Ḳā'ide

Ḳaçan taqtı' murād olınsa beyitden her sebep-i efā'ilden her sebep muḳābelesinde ve beyitden her veted-i efā'ilden her veted muḳābelesinde ve beyitden her fāşıla efā'ilden her fāşıla muḳābelesinde vaz' olunur. Nitekim *Şeyh Ebū'l-Ceyş Endülüsi* te'lif eyledüğü 'arüz muhtaşarında baħr-ı medidden olan "Müddebāgan fi't-tecennī ve leccen" mışrā'ında müdebbā'da olduğı gibi. Ya'nī med muḳābelesinde "fā" ve bā muḳābelesinde "alā" an muḳābelesinde "tün" vaz' olınmışdur ki vezni fā' ilātün'dür. Ve yine muhtaşarında mezkürdür ki ⁹baħr-ı kāmilden olan ve "Ve kemülte lā-aħede yefūḳuke fentehic" mışrā'ında ve kemülte "lā"da olduğı gibi. Ya'nī kemüle muḳābelesinde "mütefā" ve "telā" muḳābelesinde "ilün" vaz' olınmışdur ki ¹⁰vezni mütefā' ilün'dür.

Ḳā'ide

Taqtı' de ħarf-i müşedded evveli sākin şānī müteħarrık iki ħarf 'add olunur. [H. 224a] Medde beyān olıñduğı gibi.

Ḳā'ide¹¹

Taqtı' de [Z. 146b] tenvīn ħarf-i sākin menzilesine tenzīl olunur. Bā'en'de "en" "tün" menziline tenzīl olıñduğı gibi.

Ḳā'ide

Taqtı' de i' tibār-ı muḳlaḳ ¹²hareketedür. Meşelā efā'ilde bir ħarf [E. 274b] maẓmüm olsa elbette sebep-i veted ve fāşılada anuñ muḳābelesinde olan ħarf maẓmüm

¹ H nüshasında altı yazılmış ve şöyle açıklama yapılmıştır : "Ancağ müfā' aletün cüz'inüñ fūrū' atı yoğdur. Ol eelden cedvele dāħil degüldür."

² şerh ve : -E

³ evvellerinde : ibtidālarında H

⁴ göreler : gözedeler H

⁵ eylemek : itmek Z

⁶ egerçi cümlesin zıkr eylemek mümkün degül ise de : -H

⁷ bir miqdārın bārī biz daħı : biz daħı bir miqdārın H

⁸ ez-ān cümle biri budur kim : cümleden biri budur ki H

⁹ muhtaşarında mezkürdür ki : muhtaşar-ı mezkürda Z, H

¹⁰ ki : -Z, -H

¹¹ Bu ḳā'ide E nüshasında yoktur.

olmak¹³ lâzım degüldür. Gâh olur ki maẓmûm ve meftûh meksûr makâmına ve meksûr ve meftûh maẓmûm maẓâmına iķâmet olunur.

Ķâ'ide

Taķtî' de mu'teber olan ĥarf mefûzudur ĥarf¹⁴ mektûb degüldür. Meşelâ beyt-i medîde'de fî't-tecennî 'ibâretinüñ taķtî'inde fî tecenn dirlir.¹⁵ “Fâ” ve “tâ” ve “cîm” ve “nün” i' tibâr olunur. Ammâ elif lâm ve âĥirinde yâ'ya i' tibâr olunmaz.

Ķâ'ide

Taķtî' de efâ'ilde vâķi' olan sebep-i veted ve fâşılanuñ ĥurûfına beyitte vâķi' olan¹⁶ sebep-i veted ve fâşılanuñ ĥurûfı müsâvî ve muṭâbık olmak lâzımdur ki mevzûnuñ vezne muṭâbakatı ĥâşıl ola ve eger beyitte olan sebep-i veted ve fâşılada ĥurûf çok olursa mezbûrlarda sâķin çok olmak gerek ve eger az olursa mezbûrlarda müteĥarrik çok olmak gerek.¹⁷ Yâĥud müşedded ĥarf gerek ki vezni ĥâşıl ola. Zîrâ ĥareke ve şedde ĥarf maẓâmında [E. 275a] olur anlar olmazsa işbâ' olunmaķ gerek.

Ķâ'ide

Ĥaṭṭ-ı taķtî' sâ'ir ĥuṭûṭa muĥâlifdür. 'Ulemâ buyurmışlardır ki ĥaṭṭân lâ yükâsâni ĥaṭṭu'l-muşĥafî ve ĥaṭṭu'l-'arûzi fe'l-yaĥfeẓ ĥazihi'l-ķâ'idetü'l-celîletü'l-mühimmetü'l-merġûbetü. El-ĥamduli'llâhi 'ale'l-itmâm. Ve's-şalâtü 'alâ ĥayri'l-enâm. **Temmetü'l-kitâb.**¹⁸

Bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-vehĥâb 'an yedi az'afi'l-'ibâd ve aĥķari't-tullâb Ĥüseyin bin 'Alî ġafera'llâhu lehü ve li-vâlideyhi ve aĥsene ileyhimâ ve ileyhi ve li-üstâdeyhi ve li-cem' i'l-mü'minîn ve'l-mü'minât¹⁹ ve'l-müslimîn ve'l-müslimât el-eĥyâ'i minhum ve'l-emvât. Ve temme ĥâzihi'n-nüşĥatü'l-laṭîfetü fî-şehri Rebi'ü'l-evvel fi-leyleti's-sebt ba'de'l-'işâ'i. Sene 1157

Ve'l-ĥamdu li'llâhi Rabbi'l-'âlemîn evvelen ve âĥiren ve zâĥiren ve bâṭinen ve şallâ'llâhu 'alâ ĥayri ĥalkîhi Muĥammed ve 'alâ âlihi ve şaĥbihi ve sellim teslimen keşîren keşîren ilâ yevmi'l-ĥaşri ve'n-neşri ve'l-cezâ'i

İn tecid 'ayben bihâ kün sâtiren. İnne ĥayre'n-nâs men sedde'l-ĥalele. Allâhümme ĥarrim laĥme kâtibihi 'ale'n-nâr. Bi-ĥürmeti'l-aĥyâr ve'l-ebrâr. Âmîn.

¹² i' tibâr-ı muṭlaķ : muṭlaķ i' tibâr E

¹³ olmak -E

¹⁴ ĥarf : -H

¹⁵ dirlir : -E

¹⁶ olan : -H

¹⁷ gerek : -E

¹⁸ el-ĥamduli'llâh 'ale'l-itmâm. Ve's-şalâtü 'alâ ĥayri'l-enâm Temmetü'l-kitâb : -H

¹⁹ Metinde “ve'l-mü'minât” yerine “ve'l-mü'minîn” yazılmış.

3. Eserde Geçen Bazı Aruz Terimleri

Bu bölümde *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'de geçen bazı aruz terimlerine açıklık getirilecektir. Bu eserde geçen aruzla ilgili terimler alfabetik olarak şu şekilde sıralanabilir:

Bahir: Aruz ölçüsünde kalıpların toplandığı ana bölümlere verilen ad (Uysal, 2010 : 41).

Ced' (burun kesmek): "Mef'ûlatü" aslî cüzünün yani "mef'û" unsurunun düşürülmesiyle geride kalan "lâtü" unsurunda "t" sesinin sâkin okunmasıyla "lât" şekline dönüşmesi ve "lât" unsuru yerine "fâ" konulmasına denir. "Fâ" cüzüne de mecdû' denir (Eraslan, 2015 : 173).

Fasıla: Dört ya da beş harfin birleşmesinden meydana gelen aruz terimidir. İkiye ayrılır:

a. Fasıla-i sugrâ (küçük fasıla): İlk üç harfi harekeli, son harfi ise sâkin olan fasıla türüdür.

b. Fasıla-i Kübrâ (büyük fasıla): İlk dört harfi harekeli son harfi ise sâkin olan fasıla türüdür (E. 266a).

Habn (eteklerin kaldırılıp toplanması): "Fâ'ilâtün" aslî cüzünün "fe'ilâtün'e müstef'ilün" aslî cüzünün "mefâ'ilün'e ve mef'ûlâtü" aslî cüzünün "mefâ'ilü" cüzüne dönüşmesine denir. Bu şekilde oluşturulan cüzlere **mahbûn** adı verilir (Eraslan, 2015 : 182).

Harb: "Mefâ'ilün" aslî cüzünde "m" ve "n" seslerinin düşürülmesi ile geriye kalan "fâ'ilü" unsurunun yerine mef'ûlü cüzünün konulmasına verilen ad. "Mef'ûlü" cüzüne **ahreb** denir (Eraslan, 2015 : 182).

Harm: Beytin başında veya ikinci şatırın başında bulunan vetid mecmû'un ilk harekeli harfinin atılmasıdır. Mesela; "mefâ'ilün" cüzünün "fâ'ilün" cüzüne dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 33).

Hazf: Tefilenin sonundan hafif sebebin atılmasıdır. Mesela, "mefâ'ilün" cüzünün "fe'ülün" cüzüne dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 39).

Hetm: Sözlükte ön dişleri kırık demektir. Terim olarak "mefâ'ilün" cüzünde hazf ve kasr illetlerinin birleşmesine yani "mefâ'ilün" cüzünden kalan "mefâ" yerine getirilen "fâ'ülü" cüzüne denir (Uysal, 2010 : 66).

İlel: İletin çoğuludur. Lügatta sahibini amelinden meşgul eden maraz ve hiddet anlamına gelir. Fasıl ve vetedlere dâhil olup birtakım değişiklikler meydana getirir (Ekici, 2017 : 90). *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'de cüzlerde değişikliğe yol açan zihaf ve illetlerden bahsedilmektedir. Bu zihaf ve illetlerin

adları şunlardır: keşf, tayy, habn, kasr, harb, keff, kabz, hazf, izalet, terfil, izmar, kat', ced' ve zeel. (E. 272b).

İzâle: “Mefâ'ilün” cüzünden hetm ve harm dolayısıyla kalan “fâ” yerine “fa'” getirmektir (Uysal, 2010 : 111).

Kabz (bir nesneyi pençe ile almak) “Fe'ülün” aslî cüzünün “fe'ülü” şekline, “mefâ'ilün cüzünün “mefâ'ilün” şekline dönüştürülmesine verilen ad. Bu şekildeki cüzlere de **makbûz** denir (Eraslan, 2015 : 196).

Kasr: Hafif sebebin sakin harfinin hafzedilmesi ve harekelisinin teskin edilmesine denir. Mesela, “fe'ülün” cüzünün “fe'ül” cüzüne dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 39).

Kat': “Müstefilün” cüzünü “mef'ülün, mütefâ'ilün” cüzünü “fe'ilâtün” şekline dönüştürmektir. İkinci şekillere **maktû** denilir (Uysal, 2010 : 124).

Keff: Tef'ilenin yedinci harfine tekabül eden sebebin sâkin olan ikinci harfinin hazf edilmesidir. Mesela, “fâ'ilâtün” cüzünün “fâ'ilât'a” dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 33).

Keşf/Kesf: Tef'ilenin son harfinin hafzedilmesidir. Sadece “mef'ülâtü” tef'ilesinde meydana gelir (Tural, 2011 : 41).

Matvî (tayy, dürüp bükme, sarma, katlama): “Müstefilün” aslî cüzünün “mufte'ilün”a, “mef'ülâtü” cüzünün “fâ'ilâtü” cüzüne dönüşmesine denir (Eraslan, 2015 : 196).

Meczû (bir parçası alınmış): Her iki mısraında birer cüzünü (tef'ilesini) kaybetmiş beyit demektir (Eraslan, 2015 : 188).

Meştûr (şeter, ortadan bölünüp yarısı alınmış): Cüzlerinin yarısı hazf edilmiş (alınmış) beyit anlamına gelmektedir (Eraslan, 2015 : 189).

Müteharrik: Harekeli harf demektir.

Sâkin: Harekesiz harflere denir. Elif, vâv, yâ uzun seslileri gösteren harfler sâkin sayılırlar (İpekten, 1999 : 133).

Sebeb: Aruzda iki harfin birleşmesi anlamındadır.

a. Sebeb-i hafif (hafif sebep): Biri harekeli, ikincisi sâkin iki harfin birleşmesine denir (E. 266a).

b. Sebeb-i sâkil (ağır sebep): İki harekeli harfin birleşmesine denir (E. 266a).

Taktî: Bir beytin cüzlere ayrılarak aruz kalıbının bulunmasına denir (İpekten, 1999 : 133).

Tefile (Cüz): Aruz veznini meydana getiren parçalara denir. Aruz vezinlerini oluşturan sekiz ana kelime vardır: “fâ’ilün, fe’ülün, mef’ûlatü, fâ’ilâtün, mefâ’ilün, müstef’ilün, mütefâ’ilün ve müfâ’iletün”dür (Kesik ve Şenödeyici, 2015:25).

Terfil: Veted mecmû’ ile biten darbin sonuna hafif bir sebebin ilavesinden ibarettir. Mesela, “fâ’ilün” tefilesinin sonundaki nûn harfini elife kalb ettikten sonra, sonuna hafif bir sebep ilave etmek suretiyle tefilenin “fâ’ilâtün” kalıbına dönüştürülmesine denir (Tural, 2011 : 37).

Veted: Aruzda üç harfin birleşmesine denir.

a. Veted-i Mecmû (Birleşmiş veted): İlk iki harfi harekeli üçüncü harfi ise sâkin olan veted türüdür (E. 266a).

b. Veted-i Mefrûk (Ayrılmış veted): Birinci ve üçüncü harfi harekeli ve orta harfi sakin olan veted türüdür (E. 266a).

Zelel: Lügatta eksiklik demektir. Aruzda “mefâ’ilün” cüzünü “fe’il” şekline dönüştürmeye denir (Uysal, 2010 : 222).

Zihâf: Vezin gereği Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlülerin kısa ünlü değerine düşürülmesidir (Kesik ve Şenödeyici, 2015:24). Zihâf ikiye ayrılır:

a. Müfred Zihâf: Tefilelerde sadece bir sebebe meydana gelen değişikliğe denir.

b. Mürekkeb Zihâf: Tefilelerde iki sebebe meydana gelen değişikliğe denir (Tural, 2011:30).

Sonuç

Atfî Ahmed Efendi, 18. yy. da yaşamış Bosnalı bir şârihtir. Millet Kütüphanesi AEME 663 arşiv numaralı mecmuada birçok şiiri de bulunan Atfî, *Şerh-i Tuhfe* adlı eseriyle tanınmıştır.

Atfî'nin *Tuhfe*'deki bahir ve vezinlerin izahı için kaleme aldığı *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, hacimce küçük bir eser olmakla birlikte, Klasik Türk edebiyatının temel konularından biri olan aruz ilmiyle ilgili bilgiler vermesi açısından önemlidir. Özellikle fasıl ve kavâid başlıkları altında verilen bilgiler, arûz ilmiyle uğraşan kişiler için çok faydalı açıklamalar ihtiva etmektedir.

Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe, aruz üzerine, genel itibariyle bilinen kavramları anlatmasına rağmen, özellikle aruz terimleri ve bahirlerindeki zihaf ve illetlerle ilgili bilgiler aruz ilmine katkı sağlayacaktır. Bunun yanında hâtıme bölümünde taktî ile ilgili verilen kurallar da dikkat çekicidir. O nedenle bazı hususlardaki ayrıntılı bilgiler ışığında aruz ve terimlerini değerlendirmek gerekecektir. Bu yönleriyle *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* gibi aruz risalelerinin ileride yazılacak aruzla ilgili eserler için kaynak teşkil edeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. (hızl.) (1985), İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Asar Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Alkan, Mustafa. (2012), "Millî Kütüphane 2727 No'lu Mecmua'da Kayıtlı "Aruz Risalesi" Üzerine". Turkish Studies, 7(3): 183-202.
- Belviranlı, A. Kemal. (1995), Aruz ve Ahenk. Marifet Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Nihad M. (2011), Eski Arap Şiiri. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Şener. (2011), "Es-Seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî'nin Mizân-nâme-i Şu'arâ Adlı Aruzla İlgili Eseri". Turkish Studies 6(2): 367-402.
- Ekici, Hasan. (2017), Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin). Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Eraslan, Kemal (hızl.) (2015), Alî Şîr Nevâyî Mizânu'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergun, S. Nüzhet. (1936), Türk Şairleri. C.2. İstanbul.
- Gıynaş, A. Kamil, Ö. Şenödeyici. (2010), "Teorik Açısından Aruz İlmi ve Üç Aruz Risalesi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3(14): 226-240.
- Gürbüz, İ. Atik. (2009), "Aruz Eğitimi Üzerine Yazılmış Bir Eser: Manzûme-i Arûz" Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, s. 321-333, Adıyaman.
- İpekten, Haluk. (1999), Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kesik, Beyhan, Ö. Şenödeyici. (2015), Aruz Teori ve Uygulama. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Mermer, Ahmet, N.K. Keskin. (2005), Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mum, Cafer. (2010), "Mustafa Reşîd'in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü'l-Arûz". Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi. 3(6): 123-133.
- Öz, Yusuf. (1999), Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri. Selçuk Üniversitesi Yayınları Prizma Dizgievi. Konya.
- Saraç, M. A. Yekta (2007). Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye. 3F Yayınevi. İstanbul.

- Tural, Hüseyin. (2011), Arap Edebiyatında Aruz. Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Turan, Muhittin. (hızl.) (2015), Tâhirü'l-Mevlevî Tedrîsât-ı Edebiyyeden Nazm ve Eşkâl-i Nazm. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Uysal, R. Selçuk. (2010), Belâgat ve Edebî Sanatlar Lügati. Doğu Kitabevi, İstanbul
- Zülfe, Ömer. (2011), “Mu‘allim Nâcî'nin Aruza Dair Eseri: Arûz Nümûnesi”. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 6: 189-208.

Dr. Abdulhakim TUĞLUK

Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Diyarbakır/TÜRKİYE
abdulhakimtuğluk@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1979-3317

**MİTHAT CEMAL KUNTAY'IN
NEFÂİS-İ EDEBİYYE ADLI ANTOLOJİSİ***

ANTHOLOGY OF MİTHAT CEMAL KUNTAY
CALLED NEFÂİS-İ EDEBİYYE

DOI Number: 10.28981/hikmet.346254

ÖZ

Mithat Cemal Kuntay (1885-1956) Türk edebiyatı tarihinde kalemiyle adından söz ettiren önemli simalardan biridir. Üç İstanbul adlı romanı ile yazarlığını taçlandıran Mithat Cemal Kuntay, Nefâis-i Edebiyye adlı eserleriyle antoloji sahasında dönemi bakımından önemli bir eser vermiştir. Nazım ve nesir olmak üzere iki cilt halinde kalem alınan Nefâis-i Edebiyye, dönemin şiir ve inşâ zevkini yansıtmaya bakımından dikkate değerdir. Şiirlerin yer aldığı ilk ciltte Kuntay, klasik Türk edebiyatından yeni Türk edebiyatına değin pek çok şairin şiirine yer verir. Antolojide Tanzimat ve Servet-i Fünûn şairlerine daha çok yer veren Kuntay, bu hususta Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit Tarhan, Cenâb Şahâbeddîn, Ali Ekrem gibi isimleri ön plana çıkarır. Müellif Kuntay, bunun yanı sıra Bâkî, Şeyh Gâlib, Nevres-i Kadîm, Nedîm, Fuzûlî, Yenişehirli Avni gibi pek çok Divan şairine de yer verir. Mithat Cemal Kuntay nazım kısmının sonunda 'İfade' başlığını taşıyan iki sayfalık küçük bir yazıya yer verir. Nefâis-i Edebiyye'nin ikinci cildinde ise Türk Edebiyatının dikkat çeken nesir örneklerine yer veren Mithat Cemal Kuntay, bu kısımda Tanzimat sonrası metinlerine yer verir. Kuntay, nesir kısmında herhangi bir önsöz ya da sonsöze yer vermez. Bu çalışmada Mithat Cemal Kuntay'ın Nefâis-i Edebiyye adlı antolojisi incelenecek ve Kuntay'ın tercihlerine ilişkin bazı ilginç detaylar paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mithat Cemal Kuntay, Nefâis-i Edebiyye, antoloji

ABSTRACT

Mithat Cemal Kuntay (1885-1956) is one of the important individual who made an impression with his writings in Turkish literature history. Mithat Cemal Kuntay achieved a reputation with his novel called "Üç İstanbul", by his called work "Nefais-i Edebiyye" he made an important work in the area of anthology for his time. Nefais-i Edebiyye, written as verse and prose as two boks, is significant in terms of reflecting the era's pleasure of poet. In the first book composed of poems Kuntay dealt with lots of poets' poems which are relevant from Classical Turkish Literature to New Turkish Literature. Kuntay who mentioned most the poets of Tanzimat and Servet-i Fünun in anthology, emphasized the names like Tevfik Fikret, Abdulhak Hamit Tarhan, Cenab Şahabeddin, Ali Ekrem. Additionally Mithat Cemal Kuntay mentioned many poets of Divan like Baki, Şeyh Galib, Nevres-i Kadim, Nedim, Fuzuli, Yenişehirli Avni. Kuntay terminated part of verse with two little pages writing titled by "İfade". In the second book of Nefais-i Edebiyye Mithat Cemal Kuntay mentioned noteworthy proses of Turkish literature, also in this part he mentioned texts after Tanzimat period. In the part of prose Kuntay doesn't mention any foreword or afterword. In this study, the anthology of Cemal Kuntay's "Nefais-i Edebiyye" will be analysed and shared some interesting details relevant to his preferences.

Keywords: Mithat Cemal Kuntay, Nefais-i Edebiyye, Anthology

* Bu çalışma daha önce Atatürk Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni'nde 'Mithat Cemal Kuntay'ın Nefâis-i Edebiyye Adlı Antolojisi Üzerine Bir İnceleme' başlığı altında sözlü olarak sunulmuştur.

Giriş

Antolojiler, bir edebî türün örneklerinin seçilerek oluşturulduğu eserlerdir. Daha çok şiir alanında karşılaştığımız antolojilerin hikâye, makale, deneme vb. gibi düz yazıya ait örnekleri de bulunmaktadır. Antolojilerin yapısal olarak oluşumunu üç şekilde ele almak mümkündür:

- 1- Antolojinin İçerdiği Metne Göre
- 2- Antolojinin Esas Alındığı Döneme Göre
- 3- Antolojinin Hitap Ettiği Kitleye Göre

Yukarıdaki üç temel öge kendi içinde birçok alt başlığa ayrılabilir. Ancak genel olarak özetlemek gerekirse antolojiler ilk olarak içerdiği metne göre şekil alırlar. Şiir antolojisi, hikâye antolojisi, seçme yazılar antolojisi, edebî sanatlar antolojisi, na't antolojisi, halk şiiri antolojisi, mesnevi antolojisi, tiyatro antolojisi, roman antolojisi vb. Burada antolojinin üzerinde yoğunlaştığı metin örnekleri belirleyici olmaktadır. Öte yandan antolojiler dönem ya da edebî muhit eksenli olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin Dîvân şiiri antolojisi, Tanzimat şiiri antolojisi vb. Son olarak antolojilerin muhatap kitleye göre de şekil aldığını söylemek mümkündür. Söz gelimi çocuklar için oluşturulmuş şiir veya hikâye antolojileri ya da gençlere hitap eden antolojilerden bahsedebiliriz.

Antolojiye alınan şair veya yazarların hangi kıstaslara göre seçildiği hususunda genel geçer bir yol olmamakla birlikte antolojiyi oluşturanın edebî yönünün bu konuda belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Esasında kişisel beğeniye dayanan antolojilerin dönemin edebî zevkini ve baskın edebî anlayışını bir ölçüde yansıttığı görülmektedir. Bu anlamda sadece iyi şair ve yazarın değil aynı zamanda popüler olmuş şair ve yazarın da antolojide güçlü olarak yer alabildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla antoloji oluşturma, zor ve hassas bir süreç olarak karşımıza çıkar. Çok sayıdaki şair ve yazar arasından iyi bir seçim yaparak bunu bir eser haline dönüştürmek ve insanların beğenisine sunarak seçilen metinlerin en güzel örnekler olduğu fikrini vermek kolay değildir. Çünkü antolojinin meydana geliş sürecinin temelinde antolojiyi oluşturanın beğenisi ve bunu okurlara beğendirmesi yatmaktadır. Antolojiyi derleyen önce beğenir daha sonra beğendirir. Yani bir tür edebî zevk aktarımı gerçekleşir ve okurun bir şair ve yazarı tanıyabilmesi için okuması gereken yüzlerce metin bir ölçüde küçültülerek minimize edilmiş olur.

Türk edebiyatında antolojilerin aslında çok eski bir geçmişi olduğunu görmekteyiz. Özellikle Klasik Türk şiirinde 'mecmua' adıyla oluşturulan ve pek çok şairin şiirine yer veren antolojilerin hayatî bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Gerek metin tenkidinde sağladığı katkı ile gerekse de yazıldığı dönemin edebî muhiti hakkında fikir vermesiyle ön plana çıkan 'mecmua'ların Türk edebiyatının önemli türlerinden birisi olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda Türk edebiyatındaki mecmuaların modern anlamda antolojilerden kalite ve kapsam bakımından bir farkının bulunmadığı hatta mecmuaların daha yaygın bir edebiyat ürünü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim mecmuaların da tıpkı antolojiler gibi bir derleme türü olduğu ifade edilmiştir.¹

¹ Özkan Ciğa, "Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde Kayıtlı 1626 Numaralı İlâhi Mecmuası", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Ekim 2016, s.85)

Mecmualar gibi halk edebiyatı ürünlerini bir araya getiren 'cönk'ler de Türk edebiyatının seçme metin temellerinden birini oluşturmaktadır. Âşık edebiyatı, halk edebiyatı ve folklor ürünlerine yer veren cönkler, günümüzdeki antolojilerin ilk örneklerini sunmaktadır.² Türk edebiyatında mecmualar giderek yerini 'müntehabat' dediğimiz eserlere bırakmıştır. Atilla Özkırımlı da antolojinin Osmanlıca karşılığını 'müntehabat' olarak vermektedir.³ Seçme metin parçalarının yer aldığı 'müntehabat' türü eserler oldukça rağbet görmüş ve kapsamda birçok eser telif edilmiştir. Özellikle Tanzimat'la başlayan süreçte *nefâis*, *müntehabat*, *numûne* gibi ifadeleri eser ismine alan birçok kitap yazılmıştır. Safiye Akdeniz 1839-1928 yılları arasında yazılan antolojiler hakkında bilgi verdiği çalışmasında bu alanda kaleme alınmış geniş bir eser yelpazesinden söz etmiştir. *Nefâis-i Edebiyye* de dâhil olmak üzere pek çok antolojinin adını veren Akdeniz, antolojilerin tasarımına ilişkin bilgiler paylaşmaktadır.⁴

***Nefâis-i Edebiyye* ve Muhtevası**

Türk edebiyatına kaynak eser sağlama bakımından önemli bir katkı sunan Mithat Cemal Kuntay⁵, Türkiye'nin ilk hukuk doktoru unvanını kazanmış⁶ olmasına rağmen daha çok edebî yönüyle tanınmaktadır.⁷ Hatta doktora öğrenimini İbn'ü-l Emin Mahmûd Kemal İnal'ın ifadesine göre *Aliyyü'l-âla derecede* tamamlayan Kuntay'ın edebiyat merakı erken dönemlerde başlamıştır. (İnal, 2000: 1337-1338) Onun başta Namık Kemal olmak üzere edebiyat tarihi alanındaki araştırmaları önemli başvuru eserleri olarak dikkat çekmektedir. Kuntay'ın edebiyat araştırmaları dışındaki diğer bir uğraş alanı da antolojilerdir. *Nefâis-i Edebiyye* adlı iki ciltlik eser de bu uğraşın sonucu olarak hazırlanmıştır.

Nefâis-i Edebiyye, Mithat Cemal Kuntay tarafından kaleme alınarak iki kısım halinde basılan bir antolojidir. Her iki cilt de 1913 tarihinde neşredilmiştir. İlk olarak nazım kısmını neşreden Kuntay daha sonra da nesir kısmını okurların istifadesine sunmuştur. Nazım kısmının kapağında '*eski ve yeni erbâb-ı kalemin müntehab eserlerini câmi'dir*' ifadesine yer veren Kuntay, herhangi bir mukaddimeye yer vermeksizin doğrudan şiirlere geçer. Antolojide yer alan ilk şiir Hüseyin Sîret'e ait olan 'Ölümünden Sonra' adlı şiirdir. Bundan sonra kronoloji gözetmeksizin şiirlere devam eden Kuntay, bazı aralıklarla beyit ve kıtalara yer verir. Bu beyit ve kıtalardan bazılarının şairi belli değildir. Mithat Cemal Kuntay bazı şiirlerin dipnot kısmında şairin kendi açıklamalarına yer verir. Bazı şiirlerde ise kendisi araya girerek dipnot

² Orhan Şaik Gökyay, 'Cönk', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, Cilt 8, s.73-75.

³ Atilla Özkırımlı, *Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1991, s.17.

⁴ Safiye Akdeniz, "Arap Harfli Yeni Türk Edebiyatı Antolojilerinin (1939-1928) Karşılaştırmalı İncelemesi", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2000, 33-52.

⁵ Ayşe Belkıs Sanay, Mithat Cemal Kuntay'ın doğumdan sonra verilen nüfus hüviyetinde 'Ahmet Mithat Cemal' adının yazılı olduğunu belirtir. Ayşe Belkıs Sanay, Mithat Cemal Kuntay Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.5.

⁶ Kemal Kahraman, 'Mithat Cemal Kuntay', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, Cilt 26, s.379.

⁷ Mithat Cemal Kuntay'ın ilk hukuk doktorasını aldıktan sonra İbrahim Hakkı Paşa'nın yanında ilk hukuk asistanı olarak göreve başladığı ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İbrahim Göktürk, *Mithat Cemal Kuntay*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s.8.

verir ve o şiir hakkında dikkat çeken ayrıntıları hülâsa eder. Bu arada bazı kavramlardan söz etmeyi ihmal etmeyen Kuntay, söz gelimi 'satir' gibi yabancı kavramlara da göndermelerde bulunur. Söz gelimi Muallim Nâcî'nin bir kıtasının altına şu notu düşen Kuntay, böylece edebiyat nazariyesine ilişkin bilgiler de verir: '*Satir kabilinden yazılan bizim edebiyâtta pek az. Bu nedret-i adem-nümânın edebiyât âleminde izâlesi için bu kabîl eserlerin tarafdâr-ı ihyasıyım. Fakat maksadım 'satir' unvân-ı edebiyyesine lââyık eserlerdir. Yoksa 'hezliyyât-ı Surûrî' gibi küfriyyât-ı eslâfa zaten içinde yüzdükleri deryâ-yı levs bir makber-i müteaffindir.*'⁸ Kuntay burada satir ile hezliyyât arasındaki ayrıma dikkat çekerek ağır argonun edebiyattaki yerinin baskın olmasına karşı çıkar.

Nefâis-i Edebiyye'nin nazım kısmında klasik edebiyat ile yeni edebiyat şairlerinin şiirlerinin bir arada verilmesi eserin en dikkat çeken özelliğidir. Kuntay, klasik şiirden en çok Fuzûlî'ye yer verir. Bunun yanı sıra Yenişehirli Avnî, Nedîm, Râgıb Paşa, Nefî gibi isimlere de sıklıkla yer veren Kuntay, Şeyh Gâlib'in beyitlerine de hatırı sayılır derecede verir. Müellif bununla da kalmayarak adı çok bilinmeyen şairlerin beyitlerine de yer vermeyi ihmal etmez. Bu kapsamda Mekkî, Hüdâyî Müezzîn, Belîğ, Sabrî-i Şâkir, Üsküdarlı Tal'at, Osman Şems Cezmî, Es'ad Muhlis Paşa, İsîzâde Sa'deddîn, Hâkî, Üsküdarlı Sâfi gibi isimlerden söz etmek mümkündür.

Mithat Cemal Kuntay'ın eserinde Yeni edebiyat şairlerine daha çok yer verdiği görülür. Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit Tarhan, Ali Ekrem ve Fâik Ali bu hususta başı çekmektedir. Ayrıca Mehmet Âkif Ersoy ve Hüseyin Sîret Özsever'in de *Nefâis-i Edebiyye*'de sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Kuntay'ın, Abdülhak Hamit Tarhan ve Tevfik Fikret gibi şairlere çokça yer vermesi dönemin hâkim şiir anlayışını da göstermektedir. Bunun yanı sıra eserde çokça yer almalarına rağmen bu şöhretlerini edebiyat tarihlerine yeterince taşıyamamış olan Ali Ekrem ve Fâik Ali'nin de müellif tarafından hatırı sayılır bir şekilde tercih edildiği görülmektedir. Özellikle Ali Ekrem'in eserin en çok yer verilen şairlerinden biri olduğunu belirtmemiz gerekir. *Nefâis-i Edebiyye*'nin nazım kısmında dikkat çeken bir husus da Mithat Cemal Kuntay ile Namık Kemal'in tercihlerindeki dikkat çekici örtüşmedir. Nitekim Ziya Paşa'yı tenkit etmek maksadıyla Tahrib-i Harabat'a alınan şiir örneklerinin pek çoğunun *Nefâis-i Edebiyye*'de yer aldığını söylemek mümkündür. Namık Kemal üzerine geniş kapsamlı çalışmasıyla da bilinen Kuntay'ın bu tercihinde Namık Kemal üzerindeki hassasiyetinin rolü büyüktür.

Mithat Cemal Kuntay *Nefâis-i Edebiyye*'nin nazım kısmını kısa sayılabilecek bir 'İfade' bölümü ile bitirir. Burada antolojiyi oluşturma sebebine ilişkin ipuçları sunan Kuntay, Türk edebiyatındaki antoloji anlayışına çok ciddi eleştiriler getirir. Bu kısmın mükemmel bir tenkîd olduğunu da belirtmek gerekir. Kuntay, burada antolojisini oluşturma ölçütünü ortaya koyar. Türk edebiyatında elle tutulur bir müntehabat kitabının yokluğundan yakınan müellif iddialı cümleler kurar. *Nefâis-i Edebiyye*'nin nazım kısmının sonundan bulunan ve yaklaşık iki sayfa tutan 'İfade' başlıklı yazıda Kuntay, kendi eserinin yazıldığı güne kadar neşredilmiş antolojileri göz ardı ederek memlekette henüz bir antoloji kitabı bulunmadığından bahisle şu ifadeleri kullanır: '*Memleketin hevâ-yı ademi içinde hiçbir şeyi, hatta bir berg-i hazân*

⁸ Mithat Cemal Kuntay, *Nefâis-i Edebiyye (Nazım Kısmı)*, İstanbul, Arakis Matbaası, 1913, s.245.

*solukluğuyla olsun, bir müntehabât kitâbı bile mevcûd değil.*⁹ Kuntay daha sonra, yazılan bazı müntehabatların varlığına da ironik bir göndermede bulunarak onları eleştirir. Daha önceki antolojilerin çıkış noktasını 'meşhur olmak' şeklinde belirlediğine dikkat çeken Kuntay, bu tavrı eleştirir. Kuntay kendi eserini yazmasının nedenini şöhret temelli antolojilere karşı durmak olarak gösterir. Buradan yola çıkarak eski şairlerin şiirlerine de eleştiri getiren Kuntay, bazı şairleri isim vermeden 'kalem-i mütemellik' tabiriyle hicveder. Kuntay'ın, *Nefâis-i Edebiyye*'yi oluşturma gayesini daha iyi anlama adına 'İfâde' adını verdiği çok uzun olmayan metni aynen aşağı aktarıyoruz:

İFÂDE

Âhiretten sonra ikinci bir adem diyârı aranılırsa hiç şüphe edilmesin ki memleketimizdir. Memâlik-i mahrûsenin her tarafında Devlet-i Osmâniyyeden sonra Hükûmet-i ebed-müddet tavrıyla yokluk saltanat-fermâ.

Adem-i mutlak vilâyetlerde fermânı verilmiş vâli, pâyitahtta lâyıık-ı bi'at bir pâdişâh mehâbetiyle emr u nehyini icrâ ediyor. Memleketin hevâ-yı ademi içinde hiçbir şeyi, hatta bir berg-i hazân solukluğuyla olsun, bir müntehabât kitâbı bile mevcûd değil. Vâkı'â şimdiye kadar zevk-i edeb mahrûmu birkaç müntehab çıkmadı, ve onların bağal-i mübâhâtı altında tertîb-zede-i pençe-i intihâbları olan bir iki kitâb görülmedi değil!... Fakat bu kitâblar –sahifeleri şuûn-u edebe âfak-ı ihâta ve şümûl olacak- âsâr-ı sahîha mecmû'aları değildi ki. Sahâif-i iktitâfi pâ-yi meşâhir altında çiğnenmiş birer defter-i derbederdiler. Bunlarca şerîta-i intihâb neydi biliyor musunuz? Meşhûr olmak! Bunun için kitâblarına öyleleri giriyordu ki nâ-hak bir şöhrete mâlik olmak husûsunda o adamlar "galat-ı meşhûr" mâhiyetinde idiler. Bu müntehablar bir imzâ-yı ma'rûfun üstünde bir eser gördüler mi, onu mutlaka alacaklar. Fakat imzânın üstündeki eser altındaki boşluğa mümâsil ve mu'âdilmiş! Ne zarar. Mâdem ki onu yazan muharrirîn-i mütearrifeden, kitaba girmesin, ne acı ziyâ!...

Memleket-i muzlimemizde şöhret ki bir fâcîre-i hezâr-âşinâ kudret ki bir mahzûre-i merdüm-girîzdir. İstedim ki müntehabım olan bu kitâb şöhretle iktidârın esliha-i insâf ile mücehhez meydân-ı muhârebese olsun; ve sahâyifinin her zerre-i telakkîsinde iştihâr, iktidâra karşı zânû-yı zelifî hâk-i nisyanâ çökmüş bir muhârib-i mağlûb vaz'iyetinde bulunsun.

Âsâr-ı eslâfın mebhâs-i temyîz ve iktitâfında çok müşkilâtın hedef-i hafâ ve zuhûru oldum. İlâhiyyât-ı âliye husûsunda ise fikdân-ı hazîn karşısında bulundum. Zaten eş'âr-ı selefi mâhiyetleri i'tibâriyle tasnîf etmek lâzım gelse insan şu hakîkin mahkûm-u ifşâ ve i'lânı olur:

Eski şâirler ya "medhiyye" nâmıyla cebâbire-i hükûmete karşı gözlerinde, yahud "hicviyye" unvânıyla aceze-i ibâda karşı ağızlarından birkaç mâyi'-pâre-i zelifî irâesiyle iktifâ buyura gelmişler. Vâkı'â içlerinde ilâhiyyât-ı âliye unvân-ı tekrîmi altında cem' etmek istediğim tevhid na't yolunda eserler yazanlar da var. Fakat bu adamların pâdişâhân-ı selefî emr u nehyine sîne-i inkiyâd açmakta -istabl-ı âmireye- benzeyen karîhaları, vüzerâ-yı mâziyyenin pirâmîn-i kibr u nahvetine câize-cû tavırlarla uzanmakta -keşkûl-i tesâili-

⁹ A.g.e., s.471.

andıran kafaları kâbil mi idi ki medh-i Mevlâ, tekrîm-i Nebî vecîbelerini şâirliğe ve mütefekkirliğe hâs bir ubûdiyyet-i rûhâniyye ile ifâ etsinler?! Zâten bunlar kalem-i mütemellikleriyle bir Osmânî Pâdişâhını -Ulûhiyyetin arşı hâşâ hükümdârların arz odası imiş gibi- sidre-i müntehâya çıkartıp oturuyorlar, bir Vezîr-i A'zâmı - Ka'be-i nübüvvet hâşâ sadâret iskemlesi imiş gibi-peygamberin yanı başına geçiriyorlardı. Bu hâlde ise ulûhiyyet ve nübüvvet verilecek mevki'-i tekrîm kalmıyordu ki!...

Midhat Cemâl

Nefâis-i Edebiyye'nin nesir kısmı hacim bakımından geniş olmakla birlikte yazı ve yazar sayısı bakımından nisbeten fakirdir. Toplam elli sekiz yazının yer aldığı nesir kısmı Cenâb Şahâbeddîn'in "Cülûsiyye" adlı yazısı ile başlar. Kuntay eserin bu cildinde en çok Abdülhak Hâmid Tarhan, Sâmi Paşazâde Sezâi, Cenâb Şahâbeddîn ve Namık Kemal gibi isimlere yer verir. *Nefâis-i Edebiyye*'nin nesir kısmının başında tıpkı nazım kısmında olduğu gibi 'eski ve yeni erbâb-ı kalemin müntehab eserlerini câmi'dir' ifadesi yer alır. Ancak bu kısımda daha çok yeni isimlerin yer aldığını ve eski isimlere rastlamanın mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla eserin başındaki bu ifadenin Nazım kısmının bir kopyası olduğunu ve değiştirilmeden korunduğunu belirtmek gerekir. *Nefâis-i Edebiyye*'nin nesir kısmında da tıpkı nazım kısmında olduğu gibi Mithat Cemal Kuntay'ın dipnotlarıyla karşılaşmak mümkündür. Bu dipnotların bazılarında yazılarla alakalı kısa notlar düşen Kuntay, kimi dipnotlarda ise şahsi yorumlara yer verir. Eserin her iki cildinde de fihriste yer veren Kuntay, yazar ve şairlerin adını zikretmez. Dolayısıyla eserde hangi şair ve yazarların hangi metinlerinin tercih edildiğinin bilinmesi amacıyla çıkardığımız ayrıntılı fihrist tablosunu aşağıda veriyoruz:

Nazım Kısmı (Fihrist)

Sıra No	Şair Adı	Şiir Adı	Sayfa No
1	Hüseyin Sîret	Ölümden Sonra	3-4
2	Abdülhak Hâmid Tarhan	Mersiye	5-7
3	Bâkî	Süleymân Kânûnî Mersiyesi	8-13
4	Mehmet Âkif	Mersiye	14-21
5	Ali Ekrem	Kemâl'e Mersiye	22-35
6	Tevfik Fikret	Köyün Mezârlığında	35-36
7	Ömer Ferid	Kabristân	36-37
8	Ali Ekrem	Elvâh-ı Tabiattan	38-42
9	Ali Ekrem	Vasiyet	42-49
10	Mehmet Âkif	Hasta	50-55
11	Ali Kâmî	Yangın	56-57
12	Tevfik Fikret	Perde-i Tesellî	57-58
13	Abdullah Cevdet	Âyinede Gördüğüm Bir Adam	58-59
14	Ali Ekrem	Betoven	59-63
15	Ali Ekrem	Leyl-i Mükevkeb	63-65
16	Mehmet Âkif	Tevhîd Yahud Feryâd	65-72
17	Yenişehirli Avnî	Gazel	72-73
18	Yenişehirli Avnî	Gazel	73

19	Ali Ekrem	Feryâd	74-76
20	Yenişehirli Avnî	Gazel	76-77
21	Kemâl	Gazel	77-78
22	Mehmet Âkif	Fatih Câmiî	78-83
23	Abdülhak Hâmid Tarhan	Finten'den Bir Parça	83-85
24	Mehmet Âkif	Seyfi Baba	85-90
25	Vecdî	Gazel	91
26		Ziyâ Paşadan Bir Beyit	91
27		Bir Kıt'a	91-92
28	Ali Rûhî	Gazel	92
29		Deli Hikmet'in Bir Beyti	92
30	Tevfik Fikret	Hemşîrem İçin	93-97
31	Ali Ekrem	Endülüs'te Bir Arab-ı Siyâhî	98-103
32	Ali Ekrem	Küçük Şeyler	103-104
33	H. Nâzım	Vâlideme	104-107
34	Abdülhak Hâmid Tarhan	Sekt-i Melîh	107-108
35	Nedîm	Gazel	108-109
36	Recâi-zâde Mahmûd Ekrem	Düşün!	109-110
37	Abdülhak Hâmid Tarhan	Sahra'dan (Tahattur)	111-113
38	Cenâb Şahâbeddîn	Sa'âdet	113-116
39	Fuzûlî	Gazel	116-117
40	Abdülhak Hâmid Tarhan	Sahra'dan	117-123
41	Fuzûlî	Gazel	123-124
42	Nedîm	Gazel	124-125
43	Nef'î	Kasîde-i Medhiyye	125-131
44	Abdülhak Hâmid Tarhan	Perlaşaz	132-135
45	Fuzûlî	Gazel	136
46	Ziyâ Paşa	Tevhîd	136-146
47	Nedîm	Gazel	146
48	Abdülhak Hâmid Tarhan	Kabr-i Selîm-i Evveli Ziyâret	147-150
49	Sabrî Şâkir	Dördüncü Murâd Hakkında Kasîde	150-158
50	Fuzûlî	Gazel	159
51	Abdülhak Hâmid Tarhan	Hacle'den	160-164
52	Abdülhak Hâmid Tarhan	Hacle'den	164-165
53	Fuzûlî	Bağdat Kasîdesi	165-171
54	Abdülhak Hâmid Tarhan	Ölü'den	171-175
55	Fuzûlî	Tevhîd	167-177
56	Fuzûlî	Gazel	178
57	Nedîm	Evsâf-ı Bağ-ı Vefâdâr-ı Zımn-ı Sitâyiş-i Kapudan Mustafa Paşa	179-183
58	Fâik Ali	İhtisâsât-ı Marîzâne	183-185
59	Abdülhak Hâmid Tarhan	Fatih Ziyâret	185-189
60	Fâik Ali	Geçmiş Bir Mâtemin Zıll-ı Ebed Pâyidârı	189-190
61	Abdülhak Hâmid Tarhan	Kıt'a	190
62	Kemâl	Na't	190-191
63	Eşref	Kıt'a	191
64	Kemâl	Kıt'a	191
65	Muallim Nâcî	Gazel	192
66	Râgıb Paşa	Gazel	192-193
67	Fâik Ali	Bir Kitâbe	193-194
68	Tevfik Fikret	Resim Kıt'ası	194

69	Üsküdarlı Tal'at		194
70	Kemâl		195
71	Kemâl		195
72	Fâik Ali	Kehkeşâna Karşı	195-196
73	Vecdî	Vecdî'nin Dîvânından	196-197
74	Kemâl	Kemâl'in Damadı Rıf'at Bey'e Verdiği Resme Yazdığı Bir Kıt'a	197
75	Fâik Ali	Ufûl Etmiş Mehâsin Karşısında	197-200
76	Fâik Ali	Zılâl-ı İlhamdan	200-201
77	Kemâl	Kıt'a	201
78	Mustafa Reşid	Kitâbe	201
79	Râgıb Paşa	Gazel	201-202
80	Râgıb Paşa	Gazel	203
81	Fâik Ali	Senelerden Sonra	203-204
82	Râgıb Paşa	Râgıb Paşa Dîvânından	204-205
83	Râgıb Paşa	Gazel	205
84	Hamdullah Subhî	İstanbul	206-208
85	Nâbî	Nâbî'nin Dîvânından	209
86	Nahifî	Nahifî'nin Dîvânından	209
87	Nedîm	Nedîm'in Dîvânından	209
88	İzzet Molla	Müseddes	209-211
89	Kemâl	Bir Beyit	212
90	Fâzıl	Bir Beyit Daha	212
91	Hüseyin Suad	Gözyaşları	212-213
92	İbnü'r-rıfat Sâmih	Bir Beyit	213
93	Osman Şems	Gazel	214
94	Eşref	Bir Kıt'a	215
95	Emin Bülend	Hisarlara Karşı	215-218
96	Münif Paşa	Kıt'a	218
97	Hüseyin Suad	Kuşlar ve Şapkalar	218-220
98	Kemâl	Kıt'a	220
99	Bâkî	Bir Beyit	220
100	Osman Şems	Mersiye	221-223
101	Osman Şems	Gazel	223-224
102	Hoca Nâilî	Bir Kıt'a	224
103	Âkif Paşa	Mersiye	225
104		Mütercem Bir Kıt'a	226
105		Bir Beyt	226
106	Muallim Nâcî	Parnî'den	226-228
107	Fuzûlî	Bir Beyit	228
108	Fuzûlî	Murabba'	228-230
109	Kemâl	Bir Kıt'a	230
110	Muallim Nâcî	Viktor Hugo'dan	230-232
111	Nâbî	İki Beyit	232
112	Nef'î	Bir Beyit	232
113	İsmâil Safâ	Ahlâfa	233
114	Abdullah Cevdet	Bir Kıt'a	234
115	Abdülhak Hâmid Tarhan	Bir Beyit	234
116	Muallim Nâcî	Bir Beyit	234
117	Kemâl	Bir Kıt'a	235
118	Fuzûlî	Bir Gazelin Bazı Beyitleri	235-236
119	İsmâil Safâ	Zavallı İhtiyar	236-238
120	Muallim Nâcî	Gözler (Tercüme)	238-239

121		Bir Beyit	239
122	İsmâil Safâ	Öksüz Ahmed	240-242
123	Neş'et	Bir Beyit	242
124	Nâilî	İki Beyit	243
125	Fuzûlî	İki Beyit	243
126	İsmâil Safâ	Kitâbullah	243-245
127	Muallim Nâcî	Bir Kıt'a	245
128	Muallim Nâcî	Viktor Hugo'dan Mütercem	246
129		Kahriyyât'dan	246
130		Fotoğraf Kıt'ası	247-248
131	Abdullah Cevdet	Ey Züllüllâh Sana	248
132	Hüdâyî Müezzîn	Bir Beyit	249
133	Süleymân Nazîf	İki Beyit	249
134	Cenâb Şahâbeddîn	Diyojen'e	249-251
135	Tâhir Mevlevî	Kıtâ	251
136	Emin Bülend	Kin	251-252
137	Tevfik Fikret	Ferdâ	252-254
138	Ziyâ Paşa	Zâfernâme	255-257
139	Tevfik Fikret	Kılıç	257-258
140	Muallim Nâcî	Na't	258-260
141	Cenâb Şahâbeddîn	Elhân-ı Şitâ	260-262
142	Recâi-zâde Mahmûd Ekrem	Tefekkür	263-265
143	Mihri'n-nisâ	Benimle İshak	263-265
144	Abdülbâkî Vecdî	Gazel	269-270
145	Rıza Tevfik	Kıt'a	270
146	Tevfik Fikret	Nef'î	270-272
147	Râmî Paşa	Gazel	272-273
148	Hüseyin Sîret	Gurbette	273-274
149	Kemâl	Kıt'a	274-275
150	Cenâb Şahâbeddîn	Temâşâ-yı Leyâl	275-277
151	Veled Çelebî	Bir Beyit	278
152	Nâbî	Gazel	278-279
153	Hüseyin Sîret	Gece Yarılarında	279-284
154	Yahya	Mersiye	285-289
155	Cenâb Şahâbeddîn	İlk Muhabbet	289-290
156	Hüseyin Sîret	Gazel	290-291
157	Yenişehirli Avnî	Yenişehirli Avnî Dîvânından	291-294
158	Hüseyin Sîret	Ölü Hayat	295-297
159	Yenişehirli Avnî	Bir Beyit	297
160	Recâi-zâde Mahmûd Ekrem	Ferdâ-yı Tedfîn	297-298
161	Yenişehirli Avnî	Bir Tevhîdin Bazı Beyitleri	299
162	Yenişehirli Avnî	İki Beyit	300
163	Veled Çelebî	Bir Beyit	300
164	Muallim Nâcî	Kıt'a	300-301
165	Recâi-zâde Mahmûd Ekrem	Tahmîs	301-307
166	Tevfik Fikret	Heykel-i Sa'y	308
167	Kemâl	Bir Kıt'a	309
168	Abdülhak Hâmid Tarhan	Makber'den	309-316
169	Mehmed Celâl	Bir Beyit	316
170	Tevfik Fikret	Âşiyân-ı Peder	316-318
171	Mehmet Âkif	Bir Beyit	318
172	Abdülhak Hâmid Tarhan	Bir Mısra	319
173	Köprülüzâde Mehmed Fuad	Akşamlar...	319-320

174	Tevfik Fikret	Hayâl-ı Zâir	321-322
175	Nâmîk Kemâl	Gazel	322
176	Muallim Cûdî	Rubâî	323
177	Recâi-zâde Mahmûd Ekrem	Yakacık'ta Akşamdan Sonra Bir Mezâr Âlemi ki Hissiyât-ı Muhabbetin Efkâr-ı Himmetle İmtizâcını Tecrübe Maksadıyla Söylenmiştir	323-328
178	Muallim Cûdî	İki Beyit	328
179	Rıza Tevfik	Gelibolu'da Hamza Bey Sâhili ve Oradaki Ayazma İçin	328-332
180	Abdülhak Hâmid Tarhan	Hacle-i Muzlîm	332
181	Abdülhak Hâmid Tarhan	Bir İğbirâr	333-338
182	Recâi-zâde Mahmûd Ekrem	Yâd Et	338-341
183	Ahmedî	Bir Beyit	341
184	Cenâb Şahâbeddîn	Son Ârzû	341-342
185	Kemâl	Gazel	343-344
186	Şeyh Gâlib	Bir Beyit	344
187	Tevfik Fikret	Mâzî... Âtî	345-346
188	Şeyh Gâlib	Bir Beyit	346
189	Abdülhak Hâmid Tarhan	Külbe-i İştîyâk	346-350
190	Şeyh Gâlib	Tardiye	350-351
191	Nedîm	Beyit	352-353
192	Nedîm	Beyit	352-353
193	Süleyman Dede	Beyit	352-353
194	Kelîm	Beyit	352-353
195	Tâlib	Beyit	352-353
196	Nevres-i Kadîm	Beyit	352-353
197	Kemâl	Vatan-ı Osmânî	353-354
198	Fâtih	Beyit	354-355
199	Şinâsî	Beyit	354-355
200	Nevres-i Kadîm	Beyit	354-355
201	Nevres-i Kadîm	Beyit	354-355
202	Belîğ	Beyit	354-355
203	Nazîf	Beyit	354-355
204	Derviş Yakub Paşa	Beyit	354-355
205	Râgıb Paşa	Beyit	356
206	Nef'î	Beyit	356
207	Nef'î	Beyit	356
208	Fehîm	Beyit	356
209	Kemâl	Tahrîb-i Harâbât'ın Mukaddeme-i Manzûmesi	357-363
210	Abdülhak Hâmid Tarhan	Bir Manzûme	363-364
211	Şeyh Gâlib	Bir Beyit	364
212		Tecellî yahud Tesellî	365-366
213	Şeyh Gâlib	İki Beyit	366
214	Abdülhak Hâmid Tarhan	Bir Vâ'ize Bir Mev'ize	366-372
215	Dîvânî	Kıt'a	373
216	Safvet	Beyit	373
217	Kâtib	Beyit	373
218	Ali Sabahaddin	Harâbe	374-378
219	Tepedenli-zâde Kemâl	Vâlidemin Mezârı	379-380
220	Ahmed Hâşim	Şimdi	381

221	Tevfik Fikret	Sis	382-386
222	Şeyh Gâlib	Bir Beyit	386
223	İbrahim Alâaddîn	Kalemde	387-388
224	İbrahim Alâaddîn	Osmanlı Bayrağı	389-390
225	Cenâb Şahâbeddîn	Makdem-i Yâr	390-391
226	Süleyman Çelebî	Mevlûd'den	391
227	ا. ع.	Bir Beyit	391
228	Süleyman Sâib	Akşamlar	392-393
229	Şeyh Gâlib	Bir Beyit	393
230	Ali Ekrem	Tâbût	393-396
231	Tâhir Mevlevî	Hicret-i Hâcer	396-403
232	Şeyh Gâlib	Bir Beyit	404
233	Tevfik Fikret	Heykel-i Giryân	404-405
234	Kâmil Paşa	Bir Beyit	405
235	Cezmî	Bir Beyit	405
236	Tevfik Fikret	Firak u Telakkî	405-407
237	Şeyh Gâlib	İki Beyit	407
238	Şeyh Gâlib	Tardıye	407-409
239	Fasîh Dede	Bir Beyit	409
240	Es'ad Muhlis Paşa	Gazel	409-410
241	Tevfik Fikret	Balıkçılar	410-411
242	Şeyh Gâlib	Bir Beyit	411
243	Hayâtî Çelebî	Beyit	411
244	Es'ad Muhlis Paşa	Beyit	412
245	Dâniş Bey	Gazel	412
246	Bâkî	Beyit	412-414
247	Şeyh Vahyî	Beyit	412-414
248	Ahmed Meylî	Beyit	412-414
249	Ahmed Meylî	Beyit	412-414
250	Şeyh Gâlib	Beyit	412-414
251	Es'ad İshak Efendi	Beyit	412-414
252	Sâmî	Beyit	412-414
253	Şeyhü'l-İslâm Bahâî	Beyit	412-414
254	İbrahim Cehdî Süleyman Nazîf	Alüfte	414-415
255	Celâl Sâhir	Leyâl-i Sâhiriyyet	415-416
256	Hüseyin Sîret	Bir Beyit	416
257	Cenâb Şahâbeddîn	Kendim İçin	417-418
258	Hüseyin Sîret	Bir Kıt'a	418-419
259	Muallim Nâcî	Bir Beyit	419
260		Hüseyin Sîret Bey'in Menfâsında Çıkarttığı Resme Şefik Beyle Söylediği Kıt'a	419
261	İsmâil Safâ	Şehîd-i Şedâid İsmâil Safâ'nın Nâ-tamâm Bir Şi'ri	420
262	Hoca Nusret	Bir Beyit	420
263	Muallim Nâcî	Bir Beyit	420
264	Hüseyin Sîret	Bir Beyit	420
265		Bir Beyit	420
266	Fâik Ali	Şiirler	421-423
267	Pâdişâh Üçüncü Mustafa	Kıt'a	423
268	Râgıb Paşa	Nazîresi	424
269	Ziyâ Paşa	Tercî-i Bend-i Ma'lûmundan	424-425

270		Bir Beyit	425
271	Sa'îd	Bir Beyit	426
272	Hızır Ağazâde Saîd	Gazel	426
273	Şinâsî	Bir Beyit	427
274	Eşref	Bir Kıt'a	427
275	İsîzâde Sa'deddîn	Bir Beyit	427
276	Âlî	Bir Gazelden	428
277	Abdülhak Hâmid Tarhan	Eşber'den	428-433
278	M. Enver	Lâne-i Tehî	433-435
279	Tevfik Fikret	Buda	435
280	Fâik Ali	Gece Yarıları	436-439
281	Tevfik Fikret	Çirkin	439-440
282	Tevfik Fikret	Nedîm	440-443
283	Adanalı Hakkı	Tevhîd-i Nâmütenâhi	443-447
284	Tevfik Fikret	Süs	447-449
285	Tevfik Fikret	Dün Gece	449-451
286	Leskofçalı Gâlib	Fahriye	451-453
287	Ziyâ Paşa	Ziyâ Paşa'nın Terkîb-i Bendinden	453-455
288	Vâsîf	Bir Müseddesin Bir Parçası	455
289	Hâkî	Bir Beyit	456
290	Rûhî	Rûhî'nin Terkîb-i Bendinden	456-459
291	Eşref	Beyit	459
292	Şeyhülislam Yahya	Bir Beyit	460
293	Nef'î	Beyit	460
294		Beyit	460
295	Remzi Baba	Beyit	460
296		Beyit	460
297	Hoca Tahsîn	Beyit	461
298	Âlî	Beyit	461
299	Kemâl	Fahriye-i Mutasavvifâne	461-462
300	Mekkî	Kıt'a	462
301	Kemâl	Kıt'a	462
302	Kemâl	Beyit	462
303	Kemâl	Beyit	462
304		Kıt'a	462
305	Edhem Pertev Paşa	Felsefe-i Hayât	463
306	Diyârbekirli Sa'îd Paşa	Gazel	465
307	Hersekli Ârif Hikmet	Bir Beyit	466
308	Abülhalîm Memdûh	Mühim Bir Vak'a	466-467
309	Rıza Tevfik	Issız Geceler	467-468
310	Diyârbekirli Sa'îd Paşa	İki Beyit	468
311	Ahmed Paşa	İki Beyit	468
312	Süleyman Nazîf	Andre'ye	469-470
313	Üsküdarlı Sâfî	Kıt'a	470

Nesir Kısmı (Fihrist)

Sıra No	Yazar Adı	Yazı Adı	Sayfa
1	Cenâb Şahâbeddîn	Cülûsiyye	3-9
2	Namık Kemal	Yangın	9-12
3	Hüseyin Câhid Yalçın	Usaç Dakikaları	13-15
4	Hâlîde Sâlih (Halide Edip Adivar)	Denizin Hâtîrâtından	15-19
5	Muallim Nâcî	Ömerin Çocukluğu	20-22
6	Abdülhak Hâmid Tarhan	Ziraat, Ticâret	23-24
7	Kemâl	Şâir	25
8	Ahmet Cevdet Paşa	Hutbe-i Peygamberî	26-27
9	Selahaddîn Cemâl	Sen, daima sen..	27-30
10	Recâi-zâde Mahmûd Ekrem	Sanat Müşkil ise de Muaheze de Âsân Değildir	30-37
11	Abdülhak Hâmid Tarhan	Makber Mukaddemesi	37-44
12	Recâi-zâde Mahmûd Ekrem	Zavallı Baba	44-47
13	Abdülhak Hâmid Tarhan	Abdurrahman Sâmi Paşa-zâde Sezai Beye Hâmid Beyin Mektubu	48-57
14	Kemâl	Sokullu	58-59
15	Diyarbakirli Saîd Paşa	Eş'ârımız Hakkında Bazı Mülâhazât	59-64
16	Uşşâkî-zâde Hâlid Ziyâ	Mâi ve Siyâh'dan	64-65
17	Kemâl	Onuncu Asr-ı Hicrî	65-72
18	Muallim Nâcî	Ömerin Çocukluğundan	73-77
19	Kemâl	İstikbâl	78-84
20	Kemâl	Nüfûs	85-103
21	Sâmi Paşa-zâde Sezâi	Çamlıca	104-108
22	Sâmi Paşa-zâde Sezâi	Abdülhak Hâmid Bey'e Bir Mektub	108-117
23	Sâmi Paşa-zâde Sezâi	İngiltere Hâtîrâtından	118-122
24	Abdülhak Hâmid Tarhan	Bir Müellife Bir Mektûb ki Te'lîfine de Bir Takrîzdir	122-126
25	Abdülhak Hâmid Tarhan	Bir Mektûb	126-130
26	Kemâl	İttihâd-ı İslâm	130-135
27	Sâmi Paşa-zâde Sezâi	Pederimin Mezarında	136-138
28		Kemâl'in Bir Risâle Hakkında "Dikte" Sûretiyle Yazdırıp Bir Zât Vâsıtasıyla Sâhib-i Risâleye İrsâl Eylediği Bir Muâhazenâmesidir ki İlk Fıkrasını Vâsıta-i İrsâl Olan Zât Yazdı	138-154
29	Sâmi Paşa-zâde Sezâi	Zemzeme	154-160
30	Sâmi Paşa-zâde Sezâi	İngiltere Hâtîrâtından	161-164
31	Kemâl	Bir Mektûb	164-169
32	Şemseddin Sâmi	Lisân ve Edebiyyâtımız	169-183
33	Nâmık Kemâl	Ahlâk-ı İslâmiyye	183-201
34	Recâi-zâde Mahmûd Ekrem	Pirâye	201-206
35		Ehemmiyet-i Fünûn (İngilizce'den Çeviri)	206-248
36	Hüseyin Sîret	Edebiyyât ve Üdebâmız	248-251

37	Prens Mehmed Sabahaddîn	Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsî	251-261
38	Hüseyin Sîret	Nâmık Kemâl	261-266
39	Yusuf Akçura	Portekiz İhtilâli Münâsebetiyle	267-276
40	Süleyman Nazîf	Bir Mektûb	276-284
41	Cenâb Şahâbeddîn	İnsâniyyet-i İbtidâiyye	285-289
42	Kemâl	İttifak	289-293
43	Cenâb Şahâbeddîn	Tiyatrolar	293-301
44	Selîm Adnan	Ecel-i Gayr-i Mev'ûd	301-306
45	Ömer Ferîd	Musâhabe	306-328
46	Cenâb Şahâbeddîn	Tasfiye-i Vatan	328-335
47	Fâzıl Ahmed	Zehr Katreleri	336-337
48	Cenâb Şahâbeddîn	Sabahaddîn Beyefendinin Muvâsalâtı	338-346
49	Ömer Ferîd	Musâhabe	347-370
50	Fâzıl Ahmed	İsyân Dakikaları	370-372
51	Süleymân Nazîf	Amerika Misyonerleri Tarafından Basra'da İnşâ Olunacak Hastahâne'nin Esâsı Vaz' Olunurken İrâd Edilmiş Bir Nutuk	372-374
52	Ahmed Hikmet	Mu'ammâ-yı Dil	375-383
53	Hâfız Müşfik	Saat Mektûbu	384
54	Babanzâde Ahmed Na'im	Lisân-ı Arabî'nin Vücûb-u Tahsîl ve Usûl-ü Tadrîsi Hakkında Birkaç Söz	385-398
55	Kemâlzâde Ali Ekrem	Menfî, Menfa	398-411
56	Kemâlzâde Ali Ekrem	Asker	412-417
57	Ali Ekrem	Bir Nutuk	417-424
58	Selahaddîn Cemâl	Bir Hitâbe	424-430

Sonuç

Mithat Cemal Kuntay tarafından kaleme alınan ve nazım-nesir olmak üzere iki cilt halinde basılan *Nefâis-i Edebiyye* klasik Türk edebiyatı ile yeni Türk edebiyatı şair/yazarlarının seçkin metinlerini bir araya getiren bir antolojidir. Bu eser geniş yelpazedeki şair/yazar seçimi ile dikkat çekmektedir. *Nefâis-i Edebiyye*'de müellif sadece meşhur olma esasına göre seçim yapmamış; edebî açıdan kaliteli bulduğu metinleri şöhret kaygısı olmaksızın eserine eklemiştir. *Nefâis-i Edebiyye*, edebî metin okuma alışkanlığını kazanma ve estetik seçkilere ulaşma bağlamında önemli bir rol oynayabilecek kapasiteye sahiptir. Dolayısıyla *Nefâis-i Edebiyye*'nin hem Latin harflerine çevirisinin yapılmasının hem de orijinal metnin tekrar neşredilmesinin metin hazinesi bakımından önemli bir eksiği tamamlamaya yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akdeniz, Safiye, "Arap Harfli Yeni Türk Edebiyatı Antolojilerinin (1939-1928) Karşılaştırmalı İncelemesi", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2000.
- Ciğa, Özkan, "Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde Kayıtlı 1626 Numaralı İlâhi Mecmuası", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Ekim 2016.
- Göktürk, Halil İbrahim, *Mithat Cemal Kuntay*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Gökyay, Orhan Şaik, 'Cönk', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 8, 1993.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmûd Kemal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû's-Şuarâ)*, Cilt III, haz. Hidayet Özcan, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Kahraman, Kemal, 'Mithat Cemal Kuntay', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 26, 2002.
- Kuntay, Mithat Cemal, *Nefâis-i Edebiyye Nazım Kısmı*, İstanbul, Arakis Matbaası, 1913.
- Kuntay, Mithat Cemal, *Nefâis-i Edebiyye Nesir Kısmı*, İstanbul, Arakis Matbaası, 1913.
- Özkırımlı, Atilla, *Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1991.
- Sanay, Ayşe Belkis, *Mithat Cemal Kuntay Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Ali YÖRÜR

*Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi,
Edirne/TÜRKİYE
ali.yorur@hotmail.com*

ORCID ID: ...

KİTAP TANITIMI - DEĞERLENDİRME

BOOK REVIEW

MÜŞTEREK ŞİİRLER DİVANI

(Yazar: Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK)

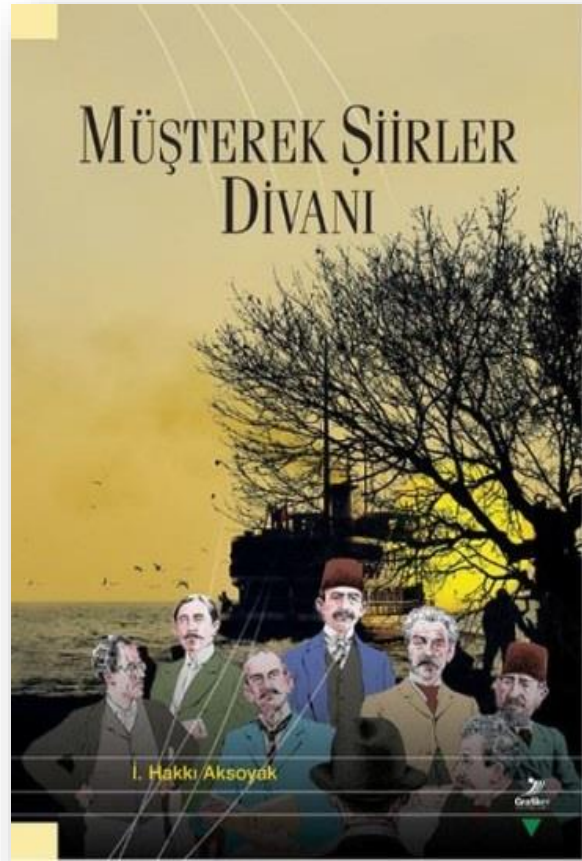
Grafiker Yayınları, Ankara 2017, 276 sayfa.

Müşterek şiir, birden fazla şairin katılımıyla oluşturulan manzumelerin genel adıdır. Bu şekilde oluşturulan şiirler için “gazel-i müşterek” ve “müşterek” terimleri de kullanılır.

Anadolu sahasında müstakil manzume olarak ilk müşterek gazel Âhî ile Vasfî'ye aittir. İkinci müşterek şiiri, Nişancı Abdurrahman Paşa ile Nâbî kaleme almıştır. 19. yüzyılda müşterek şiir sayısında önemli bir artış olmuştur.

Müşterek şiirlerde, bilinen bilinmeyen pek çok şairin adı veya mahlası geçer. Müşterek manzumeler beyit, kıta, murabba-ı müzdevic, terbi, şarkı, muhammes, müşterek gazele tahmis, müseddes, hatta kaside ve kısa mesnevi nazım şekilleri ile yazılabilir.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak tarafından hazırlanan eser, Nisan 2017'de Grafiker Yayınları tarafından “Müşterek Şiirler Divanı” ismiyle basılmıştır.

Kitabın birinci bölümü “Müşterek Şiirlerinin Özellikleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde müşterek şiir teriminin anlamı, müşterek şiirlerin özellikleri örneklerle anlatılmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü “Müşterek Şiirin Tarihi Seyri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde müşterek şiirin yüzyıllara göre dağılımı, müşterek şiir yazan şairler, müşterek şiirlerin oluşturuldukları mekânlar, müşterek şiirlerin yazılma nedenleri, müşterek şiirlerin yayımlandığı dergi, gazeteler ve müşterek şiirlerin dili incelenmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü “Müşterek Şiir Benzeri Şiirler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde müşterek şiir-müşaare ilişkisi, müşterek şiir-nazire ilişkisi, birer mısra veya beyit ekleyerek manzumeyi tamamlama, müşterek şiir ile atma türküsü(kesme türküsü, karşı beri, karşılama, kovalama), bayraktar manileri ve Şın geleneği ilişkisi anlatılmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümü “Metin” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde müşterek olarak yazılan kaside, musammat, müstezad, gazel, kısa mesnevi, kıta, rubai, tarih ve matla’ örnekleri bulunmaktadır. Kaside nazım şekliyle yazılan müşterek şiir Hüsnü Paşa ile Osman Âgâh Efendi’nin manzumesidir. Musammat nazım şekliyle yazılan müşterek şiirler; Fuad Efendi ile Ahmet Cevdet Paşa’nın şarkısı, Ahmed Râsim ve Celâl Beyler’in mütekerrir murabba şarkısı, Molla Bey Efendi ile Ahmed Atâ Bey’in murabbası, Süleyman Nesib ile Fâik Ali’nin söyleyişi, Âmir Bey ile Pertev Efendi’nin tahmisi, Şair Fennî’nin Hıfzî ile müşterek söyledikleri gazele Âsım’ın tahmisi, Bedrî Paşa ile Hikmet Bey’in münâcâtı, Muhsin Bey ile Tayyâr Paşa’nın muaşşeridir. Râmî Paşa-zâde Abdullah Beg Efendi ile Mehmed Râsim’in müstezadı vardır. Daha sonra gazel nazım şekliyle harf sırasına uygun müşterek olarak yazılan 217 gazel bulunmaktadır. Kıta nazım şekliyle yazılan müşterek şiirler; Harputlu Hayri, Halil Edib ve Ali Kemâl’in kıtası, Celâl ile Ulvî’nin kıtası, Hersekli Arif Hikmet ile Deli Hikmet’in kıtasıdır. Şeyh Abdülbâkî Dede ile Semih’in rubaisi vardır. Son olarak da İzzet Molla ile Recaîzâde Ahmed’in müşterek matlaları, Pertev ile Hâlet’in matlası, Fâik ile Hâlet’in matlası ve Ârif ile Pertev’in matlası bulunmaktadır.

Kitabın beşinci bölümü “Müşterek Şiir Benzerleri: Müşaareler ve Diğerleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Sa’y, Merhum Râmî Paşa Gazelinin Her Beytine Müştereken Bir Mısra İnşad İle Tarh Olunan Terbi’, Makrî Köyünde: Müşâare, Çınar Dibinde Bir Müşaare, Şair Eşref’le Müşâare ve Mütarekede Faruk Nafiz ile Müşterek Şiirimiz isimlerinde şiirler bulunmaktadır.

Kitabın altıncı bölümü “Tıpkıbasım Örnekleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Tahir’in Türkçe ve Rumca Müşterek /Mülemma Gazeli, Vasfî, Lütfî ve Lokman’ın Müşterek Gazeli, Şefik Efendi İle Şaban Hâmî’nin Müşterek Gazeli, Pertev İle Ârif’in Müşterek Gazeli, Tahsin, İzzet, Pertev, Bâkî’nin Müşterek Muhammesi ve Nâim’in Zeyli, Nabi’nin Gazeline İshak, Mâdih ve Raşid’in Müşterek Tahmisi, İrfan Paşa ile

Hasırcızade'nin Müşaareleri ve Fatih'in Şiirine Eklemeler'in tıpkıbasım örnekleri bulunmaktadır.

Müşterek şiirler, yazıldığı dönemdeki edebî muhitleri, şairlerin birbirleri ile olan irtibat ve etkileşimlerini, onların şiir anlayışlarını günümüze taşımaları bakımından edebiyat tarihimiz açısından da önemli manzumelerdir.

Kitap, edebiyat tarihinde genellikle adı duyulmamış veya bir satırda bile zor geçen şairlerin ortak ürünleri olan şiirlerini bir araya getirmesi bakımından önemlidir.

Bu eserin yayınlanmasından sonra pek çok yeni müşterek şiir daha ortaya çıkacaktır. Bu çalışma o müşterek şiirler için mihenk taşı olacaktır.